EDWARD W. SOJA • POSTMODERN COĞRAFYALAR

*

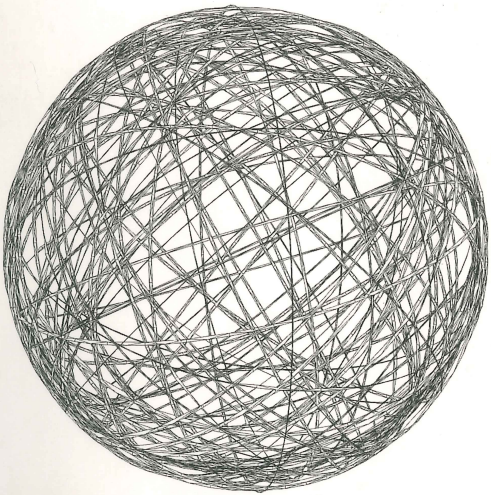
KENTSEL

EDWARD W. SOJA

POSTMODERN COĞRAFYALAR*

ELEŞTİREL TOPLUMSAL TEORİDE MEKÂNIN YENİDEN İLERİ SÜRÜLMESİ

TÜRKÇESİ: YUNUS ÇETİN

*SEL

2. BASKI

Toplumsal bilimlerde "mekân" uzun süre tarihselciliğin gölgesinde kaldı. Düşünürler hep tarihsel olana, süreçlere odaklanıp mekânı yapay, ampirik düşünceye ve diyalektiğe aykırı görürken coğrafyacılar da kendi disiplinlerine saplanıp kaldılar. *Postmodern Coğrafyalar*'da Edward W. Soja, mekânın eleştirel teoride yeniden boy gösterme sürecini ele alarak, bu süreçteki tartışmaları gözler önüne seriyor. Foucault ve Lefebvre'den Giddens ve Castells'e dek yirminci yüzyılın pek çok düşünürünün coğrafya ve kent planlamasına bakışını inceleyen Soja, postmodern dönemin coğrafi veçhesine odaklanarak tarihi mutlaklaştırıp coğrafyayı geri plana iten yaklaşımların kapsamlı bir eleştirisini yapıyor ve eleştirel toplumsal teoriyi mekânı içerecek bir kapasiteyle donatıyor.

Coğrafya disiplininin sınırlarını aşan bu çalışmasında Soja, Marksist coğrafyacıların mekân konusundaki eksiklerini irdelemenin yanı sıra toplumsal mekâna odaklanan kendi diyalektik düşüncesinin de temellerini atıyor.

Mekânın zamanla ilişkisinin kentsel teoriyi ne açılardan derinleştirebileceği ve kent mücadelesinde ne tür perspektifler sunabileceği üzerine düşünenler için.

ISBN: 978-975-570-873-7
9 789755 708737

30 TL (KDV'den muaftır.)
selyayincilik selyayin selyayincilik
www.selyayincilik.com

POSTMODERN COĞRAFYALAR*

Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi

EDWARD W. SOJA, (1940-2015) doktorasını Syracuse Üniversitesi'nden almış, ilk araştırmalarını Kenya'da şehir planlaması üzerine yapmış ve sonrasında da uzun yıllar California Üniversitesi'nde şehir planlaması profesörü olarak görevini sürdürmüştür. Şehir planlaması, siyasi coğrafya ve kent teorisi alanlarında dünyanın sayılı araştırmacılarından biri olan Soja, başta Los Angeles olmak üzere kent mekânlarının ve toplumlarının postmodern eleştirel analizine odaklanmıştır. Soja mekânsal oluşumlar ve sosyal adalet konusunda önemli çalışmalar yapmış, 2015 yılında coğrafya alanının Nobel'i olarak da bilinen Vautrin Lud Ödülü'ne layık görülmüştür.

Edward Soja'nın başlıca eserleri şunlardır: *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places* (1996), *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions* (2000), *Seeking Spatial Justice* (2010), *My Los Angeles: From Urban Restructuring to Regional Urbanization* (2014).

*SEL YAYINCILIK / KENTSEL

*SEL YAYINCILIK
Kuloğlu Mahallesi, Turnacıbaşı Caddesi,
No: 17, Beyoğlu – İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

http://www.selyayincilik.com
e-posta: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:
Çatalçeşme Sokak, No: 19/1
Cağaloğlu – İstanbul
e-posta: siparis@selyayincilik.com
Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

*SEL YAYINCILIK: 864
KENTSEL: 10
ISBN 978-975-570-873-7

POSTMODERN COĞRAFYALAR
Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi
Edward W. Soja

Türkçesi: Yunus Çetin

Özgün Adı:
Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory

© Edward W. Soja, 1989
© Verso (Imprint of New Left Books) aracılığıyla Sel Yayıncılık, 2015

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı
Dizi Editörü: Bilge Sancı
Editör: Barış Cezar
Yayına hazırlayan: Bülent Doğan
Kapak tasarımı ve teknik hazırlık: Gülay Tunç

Birinci Baskı: Haziran, 2017
İkinci Baskı: Kasım, 2019

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 44865

Edward W. Soja

POSTMODERN COĞRAFYALAR

Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi

Türkçesi: Yunus Çetin

İÇİNDEKİLER

Önsöz ve Sonsöz 7

1
Tarih: Coğrafya: Modernite 19

2
Mekânsallaştırmalar: Marksist Coğrafya ve
Eleştirel Toplumsal Teori 63

3
Sosyo-mekânsal Diyalektik 107

4
Kentsel ve Bölgesel Tartışmalar: İlk Tur 129

5
Yeniden İleri Sürme Girişimleri:
Mekânsallaştırılmış Bir Ontolojiye Doğru 159

6
Mekânsallaştırmalar: Giddens'çı
Yaklaşımın Eleştirisi 185

7
Kentsel ve Bölgesel Yeniden Yapılanmanın
Tarihsel Coğrafyası.....211

8
Her Şeyin Bir Araya Geldiği Yer: Los Angeles 255

9
Los Angeles'ı Parçalarına Ayırmak:
Postmodern Bir Coğrafyaya Doğru 295

KAYNAKÇA.....331

DİZİN.....343

Önsöz ve Sonsöz

Önsöz'le Sonsöz'ü birleştirmek, postmodern coğrafyalar üzerine yazılmış denemelerden oluşan bir kitabı sunmaya (ve noktalamaya) epey uygun bir tercih gibi geliyor. En başından itibaren bir niyetin, daha "yatay" ve farklı bağlantıların kurulabilmesi adına zamanın bildik kiplerini kurcalama ve doğrusal metnin olağan akışını sarsma niyetinin işaretini veriyor. Art arda sıralanarak gelişen anlatılara dayalı bir disiplin, okuru tarihsel biçimde düşünmeye koşulladığı için, metni bir harita gibi, zamansal değil de mekânsal bir mantıkla düğümlenen eşzamanlı ilişkiler ve anlamların bir coğrafyası olarak görmeyi zorlaştırmaktadır. Bense tarihsel anlatıyı mekânsallaştırmayı, *durée*'ye kalıcı bir eleştirel beşeri coğrafya eklemeyi amaçlıyorum.

Kitaptaki her deneme aynı merkezi temanın farklı bir veçhesini sunuyor: çağdaş toplumsal teori ve analizde eleştirel bir mekânsal perspektifin yeniden yerleştirilmesi. Zaman ve tarih, Batı Marksizminin ve eleştirel beşeri bilimlerin pratik ve teorik bilincinde en az yüz yıldır imtiyazlı bir konuma sahip olmuştur. Tarihin nasıl yapıldığını bilmek, özgürleştirici bilginin ve pratik siyasi bilincin öncelikli kaynağı, toplumsal yaşam ve pratiğin eleştirel yorumunun en önemli değişken taşıyıcısıydı. Ama belki de önemli sonuçları bizden gizleyen zamandan çok mekândır artık. En açıklayıcı taktiksel ve teorik dünyayı sunan edim de "tarihin yapımı"ndan ziyade "coğrafyanın yapımı" olabilir. Postmodern coğrafyaların üzerinde ısrarla durduğu önerme ve taahhüt budur.

Kitapta sunulan denemeler, özü itibarıyla tarihsel bir argümanın metin odaklı gelişimi olarak sırayla okunabilirler elbette. Ne var ki her denemenin merkezinde, katı tarihsel anlatıyı parçalarına ayırıp yeniden oluşturmaya; dilin zamansal hapishanesinden ve eleştirel teorinin esarete dayalı bildik tarihselciliğinden kurtularak,

mekânsal bir yorumbilgisine, yani açıklayıcı bir beşeri coğrafyanın sağladığı bilgilere yer açmaya yönelik bir çaba yer almaktadır. Dolayısıyla, eşzamanlılıkları teşhis etmek uğruna yeri geldikçe metnin akışından sık sık sapılmıştır. Zaman ve mekânın, tarih ve coğrafyanın, dönem ve bölgenin, ardışıklık ve eşzamanlılığın birleşimlerinin değerlendirilmesi konusunda eleştirel açıdan daha açıklayıcı yollar yaratan bu sapmalar, anlatıya asıl amaçtan sapmaksızın neredeyse her noktasından dahil olmayı olanaklı kılan yatay şablonlardır. Sonsöz parantezine alınan ve aynı zamanda sonsöz yerine geçen bu önsöz, buradaki bilinçli yeniden dengeleme çabasının oyunbaz işaretlerinin ilkidir.

Tam da zamansal düzeni eğip bükerek kitaba başlamışken, Los Angeles'a dair serbest bir deneme mahiyetinde olan ve kendisinden önce gelenlerle hem bütünleşen hem de onları parçalara ayıran son bölüm, postmodern coğrafyalara yapılacak en iyi girizgâh olarak önerilebilir. "Los Angeles'ı Parçalara Ayırmak" tam anlamıyla postmodern bir peyzajın sorularla yüklü bir okuması, "öteki mekânları" ve gizli saklı coğrafi metinleri açığa çıkarma çabasıdır. Bu deneme, Jorge Luis Borges'in "Alef"i –yani, dünyada her yerin bir arada olduğu tek yeri, eşzamanlılığın ve paradoksun ancak ve ancak olağandışı bir dille tarif edilebilecek sınırsız mekânını– göz kamaştırıcı bir şekilde görmesinden/konumlandırmasından beslenmiştir. Borges'in gözlemleri, postmodern coğrafyaların yorumlanmasında karşılaşılabilecek kimi ikilemlere ışık tutar:

> ... Ve Alef'i gördüm. ... Bir yazar olarak çıkmazım da bu noktada başlıyor. Dil tümüyle bir simgeler dizgesidir, bu dizgenin o dili konuşanlar tarafından kullanılması ortak bir geçmişe dayanır. Ama eğer öyleyse, ben zihnimin bütün çabalarına rağmen tümünü kavrayamadığı sınırsız Alef'i sözcüklere nasıl çevirebilirim ... Yapmak istediğim şey gerçekten de olanakdışı. Çünkü sonsuza kadar giden bir dizinin birimlerini sıralamak olanaksız. Ben bir tek dev saniye içinde hem fevkalade hem korkunç olan milyonlarca eylem gördüm; hiçbiri de beni, hepsi mekânda aynı noktayı kapladıkları halde, birbirlerini gölgelememeleri, örtmemeleri kadar etkilemedi.

> Gözlerimin yakaladığı şey eşzamanlıydı, fakat şimdi yazacaklarım zaman içinde sıralanacak, çünkü dil sıralayıcıdır.[1]

Eleştirel coğrafi betimlemeler içeren, toplumsal yaşamın kuşatıcı ve siyasallaştırılmış mekânsallığını dile getirmeye yönelik her iddialı çaba, benzer bir dilsel çaresizliğe gebedir. Kişinin coğrafyalara baktığı vakit gördüğü şey katı biçimde eşzamanlıdır, ne var ki dil ardışık bir silsileyi zorunlu kılar: iki nesnenin (kelimelerin) tıpatıp aynı mekânı (sayfa üzerinde) kaplamalarını olanaksız kılan, olabilecek en mekânsal dünyevi kısıtlama tarafından sınırları çizilen, cümleye dayalı önermelerin çizgisel bir akışı. Yeniden dermekten, yaratıcı bir biçimde yan yana getirmekten, zamanın hâkimiyetine karşı mekânsalı öne sürmenin ve eklemenin farklı yollarını aramaktan başka elimizden bir şey gelmez. Nihayetinde, postmodern coğrafyaların yorumlaması olsa olsa bir başlangıç teşkil edebilir.

Deneysel nitelikteki son bölüm, günümüz Los Angeles'ının post-Fordist peyzajında sahnelenmekte olan kentsel yeniden yapılandırmanın siyasal iktisadını ana hatlarıyla çizen yoğun bir bölümle desteklenmiştir. Burada, ıslah etmeye yönelik mekânsal "çözümleri" temel alan, postmodern kültürel dokuya bağlı yeni "esnek" sermaye düzenini örneklemek adına daha somut bir bölgesel coğrafya sunulmuştur. Bu esaslı ve yüklü betimin sonrasında/öncesinde, kapitalist şehirlerdeki kentsel biçimlenmelerin gelişimi, kapitalist devlette görülen eşitsiz bölgesel gelişmenin değişken mozaiği ve mekâna dayalı uluslararası işbölümünün muhtelif yeniden düzenlemeleri analize tabi tutularak, kapitalizmin tarihsel coğrafyası daha geniş bir çerçeveye yerleştirilmiştir.

Metnin başka yerlerinde olduğu gibi burada da kapitalist gelişmenin mekânsal ve zamansal ritmine dair bir önkabul vardır: kapitalist toplumların son iki yüz yıldır başarılı bir şekilde ayakta kalmasının meydana getirdiği, dönemselliğin ve mekânsallaştırmanın makro perspektifte birleşimine dair bir önkabul. Yine aynı şekilde

1 Borges, Jorge Luis, "Alef", çev. Fatma Akerson, *Alef* içinde, çev. Tomris Uyar - Fatih Özgüven - Fatma Akerson - Peral Bayaz Charum, İstanbul: İletişim, 2015. (ç.n.)

buradaki amaç, zamansal ardışıklıkla mekânsal eşzamanlılığın arasındaki zengin karşılıklı etkileşimden doğan eleştirel bakış açısının açılması ve keşfedilmesidir. Postmodern ve post-Fordist coğrafyalar, kapitalist gelişmenin birbirini izleyen devirleriyle bin bir farklı biçimde bağıntı kurabilecek bir dizi mekânsallığın en son ürünleridir. Ayrıca şehirlerin, bölgelerin, devletlerin ve dünya ekonomisinin tarihsel coğrafyalarını yorumlayabilecek açıklayıcı bir mekânsal ve zamansal alt-metin olarak "uzun dalga" teorisini de Ernest Mandel, Eric Hobsbawm, David Gordon gibi isimlerden uyarlıyorum.

Son üç denemenin daha ampirik bir yaklaşım sergileyen mekânsallaştırmaları, modern eleştirel toplumsal teori ve söylemin kapsamlı yeniden yapılandırmasıyla beliren başka postmodern coğrafyaların saptandığı ilk iki bölümde daha farklı biçimlerde ele alınmış ve açıklanmıştır. Michael Foucault, John Berger, Fredric Jameson, Ernest Mandel ve Henri Lefebvre'in fikirlerine başvurarak eleştirel toplumsal teorinin düşünsel tarihini mekân, zaman ve toplumsal varlığın yanı sıra coğrafya, tarih ve toplumun değişken diyalektiklerini kapsayacak şekilde yeniden yazarak geleneksel anlatıyı mekânsallaştırmayı denedim. İlk bölümde, mekânı konu edinen bir yorumbilgisinin ikincil konuma düşürülmesinin izleri, tarihselciliğin on dokuzuncu yüzyıla uzanan köklerine ve ardı sıra gelişen Batı Marksizmiyle eleştirel beşeri bilimlere dek sürülmektedir. Modernite deneyiminde ve modernitenin kavramsallaştırılmasında can alıcı değişimlerin vuku bulduğu bir dönemdir bu. Kapitalist şehirlerin ve bölgelerin makro-tarihsel coğrafyasına dalga dalga yayılan krizürünü ritim, eleştirel teorik bilincin tarihinde de yansımasını bulur: böylece –yeniden yapılandırma ve modernizasyonun dört temel aşamasının ilkini temsil eden– devrim çağından bu yana, kapitalizmin değişen siyasal iktisadını hemen hemen aynı yarım yüz yıllık bloklara ayrılmış evrelere bölen, iç içe geçmiş bir eleştirel düşünce "rejimleri" silsilesi sunar.

On dokuzuncu yüzyılın, odak noktasını büyük yankıları olacak 1848-51 olaylarının oluşturduğu orta devresi, rekabete dayalı sınai kapitalizmin klasik çağıydı. Eleştirel düşüncenin izini ister Fransız

sosyalizminin, ister İngiliz siyasal iktisadının, istersek de Alman idealist felsefesinin perspektifinden sürelim; söz konusu dönemde tarihselcilik ve mekânsallık, özgürleştirici bilincin hemen hemen eşit konuma sahip iki kaynağıydı. Bu coğrafyaların yeniden biçimlendirilmesi Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da yeni yeni konumlanan burjuva devletleri için önemli bir amaç haline gelmeye başlamışken sınai kapitalizmin özgül coğrafyasına karşı çıkmak ve onun mekânsal ve yerel yapılarına meydan okumak, bu dönemde ortaya çıkan radikal eleştirilerin ve bölgesel toplumsal hareketlerin çok önemli bir niteliğiydi. Ne var ki her durumda da açıkça mekânsal bir nitelik taşıyan (radikal veya liberal) eleştiriler, Paris Komünü'nün düşüşünü izleyen dönemde, zaman ve tarihin devrimci öznelliğine dair daha baskın Avrupa-merkezci savlar tarafından gölgede bırakıldı.

Geriye dönüp incelendiğinde, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreği, bir yanda tarihselciliğin yükseldiği, öte yandaysa mekânın eleştirel toplumsal düşünce içerisinde kaybolduğu bir devir olarak görülebilir. Sosyalist eleştiri Marx'ın tarihsel materyalizmi etrafında mevkilenmişti. Comte'çu ve Yeni Kantçı etkiler ise toplumsal felsefeyi yeniden şekillendiriyor, kapitalizmin gelişmesini tarihsel (ve yalnızca tali anlamda coğrafi) bir süreç olarak yorumlamak isteyen yeni "beşeri bilimleri" olanaklı hale getiriyordu. Mekânsallaştırmanın önünü kesen tarihselciliğin bu yükselişi, kapitalizmin ikinci modernizasyonuyla ve bir imparatorluklar ve şirket oligopolleri çağının başlangıcıyla çakışmıştı. Günümüzde daha yeni ayırt edilip incelenmeye başlanan bu tarihselcilik, eleştirel toplumsal söylemin bir nesnesi olarak mekânı öylesine başarılı bir şekilde ketledi, değersizleştirdi ve depolitize etti ki, neredeyse bir asır boyunca özgürleştirici bir mekânsal pratiğin olasılığı bile mevzubahis olamadı.

Rus Devrimi'nden aşağı yukarı 1960'ların sonlarına kadar uzanan bir dönemi içeren kapitalizmin üçüncü modernizasyonu ve onu izleyen Fordizm ve bürokratik devlet yönetimi çağı boyunca, tarihin coğrafya karşısındaki teorik önceliği pek değişmedi. Foucault'nun daha sonra yapacağı tanımıyla, on dokuzuncu yüzyılın zaman ve tarih saplantısı, modern eleştirel düşünceye damgasını vurmaya

devam etti. İlk bölüm, Foucault'nun özet niteliğindeki gözlemiyle başlayıp yine onunla sona ermektedir: "Diyalektik olmayan; cansız, sabit ve hareketsiz addedilen mekândı. Buna karşılık yaşamın ta kendisi, bereketli, verimli ve diyalektik olansa zaman." Coğrafi tahayyülün küçük akarsuları, anaakım Marksizm-Leninizm ve pozitivist toplum bilimleri dışında akmayı sürdürse de, anlaşılmaları güçtü ve etkileri çok sınırlı kaldı.

Ne var ki 1960'ların son yıllarında yaşanan krizlerin tetiklediği dördüncü modernizasyon ile birlikte, bu uzun soluklu modern eleştirel gelenek değişikliğe uğramaya başladı. Hem Batı Marksizmi hem de eleştirel beşeri bilimler, kenetlenmiş merkeziyetlerini kaybederek daha heterojen parçalara bölündüler. Yeni bir yüzyıl sonuna adım adım yaklaşılırken, günümüzün yeniden yapılandırılmış dünyasında filizlenen tehlikeler ve olanaklar üzerinde kontrol sağlamak için yeni başka akımlar kendi aralarında rekabet etmektedir. Postmodernite, postmodernizasyon ve postmodernizm gibi kelimeler, her ne kadar benzeşmez ve daha çok kötüleyici yananlamlara gebe olan ihtilaflı ve çetrefil terimler olsalar da, gerek yaşanan bu kültürel, siyasal ve teorik yeniden yapılanmanın, gerekse bu süreçle birçok yönden ilişkili olan mekânın yeniden ileri sürülmesine yapılan vurgunun en doğru tarifleri gibi görünmektedir.

Bir vakitler bu çok hızlı gelişen "post'a hücum"a kuşkuyla yaklaştığım için "*Anti post*" adında, yalnızca postmodernizmle değil, post-endüstriyalizmden postyapısalcılığa dek bir dizi "-izmle" de mücadele edecek bir dergi kurmayı düşünmüştüm. Başlıktaki taahhütten de anlaşılacağı üzere, postmodern yaftası ve onun eleştirel düşüncede ve maddi yaşamda yaşanabilecek çığır açıcı değişimleri açıkça muştulayan tınısı, artık daha çok içime siniyor. İçinde bulunduğumuz dönemi, kendilerini postmodernist olarak tanımlayan (fakat aslında anti-modernist demenin daha yakışık alacağı) kimi isimlerin ilan ettiği gibi, tüm ilerici Aydınlanma sonrası düşünceden bütünüyle koparak onun yerini alan bir dönem olarak görmüyorum. Modernitenin baştan aşağı yeniden yapılandırıldığı bir dönemden geçtiğimize inanıyorum daha çok. Postmodern akımla-

rın sergilediği genelgeçer yeni muhafazakârlığa ve anlaşılmaz kılıcı tuhaflıklara karşı günümüz solunun takındığı kuşku dolu husumeti de anlamıyor değilim. Ne var ki, postmodernizmi hepten gerici addedecek olursak sayısız fırsatı elimizden kaçıracağımıza da bir o kadar eminim.

Bana göre postmodern solun önündeki en büyük politik görev, kapitalizmin sürmekte olan –çarpıcı ve çoğu zaman de çetrefil nitelikteki– dördüncü modernizasyonunu evvela teşhis etmek, sonra da güçlü bir şekilde yorumlamaktır. Bu kapsamlı yeniden yapılandırmanın, salt modern Marksizmin ve radikal beşeri bilimlerin geleneksel aygıt ve kavrayışlarıyla pratik ve siyasi açıdan anlaşılamayacağı gitgide netleşmektedir. Vaktiyle modern solda saf tutan birçok ismin alelacele yaptıkları gibi, söz konusu aygıt ve kavrayışları elden çıkarmaya lüzum yoktur. Kendisi de daha esnek ve uyarlanabilir bir şekilde yeniden yapılandırılan çağdaş kapitalizmle baş etmek adına, bu aygıt ve kavrayışlar da daha esnek ve uyarlanabilir bir hale getirilmelidir. Sözgelimi Reaganizm ve Thatcherizm gibi gerici postmodern siyasetlere, direniş ve gizemsizleştirmeye dayalı bilgiyle donanmış bir postmodern siyasetle doğrudan doğruya karşı konulmalıdır. Sınıf sömürüsünün, ırk ve toplumsal cinsiyet tahakkümünün, kültürel ve bireysel dışlanmanın ve çevresel bozulmanın yeniden yapılandırılmış araçlarını, günümüzde yeni ve farklı yollarla temsil edip gizleyen aldatıcı ideolojik perdeleri kaldırabilecek bir karşı çıkış olmalıdır bu. Postmodernitenin tehlikeleri ve fırsatlarına dair tartışmalardan vazgeçilmemeli, aksine bu tartışmalar bir araya getirilmelidir; çünkü tehlikede olan, hem tarih hem de coğrafya yapma kabiliyetidir.

Burada radikal bir postmodern politik program oluşturmayı öneriyor değilim. Buna karşılık, sonunda nasıl şekillenirse şekillensin, yürüttüğüm projenin en başından itibaren sürekli olarak mekânsallaştırıldığından emin olmak istiyorum. Önemli hususların mekân aracılığıyla bizden nasıl gizlendiğini, toplumsal yaşamın sözde masum mekânsallığında iktidar ve disiplin ilişkilerinin ne şekilde işlenmiş olduğunu, beşeri coğrafyaların çıkar politikası ve ide-

olojiye nasıl battığını her an aklımızda tutmalıyız. Dolayısıyla bu dokuz denemenin her biri, bir mekânsallaştırma teşebbüsü ya da yeni bir eleştirel beşeri coğrafya oluşturmak adına düşülen bir derkenar gibi görünebilir; çağdaş politik ve teorik değişimlere göre hizalanmış bir tarihsel ve coğrafi materyalizm olarak okunabilir.

Tarihselciliği –basit bir tarih karşıtlığına düşmeksizin– doğrudan doğruya eleştirmek, eleştirel düşüncenin ve politik eylemin mekânsallaştırılmasına yönelik atılması gereken önemli bir adımdır. İlk dört deneme, Batı Marksizmi ile Modern Coğrafya disiplinleri ve söylemlerinin giderek gelişen karşılaşmalarını katederek, eleştirel toplumsal teoride mekânın bastırılmasının ve sonra yeniden ileri sürülmesinin izini sürmek adına, tarihselciliğin azametli örgüsünü ters yüz etmektedir. Gerek bu karşılaşmanın sonunda ortaya çıkan ve açıkça Marksist bir nitelik gösteren coğrafya, gerekse sonraki teorik tartışmaları güçlü bir biçimde şekillendiren Fransız Marksizmleri üzerinde etraflıca durulmuştur. Çünkü bunlar, mekânın sahiden "önem taşıdığı", beşeri coğrafyanın tarihsel tahayyül içerisinde topyekûn yitmediği eleştirel bir söylemi, neredeyse kendi başlarına ayakta tutmuşlardır.

3. ve 4. bölümlerde, toplumsal ve mekânsal diyalektiğin, kentsel olanın teorik özelliğinin ve kapitalizmin varlığını sürdürmesinde coğrafi eşitsiz gelişimin hayati rolleri üzerine daha önce yazdıklarıma dönüp bakıyorum. Bu üç tema, temel Marksist kavramları ve analiz yöntemlerini kullanarak, eleştirel toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülmesi adına önemli birer sıçrama tahtası sağlamıştır. Tek başına ele alındıklarındaysa bu bölümler pek ikna edici bulunmayabilir; çünkü az çok geleneksel bir Marksizmin kullandığı retorik dil aracılığıyla ifade bulan, hemen hemen tamamıyla mantığa başvuran bir ikna yöntemine ve iddialı teorik argümanlara dayanmaktadırlar. Son üç bölüm bu argümanlara daha ampirik ve açıklayıcı bir temel sağlamaya çalışırken, ilk ikisi aynı argümanların tarihsel köklerine ve gelişimine açıklama getirmektedir. Ne var ki 5. ve 6. bölümlerde, teorik tartışmalardan uzaklaşıp ontolojinin daha soyut düzlemine geçerek "geride kalan bağlantılara" eğilen destekle-

yici ve örnekleyici bir başka yola sapıyorum. Kitabın orta kısmında yer alan bu bölümler, birçok bakımdan bu deneme toplamının ana eksenini oluşturmaktadır. Farklı bir girizgâh yapmak için okumaya bu kısımdan da başlanabilir.

Mekânın yeniden ileri sürülmesi ve postmodern coğrafyaların yorumlanması, somut toplumsal araştırmalarda ve malumata dayalı politik uygulamalarda mekânsal yönteme daha fazla dikkat çekmek adına yapılmış bir çağrıya yanıt veren ampirik bir incelemenin odağı değildir yalnızca. Mekânın yeniden ileri sürülmesi, coğrafyayı teorik açıdan tarih kadar önemliymiş gibi gösteren yüzeysel bir dilsel mekânsallaştırma, toplumsal teorinin basit bir şekilde ve eğretilemeli olarak yeniden düzenlenmesi de değildir. Mekânı ciddiyetle ele almak, ontoloji dahil soyutlamanın her boyutunda eleştirel düşüncenin ve çözümlemenin çok daha esaslı bir biçimde parçalarına ayrılıp yeniden birleştirilmesini gerektirir. Belki de özellikle ontoloji boyutunda gereklidir bu; çünkü tarihselciliğin mekânsallaştırmayı ortadan kaldıran tahrifleri, en sağlam köklerini varoluşsal tartışmanın işte bu temel boyutunda salmıştır.

5. bölüm yeni bir mekânsal perspektif kazanmış Nicos Poulantzas'ın, Batı Marksizm tarihini belirleyen mekân ve zamana dair yanılsamalar üzerine –Lefebvre'i ve Foucault'yu anımsatacak şekilde– yaptığı kimi gözlemlerle ontolojik bir yapısökümü başlatır. Poulantzas'ın devlet ve toplumun mekânsal "matrisini" üretim ilişkilerinin hem önkoşulu hem de tecessümü olarak, sadece "temsili" bir biçimden ziyade "asli bir maddi çerçeve" biçiminde kavramsallaştırması bilhassa önemlidir. İki süreğen yanılsamanın, Batı'da geçerli mekân görme biçimlerini ve mekânsallığı eşzamanlı (yine o kelime) şekilde hem bir toplumsal ürün (ya da sonuç) hem de toplumsal yaşamda biçimlendirici bir güç (ya da araç) olarak gören üçüncü bir yorumlayıcı coğrafyanın eleştirel incelemesine set çekecek kadar boyunduruk altına aldığını –gerek toplumsal-mekânsal diyalektik için gerekse tarihsel-coğrafi bir materyalizm için hayati bir kavrayış– ileri sürmek adına, bu gözlemleri daha da ileri taşıdım.

"Saydamsızlık yanılsaması" mekânı şeyleştirerek, olsa olsa ölçüme ve olgusal betimlemeye olanak tanıyabilen somutlaşmış biçimlerin yer aldığı, sadece yüzeysel bir maddesellik gören bir miyopluğa neden olur: sabit, cansız ve diyalektik olmayan – mekân biliminin Kartezyen kartografyası. Öte yandan "saydamlık yanılsaması" ise, duygulanımsal coğrafyaların toplumsal oluşumunu, mekânsallıkta yer alan toplumsal ilişkilerin somutlaşmasını, mekânın Marx'ın meta biçimi anlayışına benzer bir toplumsal hiyeroglif olarak "somut bir soyutlama" şeklinde yorumlanmasını görmemizi yine aynı ölçüde engelleyen sezgisel bir düşünme biçimine, saf düşünce üretimine ve temsile dönüştürür. Felsefeciler ve coğrafyacılar yüzyıllardır coğrafyaların iktidar yüklü ve problematik yapımını, toplumun kuşatıcı ve araçsal mekânsallaşmasını düalistik bir biçimde örtbas eden bu iki aldatıcı yanılsama arasında mekik dokumuştur.

Bu çifte açmazdan sıyrılmak için, varlığın ve insan bilincinin anlamlı varoluşsal mekânsallığını yeniden kuracak, mekânın daha en baştan önem taşıdığı bir toplumsal ontoloji oluşturacak bir ontolojik mücadele gerekir. Yirminci yüzyılın en etkili iki varlık kuramcısı Sartre ve Heidegger'in zaman meyilli ontolojilerini eleştirel şekilde yeniden değerlendirerek başladığım bu mücadeleyi, Anthony Giddens'ın geliştirdiği "zaman-mekân yapılaşması" içeren revizyondan geçirilmiş toplumsal ontolojinin 6. bölümdeki analizi ve detaylandırmasıyla sürdürdüm. Giddens temel olarak alındığında, insan bedeninin hareketli kişisel mekânları ve insan yerleşimlerinin daha sabit müşterek mahalleri etrafında birçok farklı ölçekte bağlı olan, toplumsal olarak üretilmiş ve farklılaşmış düğümsel bölgelerden müteşekkil çok katmanlı bir coğrafya içinde toplumsal varlığın ilksel bir bağlama oturtuluşunu, yani dünyada-olma'ya eklenmiş ve varoluşsal olarak yapılandırılmış mekânsal bir topolojiyi ve topos'u daha açık görebiliriz. Söz konusu ontolojik mekânsallık, özneyi kesinkes kurucu bir coğrafya içinde konumlayarak epistemoloji, teori kurma ve ampirik çözümlemenin köklü şekilde yeniden kavramsallaştırılmasını gerektirir.

Tıpkı Los Angeles üzerine yazılmış denemeler ya da tarihselciliğin can alıcı sessizliklerini ortaya çıkarmaya yönelik çabalar gibi, mekânsallaştırılmış bir ontolojinin inşası da bir coğrafi araştırma ve keşif seyahatidir: Kapsamlarını belirleyerek, yorumsal sahalarının resmini çizerek ve izlenecek bazı yolları saptayarak, bu deneme toplamının giriş mahiyetinde ve tanıtıcı bir haritasının çıkarılmasını sağlar. Resmin bütünü hâlâ noksandır; zira çağdaş toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülüşünde keşfedilmeyi ve araştırılmayı bekleyen daha pek çok şey olduğu gibi, *Postmodern Coğrafyalar*'ın etkisi ve olası sonuçları konusunda kesin bir dille konuşmadan önce katedilecek daha çok yol vardır.

Sonsözle önsözü birleştirerek başvurduğum hileye karşın, nihai ürüne ilişkin tanımlayıcı veya özeleştirel değerlendirmeler yapmaktansa sunmam gereken birkaç teşekkürle nokta koyacağım. İlk olarak, postmodern coğrafyaların öncüleri olarak gördüklerime şükranlarımı ifade etmeliyim: Michel Foucault, John Berger, Ernest Mandel, Fredric Jameson, Marshall Berman, Nicos Poulantzas, Anthony Giddens, David Harvey ve özellikle de, kararlı ve ilham verici mekânsallık anlayışı sayesinde son on yıldır daha az yalnızlık çekmemi sağlayan Henri Lefebvre. Bu isimler kendilerini hiçbir zaman birer postmodern coğrafyacı olarak tanımlamadı, ama ben öyle olduklarına inanıyor ve düşüncelerini seçici bir şekilde kullanarak nedenini açıklamaya çalışıyorum.

Dokuz denemenin her biri halihazırda yayımlanmış çalışmalarımdan kısmen yararlandığı için, dilediğimce alıp yeniden yazmama izin veren, aşağıda sıraladığım kitap ve dergilerin yayıncıları ve editörlerine de şükran borçluyum: *New Models in Geography* (der. R. Peet ve N. Thrift), Allen and Unwin (1. ve 2. bölümlerin bazı kısımları için); *Annals of the Association of American Geographers* ve *Antipode* (3. ve 4. bölümlerin önemli bir bölümü için); *Social Relations and Spatial Structures* (der. D. Gregory ve J. Urry), Macmillan Education Ltd ve St Martin's Press (5. bölümün ilk yarısı için); *Environment and Planning A* (6. bölümün ilk yarısı için); *Environment and Planning D: Society and Space* (7. bölümün bölgeselliği

inceleyen yarısı ve 9. bölümün neredeyse tamamı için); *Economic Geography* ve *The Capitalist City* (der. M. Smith ve J. Feagin), Basi Blackwell (8. bölümün önemli bir kısmı için). Yararlanılan kaynakların ayrıntılı dökümü kaynakçada bulunabilir.

Son on yılda araştırmalarıma ve çalışmalarıma verdikleri desteğin yanı sıra en çok da Mimarlık ve Şehir Planlama Enstitüsü bünyesinde ve etrafında sağladıkları olağanüstü ölçüde ufuk açıcı akademik ortam için bir tek Los Angeles California Üniversitesi'ne teşekkür borçluyum. Ne zaman mekânsal soyutlama alanında kaybolsam beni pratik gerçekliğe geri taşıyan Şehir Planlama Bölümü'ndeki meslektaşlarım ve öğrencilerim son derece destekleyici ve anlayışlıydılar. Costis Hadjimichalis, Rebecca Morales, Goetz Wolff, Allan Heskin, Marco Cenzatti ve Allen Scott bu denemeler toplamında seçici bir şekilde yeniden kaleme aldığım bazı makaleleri benimle birlikte yazdı. Mike Davis ve Margaret FitzSimmons'ın editöryal feraseti, ufuk açıcı fikirleri ve destekleyici sözlerindense çok önemli ölçüde faydalandım. Tüm katkıları için müteşekkirim.

Son olarak, realistlerin en pratiği, sebatlısı ve sırtlayıcısı Maureen'e teşekkür etmeliyim. Bu kitabın bittiğine ondan fazla sevinen yok.

1
Tarih: Coğrafya: Modernite

> Bergson'la mı başladı, yoksa öncesinde mi? Diyalektik olmayan; cansız, sabit ve hareketsiz addedilen mekândı. Buna karşılık yaşamın ta kendisi, bereketli, verimli ve diyalektik olansa zaman. (Foucault, 1980, s. 70)

> Gelişme ve duraklama, buhran ve döngü temalarıyla; mütemadiyen biriken geçmiş tasavvuruyla, dünyanın buzullaşması tehdidiyle ve içerdiği sayısız ölmüş kişisiyle tarih, bildiğimiz üzere, on dokuzuncu yüzyılın en büyük saplantısıydı. ... İçinde bulunduğumuz çağ, belki de her şeyden önce mekânın çağı olacaktır. Yakın ve uzağın, yan yana ve dağınık olanın, bitişikliğin çağında yaşıyoruz: Çağımız eşzamanlılık çağı. Kanımca zaman içerisinde akıp gelişen uzun bir ömür olarak yaşamıyoruz dünyayı: Onu ilişkiler kuran ve kendi yumağıyla kesişen bir ağ gibi deneyimlediğimiz bir uğraktayız. Güncel tartışmaları besleyen kimi ideolojik ihtilafların, zamanın adanmış varisleriyle mekânın gözüpek sakinlerini karşı karşıya getirdiği söylenebilir belki de. (Foucault, 1982, s. 22)

On dokuzuncu yüzyılın tarih saplantısı, Foucault'nun tanımladığı şekliyle, yüzyıl bitiminde son bulmadı. Yerini tümüyle düşünce ve deneyimin mekânsallaştırılmasına bırakmış da sayılmaz. Modern toplumsal teorinin eleştirel bilinci üzerinde, özü itibarıyla tarihsel bir epistemoloji halen hüküm sürmektedir. Söz konusu epistemoloji dünyayı, zamanın açıklayıcı bağlamları içerisine toplumsal varlık ve oluşun yerleştirilmesinden doğan dinamikler aracılığıyla kavrar: Bunlar, Kant'ın *nacheinander* kelimesiyle karşıladığı, Marx'ın ise dönüşüme uğratarak, olumsallığı içerisinde sınırlı "tarih yapmak" kavramıyla tanımladığı açıklayıcı bağlamlardır. Süregelen bu epistemoloji, eleştirel kavrayış ve yorumun doğasını tanımlarken "tarihsel tahayyüle" özel bir konum biçmiştir.

Teorik bilincin bu tarihselciliği öylesine baskındır ki toplumsal yaşamın mekânsallığına yönelecek –sadece tarih yazımı içerisinde değil, aynı zamanda beşeri coğrafyaların inşasında da yaratıcı biçimde yer almanın açtığı anlam-alanlarını göz önünde tutan pratik bir teorik bilinci, mekânın toplumsal üretimini, coğrafi peyzajın oluşumu ve yeniden oluşumunu içeren– benzer bir eleştirel hassasiyetin önünü tıkamıştır: Diğer bir deyişle, açıkça tarihsel *ve* coğrafi bir bağlam içerisinde, mekân *ve* zamana bilfiil yerleştirilmiş toplumsal varlıklardır söz konusu olan. Foucault'nun izinden giden başka isimler de zamanın mekân karşısındaki önceliğinin dengelenmesini talep etmişse de, henüz eleştirel gözün –yahut eleştirel "ben"in– *durée* odaklı derin anlayışın bir benzerini mekânsallığa yöneltmesini sağlayacak bir hegemonik kayma meydana gelmemiştir. Eleştirel yorumbilim (*hermeneutics*) hâlâ tarihselliği ölçüsünde coğrafi olmayan bir tahayyülün zamana bağlı anlatısı tarafından kuşatılmaya devam etmektedir. Bu nedenle Foucault'nun geçen yüz yıla çevirdiği açıklayıcı bakış bugün de geçerliliğini korumaktadır. Mekân hâlâ sabit, cansız ve diyalektik olmayandır; bereketli, yaşam dolu ve diyalektik olan zaman ise eleştirel toplumsal teorizasyonun açıklayıcı bağlamı olmayı sürdürmektedir. Ne var ki Foucault'nun muştulanan "mekân çağına" dair öngörülü gözlemleri yirminci yüzyılın son dönemecinde daha makul görünüyor. Eleştirel toplumsal teorinin maddi ve entelektüel bağlamları günümüzde ciddi ölçüde değişmeye başladı. 1980'lerde, tarihselciliğin mekâna kayıtsız kalan kadim geleneklerine karşılık, eleştirel tahayyülün kapsamlı biçimde mekânsallaşmasını öneren toplu itirazlar yükselmektedir. Belirgin şekilde postmodern ve eleştirel bir beşeri coğrafya şekillenmekte, çağdaş eleştirel düşüncenin tarihsel imtiyazlara sahip sınırları içerisinde mekânın yorumlayıcı önemi iddialı bir şekilde öne çıkarılmaktadır. Coğrafya, çağdaş teori ve eleştiride henüz tarihi yerinden etmemiş olsa da teorik ve siyasi gündeme ufuk açıcı bir tartışma kazandırmıştır: Zaman ve mekânın bir aradalığını, tarih ve coğrafyanın karşılıklı etkileşimini, dünyada olmanın –genelgeçer kategorik imtiyazların dayatmalarından sıyrılmış– "yatay"

ve "dikey" boyutlarını görmenin bambaşka yollarını içeren yeni bir açılımdır bu. "Zamanın adanmış varislerinin en iyileri" bile bu nezaketsiz postmodern ihlallere karşı hâlâ gerici ve tepeden bakan bir eda takınmakta, "biz bunları çok gördük" tarzı bir aldırışsızlık sergilemektedir. Öte taraftaki gözüpek ihlalciler ise meramlarını abartıya kaçarak anlatmaktadır. Öyle ki zamanın giderek zayıflayan kabulünden soyutladıkları çağdaş mekânsallığa eleştirel bir ayrıcalık biçmekte, böylece verimsiz bir tür tarih-karşıtı hale yaratmaktadırlar. Fakat bu cepheleştirici tartışmaların içerisinden daha esnek ve dengeli bir tutum, mekânın toplumsal üretimini, beşeri coğrafyaların inşası ve şekillenmesini tarih yazımıyla kavuşturan farklı bir eleştirel teori doğuyor. Bu yaratıcı kaynaşmadan, eşzamanlı bir tarihsel ve coğrafi materyalizm; mekân, zaman ve toplumsal varlığa dayalı üçlü bir diyalektik; tarih, coğrafya ve modernitenin dönüştürücü nitelikte yeniden teorizasyonu gibi yeni olanaklar ortaya çıkıyor.

Eleştirel teorinin yeni yeni gerçekleşen mekânsallaştırılması bizim için yeterince açıklığa kavuşmuş olmadığından, kapsayıcı ve iddialı bir epistemolojik açıklama sunmak için henüz erken sayılabilir: hâlâ değişim geçirmekte olan bir söylemin zamansız ve kapsayıcı bir yorumunu yapmayı göze almak söz konusu değildir. Fakat kendi tabirimle postmodern coğrafyaların gelişimi, çağdaş dünyanın maddi peyzajını ve eleştirel teorinin açıklayıcı mahalini önemli ölçüde değiştirecek raddede ilerledi. Şu halde tarih ve coğrafyanın, modernite ve postmodernitenin değişen iki bağlamının hiç değilse cevap niteliğinde bir ön değerlendirmesini yapmanın vakti gelmiştir – bir yanda çağdaş yaşamın ampirik dokusuna işlenmiş maddi dünyanın postmodern coğrafyası; öte yandaysa günümüze, geçmişe ve olası geleceğe dair pratik ve siyasi anlamlandırma biçimlerimizi adım adım kateden, eleştirel toplumsal bilincin postmodern coğrafyası.

Bu başlangıç bölümünde eleştirel toplumsal teorinin on dokuzuncu yüzyılın sonundan bu yana süregelen düşünsel tarihi içerisinden, onu yeniden biçimlendirecek bir hat çizeceğim. Söz konusu hattı çizerken de günümüzde mekânın yeniden ileri sürülmesine yol açan gizli anlatıları teşhis edeceğim. Niyetim tarihsel yorumbilgisini

silmek değil, eleştirel bir mekânsallaştırma aracılığıyla tarihsel tahayyül alanını açmak ve yeniden düzenlemektir. Bölümler birbirini izledikçe, eleştirel toplumsal teori alanında mekânın yeniden ileri sürülmesinin hem bir yapıbozum hem de bir yeniden yapılandırma içerdiği görülecektir. Devralınmış eleştirel perspektiflere mekânsal vurgular iliştirip, sonra da arkamıza yaslanarak onların mantıksal kanaatle ışıldamalarını izlemek hiç de yeterli değildir. İlk önce, bir türlü kurtulunamayan tarihselciliğin kıskacı gevşetilmelidir. Aranması gereken anlatı yolu, Terry Eagleton'ın *Against the Grain* [Aykırı Yazılar] (1986, s. 80) kitabında etkili bir şekilde tarif edilmiştir:

> Demek ki "yapıbozuma uğratmak", anlamları, olayları ve nesneleri daha geniş akımlar ve yapılar dahilinde yeniden kaydetmek ve konumlamaktır; o azametli örgüyü bir bakıma tersine çevirerek, dünyaya sunduğu dört başı mamur imgeyi oluşturan ipliklerin arapsaçına dönmüş alelade dağınıklığını açığa vurmaktır.

Postmodern Coğrafyaların Başlangıcını Konumlandırmak

Postmodern eleştirel beşeri coğrafyanın ilk ısrarlı sesleri 1960'ların sonlarında yükselmeye başladıysa da, zamanın baskın gürültüsü yüzünden çok az kişi onlara kulak verebildi. Mekânsallaştırma projesi, tarihin coğrafya karşısındaki önceliğinin pek üzerinde düşünülmeden ileri sürülmesiyle yıllar boyunca tuhaf bir şekilde bastırıldı. Bu öncelik iddiası, hem Batı Marksizmini hem de beşeri bilimleri kuşatan, neredeyse kutsiyet kazanmış, mütemadiyen biriken bir geçmiş tasavvuruna dayanıyordu. Süregelen bu tarihsel bağlamsallığın en kapsamlı ve sahici portreleri, C. Wright Mills'in kaleminden çıkan sosyolojik tahayyülün paradigmatik tasvirlerinde biçim kazandı (Mills, 1959). Mills'in çalışmaları, tarihsel anlatının mekânsallaştırılmasında ve eleştirel toplumsal teorinin güzergâhının yeniden yorumlanmasında faydalı bir çıkış noktası sağlamaktadır.

Tarihselciliğin susturulmuş mekânsallığı

Mills, hem eleştirel toplumsal bilimlere hem de Marksizmin eleştirel geleneklerine aynı ölçüde uygulanabilen –ve Martin Jay'in (1984) "boylamsal bütünselleştirme" olarak adlandıracağı– tarihsel bir rasyonalite içerisinde derinlemesine yer etmiş sosyolojik tahayyülün taslağını çizer.

> [Sosyolojik tahayyül; bireylerin] dünyada ne olup bittiğine ve kendi içlerinde nelerin gerçekleşebileceğine dair makul özetler çıkarmalarını sağlayan muhakeme yeteneklerini geliştirecek, bilgiyi kullanmalarına yardımcı olacak bir akılsal vasıftır. (1959, s. 11)

> Bu tahayyülün ilk meyvesi –ve onu kapsayan beşeri bilimlerin vereceği ilk ders– bireyin, ancak içinde bulunduğu dönemin içerisinde konumlanarak kendi deneyimini anlayabileceği ve kendi kaderini tartabileceği; sadece mevcut koşullarına benzer koşullarda yaşayanların bilincine vararak hayattaki olanaklarını bilebileceği fikridir. ... Nesilden nesle her bireyin bir toplumda yaşadığını, kendi yaşam öyküsünü sahnelediğini ve bu yaşamı tarihsel bir kesit içerisinde sürdüğünü artık biliyoruz. Birey yaşayarak bu toplumun şekillenmesine ve tarihin akışına, az ya da çok, katkı sunar; aynı şekilde birey de toplum ve toplumun tarihsel itiş kakışı tarafından oluşturulur. (s. 12)

Daha da ileri gider:

> Sosyolojik tahayyül tarihi, coğrafyayı ve bu ikisinin toplum içerisindeki ilişkilerini kavramamızı sağlar. Amacı ve vaadi budur. Klasik toplum analistinin alameti farikası da bu amacı ve vaadi tanımasıdır. *Biyografiye, tarihe ve bu ikisinin toplum içerisindeki kesişme noktalarına ilişkin problemleri geriye dönüp incelemeyen hiçbir toplumsal çalışma, düşünsel serüvenini tamamlamış değildir.* (a.g.y., vurgu eklenmiştir)

Mills'in tarihsel tahayyülün esasen ne olduğuna ilişkin tanımından yararlanmaktaki amacı bir yandan tarihselciliğin alımlı mantığını, diğer yandan anlamın ve edimin, toplumsal oluşun zamansal ya-

pısına ve deneyimine rasyonel bir şekilde indirgenmesini örneklemek. Tarihsel tahayyül ile tarihselcilik arasındaki bu bağlantı daha da etraflı bir şekilde incelenmelidir. En başta, "sosyolojik olanın" yerine nasıl olup da "tarihsel olanın" getirildiğini irdeleyen görece daha kolay sorudan başlanabilir. Bizatihi Mills'in de belirttiği gibi, "kunduracı için deriden ötesi yoktur" ve Mills de uzman bir sosyolog olarak kendi derisini uzmanlık alanı ve toplumsallaşması üzerinden tanımlar. Tarih, biyografi ve toplumun kesişim noktası üzerine kurulu özgürleştirici bir rasyonalite tanımlayan bir isimlendirmeye dayalı bu seçim, Mills'in tüm toplumsal teori ve analize hâkim olması, hatta onu tümden kapsaması gerektiğini ileri sürdüğü çok daha yaygın bir ortak "düşünme biçimi" tanımlamaktadır

Elbette bu "yaşam öykülerinin" de bir coğrafyası, bir ortamı, asli mahalleri, düşünce ve edimlere etki eden uyarıcı konumlanmaları vardır. Tarihsel tahayyül hiçbir zaman tümüyle mekânsız değildir ve geçmişe dair coğrafyaların en iyi örneklerinden bazıları eleştirel toplum tarihçileri tarafından yazılmıştır ve yazılmaya da devam etmektedir. Fakat bu coğrafyalardaki başlıca "değişken taşıyıcı" daima zaman ve tarihtir. Eleştirel yönelim ister sosyolojik, ister politik, ister antropolojik –hatta fenomenolojik, varoluşçu, yorumbilimsel ya da tarihsel materyalist– olarak tanımlansın, bu tespit yine aynı ölçüde geçerli olacaktır. Yapılan vurgu değişse de genel perspektif ortaktır. Tarihin bilinçli bir şekilde yapılışı eylemi belirleyip olay örgüsünü tayin ederken, halihazırda üretilmiş bir coğrafya da zemini hazırlar.

Söz konusu tarihsel tahayyülün, statükoyu korumaktansa dünyayı bir özgürleşme aracı olarak anlamanın uygulanabilir bilgisine yönelik arayış içerisinde ve eleştirel teoride merkezi bir rol üstlendiğinin altı çizilmelidir. Mevcut koşulları sadece rasyonalize ederek yeknesak davranışların ve yerleşik toplumsal pratiklerin sürekli biçimde yeniden üretilmesini teşvik eden toplumsal teoriler, eleştirel teori tanımına uymamaktadır. Betimlemeleri aynı derece doğru olsa bile rasyonaliteleri (hatta irrasyonaliteleri) eleştirel değil, büyük olasılıkla mekanik, normatif, bilimsel ya da araçsal olacaktır.

Tarihsel tahayyülü karşı konulmaz şekilde cazip kılan şey, eleştirel ve potansiyel olarak özgürleştirici değeridir, tarihi sorgusuz sualsiz kabul etmektense "tarih yapan" insanlardır. Kaynağı ve vurgusu ne olursa olsun her tür eleştirel toplumsal teorinin en önemli öğesi, dünyanın insan edimi, yani praksis tarafından değiştirilebileceğinin sürekli doğrulanmasıdır.

Eleştirel toplumsal teorinin gelişimi, dünyanın değişkenliğinin anlaşılmasını güçleştiren perspektiflere ve pratiklere karşılık gelen değişken bir tarihin öne sürülmesi etrafında şekillenmiştir. Eleştirel tarihsel söylem, aynı anda her şeye ve hiçbir şeye açıklama getir(emey)en genel "insan doğası" mefhumları da dahil olmak üzere soyut ve tarihötesi evrenselleştirmelere; toplumsal kökenlerden bağımsız şekilde tarihe maddi belirlenimler biçen natüralizm, ampirizm ve pozitivizmlere; manevi belirlenimler ve teleolojiler (kimi zaman insan bilinci kisvesi altında) öngören dinsel ve ideolojik yazgıcılıklara; dünyaya ilişkin zamanın kırılabilirliğini, tarihin "kırılıp" yeniden oluşturulabilme olanağını askıya alan tekmil yaklaşımlara işte bu şekilde karşı koyar.

Gerek taşıdığı eleştirel kavrayış, gerekse aldatıcı mistifikasyonlara karşı sürekli olarak güçlü bir şekilde savunulmasının gerekmesi, tarihsel tahayyülün tarihselcilik adı altında abartılı bir biçimde öne sürülmesine katkıda bulunmuştur. Tarihselcilik, geleneksel olarak farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Örneğin Raymond Williams'ın *Keywords* [*Anahtar Sözcükler*] (1983) adlı kitabı, şu şekilde betimlediği üç güncel seçenek sunar: 1) "nötr" – bugünkü olayların öncüllerinin izini sürmek için geçmiş olguları inceleme yöntemi; 2) "kasti" – her özel olayı yorumlamak üzere, değişken tarihsel koşul ve bağlamlara öncelikli bir çerçeve olarak ağırlık vermek; 3) "hasmane" – tarihsel zorunluluk mefhumlarına ya da tarihsel gelişmeye ilişkin genel yasalara dayalı tüm yorumlama ve öngörülere saldırmak.

Tarihselciliği, toplumsal yaşamın ve toplumsal teorinin coğrafi ya da mekânsal tahayyülü bilfiil bastıran ve ikincil konuma iten aşırı biçimde gelişmiş tarihsel bağlamsallaştırması olarak tanımlamak suretiyle bu seçeneklere bir düğüm daha atmak istiyorum. Söz konusu

tanım, tarihselciliğin özgürleştirici bir kavrayış biçimi olarak taşıdığı olağanüstü gücü ve önemi yadsımamakta; tarihselciliği, oluşun en soyut ontolojik kavramlarından ampirik olayların en ayrıntılı açıklamalarına kadar teorik söylemin her düzlemine yayılan ve toplumsal dünyanın değişkenliğine ilişkin coğrafi yorumlamaların gizlenmesine yol açan mekânın dolaylı olarak zamana tabi kılınmasıyla ve eleştirel bir sessizliğin oluşturulmasıyla özdeşleştirmektedir.

Tarihselcilik üzerine yüzyıllardır süregelen tartışma geleneği hesaba katıldığında bu tanım biraz ilginç kaçabilir.[1] Ne var ki postmodern eleştirel coğrafya olarak adlandırdığım olgunun 1960'lardaki hassas ilk döneminde görülmeye başlanan da tam olarak bu tartışmanın, en nötr tarihselcilik biçimlerinde bile mekânın teorik olarak belirgin bir şekilde dışlandığının ayırdında olmadığıydı. Eleştirel toplumsal düşüncenin ana akımları o dönemde bile mekâna öylesine kayıtsız hale gelmişlerdi ki, mekânın zamana, coğrafyanın ise tarihe karşı ileri sürülmesinin en güçlü örnekleri bile pek etkili olamamıştı. O döneme gelindiğinde bir akademik disiplin olarak Modern Coğrafya teorik açıdan tesirsiz hale gelmiş, yeniden ileri sürme girişimlerinin bu ilk örneklerine çok cılız bir katkı sunabilmişti. Dönemin en etkili toplumsal eleştirmenlerinin gözüpek bir mekânsal dönüş yaptıkları vakalarda ise, yaşananlar kuşkucular tarafından çoğunlukla tamamen farklı bir şekilde yorumlanıyor, dönüş yapanlar da ne olursa olsun anlaşılabilmek adına tarihselciliğe yönelik eleştirilerini bastırıyorlardı.

Son yirmi yıldır hâkimiyetini sürdürmekte olan tarihselcilik içerisinde, postmodern coğrafyanın gelişiminin öncülüğünü yapanlar

1 Birbirinden olabildiğince farklı tarihselcilik yaklaşımlarına örnek olarak bkz. Popper (1957), Eliade (1959), Lowith (1949), Cohen (1979) ve Rorty (1980). Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature* (s. 9) adlı kitabında, geleneksel Descartes'çı-Kantçı felsefenin "olanaklı her tarihsel gelişmenin tarihsel olmayan koşullarını bulmak üzere ... tarihten kaçmaya yönelik bir çaba" olduğuna ilişkin ilginç bir yorumda bulunur. Sonrasında, yirminci yüzyılın analitik felsefesinin Rorty'ye göre kilit isimleri –Wittgenstein, Dewey ve Heidegger– ise düzeltici bir görev üstlenen tarihselciler olarak betimlenir. Rorty şunu ekler: "Bu kitabın düsturu da tarihselcidir" (s. 10). Beşeri coğrafya, alışıldığı üzere, doğanın bu modern yansımasında neredeyse bütünüyle kaybolmuş, geriye sadece arkaik bir akis bırakmıştır.

arasından sadece birkaç ses etkili olabildi. Bu mekânsallaştırıcı seslerin en ısrarlı, zorlayıcı ve istikrarlısı Marksist filozof Henri Lefebvre'e aitti. Mekânın toplumsal üretimine ilişkin yürüttüğü eleştirel teorizasyonu, kitabın bundan sonraki bütün bölümlerini katedecektir. Fakat şimdi, daha rahatlatıcı ve bildik tarihçi kimlikleri nedeniyle iddialı postmodern coğrafyaları büyük ölçüde gölgelenmiş iki eleştirel teorisyenin, Michel Foucault ve John Berger'in mekânsallaştırma projelerini irdeleyip sunacağım.

Michel Foucault'nun ikircikli mekânsallığı

Başlangıç niteliğindeki mekânsal dönüşünü enfes tarihsel fikirleri ardına sakladığı için, Foucault'nun eleştirel beşeri coğrafyanın gelişimine yaptığı katkılar arkeolojik bir yöntemle ortaya çıkarılmalıdır. Kendisi postmodern coğrafyacı olarak adlandırılmaya hiç kuşkusuz karşı çıkardı, fakat *Deliliğin Tarihi*'nden (1961) *Cinselliğin Tarihi* (1979) üzerine yürüttüğü son dönem çalışmalara dek, kendine rağmen de olsa, bu ismi hak ediyordu. Ne var ki mekân ve zamanın göreceli önemine ilişkin en açık ve açıklayıcı tespitleri, yayımlanmış başlıca eserlerinde değil, neredeyse belli belirsiz bir biçimde derslerinde ve iki aydınlatıcı söyleşide –nice sorgulamalar ve dil dökmelerden sonra– görülür: "Coğrafya üzerine Sorular" (Foucault, 1980) ve "Mekân, Bilgi ve İktidar" (Rabinow, 1984; ayrıca bkz. Wright ve Rabinow, 1982).

Örneğin bu bölümün başında yer alan çığır açıcı tespitler, ilk olarak 1967 yılında "*Des Espaces Autres*" ("Öteki Mekânlar Üzerine") başlığı altında verdiği derste geçmektedir. 1984'te Fransız dergisi *Architecture-Mouvement-Continuité*'de yayımlanana dek ve Jan Miskowiec tarafından *Diacritic*'te (1986) İngilizceye tercüme edilene kadar, bu tespitler neredeyse yirmi yıl boyunca hemen hemen ne görülmüş ne de duyulmuştu. Foucault bu ders notlarında, ortaçağın hiyerarşik "mekân birliğini" kapsayan ve Galileo tarafından sonsuz şekilde açılan erken modern bir ölçüm ve "uzantı mekânı"na dönüştürülen "yerleştirme mekânlarının" yerine geçerek modern dünyanın karakteristik mekânları olacak "heterotopyalar" mefhumunu

ana hatlarıyla çizer. Foucault gerek Bachelard'ın olağanüstü poetikasından (1969) gerekse fenomenologların kasıtlı biçimde bölgesel tanımlamalarından uzaklaşarak, dikkatimizi toplumsal yaşamın başka bir mekânsallığına, bir "dışsal mekâna", alanların gerçekten yaşanan (ve toplumsal olarak üretilen) mekânına ve bunlar arasındaki ilişkilere doğru çevirir:

> İçinde yaşadığımız, bizi bizden çekip çıkaran, içinde yaşamlarımızın, zamanımızın ve tarihimizin aşınmasının gerçekleştiği, bize pençe atan, bizi kemiren mekân, kendi içinde, aynı zamanda heterojen bir mekândır. Bir başka deyişle, içine bireyleri ve şeyleri yerleştirebileceğimiz bir tür boşlukta yaşamıyoruz. Farklı ışık tonlarıyla renklendirilebilecek bir boşlukta değil, birbirine indirgenemeyecek ve hiçbir biçimde birbiri üzerine bindirilemeyecek alanları betimleyen bir dizi ilişki içerisinde yaşıyoruz.

Alanlar ve ilişkilerin bu heterojen mekânları –Foucault'nun heterotopyaları– her toplumda tesis edilmiş olsa da, "tarih" kendisine bağlı mekânsallık içerisinde "açıldıkça" bunlar da epey farklı biçimler alır ve zaman içerisinde değişir. Foucault bu tanıma uyan pek çok alan tanımlar: mezarlık ve kilise, tiyatro ve bahçe, müze ve kütüphane, panayır alanı ve "sayfiye köyü", kışla ve hapishane, müslüman hamamı ve fin saunası, genelev ve koloni. Foucault, toplumu ya "mükemmel" ya da "altüst edilmiş halde" gösteren, "gerçek mekânlar" ile "esas olarak gerçekdışı mekânları" karşılaştırır:

> Heterotopya, kendi içlerinde uyumsuz birçok mekânı, birçok alanı tek bir gerçek yerde yan yana getirebilir . . . bu mekânlar ve alanlar geriye kalan tüm mekânla ilişkili bir işleve sahiptir. Söz konusu işlev, iki zıt kutup arasında ortaya çıkar. Ya insan hayatının bölümlendiği tüm alanların, her gerçek mekânın göründüğünden de yanıltıcı niteliğini açığa çıkaracak bir yanılsama mekânı yaratmak. . . . Ya da, tersine, bizimkisi ne denli karmakarışık, kötü yapılmış ve düzensizse, o denli mükemmel, özenli ve düzenli bir başka gerçek mekân, başka bir mekân yaratmak gibi bir işlevleri vardır. İkinci kutup, yanılsamanın değil telafinin heterotopyasıdır. Birtakım kolonilerin kısmen böyle bir işlev görüp görmediğini merak ediyorum. (1986, s. 26, 27)

Foucault, bu sözleriyle birlikte, yaşamı boyunca sürdüreceği birçok önemli izleği açığa vurmuş ve tarihselciliğe –ve tarihselcilikle birlikte mekânın beşeri bilimlerdeki hâkim ele alınış biçimine– karşı dolaylı yoldan güçlü bir argüman sunmuştu. Foucault'nun heterojen ve ilişkisel mekân heterotopyaları, ne bilişsel sezgiyle doldurulacak tözsüz bir boşluk, ne de tüm göz alıcı kararsızlığı içerisinde fenomenolojik olarak tanımlanacak bir fiziksel nesne muhafazasıdır. Lefebvre'in *l'espace vecu* (yaşanmış mekân) adını verdiği, gerçekten yaşanmış ve mekânsal biçimde toplumsal olarak üretilen, aynı zamanda hem somut hem de soyut nitelik taşıyan, toplumsal pratiklerin meskeni olan başka bir mekândır. Mekânı geleneksel olarak ya bir zihinsel yapı ya da fiziksel bir biçim olarak gören çift odaklı bir anlayış tarafından örtbas edildiği için, ender rastlanan bir mekândır bu. Söz konusu ikili tasavvuru 5. bölümde daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağım.

Foucault, mekân ve zamana getirdiği yenilikçi yorumu sergilemek ve bunların etrafında şekillenmekte olan çoğunlukla kafa karıştırıcı polemikleri açıklığa kavuşturmak için, yirminci yüzyılda eleştirel toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülmesine olanak tanıyan en önemli mevzilerden biri olan yapısalcılık üzerine o sıralar yürütülen tartışmalara eğildi. Foucault, ısrarla kendisinin (sadece?) yapısalcı olmadığı üzerinde dursa da, yapısalcılığın gelişiminde mekân ve zamanı yeni ve açıklayıcı bir şekilde ilişkilendiren değişik bir eleştirel yönelim, tarih ve coğrafyaya yönelik farklı ve güçlü bir yaklaşım görüyordu.

> Yapısalcılık, ya da hiç değilse bu biraz fazlasıyla genel isim altında buluşan akım, zamansal bir eksen üzerinde birbirine bağlanabilecek öğeleri, onları yan yana, karşılıklı biçimde konumlanmış, kısacası bir tür düzenlenme içerisindeymiş gibi göstererek bir ilişkiler bütünü içerisinde kurma çabasıdır. Yapısalcılık zamanın yadsınmasına yol açmaz aslında; zaman olarak adlandırdığımız ve tarih olarak adlandırdığımız olguların belli bir tarzda ele alınmasını içerir. (1986, s. 22)

Bu eşzamanlı "kurulum" tarihin mekânsallaştırılmasıdır; yani, mekânın toplumsal üretimiyle ilişkilendirilmiş bir tarih yapımıdır, tarihsel coğrafyanın yapılandırılmasıdır.[2]

Mekânsallaştırmasını bir tarih karşıtlığı olarak yansıtmaya yanaşmamış olsa da, Foucault'nun tarihi ta en başından beri etkileyici bir şekilde mekânsallaştırılmıştır. Mesele, yapısalcı yaftasıyla Foucault'ya nazaran daha barışık olan Althusser ve başka isimlerde sanki giderek daha sıkça rastlandığı gibi, sadece bir eğretileme tercihi meselesi değildir. Tarihi yorumlayıcı coğrafyaya açma meselesidir. Eleştirel göz için mekânın, özellikle de güncel an bağlamında, merkezi konumunu vurgulamaya gelindiğinde, Foucault daha açık bir şekilde konuşur:

> Her halükârda, çağımızın taşıdığı kaygının, hiç kuşkusuz zamana kıyasla çok daha önemli bir biçimde, esasen mekânla ilgili olduğunu düşünüyorum. Zaman, bize muhtemelen mekânda yayılmış öğeler için mümkün olan çeşitli dağıtım işlemlerinden biri olarak görünmektedir. (a.g.y., s. 23)

Bir daha hiç bu denli açık konuşmayacaktı. Foucault'nun mekânsallaştırması, belki de çarpıcı şekilde mekânsallaştırılmış tarih yazımının taşıdığı maksat ve önemin hiç değilse Fransızlar tarafından anlaşılacağına inandığı için, beyanlardan çok örneklemeye dayalı bir yaklaşım benimsedi.

Foucault, ölümünden kısa süre önce gerçekleştirilen bir söyleşide, "Öteki Mekânlar Üzerine" yürütmüş olduğu incelemeyi ve bu incelemenin vaktiyle "zamanın adanmış varisleri" olarak adlandırdığı kişilerde yarattığı öfkeli tepkileri anımsadı. İktidar analizinde mekânın merkezi bir önem taşıyıp taşımadığı sorusuna karşılık şöyle cevap verdi:

2 Varsayılan bu tarih "yadsıması", özgürlükçü bir tarihselcilikle fazlasıyla katı şekilde aşılanmış kimselerin yapısalcılığın önde gelen savunucularına yönelttiği neredeyse çılgınca saldırılara neden olmuştur. Foucault ise yapısalcılığın bir tarih karşıtlığı içermediğini; tarihi, aynı anda ve etkileşimli bir biçimde (alışılagelmiş kategorik karşıtlığı kullanmak gerekirse) eşzamanlı ve artzamanlı mekânsal-zamansal bir düzenleme olarak, farklı bir yolla ele almaya yönelik bir çaba olduğunu ileri sürmektedir.

> Evet. Mekân toplu yaşamın her alanında birinci derecede önemlidir; mekân iktidarın her uygulanma biçiminde birinci derecede önemlidir. Burada bir parantez açacak olursam, 1966'da mekân üzerine bir inceleme yapmak ve işlevleri farklı hatta ötekilerin zıddı birtakım verili toplumsal mekânlarda bulunan o kendine özgü mekânlar üzerine, o dönemde "heterotopyalar" olarak adlandırdığım şeyler üzerine çalışma yürütmek için bir grup mimar tarafından davet edildiğimi hatırlıyorum. Mimarlar bunun üzerine çalıştı ve incelemenin sonunda biri –Sartre'cı bir psikolog– söz alarak *mekânın* gerici ve kapitalist, *tarih* ve *oluş*un ise devrimci olduğunu söyleyip beni topa tuttu. O dönemlerde bu abes söylem hiç de alışılmadık değildi. Bugün böyle bir ifade karşısında herkes gülmekten katılır, fakat o günlerde durum farklıydı.

Henüz Foucault'nun umduğu kadar yaygın ve yoğun olmayan günümüzün kahkahaları arasında geçmişe bakabilir ve Foucault'nun ilk yazdıklarından son yazdıklarına dek "zamanın mekânla kaçınılmaz kesişmesi" olarak adlandırdığı olguyu inatla incelemiş olduğunu görebiliriz. Tarihselcilik sonrası, postmodern bir eleştirel beşeri coğrafyanın yeni doğmuş perspektifiyle donanmış bir şekilde bunu gerçekleştirdiğini daha yeni yeni anlamaya başlıyoruz.

Ne var ki bir tarihçi olmaktan hiçbir zaman vazgeçmediği ve modern eleştirel düşüncenin hâkim kimliğine sadakatini hiç bozmadığı için, Foucault'nun coğrafyası çok az kimse tarafından görülebildi. Coğrafyacı olarak adlandırılmak, modern toplumsal teorinin köklü soylarından, eleştirel ehemmiyetin dışında kalmış görünecek kadar uzak düşmüş bir akademik disiplinle kurulan küçük düşürücü bir ilişkiydi ve düşünsel bir lanetti. Coğrafyacının mekânsal perspektifiyle kurduğu belirleyici bağlantıyı tanıması ve coğrafyanın her zaman dertlerinin merkezinde yer almış olduğunu kabul etmesi için Foucault'nun ikna edilmesi gerekiyordu. Geçmişe dönük bu itiraf, radikal coğrafya üzerine çıkan bir Fransız dergisi olan *Herodote*'un editörleriyle bir söyleşide yapıldı, İngilizce çevirisi de "Questions on Geography" başlığıyla *Power/Knowledge* [İktidar/Bilgi] (Foucault, 1980) adlı kitapta yayımlandı. Foucault bu söyleşide, ancak söyleşiyi gerçekleştirenler tarafından zorlandıktan sonra 1967'de yaptığı gözlemlerin ayrıntılarına indi.

Foucault, coğrafi ve mekânsal metaforları mebzul miktarda kullanmasına rağmen, çalışmalarında coğrafya ve mekânsallığın önemi hakkında neden bu denli sessiz kaldığına ilişkin muhataplarının sorduğu soru karşısında şaşırmış ve rahatsız olmuştu ilk başta. Muhatapları ona şöyle dedi:

> Keşiflerinizde ve kazılarınızda coğrafyanın görünmez ya da ele alınmamış olması, zaman unsuruna öncelik tanıyan kasıtlı bir tarihsel ve arkeolojik yaklaşımdan ileri geliyor olabilir. Dolayısıyla çalışmanızdaki mekânsal ayrımların muğlaklığı, dönemselleştirmeye gösterilen titiz kaygıyla karşıtlık içerisinde görünüyor.

Foucault hemen saptırmaya ve soruyu tersine döndürmeye çalıştı ve ("metafor saplantısından" ötürü onu suçlayan eleştirmenleri de anımsatarak) coğrafyanın sorumluluğunu tekrar muhataplarına attı. Fakat sorular ilerledikçe mekânın filozoflar ve toplumsal eleştirmenler tarafından nesiller boyunca küçümsendiğini (yine?) kabul etti, iktidara/bilgiye içkin mekânsallığı yeniden ileri sürdü ve sözlerini yüz seksen derecelik bir dönüşle sonlandırdı:

> Sizinle yaptığımız bu tartışma keyifliydi çünkü başladığımızdan bu yana fikrim değişti. İtiraf etmeliyim ki, tıpkı öngörülen bir eğitim reformunu fen bilimlerine ya da müziğe ayrılan saatler azalacağı için protesto eden öğretmenler gibi, sizin de coğrafya için bir talepte bulunduğunuzu düşünmüştüm. ... Şimdiyse coğrafyaya ilişkin bana yönelttiğiniz sorunların benim için çok önemli olduğunu görebiliyorum. Coğrafya, ilişkilendirmeye çalıştığım bir dizi unsur arasında geçiş yapmanın olanaklılık koşulunu sağlayan bir payanda işlevi gördü. Coğrafyanın kendisi mevzubahis olduğundaysa ya soruyu havada bıraktım ya da keyfi bir dizi bağlantı kurdum. ... Coğrafya gerçekten de dertlerimin merkezinde yatıyor olmalı. (Foucault, 1988, s. 77)

Foucault'nun argümanı yeni bir doğrultuya girerek, sadece "öteki mekânlara" bakmaktan uzaklaşıp "mekânın nesiller boyunca hafife alınmasının" kökenini sorgulamaya yönelir. Mekânı edilgen ve cansız,

zamanı ise bereketli, verimli ve diyalektik addeden Bergson sonrası yaklaşım üzerine demin aktardığım yorumu işte bu noktada yapar.

Şu halde, mekânın küçümsenmesinin kaynağı olarak tarihselciliğe yöneltilecek doğrudan saldırının sorgulamaya yönelik bileşenleri bunlardı, fakat Foucault'nun amacı başkaydı. Niyetini açığa vuran bir arasözünde, yapıbozuma değil bütünlemeye meyilli bir yol izleyerek tarihine tutunmaya devam ederken, ona çalışmalarını baştan sona katedecek can alıcı bağlantı noktasını ekler: mekân, bilgi ve iktidar arasındaki bağlantı.

> Evrim, yaşayan süreklilik, organik gelişme ve varoluş projesinin bilincinin ilerlemesine ilişkin eski şemalar ile tarihi birbirine karıştıranlar nezdinde, mekânsal terimlerin kullanımı, tarih karşıtı bir izlenim veriyordu. Mekâna dayalı bir dille konuşsak, zamana karşı düşmanca bir tavır beslediğimiz anlamına gelirdi bu. Budalaların da dediği gibi, "tarihi yadsıdığımız", "teknokrat" olduğumuz anlamına gelirdi. Nesnelerin yerleştirilme, sınırlandırılma ve ayrılma biçimlerinin, listeleme biçimlerinin, etki sahalarının düzenlenmesinin izini sürmenin iktidarın –tabii ki tarihsel– süreçlerini görünür kıldığını anlamıyorlardı. Söylemsel gerçekliklerin mekânsallaştırıcı tasviri, iktidarın bunlarla ilişkili etkilerinin analizine dönüktür. (a.g.y.)

Jeremy Bentham'ın *La Panoptique* [*Panoptikon: Gözün İktidarı*] (1977) adlı kitabına önsöz olarak kaleme aldığı ve *Power/Knowledge*'da (Foucault, 1980, der. Gordon, s. 49) yeniden basılan "İktidarın Gözü"nde genel projesini yeniden tarif eder:

> Jeopolitiğin büyük stratejilerinden habitatın küçük taktiklerine kadar *mekânların* –aynı zamanda *iktidarların* da bir tarihi olacak (her iki terim de çoğuldur)– tüm tarihi yazılmayı beklemektedir.

Foucault, attığı usta işi yanal bakışla, bir yandan mekânsallaştırma projesini sürdürürken öte yandan da tarihsel duruşunu koruyarak tarihselciliği doğrudan eleştirmeyi öteliyor; "tarihselcilikten bizi tarih koruyacak," diyerek iyimser bir tonda sözlerini noktalıyordu. (Rabinow, 1983, s. 250)

Foucault'nun etkili iktidar mekânsallaştırmasına ilerki bölümlerde yeniden döneceğim. Şimdilik, postmodern eleştirel beşeri coğrafya içerisinde yer alan, neredeyse görünmez kalsa da bir o denli çığır açıcı bir kariyeri, tarihselciliğin sürekli hâkimiyeti altındaki coğrafi niteliği açıkça teslim edilmeyen bir kariyeri örneklemek için çalışmalarını kullandım. Benzer şekilde gizlenmiş başka bir (tarihsel) coğrafya, günümüzde İngilizce yazan en etkili ve yenilikçi sanat eleştirmenlerinden biri olan John Berger'in çalışmalarında bulunabilir.

Mekânı John Berger'in gözünden tasavvur etmek

Foucault gibi John Berger de tüm yazılarında zaman ve mekânın kesişmesi üzerinde durur. En son çalışmaları arasında *A Question of Geography* [Coğrafya Meselesi] başlıklı bir oyun, *And our faces, my heart, as brief as photos* [*Ve Yüzlerimiz, Kalbim, Fotoğraflar Kadar Kısa Ömürlü*] (Berger, 1984) adında sevgiyi görsellik üzerinden ele alan kişisel bir şiir ve düzyazı kitabı vardır. Berger tarih ve coğrafya, köken ve peyzaj, dönem ve bölge arasında kurduğu dengeyi simgelercesine, bu ince kitaba "Birinci Bölümün Konusu Zaman, İkincininkiyse Mekân" diyerek başlar. Kapsayıcı temalar da buna uygun şekilde devam eder: İlk kısmın başlığı "Bir zamanlar", ikincinin ise "Burada"dır: Biri ötekinden üstün olmadığı gibi ikisine de mutlaka bir arada nüfuz edilir. Ne var ki Berger erken dönem yazılarının hiç değilse birinde açık bir seçim yapar ve şimdi işte bu belirleyici seçime odaklanmak istiyorum.

Mekânsal açıdan en özgün ve yaratıcı sanat tarihçisi (işi onu bir sanat coğrafyacısı olarak adlandırmaya dek vardırabilir miyiz?) bugüne kadar tarihselciliğin sonunu ilan eden en doğrudan ifadeyle açık açık eleştirel düşüncenin mekânsallaştırılmasına yönelik bir çağrıda bulunmuştur. Berger, *The Look of Things* [Şeylerin Görünüşü] (1974, s. 40) adlı eserindeki bir pasajda, postmodern coğrafyaların özünü, mekânsal olarak politize edilmiş bir estetik içerisinde yoğunlaştırır.

> Çağdaş romanın krizinden bahsedildiğini sıkça duyarız. Burada esasen *anlatı tarzında* gerçekleşen bir değişim söz konusudur. Zaman içerisinde sıralı şekilde giden düz bir hikâye anlatmak artık neredeyse imkânsızdır. Anlatının *yanal* bir şekilde sürekli olarak katedildiğinin fazlasıyla farkında olmamızdan kaynaklanır bu. Başka deyişle, bir noktayı düz bir çizginin sonsuz küçüklükteki bir parçası olarak algılamaktansa, onu sonsuz sayıda çizginin sonsuz küçüklükteki bir parçası, bir çizgiler ağının merkezi olarak görürüz. Söz konusu farkındalık, olayların ve olasılıkların *eşzamanlılıklarını* ve *uzamlarını* sürekli olarak hesaba katmak zorunda olmamızın bir sonucudur.
> Bu durumun pek çok nedeni vardır: modern iletişim araçlarının erimi: modern iktidarın ölçeği: tüm dünyada gerçekleşen olayların üstlenilmesi gereken kişisel politik sorumluluğunun derecesi: dünyanın bölünemezliği: bu dünyadaki iktisadi gelişmenin eşitsizliği: sömürü düzeyi. Bütün bunların etkisi vardır. *Kehanet, artık tarihten çok coğrafyaya dayalı bir tahmin gerektirir; bizden önemli sonuçları gizleyen artık zamandan çok mekândır.* Günümüze dair kehanette bulunmak için, tüm eşitsizlikleri içinde dünyadaki bütün erkekleri (ve kadınları) bilmek yeterlidir. Meselenin bu yönünün taşıdığı önemi görmezden gelen her çağdaş anlatı noksandır ve kıssaların o aşırı basitleştirilmiş niteliğine bürünür. (vurgu ve parantezler bana ait)

Bu önemli pasaj, Berger'in çağdaş portre resmi üzerine yazdığı, geçmiş dönemlerde hâkim bir soyun ve toplumsal (sınıfsal) konumun sıklıkla görsel bir temsili olmuş portre sanatının taşıdığı tarihsel önemin, yirminci yüzyılda nasıl da çarpıcı bir biçimde değiştiğini anlatan bir denemede karşımıza çıkar. Bunu da eşzamanlılığa karşı ardıllık, mekânsallığa karşı tarihsellik ve coğrafyaya karşı biyografinin eksenleri etrafında şekillenen, çağdaş romanda anlam ve yorumlama bağlamı içerisinde gerçekleşmiş benzer bir değişimi ele alarak yapar. Böylelikle, tarihsel belirlenimlere karşı ortaya çıkan postmodern dönüşü tanımlayacak ve açık biçimde mekânsallaştırılmış bir anlatının gerekliliğini kuvvetli bir şekilde ilan edecek bir argüman silsilesi başlatır.

Söz konusu iddialı postmodern coğrafi argümanların ilki, güncel yaşamda gerçekleşmiş, "şeylerin görünümlerinde" ve –Berger'in büyüleyici kitap başlıklarından yararlanmayı sürdürecek olursam–

"görme biçimlerinde" önemli değişikliklere yol açan derin ve kriz kaynaklı bir yeniden yapılandırmanın teşhis edilmesine dayanır. Berger'e göre bu yeniden yapılandırma, gördüklerimizi anlamlandırabilmek için "olayların ve olasılıkların eşzamanlılıklarını ve uzamlarını" hesaba katmamız gerektiğine ilişkin yeni farkındalık sebebiyle "anlatı tarzının" esaslı bir şekilde yeniden düzenlenmesini içerir. Bundan böyle sıralı şekilde dizilen bir hikâye anlatımına, olay örgüsü içerisinde ilerleyip sonlanmaya dayalı mütemadiyen biriken bir tarihe bel bağlayamayız; zira zamanın tersine işleyen, olay örgüsünü yanal bir biçimde hiç durmaksızın kateden çok fazla durum vardır. Çağdaş bir portre, dikkatimizi hâkim bir soya, köklere ve geleneklere tek başına yönlendiremez artık. Görüş açımızı sonsuz sayıdaki çizgilere doğru genişleten, özneyi görülmüş bütün benzer örneklerle bağlantılandıran, anlamın zamansal akışını çetrefilleştiren ve "birbirini art arda izleyen bir dizi lanet şeyin" masal gibi akmasına ket vuran eşzamanlılıklar araya girer. Yeni ve özgün (roman) olan, artık hem tarihsel hem de coğrafi bir yapılandırma ve izdüşüm içermelidir.

Berger bu duruma açıklama getirmek için, yeniden yapılandırılmış anlatıyı coğrafi açıdan eşitsiz gelişmenin kuşatıcı bağlamı ve bilinci içerisinde konumlar; gücü, bölünmezliği, sömürüsü ve eşitsizliği kapsamında her yere uzanan, ilgi odağını belirleyen bir yataylığa bütün tarihleri ve hikâyeleri bağlayacak bir çizgiler ve yüzey fotoğrafları kümesi içerisine maharetli bir şekilde yerleştirir. Coğrafi açıdan eşitsiz gelişmeye dair yaşadığımız kaçınılmaz farkındalık ve bu eşitsizliği kolektif biçimde üretmiş olmamızın getirdiği yenilenmiş sorumluluk, güncel olanı mekânsallaştırır ve günümüzde edebiyat ile bilimde, günlük yaşamımızda ve "tüm eşitsizlikleri içinde dünyadaki bütün erkek ve kadınların koşullarında" yaşanan krize ve yeniden yapılandırmaya ilişkin daha derin bir kavrayıştan devşirilecek bilgileri açığa çıkarır. Berger'in çıkardığı ilham verici sonucu bir daha tekrarlıyorum: Kehanet, artık tarihten çok coğrafyaya dayalı bir tahmin gerektirir; bizden önemli sonuçları gizleyen artık zaman değil mekândır.

Sadece zamanın gözlüklerinin ardından dışarı bakanlar için ne kadar da yıkıcı bir iddia. Yaşamın köklü bir şekilde yeniden yapılandırılması gerekliliğini teşhis etmekten ve (sadece tarihsel değil) coğrafi eşitsiz gelişmeye dair oluşan açık farkındalıktan, yeni bir eleştirel perspektif için, beşeri coğrafyanın sadece "önemli" olmakla kalmayıp dünyaya bakmak üzere en açıklayıcı eleştirel perspektifi sunacağı yeni bir görme biçimi için olağanüstü bir çağrı doğmaktadır.

Ama yanlış fikirlere kapılmadan önce, eleştirel düşüncenin böyle mekânsallaştırılmasının kaba bir tarih karşıtlığı sergilemesi gerekmediğini unutmamalıyız. Tıpkı Foucault'da olduğu gibi, eleştirel toplumsal teoride de mekânın yeniden ileri sürülmesi zamanın ve tarihin hasmane bir şekilde tabi kılınmasını, kolaycı bir ikame ve yer değiştirme gerçekleştirilmesini şart koşmaz. Bunun yerine mekân, zaman ve toplumsal varlık arasında; ya da artık daha açık bir şekilde beşeri coğrafyaların oluşturulması, tarihin yapılması ve toplumun kurulması olarak adlandırılabilecek olgular arasında doğru bir yorumlayıcı denge oluşturulması için bir çağrıdır. Böylece bizden önemli sonuçlar gizleyenin zaman değil mekân olduğunu güncel bağlamda ileri sürmek hem tarihin öncelikli yönteminin eleştirel açıklama ve söylemin olageldiğine ilişkin örtük bir teşhis, hem de toplumsal yaşamın mekânsallığının eleştirel önemini sakladığı ölçüde bu öncelikli konumun geçerliliğini yitirdiğine dair bir argümandır. Tarihin taşıdığı öneme değil, eleştirel düşüncenin tarihselciliğinin hâkimiyetine meydan okunmaktadır. Berger, adeta Mills'in sosyolojik tahayyülünü ters yüz edercesine, mekânsal boyutun önemini görmezden gelen her çağdaş anlatının noksan olduğunu ve kıssaların o aşırı basitleştirilmiş niteliğine büründüğünü belirtir.

Berger böylece Foucault'yla birlikte, eleştirel toplumsal düşüncenin önemli ve kaçınılmaz yeniden yapılandırılmasını, beşeri coğrafyaların uzun süredir saklı kalmış yararlılığını, özellikle de toplumsal yaşamın kapitalizmin tarihsel gelişimiyle ilişkilendirilmiş kuşatıcı ve kısıtlayıcı mekânsallaştırmalarını daha açık bir biçimde görmemizi sağlar. Foucault'nun izlediği yol onu daha çok iktidarın mikro-mekânlarına, disiplin ve gözetlemeye, hapishane şehrine, akıl

hastanelerine ve insan bedenine yöneltti. Berger'in izlediği yol ise, geçmişte (bir zamanlar) ve günümüzde (burada) sanat ve estetiği, portre ve peyzajları, ressam ve köylüleri görmenin yeni biçimlerini keşfetmeyi sürdürmektedir. Bu mekânsal bilgi sahalarını açıklığa kavuşturup genişletmek ve postmodern eleştirel beşeri coğrafyayı kapitalizmin araçsal mekânsallığına daha da güçlü ve açık bir şekilde eklemek için tarihsel anlatıya daha farklı bir yerden ve farklı bir kademeden yeniden dahil olunmalıdır.

Modernitenin Yapıbozumu ve Yeniden Oluşturulması

Marshall Berman, *All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity* [*Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*] (1982) adlı kitabında toplumsal yaşamın, kapitalizmin tarihsel coğrafyasına geçmiş dört yüz yıl boyunca damga vuran yeniden biçimlenimlerini inceler. Yorumlayıcı bakış açısının merkezinde, on altıncı yüzyılın "Antik düşünürler" ile "Modernler" arasındaki biçimlendirici çatışmasından yine bir başka kavramsal ve toplumsal yeniden biçimlendirmeyi, yani modern olmanın ne anlama geldiğine ilişkin bir başka yeniden değerlendirmeyi muştulayan güzel tartışmalara dek, değişen modernite anlayışlarının açıklayıcı bir dönemselleştirmesi yatar. Bu moderniteler silsilesinde, tarihselciliğin artık postmodern coğrafi bir perspektiften yazılabilen tarihi yer alır.

Berman moderniteyi geniş anlamda "yaşamsal deneyimin bir biçimi", "kendiliğe ve başkalarına" ilişkin belirlenmiş bir bilincin ve "yaşamın olanakları ve tehlikelerinin" kolektif paylaşımı olarak tanımlar. Bu tanımda zaman ile mekânı, tarih ile coğrafyayı, ardışıklık ile eşzamanlılığı, olgu ile alanı ve tam olarak içinde yaşadığımız dönem ile bölgeyi düşünme ve deneyimleme biçimlerimize özel bir konum atfedilmiştir. Böylece moderniteyi oluşturan hem bağlam hem de arakesittir. Modernite, belli bir zaman ve yerde dünyada yaşamanın özgüllüğü, aynı zaman içerisinde yaşıyor olmaya ilişkin bireysel ve kolektif bir yaşamsal his olarak anlaşılabilir. Modernite

deneyimi, bu anlamda, insan varoluşunun en temel ve biçimlendirici üç boyutunun, yani mekân, zaman ve oluşun özgül ve değişen anlamlarını yansıtan geniş bir algılama ağıdır. Modernitenin, eleştirel toplumsal teori içerisinde tarih ve coğrafya üzerine yürütülen tartışmaları yeniden konumlayabilmek ve postmodernitenin bağlamı ve arakesitini tanımlayabilmek adına taşıdığı istisnai yararlılığı işte burada yatar.

Mekân, zaman ve madde nasıl fiziksel dünyanın esas niteliklerini betimleyip kuşatıyorsa, mekânsallık, zamansallık ve toplumsal varlık da birlikte insan varoluşunun tüm yönlerini oluşturan soyut boyutlar olarak görülebilir. Daha doğrusu, bu soyut varoluşsal boyutların her biri deneyimsel gerçekliği şekillendirip aynı zamanda bu gerçeklik tarafından şekillendirilen bir toplumsal yapı olarak meydana gelir. Dolayısıyla, insan varoluşunun mekânsal düzeni, mekânın (toplumsal) üretiminden, beşeri coğrafyaların hem dünyada olmayı ifade eden hem de dünyada oluşu biçimlendiren inşasından kaynaklanır. Zamansal düzen de, benzer şekilde, yüz yılı aşkın bir süredir Marksist düşüncenin ontolojik temeli olagelmiş, gitgide gelişen bir diyalektik tarafından aynı anda hem sınırlanan hem de bu diyalektiğin sınırladığı bir tarih yapımında somutlaşır. Bu zorunlu üçlünün tamamlanabilmesi adına, dünyada-oluşun toplumsal düzeni toplumun oluşması, yani toplumsal ilişkilerin, kurumların ve pratiklerin üretimi ve yeniden üretiminin etrafında şekilleniyormuş gibi düşünülebilir. Mekân-zaman-oluşa ilişkin bu ontolojik temelin, somut olay ve oluşumlar bağlamında kavramsal olarak ne şekilde tanımlanıp nasıl anlamlandırılacağı sorusu, eleştirel olsun olmasın tüm toplumsal teorinin yaratıcı kaynağıdır ve tarih, coğrafya ve modernite arasındaki etkileşimi görmeye olanak sağlayan bir motif sunar.

Modernite, modernizasyon ve modernizm dizileri

Toplumsal teorinin ontolojik özü, modernite deneyimi bağlamında değişen (on dokuzuncu yüzyıl sonunda modernitede köklü şekilde gerçekleşen yeniden düzenlenmeyi tanımlamak için Stephen

Kern'in [1983] sarf ettiği yerinde ifadeyi kullanacak olursam) bir "zaman ve mekân kültürü" içerisinde belirginlik kazanıp somutlaştı.

> Aşağı yukarı 1880'den Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar, teknoloji ve kültürde meydana gelen bir dizi kapsamlı değişim, zaman ve mekânı deneyimlemeye ilişkin farklı yeni düşünme biçimleri oluşturdu. Telefon, telgraf, x-ışını, sinema, bisiklet, otomobil ve uçak gibi teknolojik buluşlar benimsenen bu yeni yaklaşımın maddi temelini sağlarken; bilinç akışı romanı, psikanaliz, Kübizm ve görelilik teorisi gibi çeşitli kültürel değişimler de bilinci doğrudan şekillendirdi. Bunların sonucunda yaşamın ve düşüncenin boyutlarında bir dönüşüm gerçekleşti. (1983, s. 1-2)

Kısmen farklı kırılma noktaları seçmek gerekirse, Paris Komünü'nün yaşadığı yenilginin ardından başlayıp Rus Devrimi'ne zemin hazırlayacak olaylara kadar uzanan bu genişlemiş yüzyıl sonu sürecinde dünya köklü biçimde değişti. Sanayi kapitalizmi, fiili üretim ilişkilerini ve işbölümünü hem yoğunlaştıran (ya da tekeller ve şirket birleşmeleriyle derinleştiren) hem de kapsamını büyüten (ya da emperyalizmin dünya çapında yayılmasıyla genişleten) esaslı bir toplumsal ve mekânsal yeniden yapılanma aracılığıyla, öngörülen çöküşünü atlattı. Modernitenin niteliği ve deneyimi –yani, modern olmanın ne anlama geldiği– önemli ölçüde yeniden kuruldukça, kapitalizmin bu yeni siyasal iktisadının yükselişine, bir yandan zaman ve mekâna ilişkin değişikliğe uğramış bir kültür, diğer yandan eski düzenin enkazı üzerinde yükselen ve geleceğe ilişkin iddialı yeni tasavvurlar ve tasarılarla donanan yeniden yapılandırılmış bir tarihsel coğrafya eşlik etti. Toplumsal teorizasyonun, kapitalist modernitenin değişen yapısına eşit ölçüde uyum sağlayan hâkim biçimlerinde de benzer bir yeniden yapılandırma gerçekleşti. Toplumsal teoride yaşanan bu yeniden düzenlenmeye dönmeden önce, Berman'ın modernite kavramsallaştırmasından ve önceki yüzyılla şimdiki yüzyıl sonu arasındaki koşutluklardan daha çok sonuç çıkarılabilir.

Pek çok kimsenin de görmeye başladığı üzere, her iki yüzyıl sonu da birbirine benzeyen, mutlaka devrimci olmasa da dönüştürücü nitelikteki toplumsal ve mekânsal süreçlerle yankılanır. Kaba-

ca yüz yıl önce olduğu gibi bugün de, çağdaş kapitalist toplumları sistem çapında etkileyen krizlerin tetiklediği karmaşık ve çekişmeli bir diyalektik ve buna karşılık gelen, dünyada gerçekleşen maddi değişimleri anlamlandırmayı ve gelecek istikametlerini kontrol altına almayı hedefleyen bir kültürel ve politik modernizm mevcuttur. Modernizasyon ve modernizm, her şeyin "karşıtına gebeymiş" gibi göründüğü bu yoğunlaştırılmış kriz ve yeniden yapılandırma koşullarında birbirleriyle etkileşerek, Berman'ın Marx'tan aldığı ve geçiş halindeki modernizmin yaşamsal deneyiminin temel özelliği olarak gördüğü bir ifadeyle, geçmişte sağlam addedilen her şeyin "buhar olup uçtuğu" değişken ve çatışmalı bir toplumsal bağlam oluştururlar.

Yıkıcı krizlere yatkınlığına rağmen modernizm, kapitalizmin gelişmeye ve hayatta kalmaya, üretimin temel toplumsal ilişkilerini ve karakteristik işbölümlerini başarılı bir şekilde yeniden üretmeye yönelik kabiliyetiyle ilişkilendirilmiş birçok farklı "nesnel" yapısal değişim süreciyle doğrudan doğruya bağlantılandırılabilir. Modernizasyon ile kapitalizmin hayatta kalması arasındaki tanımlayıcı bağlantı çok önemlidir, zira modernite analistleri çoğu kez toplumsal değişimin köklerini üretim biçimlerinden çıkarsayıp, tarihi idealleştirilmiş evrim modellemeleri halinde "sahneler"ler. Değişim, bu perspektiflerden bakılınca, sanki geleneğin yerini alan modernitenin uygun adım temposunda "olup bitiyormuş"; ilerlemelerin mekanik bir teleolojisi söz konusuymuş gibidir. Modernizasyon bütünüyle kapitalizmin belirleyici içsel mantığının bir sonucu olmadığı gibi, tarihin köksüz ve kaçınılamaz bir şekilde idealleştirilmesi de değildir.

Burada gördüğüm şekliyle modernizasyon –mekân-zaman-oluşun somut biçimleri içerisinde önemli bir şekilde yeniden düzenlenmesini sağlamak, modernitenin doğasında ve deneyiminde öncelikli olarak üretim biçimlerinin tarihsel ve coğrafi dinamiklerinden doğan bir değişimi meydana getirmek için dönemsel olarak hızlandırılan– kesintisiz bir toplumsal yeniden yapılanma sürecidir. Tıpkı modernite deneyimi ve doğası gibi bu dinamikler de son dört yüz yıl boyunca ağırlıklı olarak kapitalist bir nitelik taşımıştır. Bü-

tün toplumsal süreçler gibi kapitalizm de zaman ve mekân boyunca eşitsiz bir gelişim gösterdiği için farklı bölgelerdeki toplumsal oluşumlara çok farklı tarihsel coğrafyalar atfetmiştir. Fakat zaman zaman, mütemadiyen biriken geçmiş içerisinde, ağırlıklı olarak kapitalist nitelikteki tüm toplumları aynı anda etkileyerek sistematik biçimde eşzamanlı olmuştur.

Giderek belirginleşen bir makro-ritimle bu eşzamanlama, tüm çatallanmalarını daha yeni yeni anlamaya başladığımız dalga benzeri toplumsal kriz ve yeniden yapılandırma dönemleriyle kapitalizmin tarihsel coğrafyasına en azından on dokuzuncu yüzyılın ilk döneminden itibaren müdahale etmiştir.

"Küresel" kriz ve yeniden yapılandırma içeren bu uzatmalı dönemlerin ilki, Hobsbawm'un "devrim çağı" olarak adlandırdığı ve doruğuna 1830 ile 1848-51 arasındaki çalkantılı yıllarda ulaşan bir döneme tekabül ediyordu belki de. İzleyen yıllar bir yandan sanayi üretiminde, kentsel büyümede ve uluslararası ticarette hummalı bir kapitalist yayılmaya, diğer yandan sermaye birikimini ve sosyal düzenlemeleri hedefleyen klasik, rekabetçi ve girişimci bir rejimin serpilmesine tanıklık etti. Ne var ki on dokuzuncu yüzyılın son otuz yılında, yani o zamanki deyimiyle "Uzun Buhran" bir başka acil yeniden yapılanma ve modernizasyon gereğini, daima krize bağımlı kapitalizm için yeni bir "yamaya" duyulan ihtiyacı öne çıkardığında, bu ani yükseliş o dönemin en ileri kapitalist ülkeleri için bir düşüşe dönüştü.

Geçmişte sistem çapında gerçekleşen çatışmalı iktisadi gerilemeleri anımsatan ve bir sermaye birikimi rejiminden diğerine yapılan geçişi başlatan Büyük Buhran'la birlikte yirminci yüzyılın ilk yarısına da, yine önce yayılmacı bir ani yükselişe, sonra da tekrar kriz ve yeniden yapılanmaya yol açan, kriz kaynaklı yeniden yapılandırmalar silsilesi damgasını vurmuştur. İkinci Dünya Savaşı ertesinde yaşanan uzatmalı genişleme dönemi ve hâlâ devam etmekte olan kriz yüklü bir modernizasyon ve yeniden yapılandırma girişimi bizi yüzyıl sonuna taşırken, yirminci yüzyılın son yarısında da benzer bir yol izlenmekte olduğu günümüzde giderek daha açık şekilde görülmektedir. Söz konusu ritim 1830'lardan günümüze dek geçen

zamanı, kapitalizmin en az dört metaforik modernizasyonu olarak betimlenebilecek dönemlere bölmüş ısrarcı bir ritimdir.

Kapitalizmin tarihsel coğrafyası içerisindeki bu kriz yüklü makro-ritmin en keskin ve açıklayıcı analizleri Ernest Mandel (1976, 1978, 1980) tarafından yapılmıştır. Mandel, yoğunlaştırılmış modernizasyonun dönemselliği ile kârlı kapitalist sermaye birikimini ve emek kontrolünü sağlayan destekleyici koşulların tekrar sağlanması çabası üzerinden benzer biçimde nitelenen bir dizi coğrafi yeniden yapılanmayı ilişkilendirmek konusunda özellikle başarılıdır. Modernizasyon sürecinin Mandelci dönemselleştirilmesi/bölgeselleştirmesi, postmodern coğrafyaların gelişimi ve yorumlanmasında önemli bir rol oynar.

Berman da bu dönemsel olarak yoğunlaştırılmış modernizasyonları şekillendiren karakteristik özellikleri aydınlatıcı bir şekilde tanımlar. Modernite deneyiminin, çağdaş olanın "tehlikeleri ve olanaklarının" kolektif bilinci olarak yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunan maddi kuvvetlerin şöyle bir listesini sunar:

> bilimsel bilgiyi teknolojiye dönüştüren, yeni çevreler oluşturup eskilerini yıkan, hayatın temposunu tümüyle hızlandıran, tekelci iktidarın ve sınıf savaşının yeni biçimlerini oluşturan, üretimin sanayileştirilmesi;
>
> milyonlarca insanı atadan kalma yerleşimlerinden koparan, onları dünyanın öbür ucuna yeni yaşamlara savuran muazzam toplumsal karışıklıklar;
>
> hızlı ve çoğunlukla sarsıntılı kentsel büyüme;
>
> dinamik bir gelişim gösteren, olabilecek en farklı insan ve toplumları kuşatıp birbirine bağlayan kitle iletişim araçları;
>
> bürokratik olarak yapılandırılan ve işletilen, sürekli biçimde iktidarını genişletmeyi çabalayan, gitgide daha güçlü hale gelmiş ulus devletler;
>
> politik ve iktisadi yöneticilerine meydan okuyan, kendi hayatlarının hâkimiyetini ellerine almaya uğraşan insanların ve halkların kitlesel toplumsal hareketi;

> son olarak, bütün bu insanları ve kurumları taşıyan ve yönlendiren, mütemadiyen genişleyen, sert şekilde dalgalanan kapitalist dünya pazarı. (Berman, 1982, s. 16)

Bu olağanüstü katalog, son iki yüz yıl boyunca kapitalizmin hem modernizasyonu ve hem de ayakta kalmasıyla sıkı sıkıya ilişkilendirilen yıkıcı yaratıcılığın ana hatlarını net biçimde çizmektedir. Söz konusu yıkıcı yaratıcılık çeşitli değişimlerle bugün bir kez daha tekrarlanıyor.

Yeniden yapılandırma ve modernizasyon, kapitalist gelişmenin somut tarihini ve coğrafyasını katetmekle kalmaz, aynı zamanda eleştirel toplumsal teorinin değişen seyrine de işaret eder. Ampirik dünyanın siyasal iktisadıyla teoriler dünyası arasındaki bağlantıyı kurmak, bizi Berman'ın modernizm anlayışına getirir. En geniş anlamıyla modernizm, modernizasyona verilen kültürel, ideolojik, düşünümsel ve –bunlara bir ekleme yapacak olursam– teori oluşturucu bir cevaptır. Yeniden yapılandırılmış çağdaş bir ânın ya da konjonktürün öngörülen olanak ve tehlikeleriyle ve süregelen yerleşik bir düzenin dağılmasıyla serbest bırakılmış –sanat, edebiyat, bilim, felsefe ve politik– uygulamalardaki öznel tasavvurlarla stratejik eylem programlarından oluşan çok unsurlu geniş bir yelpazeyi kapsar. Esas itibarıyla modernizm, çağdaş olanın bağlamının ciddi ölçüde değiştiği göz önünde tutulursa şimdi ne yapılacağına dair çetrefilli soruyla yüzleşmek için seferber edilen konjonktürel bir toplumsal hareket, bir "tepki oluşumudur". Bu haliyle, modernitenin kültür şekillendirici, programatik ve yerleşik bilincidir.

Hızlandırılmış modernizasyonun her devri, söylemin ve yaratıcılığın neredeyse her alanında ortaya çıkan güçlü yeni modernizmlere bereketli bir zemin oluşturmuştur. Birbirinden ayrı ve rekabet içerisinde olan eleştirel toplumsal teorizasyon alanları tanımlamak üzere, biri Marksist gelenek çevresinde, ötekiyse daha doğabilimci ve pozitivist beşeri bilimler etrafında takriben on dokuzuncu yüzyıl bitiminde gelişen iki "modern hareket" ise, mevcut anlatıyı doğrudan ilgilendirmektedir. Yüzyıl sonunun öteki modern hareketleri gibi bunlar da, kendi ortodoksilerine ne yapılması gerektiğine dair

yeni bir anlayışla meydan okumak üzere asi bir yaratıcılık sergileyen avangard hareketler olarak ortaya çıktılar ilkin. Avangard hareketler, modernitenin daha eski yapı ve kısıtlarına tabi olan zamane gelenekçilerinin gözünde, artık sınırları yerleşmiş gelenekler içerisinde konumlandırılamadığı için "postmodern" bir kimliğe sahip başka bir dünyada, alternatif bir modernitede yer alıyormuş gibiydi.

Yüzyıl dönümünün en başarılı modern hareketlerinden biri, tarihsel materyalizm ve bilimsel sosyalizmin hem teoride hem de pratikte gerçekleşen yenileyici ve avangard yeniden yapılanması niteliğindeki Leninist Marksizmdi: Dünyayı önemli ölçüde değiştiren modernleştirilmiş bir Marksizm. Başka birçok başarılı modern hareketle birlikte Marksizm-Leninizm de zaferlerini, dünyada en önemli değişikliklere yol açtığı bölgelerde pekiştirdi. Ayrıca yüzyıl ortasında gerçekleşen Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı krizlerine karşı hazırlıklı davrandı ve yirminci yüzyılın ikinci yarısına girildiğinde yerini artık avangard olarak tanımlanamayacak kadar sağlamlaştırmıştı. Yeni olan eskiye karıştı, öncü atılım eski nizama dönüştü: hegemonik, katı, kurulu düzen yanlısı.

Yirminci yüzyıl Marksizminin merkezinde yer alan bu tarihsel kemikleşme süreci, hareketi coğrafi olarak ve teoriyle pratiğe yaklaşımı bakımından ikiye böldü. Daha muhafazakâr ve iyiden iyiye pragmatik "Doğulu" akım, teorik eleştiri ve yeniliğin yönünü değiştirip, Marksizm-Leninizmin merkezi ortodoksilerine onlardan ayrı kabul edilecek kadar uzak, fakat kendine has özerk bir modern hareket temsil edemeyecek kadar yakın düşen ve Batı Marksizmi olarak anılagelen bir düşünceye çevirdi.[3] Mekânın yeniden ileri sürülmesi ve tarihselcilik eleştirisi, nihayetinde Batı Marksizminin işte bu "çevresel" akımı içerisinden doğacaktı.

3 Batı Marksizminin hudutlarının ve topoğrafyasının kesin olarak belirlenmesi hâlâ tartışmalı bir konudur. Benim tanımım 1960'lara kadar süren döneme kadar Anderson'ınkiyle (1976) kabaca aynı, o tarihten itibarense Jays'inkine yakındır – yani bu tanım hem kıta ve İngiliz-Amerikalı solcu akademisyenleri, hem de, Anderson buna hiç yanaşmıyor gibi görünse bile, Michel Foucault da dahil olmak üzere Marksist olmadıklarını açıkça ilan eden istisnai isimleri kapsamaktadır.

Kısmen Marksizmin yeniden yapılandırılmasına karşı bir tepki olarak doğan Batılı, Modern ya da –Marksist bakış açısıyla– burjuva beşeri bilimlerin konumlarının sağlamlaşmasıyla birlikte, Marksist geleneğin geçirdiği modernizasyonun ortaya çıkardığına kıyasla çok daha bölünmüş ve parçalı bir düşünsel işbölümü oluştu. Bununla birlikte ikisi arasında çok ilginç benzerlikler vardı. Her ikisi de çağdaş toplumsal düzende oluşacak ilerici değişimlerin en iyi nasıl teorize edilebileceklerinin ve harekete geçirilebileceklerinin birbirine rakip yeniden yorumlamaları (kapitalizmin geçirdiği ilk sistematik modernizasyonun ardından bir önceki devrimler çağının son bulmasına karşılık olarak Marx ve Comte'un yapmaya çalıştıkları tarzda yorumlamalar) olarak geç on dokuzuncu yüzyılda gelişen düşünsel, politik ve kurumsal mücadelelerden doğmuştu. Beşeri bilimler de, doğa bilimlerinde kullanılan metodların toplumsal analiz ve teorizasyonda yararcı ve giderek pozitivist bir şekilde kullanımına dayalı, gitgide ortodoks ve hegemonik bir hal alan temel gelenek ile disipliner katılaşma, parçalanma ve bilimciliğe sürekli direnen farklı eleştirel seçenekler arasında oluşmuş bir iç bölünme yaşadı. Bu eleştirel beşeri bilimin Batı Marksizmiyle iki ortak özelliği daha vardı: insan bilinci ve toplumsal istencin tüm dış kaynaklı kısıtları aşmaya yönelik gücüne duyulan özgürleştirici bir ilgi; "tarihin yapılması" ve gerek açıklama ve yorumlamanın, gerek meydan okuma ve eleştirinin tarihsel biçimlerinde eleştirel bir şekilde de olsa bu toplumsal gücün ve potansiyel olarak devrimci öznelliğin varlığının tescil edilmesi.[4]

Böylece on dokuzuncu yüzyılın sonuyla birlikte zaman ve mekâna ilişkin yeniden düzenlenmiş bir kültür oluşmuş, her iki önemli çeşidi de canlı bir tarihsel tahayyülün damgasını taşıyan ikiye ayrılmış bir eleştirel toplumsal teori meydana gelmişti. Ne var

4 Hughes (1958), hâlâ beşeri bilimlerde yüzyıl dönümünde oluşan bu karşı gelenek üzerine yapılmış en iyi çalışmalardan biridir. Yirminci yüzyıl eleştirel beşeri bilimleri, başlı başına bir modern hareket tanımlayamayacak kadar anaakıma yakın olsalar da, kendi tanımlanabilir hudutları, gelenekleri ve topoğrafyasını kuracak kadar ayrı durarak Batı Marksizminin eleştirel teorilerini de taklit etmiştir.

ki teorik bilince dair birikmiş hikâyelerimiz, söz konusu tarihsel tahayyülü yücelten modernizmlerin, bunu yaparken aynı zamanda coğrafi tahayyülün giderek örtülmesine ve yok olmasına, mekânın eleştirel toplumsal düşünce ve söylemde zaman tarafından neredeyse tamamıyla ortadan kaldırılmasına neden olduğunu bize söylemez. Tarihselciliğin sessiz zaferi geçmiş yüzyılın Batı düşünce tarihini derinden etkilemiştir.

Toplumsal teoride mekânın ikincil konuma itilmesi: 1880-1920

On dokuzuncu yüzyıl sonunu önceleyen ve izleyen yıllarda mekân, zaman ve moderniteye dair belirgin biçimde farklı bir kültür ve bilinç ortaya çıktı. Gerçekten yaşanmış deneyim böyle bir mantıksal öncelik sıralamasına yol açmazdı belki, fakat tarihsel tahayyül, ontoloji ile epistemolojiden ampirik olguların açıklanması ve belli birtakım toplumsal pratiklerin yorumlanmasına kadar felsefi ve teorik söylemin her düzleminde, beşeri coğrafyaların eleştirel önemine gösterilen hassasiyeti silmeye kararlı görünüyordu. Teorik bilincin tarihselciliğinin kurduğu egemenlik bu dönemin sonuna gelindiğinde öyle bir noktaya vardı ki, Batılı Marksistlerden ve eleştirel toplumsal bilimcilerden oluşan birçok kuşak için eleştirel bir beşeri coğrafya ihtimali, anlamsız bir şekilde tarihdışı değilse bile, akla hayale sığmaz bir şey olarak yansıtılmıştı.

Yine geç on dokuzuncu yüzyılda şekillenen Modern Coğrafya disiplini, bu gelişmelerin ardından, teori inşasının çekişmeli savaş alanından çekip çıkarıldı. Geriye kalan tek tük sesler duyulmaya devam ediyordu, fakat coğrafi analiz ve açıklamanın bir zamanlar üstlendiği çok daha merkezi rol, en iyi ihtimalle, gerçek toplumsal faillerin tarih yapmakla derinlemesine meşgul olduğu alanın betimlenmesine indirgendi. Böylece toplumsal teorizasyon, coğrafi bakımdan daha hassas çeşitlemelerinden (Fourier, Proudhon, Kropotkin ve Bakunin'in ütopyacı ve anarşist sosyalizmlerinin yanı sıra sosyal demokrasinin pragmatik bölgeciliği vb.) yoksun bırakılan daraltılmış ve geliştirilmiş bir tarihsel materyalizmin yanı sıra; her biri kendi başına giderek daha pozitivist, araçsal ve –birkaç istisna

dışında– toplumsal yaşamın eleştirel kavrayış modeli olarak kurucu mekânsallığına daha az dikkat gösteren, bölümlere ayrılmış bir dizi beşeri bilimin boyunduruğu altına girdi.

Marshall, Pigou ve diğerlerinin neoklasik iktisatları gibi yüzyıl dönümünde kökleşen disipliner ortodoksilerin en azından birinde, mekânın ikincil konuma itilmesi öyle bir raddeye vardı ki, konunun en önemli teorisyenleri neredeyse hiçbir mekânsal boyut taşımayan bir hayal dünyası içerisinde, sanki toplu iğne ucuna iyice sıkıştırılmışçasına depolitize edilmiş bir iktisat tasavvurunu gururla sundular. Gerçek tarih, neoklasik iktisatta ve (modern Marksizmin kimi yorumları da dahil olmak üzere) pozitivist ve işlevselci beşeri bilimlerde de duraklatıldı; fakat, doğa bilimlerindeki öncül neden/ardıl etki modellerine ve ayrıştırıcı şekilde bağımsız değişkenlere dayalı karşılaştırmalı bir statik bilimi olarak, nedensel süre ve ardışık değişim mehfumları üzerinden, soyut bir kavram olarak zamanın mantığıyla özel olarak ilgilenildi. Söz konusu tutum, teori oluşumuna dair bir tarihselcilikten çok mekanik bir zamansallık yaklaşımı olarak görülebilirse de, mekânsallığı yine aynı şekilde saf dışı ediyordu.

Tarihselciliğin etkisi yorumlamalarını eleştirel toplumsal teorinin bu disipliner ortodoksilerinin dışında yer alan iki ana kolunda, modernizasyonun ve modernizmin zamansal dinamikleri çevresinde geliştirdi. Modernizasyon, ilk olarak geçmişteki en çığır açıcı toplumsal yeniden yapılanma olan ve modernitenin belli bir üretim biçimiyle çakıştığı dönüm noktasını belirleyen, feodalizmden kapitalizme yapılmış devrim niteliğindeki geçiş bağlamında kavramsallaştırıldı. Marx kapitalizme ilişkin eleştirel anlayışını bu geçişe ve devrim çağında meydana gelen geniş kapsamlı yeniden yapılandırmaya dayanarak kurdu. Fakat on dokuzuncu yüzyıl sonunda, sadece Marx'ın *Kapital*'iyle teorik ve politik açıdan kavranabilmesi mümkün olmayan bir başka problematik geçiş baş gösterdi. Gerek tehlikeleri gerekse olanaklarıyla bu modernizasyon sürecinin yorumlanmasında tekelci sermayenin, tekelci iktidarın ve emperyalist devletlerin uzatmalı yükselişine karşılık veren Leninist öncüler başrol oynadı.

Lenin, Bakunin, Troçki ve Bauer gibi Marksizmin yirminci yüzyıldaki modernizasyonunda kilit rol oynayan isimlerin yazılarında coğrafi meselelere büyük bir hassasiyet gösterildi. Kendi aralarında her zaman hemfikir olmasa da bu çalışmalar bütünü, şehir ile kırsal, kümelenmiş merkez ile dağılmacı çeper arasındaki bağdaştırıcı ve eşzamanlı zıtlık üzerine Marx'ın kurduğu coğrafi açıdan en açıklayıcı kavramın kapsamını ve ölçeğini genişleterek temel alan, coğrafi (ve de tarihsel) eşitsiz gelişmeye yönelik bir Marksist teoriye verimli bir zemin hazırlamıştır. Ne var ki on dokuzuncu yüzyıl sonu Marksizmi, tarihselcilikle sıkı sıkıya kuşatılmaya devam ediyordu. Eşitsiz gelişmenin ardında yatan itici güç nihayetinde tarihseldi: toplumsal sınıfların yürüttüğü özgürleştirici mücadele yoluyla tarihin yapılması. Bu toplumsal sürecin coğrafyası, olur da görülürse, ya dışsal bir kısıtlama ya da neredeyse önemsiz bir sonuç olarak yorumlanıyordu. Etki sahibi olan değişken taşıyıcı tarihti; coğrafya ise daha önce Marx'ın ifade ettiği üzere "gereksiz bir pürüzden" fazlası değildi. Tıpkı kapitalizmin kendisi gibi, kapitalizmin modern eleştirisi de mekânın zaman eliyle imhası sonucunda etkin hale geliyordu. Bu erken dönem emperyalizm teorileri, Marksist toplumsal teori içerisinde mekânın yeniden ileri sürülmesinin desteklenmesi için daha sonra tekrar ortaya çıkarılacaktı; fakat bu, modern Marksist düşüncede coğrafyanın gerçekten önem taşırmış gibi göründüğü sınırlı sayıdaki alandan istifade eden, esinden çok umarsızlığa dayalı bir çabaydı.

Modernizasyon, eleştirel toplumsal bilimlerde kapitalizmin ve Sanayi Devriminin başlangıcıyla etkin hale geçen ve on dokuzuncu yüzyıl sonunda başka bir zorlu geçiş yaşayan, en azından yüzeysel açıdan benzer bir tarihsel ritim ve rasyonalizasyon çerçevesinde kavramsallaştırıldı. Eleştirel toplumsal bilimler, Kant'tan Hegel'e ve sonra Marx'ın kendisine kadar Batı Marksizmini de etkileyen kaynakların bazılarını yeniden düzenleyerek, ikinci geçişi Gelenekten Moderniteye, *Gemeinschaft*'tan *Gesellschaft*'a, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya yapılan nihai ve kesin dönüş olarak tanımladı. Önemli teorisyenler için (büyük harfli)

Modernite, öyle ya da böyle, gerçekten gelip çatmıştı. En önemlisi de, hem içte hem dışta, hâkim teorik ve politik kerteriz noktası olarak tanınmak istiyordu.

Marksistlerin gözünde emperyalizmin finans kapitalinin uluslararasılaştırılması aracılığıyla yükselişi olarak görülen olgu, eleştirel toplumsal bilimciler tarafından gelişmenin dünyanın gelişmemiş, yerli ve henüz bütünüyle modernize olamamış bölgelerine (kapitalist modernite biçiminde) gecikmeli bir şekilde yayılması olarak yorumlanmaya başladı. Foucault'nun "dünyanın buzullaşması tehdidi" olarak tanımladığı Avrupa sanayi kapitalizminin tarihsel dinamiklerinin her noktasına modernizasyonu dahil eden, yine esasen Avrupa merkezli bir anlayış vardı burada. Ne var ki Marksizmin tarih teorizasyonu tekil bir eleştirel odak izlerken, toplumsal bilimler eleştirel tarihselciliğini birçok farklı şekilde geliştirdi: Max Weber'in metodolojik bireyselliği, Emile Durkheim'in kolektif bilinç sosyolojisi, Georg Simmel'in neo-Kantçı skeptisizmi, Edmund Husserl'in yönelimsel fenomenolojisi. Bütün bu yaklaşımlarda beşeri coğrafya ve toplumun coğrafi açıdan eşitsiz gelişimi bir nebze ele alınıyordu, fakat modernitenin bu coğrafyası esas olarak toplumsal modernizasyonun tamamlayıcı nitelikte bir yansıtıcı aynasıydı.

Eleştirel toplumsal teorinin bu iki kolu tarihin doğru yorumu konusunda birbiriyle mücadele ederken, Marksizm-Leninizmin ve pozitivist Toplumsal Bilimciliğin ana modern hareketleriyse daha pragmatik bir şekilde tarihi değiştirmeye yöneldi. Her biri kapitalizmin on dokuzuncu yüzyıl sonundaki yeniden yapılanmasına verilen başka bir yanıt etrafında mevzilenerek, yirminci yüzyıl boyunca dünyanın politik kültürlerini şekillendirecek toplumsal ilerlemeye yönelik hegemonik programlar üretti. Marksist modern hareket, sırası gelince Rusya'da gerçekleşen olaylarla desteklenecek bir strateji izleyerek, öncü eyleme ve sınıf mücadelesinin kontrollü bölgesel savunmasına dayalı devrimci bir sosyalist strateji içerisinde konumlandı. Yine aynı ölçüde araçsal ve fırsatçı bir toplumsal bilim, esasen liberal kapitalist devletin himayesinde yürütülecek bilimsel bir şekilde planlanmış reformun olanaklarına kendini adadı. Söz konusu girişim, "ilerici

devirde" ve –daha muğlak bir biçimde– Avrupa sosyal demokrasilerinin yükselişiyle bağlantılı olarak liberal sosyalizmde gerçekleşecek başarılı liberal reformlar tarafından sıcağı sıcağına desteklenecek bir toplumsal kılavuzluğun görünür eli olacaktı. Bu çağdaş modern hareketlerin ikisi de Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı süresince kendilerine ait etki alanları içerisinde kriz ve belirsizlikle sarsıldı, fakat 1950'lerde yenilenmiş, yeniden yapılandırılmış bir şekilde ve daha da hasmane bir hegemonyayla ortaya çıkacaklardı.

Modernizasyonun ve modernizmin bu bariz biçimde geniş ve kapsamlı tarifi içerisinde kurmak istediğim ana argüman, sadece mekânsallığın eleştirel toplumsal teoride ikincil konuma itilmesini değil, mekânın araçsal niteliğinin politik ve pratik söylemde giderek gözden yitirildiğini de ileri sürmektedir. Uzatmalı yüzyıl sonu dönemi boyunca, gerek beşeri coğrafyaların toplumsal inşasında yerleşik halde bulunan politika ve ideoloji, gerekse bu coğrafyaların manipülasyonunun kapitalizmin geç on dokuzuncu yüzyıldaki yeniden yapılanması ve erken yirminci yüzyıldaki gelişimi içerisinde oynadığı son derece önemli rol her alanda ya görünmez hale getirilmiş ya da gitgide belirsiz kılınmıştır.

Şekillenmekte olan modernite içerisinde çok derin bir "mekânsal çözüm" gizlenmişti. Küreselden yerele yaşamın her alanında, toplumun mekânsal düzeni –daha fazla kâr için yeni fırsatlar yaratmak, toplumsal kontrolü sağlamanın yeni yollarını aramak, üretim ve tüketimin artırılmasını teşvik etmek üzere– kriz içerisindeki kapitalizmin acil taleplerini karşılamak için yeniden yapılandırılıyordu. Söz konusu yapılandırma ani bir gelişme olmadığı gibi gizli kapaklı, bütünüyle başarıya ulaşan ya da onu deneyimleyenlerin hiçbir şekilde görmediği bir gelişme olarak da anlaşılmamalıdır. Şiir ve resim, roman yazımı ve edebi eleştiri, mimarlık ve o dönemin ilerici addedilen şehir ve bölge planlaması, yani yüzyıl sonu avangard hareketlerinin birçoğu, mekânın bir yöntem olarak yararlığını ve kapitalizmin değişen coğrafyasının disipline edici etkilerini kuvvetli bir şekilde hissetti. Ne var ki ısrarlı bir tarihselcilik, toplumsal bilimlerin ve bilimsel sosyalizmin birleştirici ve sistemleştirici alanları

içerisinde gizlice fırsat kollayan bu mekânsallaştırmayı örtbas ederek, sonraki elli yıl boyunca eleştirel sorgulamanın ufkundan neredeyse tamamıyla çıkarmıştır.

Neden böyle bir gelişme yaşandığı sorusunu cevaplamak kolay değil. Nasıl yaşandığı sorusu ise daha yeni yeni ortaya çıkıyor ve ayrıntılı şekilde araştırılıyor. Erken yirminci yüzyıl toplumsal teorisinde mekânın bastırılma hikâyesinin bir ayağı, büyük olasılıkla çevresel nedenselliğe ve toplumsal süreçlerle insan bilincinin oluşumuna dair bütün fiziksel ve dışsal açıklamaların teorik reddiyle ilişkilidir. Doğadan koparılan toplum ve tarih kendilerine naif bir şekilde teslim edilen alanlara toplumsal olanın mekânsal olandan kazandığı göreli denebilecek bir özerklik bahşediyorlardı. Mekânın üretiminin, tarihin yapılmasını kapsayan aynı sorunsaldan kaynaklandığını göremeyen eleştirel toplumsal teori, beşeri coğrafyayı toplumun fiziki arka planına yansıtıyor, böylece güçlü yapılandırıcı etkisinin reddedilen çevresel determinizmle birlikte atılıp gitmesine yol açıyordu.

Hikâyenin bir başka ayağı dönemin modernist politik mücadelelerine dayanıyor. Dışsal çevre olarak değil bilişsel sezgi olarak coğrafya burada da indirgeyici bir yorumlamaya ve reddiyeye uğradı. Sözgelimi kapitalizmin çöküşünü isteyenler –yerelcilik, bölgecilik ya da ulusçulukta bulunan– mekânsal bilinç ve kimlikte, dünyanın birleşmiş proletaryası için tehlikeli bir pranga, devrimci öznelliğe ve işçi sınıfının nesnel tarihsel projesine doğası gereği zıt düşen sahte bir bilinç görüyorlardı. Bölgesel bilincin kabul edilir tek bir biçimi vardı – kurulur kurulmaz sosyalist devlete gösterilecek bağlılık. Fakat bu bile geçici bir stratejik araç olarak görülüyordu. Kapitalizmin sorunlarına reformcu çözümler arayanlar da kapitalist devletin ve araçsal toplumsal bilimlerin kâr amacı gütmeyen gücüne hemen tehdit oluşturabilecek yerellikler ve bölgeselliklerden rahatsızlık duyuyordu. Dahası, imparatorluk ağını yıkacak ve "metropoliten" reform için onca önem taşıyan kâr akışını sekteye uğratacak bölgesel ulusçulukların yarattığı tehdit de söz konusuydu. Burada da bölgesel bağlılığın teşvik edilen ve beklenen tek bir biçimi (yani ulusal devlet) vardı, fakat ulusal vatanseverlik ve yurttaşlık coğrafi

değil daha çok kültürel bir kimlik ve ideolojide ifade buluyordu, ki bu da tabiatı gereği mekânsal olanın bir başkalık olarak tanımlanmasının bir diğer örneğidir. Bizatihi devletin özgül bir toplumsal mekânsallaştırmanın üretiminde etkin şekilde yer alan, toplumsal olarak üretilmiş bir mekân olduğu böylece neredeyse hiç görülmüyor; devlet oluşumu ve politika üzerine kurulan eleştirel sosyalist ve kapitalist teorilerde dikkat çekici bir biçimde yer almıyordu.

Modern coğrafyanın yüzyıl ortasındaki tersine evrimi

Modern Coğrafyanın ve coğrafyacıların toplumsal teori üretiminden uzaklaştırılmaları 1920'lere gelindiğinde epey ileri bir aşamaya ulaştı. Sonraki elli yılın önemli bir kısmında coğrafi düşünme içe döndü ve daha önce toplumsal teorizasyonun anaakımlarıyla kurduğu ilişkilerin anısını adeta sildi. O uzak geçmişten etkin bir şekilde hayatta kalan tek varlık olan Immanuel Kant'ın ayrıcalıklı hayaleti, akademik coğrafya disiplininin daha da yalıtılması için kullanıldı. Neticede, aynı zamanda bir coğrafyacı olduğunu da söyleyen son yüzyılların en büyük filozofundan başka Modern Coğrafyayı düşünsel meşruiyetin sıcak kozasıyla sarıp sarmalayacak önemli bir isim düşünülebilir mi?[5]

Coğrafya, modern akademik işbölümü içerisinde, gerek (teorinin geldiği yer olarak düşünülen) doğa ve toplumsal bilimlerinin uzmanlaşmış ve asli disiplinlerinden, gerekse de Kant'ın deyimiyle "algı çemberimizi boydan boya" doldurmakta eşit ölçüde ortak olduğu ileri sürülen tarihten ayrı (ve bu ayrıklığı rasyonalize eden) bir konuma yerleşti. Coğrafya ve tarih birer düşünme biçimi, algılanan tüm olguları düzenleyen ve bütünleyen öznel birer şemaydı. Fakat 1920'lere gelindiğinde, olguları (Kant'ın *nebeneinander* kavramına

5 Kant geçimini sağlamak için Königsberg Üniversitesi'nde neredeyse kırk yıl boyunca coğrafya üzerine ders verdi. Çoğunlukla mantık ve metafizik üzerine verdiği derslerini kırk sekiz dönem boyunca sürdürdü. Kant coğrafyayı –esasen de fiziki coğrafyayı– "dünyanın bilgisinin başlangıcı" olarak görüyordu (bkz. May, 1970, s. 5). May ilgi çekici çalışmasına yine Kant'ın bir başka savıyla başlar: "Coğrafya biliminin yeniden canlandırılması ... eksikliğinde tüm öğrenmenin bölük pörçük kalacağı o bilgi birliğini yaratacaktır."

uygun biçimde) mekânda yan yana yerleştirmektense, onları (Kant'ın *nacheinander* kavramına denk düşecek şekilde) zamansal sıralamaya yerleştirmek her alandan toplumsal teorisyen için çok daha anlamlı ve açıklayıcı hale gelmişti. Tarih ve tarihçiler, modern toplumsal teoride çok önemli bir yorumlayıcı rol üstlenmişti: ister bireylerin biyografilerinde, ister özel (tarihsel) olayların açıklanmasında, isterse de toplumsal sistemlerin çalkantılı dönüşümlerinde ifade bulsun, gelişme ve değişimin, modernite ve modernizasyonun incelenmesinde bütünleyici ve disiplinlerarası bir sorumluluktu bu. Toplumsal eleştirmen ve gözlemci olarak tarihçi ve bir ayrıcalıklı yorumlama perspektifi olarak tarih, akademik ve popüler çevrelerde tanınmaya ve kabul görmeye başladı. Buna karşılık coğrafya ve coğrafyacılara kalansa, disiplinin vakanüvislerinin "olguların alansal ayrımlaşması" olarak adlandırmaya başladığı, sonuçların ayrıntılı betimlemesinden fazlası değildi (Hartshorne, 1939, 1959).

Beşeri coğrafyanın yüzyıl ortasındaki bu olağandışı teorik kabullenişi disiplinde bir içe dönüşe davetiye çıkardı. Tek tük birkaç coğrafyacı, daha çok fiziki coğrafyanın süregelen güçlü yönlerinden ve ara sıra tarihsel olayların belirli çevresel açıklamalarına başvuran tarihçilerden yararlanarak, toplumsal bilimler ve bilimsel sosyalizm içerisinde yürütülen teorik tartışmalara çoğunlukla bireysel ölçüde katkıda bulundu. Fakat coğrafya disiplini, etrafında yüksek duvarlar örülmüşçesine önemli teorik tartışmalardan uzak durarak tümüyle içe döndü.

Kantçı *cogito*'su neo-Kantçı tarihsellik içerisinde korunmuş Modern Coğrafya, olguların dünya yüzeyindeki ayrımlaşmasını betimleyecek olgusal materyalin toplanması, sınıflandırılması ve teorik açıdan zararsız bir şekilde temsil edilmesine indirgendi – yani, sonuçların, en iyi başkaları tarafından anlaşılan dinamik süreçlerin son ürünlerinin incelenmesine. Coğrafya böylece mekânı da diyalektik olmayanın, yaşamsız, sabit, devimsiz olanın alanı kapsamında, eylem ve anlamdan çok edilgenlik ve ölçümün dünyası içerisinde ele aldı. Böylesi coğrafi bilgilerden oluşan kesinlikli paketler hem Doğu'da hem de Batı'da askeri istihbarat, iktisadi planlama ve imparatorluk idaresi için yararlı olmayı sürdürdü. İstihbarat, planlama ve idareden oluşan bu üç

alan neredeyse kendiliğinden "uygulamalı" bir coğrafya tanımlıyor, büyük olasılıkla emperyalist keşiflerin erken bir döneminde devletle kurulmuş bir ilişkiyi pekiştiriyordu. Yüzyıl ortasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en önemli coğrafyacıların çoğunluğu, özellikle de CIA'in öncü oluşumu sayılan Stratejik Hizmetler Dairesi aracılığıyla, istihbarat toplama faaliyetleriyle şu veya bu şekilde bağlantılıydı. Adanmış ve disiplinli hizmete karşılık verilen "Coğrafyacı" makamı Dışişleri Bakanlığı'nda hâlâ mevcuttur. Foucault'yla coğrafya üzerine söyleşi yapanlardan biri olan radikal Fransız coğrafyacı Yves Lacoste, bu alan üzerine yazdığı kitaba yersiz bir abartıya kaçmaksızın, *La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre* [Coğrafya, en başta, savaşmaya yarar] (Lacoste, 1976) adını vermiştir.

Devlete bu bağlılık dikkate alındığında, teorizasyona yönelik en etkin girişimlerin politik coğrafya alt alanından çıkmış olması şaşırtıcı değildir. Halfor Mackinder'in "tarihin coğrafi ekseni" olarak Avrasya'nın "Kalbi" mefhumu ve Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa haritasının yeniden çizilmesinde sergilediği etkin katılım (bkz. Mackinder, 1919), jeopolitiği beşeri coğrafyanın asli pratik ve teorik odağı olarak kurdu ve meşrulaştırdı. Bu merkeziyet, en azından Alman *geopolitik*'inin oluşturduğu istisnai vaka faşist olmayan coğrafyacıların politik teori inşasına girişmeden önce iki kere düşünmelerine neden olana dek, iki savaş arası yıllarda konumunu sürdürecekti. Teori alanında ağzı yanan beşeri coğrafya büsbütün önemsiz betimlemenin gözlerden ırak diyarlarına çekilirken, politik coğrafya ise kimilerine göre disiplinin can çekişen arka bahçesi haline geldi.

Neo-Kantçı kozasına çekilen beşeri coğrafyanın yürüttüğü yorumlamalar birkaç farklı biçim aldı. Bunlardan biri, eski çevresel "insan/toprak" geleneğine vurgu yaparak, ya çevrenin davranışa ve kültüre olan etkisi üzerinden ya da "insanın yeryüzünün değişimindeki payı" aracılığıyla, fiziki ve beşeri coğrafyaların görünür tablodaki bağıntılarını araştırdı (Thomas, 1956). Bir diğeri, modern toplumsal bilimlerin yerleşik bölümlerini yansıtacak şekilde yerel biçimde düzenlenmiş olguların bölgesel yapılarına odaklandı. Bu yaklaşım iktisadi, politik, toplumsal, kültürel ve çok daha sonra davranışsal

ve psikolojik olarak özelleşmiş coğrafya alanları tanımladıysa da, bunların arasında siyasal iktisada dayalı bir coğrafyanın olmadığı belirtilmelidir. Yüzyıl ortasında faaliyet gösteren coğrafyacıların birçoğuna göre disiplinin ayırt edici temeli olan üçüncü bir yaklaşım, görünürdeki her şeyi olguların kapsamlı ve alışıldık biçimde ansiklopedik tarzda bölgeselleştirilmesi yoluyla sentezlemeye çalıştı. Son olarak, geçmişin beşeri coğrafyalarını alansal ayrımlaşmaların zamana dayalı sıralaması olarak tespit edip tarihsel tahayyülün meşruiyetinin ve gücünün tadını çıkaran bir tarihsel coğrafya, bu yaklaşımların üçünde de özgürce hareket etti. En beylik şekilde ampirik olanından en kavrayışlı şekilde tarihsel olanına dek, bu coğrafi biçimlerin her birinin ortak niteliği, coğrafi analizin kendi içine kapandığı, teorizasyonu başkalarına bırakılan süreçlerden elde edilmiş ilgili sonuçların betimlenmesi haline geldiği, coğrafyaların coğrafyalar tarafından açıklanmasıydı.

Bu içe dönüş gerçekleşirken, Batı Marksizminin ve eleştirel toplumsal bilimlerin ana akımları coğrafi tahayyülle temasını yitirdi. Provokatif coğrafi analiz ve teorizasyonun, yüzyıl ortasında gerçekleşen bu mekânsal geri çekilmeyi atlatabilen birkaç küçük örneği vardı: Chicago Okulu'nun gelişimsel kent ekolojisi; iki savaş arası yıllarda pekiştirilen kentsel ve bölgesel planlama doktrinleri (bkz. Friedmann ve Weaver, 1979; Weaver, 1984); Vidal de la Blache'in bayrağını taşıyan Fransız *Annales* ekolünün bölgesel tarih yazımı ve çevresel ayrıntıya gösterdiği dikkat; Fredric Jackson Turner'dan ve başka öncü teorisyenlerden ya da emperyalizm üzerine kurulmuş Marksist teorilerden feyz almayı sürdüren Kuzey Amerikalı ve Britanyalı kimi tarihçiler; Antonio Gramsci'nin bölge sorunu, yerel toplumsal hareketler ve kapitalist devlet üzerine yürüttüğü çalışmalar. Fakat artakalan bu küçük örneklerde ayakta tutulan asıl şey, uzatmalı yüzyıl sonu boyunca çekilme halinde olan coğrafi tahayyüldü. 1930'ların ilk yıllarından sonra yeni çok az şey eklenmiş, geçmişin korunan kalıntıları bile taşıdığı coğrafyayı eleştirel toplumsal söylemin arka planına atan, yükselen ve kısıtlayıcı bir tarihselcilik içerisine konulmuştu.

Her halükârda, bu artçı örneklerin neredeyse tamamı Büyük Buhran ve savaş yılları boyunca tesir ve önemlerini giderek yitirecek, öyle ki 1960'lara gelindiğinde özel olarak taşıdıkları coğrafi içgörüler ancak zorlukla seçilebilecekti. Savaş sonrası canlanmanın ve iktisadi gelişmenin ileri kapitalist ve sosyalist dünyanın genelinde son sürat devam ettiği bu noktada, toplumsal teorinin mekânsallaştırmadan arındırılması en yüksek derecesine ulaşmış gibiydi. Coğrafi tahayyül eleştirel olarak susturulmuştu. Modern Coğrafya disiplini teorik bakımdan uyumaktaydı.

Batı Marksizminin mekâna yönelişi üzerindeki perdeyi kaldırmak

Toplumsal teorinin 1960'ların sonlarına kadar süren mekânsallaştırmadan arındırılma süreci üzerine şimdiye dek pek kalem oynatılmadı. Sessizliğin seslerini seçmek güç. Ne var ki Perry Anderson'ın çalışmaları (1976, 1980, 1983) bir yandan Rus Devrimi'nden sonra anaakım Marksizmde mekânsal bilincin yitirilmesinin tarihini neredeyse farkında olmaksızın tutarken, öte yandan da –yine bu yönde bir çabası olmasa da– toplumsal yaşamın önemli mekânsallığının 1960'ların son yıllarında neden ve nasıl yeniden keşfedilmeye başladığını anlamaya zemin hazırlayan, Batı Marksizmi üzerine mükemmel bir eleştirel inceleme sunmaktadır. Bu bölüme nokta koyup bir sonrakine girizgâh yaparken, nihayetinde Batı Marksizmi ile Modern Coğrafya arasında gerçekleşen canlı ve verimli karşılaşmanın başlangıcını saptamak üzere Anderson'ın çalışmasından yararlanacağım.

Anderson'a göre 1918'den 1968'e dek, modernite, modernizasyon ve modernizm olarak adlandırdığım olguların tarihsel materyalist yorumlarını başka tarafa yönlendirmek adına yeni bir "postklasik" Marksist teori şekillendi. Bu yeniden teorize etme girişimi coğrafi bakımdan eşitsiz bir gelişme gösteriyor, asli yurdunu "işçi hareketlerinin sermayeye gerçek bir devrimci tehdit oluşturacak kadar güçlü olduğu toplumlar"da, yani Fransa, İtalya ve Almanya'da buluyordu (1983, s. 15). Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde böylesi bir devrimci çıkış görülmezken, Doğu'daki katı Stalinist

ekonomizm ise yeni bir anlayışa ve yoruma pek olanak tanımıyordu. Anderson'a göre bu karşıt akımın kurucuları Lukács, Korsch ve Gramsci'ydi. Onların izinden gelen çağdaş isimler Fransa'da Sartre ve Althusser; Almanya'daki Frankfurt Okulu'yla bağlantılı Adorno, Benjamin, Marcuse ve diğer düşünürler; İtalya'da ise Della Volpe ve Colletti'ydi.

Fransa, İtalya ve Frankfurt merkezli bu hareket Marksist teorinin kurumsal ve düşünsel etkinlik alanını değişikliğe uğratarak üniversite bölümlerine ve araştırma merkezlerine daha önce görülmedik biçimde yerleştirdi ve felsefi söyleme, yöntem üzerine sorgulamalara, burjuva kültürünün eleştirisine ve sanat, estetik ve ideoloji gibi (bugüne kadar kapitalizmin üstyapısının hep göz ardı edilmiş alanlarında takılıp kalmış) konulara yönelik yeniden oluşan ilgi içerisinde konumlandırdı. Emek sürecinin içsel işleyişleri, üretimin toplumsal ilişkileri konusunda işyerinde yaşanan mücadeleler ve kapitalist gelişmenin "devinim yasalarına" ilişkin daha geleneksel temaların üzerindeyse o kadar durulmuyordu. Dünya ekonomisinin düzenlenmesi, kapitalist devletin yapısı ve ulusal kimliğin anlam ve işlevi gibi daha alışıldık politik (ve buna bir ekleme yapmam gerekirse, coğrafi) konular için de aynı durum geçerliydi; ne var ki klasik teorisyenler bile bu hususlarda çoğu kez ihmalkâr davranmışlardır. Anderson'a göre Marksizm, Marx'ın izlediği başarılı yolu tersine çevirerek, iktisattan politikaya, oradan da felsefeye doğru adım adım geri gidiyor gibiydi. Dünyayı felsefi olarak anlama çabası, onu değiştirme çabasının önüne geçmişti. Fakat 1970'lere gelindiğinde bu "büyük Batılı Marksist gelenek... ömrünü tamamlamıştı" ve yerini "tam da kendi öncüllerinde yer almayan iktisat, toplum ve politika odaklı sorulara öncelik veren başka türden bir Marksist kültüre" bırakıyordu" (1983, s. 20). Bu yeniden yapılandırılmış Batı Marksizmi, Germen ya da Latin Avrupası'ndan çok İngilizce konuşulan dünyada merkezlenerek, başka bir coğrafya da benimsemişti. Sonuç olarak, "Marksist kültür içerisinde kapitalist dünyanın geleneksel olarak en geri bölgeleri, ansızın birçok yönden en ileri bölgeler haline geldi." (a.g.y., s. 24)

Anderson *In the Tracks of Historical Materialism* [*Tarihsel Materyalizmin İzinde*] (1983) adlı kitabında, somut olana beslediği yeni şevkle ve yeniden merkezlenmiş coğrafyasıyla bu yeniden yapılandırılmış Marksizmin yazgısına ilişkin yaptığı başarılı başarısız tahminlerini tartarak daha önceki çalışmalarının muhasebesini yapar.[6] Anderson "Tahmin ve Başarı" başlıklı bölümde sunduğu giriş niteliğindeki kişisel çetelenin ardından, Latin Marksizminin yaşamakta olduğu krize yol açtığını ileri sürdüğü "Yapı ve Özne" üzerine, esas olarak Fransa'da yürütülen tartışmaları ayrıntılı bir şekilde inceler; sonrasında ise "Doğa ile Tarih" arasındaki değişen ilişki üzerine yapılan daha da çetrefilli tartışmaları açığa kavuşturmak için (ağırlıklı olarak Habermas üzerinde durarak) Alman Marksizminin genel görünümünü sunar. Ne var ki Anderson'ın bu bölümlerde yaklaştığı fakat görmeyi başaramadığı gizli halde duran yatay bir tema vardır: Bir eleştirel teori olarak Marksizmi reddetmeyi değil, onu zorunlu ve gecikmiş bir mekânsallaştırmaya, sunduğu ustalıklı tarihsel materyalizme yaraşacak materyalist bir mekânsallık yorumuna açmaya çabalayan, yeni gelişen postmodern bir söylem.

Postmodern eleştirel beşeri coğrafyanın bu ilk ileri sürülüşü, neredeyse bütünüyle mekânsal tahayyüle İngiliz, Amerikan ve Alman emsallerine göre her zaman daha açık olmuş Fransız Marksist geleneği içerisinde sınırlı kalmıştı. Sartre'ın giderek daha Marksist bir nitelik taşıyan varoluşçuluğundaki "metot arayışı" ve Althusser'in Marx'ı tarihselcilik karşıtı bir biçimde okuması Fransız geleneğindeki mekânsallaştırmanın asli ön-metinleri ve dayanaklarıydı. Sartre'ın Marxlaştırılmış fenomenolojik ontolojisi, sadece tarih yapmakla değil, aynı zamanda modern kapitalist toplumun gündelik yaşamının politik kültürünü şekillendirmekle meşgul

6 *Tarihsel Materyalizmin İzinde* ... adlı kitabın Anderson tarafından 1982'de California Üniversitesi, Irvine'da verilen Wellek Kütüphanesi Dersleri kapsamında yapılan bir yayın olması, coğrafi bakımdan alakasız değildir. Temelinde yatan tarihselciliğe rağmen, bu derslerin nasıl da göz kamaştırıcı mekânsal metaforlarla dolu olduğunu görmek ayrıca ilginçtir. Anderson çalışmasını kayan "arazinin" "kadastro ölçümü" olarak, "yeni bir düşünsel arazinin şekillenmesinin", "Marksizmin değişen haritasının" incelenmesi olarak tanımlar.

olan, bilinçli bir şekilde seçim yapabilme yetisine sahip insanların öznelliği, yönelmişliği ve bilinci çevresinde gelişen bir yorumbilgisiydi. Buna karşılık Althusser'in yapısalcılığı, kapitalist gelişme ve modernizasyonun altında yatan mantığı şekillendiren nispeten daha nesnel koşulları ve toplumsal güçleri vurguluyordu. Savaş sonrası Marksizminin, yapı-özne ilişkisine dair karşıt görüşleriyle ayrılsa da mekânsallaştırma olasılığına özellikle açık olan, birbiriyle uyumsuz iki kola bölünmesine iki isim de katkıda bulundu.

Fransız Marksizminde yaşanan ve Anderson'ın üzüntüyle "ataların kıyımı" olarak nitelediği kriz, yakın ve uzak geçmişin ortodoksilerini yok edecek biçimde Fransız Marksizmini "infilak ettirip" çok sayıda parçaya bölen, düş kırıklığının yarattığı bir krizdi. Marksizme bütünüyle aykırı çıkışlar da dahil olmak üzere, parçaların her yöne saçılıp dağıldığı bu görülmedik karışıklık karşısında Anderson, yaygın şekilde yaşanan inanç kaybından yakınıyordu. Son yıllarında Sartre "radikal bir neo-anarşizme" sapacak, Althusser ve Poulantzas ise bir siyaset teorisinin olmamasından ve tarihsel materyalizmin içinde bulunduğu durumdan umutsuzca şikayet edeceklerdi. Bozguncu (ve dahi "neo-anarşist") Foucault –Derrida ve pek çok isimle birlikte– Marksizmin etkisini daha da azaltıp zayıflatacak, Anderson'ın deyimiyle bulaşıcı bir "başıbozuk tarih" yaklaşımına önayak olup, postyapısalcı (ve dolayısıyla post-Marksist) bir epistemenin muzaffer yükselişini duyuracaktı. Fakat Anderson muazzam bir ironi sergileyerek, Fransız Marksizmindeki "hızlı gerilemenin" anlamlı bir istisnasını bulur:

> Hiçbir düşünsel değişim evrensel değildir. Hiç değilse, en yüce övgüyü haiz bir istisna, bu yıllarda yaşanan tutum değişiklikleri arasında öne çıkmaktadır. Batı Marksist geleneğinin daha önce bahsettiğim hayatta kalmış son temsilcisi, Henri Lefebvre, seksen yıllık ömründe ne eğilmiş ne de dönmüştür ve beklendiği üzere Sol'un büyük çoğunluğunca görmezden gelinen konular üzerine ağırbaşlı ve özgün çalışmalar kaleme almayı sürdürmektedir. Gelgelelim gösterilen bu kararlılığın karşılığı göreli bir tecrit olmuştur. (1983, s.20)

Lefebvre handiyse hiç yoktan keşfedilir. Anderson önceki çalışmalarında ona pek değinmediği gibi, Fransız Marksizminin güncel gerilemesiyle ilgili yürüttüğü tartışmada da Lefebvre ismi pek geçmez. Peki Lefebvre'in çalışmalarında en büyük şerefin, istisnai kararlılığın ve ağırbaşlı özgünlüğün atfedildiği şey neydi? Yirminci yüzyılın bu en az tanınan ve en fazla yanlış anlaşılmış isminin, postmodern eleştirel beşeri coğrafyanın başlangıcı, tarihselciliğe karşı yapılan hamlenin ve mekânın yeniden ileri sürülmesinin en büyük ve asli kaynağı olduğu görüşündeyim. Gösterdiği kararlılık Sartre, Althusser ve Foucault'dan Poulantzas'a (1978) ve Giddens (1979, 1981, 1984), Harvey (1973, 1985a, 1985b) ve Jameson'a (1984) kadar, başka mekânsallaştırma girişimlerinin önünü açmıştır. Bugün de ilk ve en önemli tarihsel ve coğrafi materyalist olma özelliğini sürdürmektedir.

Anderson Batı Marksizminin, 1968'de Nanterre'de patlak veren çıkışı izleyen büyük Fransız yapıbozumu çerçevesinde gerçekleşen bu yaratıcı yeniden yapılanmasını ıskalamıştır. Sartre, Althusser ve Foucault gibi önemli isimlere ilişkin yorumları –onların varoluşun, modernitenin ve iktidarın mekânsallığına karşı yürüttükleri tamamen başarılı olmasa da yaratıcı ontolojik mücadelelerini politik geri adımlar olarak okuyarak– çok aceleci bir şekilde kenara itmiş; İngilizce konuşulan ülkelerde Lefebvre ve diğer Fransız Marksistlerin harekete geçirmeye katkıda bulundukları Marksist Coğrafyayı hiçbir şekilde görememiştir. Fransız Marksist gelenekleriyle kurduğu hassas bağlantıya rağmen, "artık teori, geçmişte hiçbir zaman sahip olmadığı bir ciddiyet ve keskinlikle tarih haline gelmiştir; tüm gereklilikleriyle birlikte tarih de, daha önce tipik olarak kaçındığı bir biçimde teoridir," yorumunda bulunan Anderson, İngilizce konuşulan dünyanın "tarih merkezli Marksist kültüründe" saplanıp kalmış gibidir. Halbuki tarihe "ve coğrafya" ifadesini eklemek büyük bir fark yaratırdı.

2

Mekânsallaştırmalar: Marksist Coğrafya ve Eleştirel Toplumsal Teori

> Diyalektik yine gündemde. Fakat artık Marx'ın diyalektiği değil bu; tıpkı Marx'ın diyalektiğinin de Hegel'in diyalektiği olmaması gibi. ... Diyalektik bugün tarihselciliğe ve tarihsel zamana, ya da "tez-antitez-sentez" veya "olumlama-yadsıma-yadsımanın yadsıması" gibi zamansal mekanizmalara bağlı değil artık. Diyalektiği sürdürmek, mekânı, orada "ne cereyan ettiğini" ve onun ne için kullanıldığını teşhis etmektir; analiz mekânın çelişkilerini ortaya çıkaracaktır. (Lefebvre, 1976, s. 14 ve 17)

Modern Coğrafya ve Batı Marksizmine ait söylemlerin yolları, 19. yüzyılın ikinci yarısında geçirdikleri oluşum aşamasından sonra nadiren kesişti. Coğrafya olgusal verilerden kurulu, genel kullanıma seyrek olarak açılan bir bilgi havuzu oluşturarak kendi küçük adasına çekildi. Marksizm ise coğrafi tahayyülü, elden çıkarılmış ve üzerine biraz gölge düşmüş anıların tozlandığı üstyapısal bir tavanarasına kaldırdı. Gördüğümüz üzere, Fransa ve İtalya dışındaki Batı Marksizmlerinde neredeyse tümden yok olmuş bir tartışmayı canlı tutarak yüzyıl ortasında gerçekleşen mekânsallaştırmadan arındırma sürecini atlatan etkili bir mekânsal söylem, sadece Fransa'da görüldü.

Ne var ki 1970'lerin başında, İngilizce konuşulan ülkelerdeki Modern Coğrafyanın hapsolduğu içe dönük düşünsel gettoya aniden Batı Marksist teorisinin aşılanmasıyla birlikte Marksist olduğu sugötürmez bir coğrafya şekillenmeye başladı. Söz konusu yaklaşım, anaakım coğrafi analizin giderek yanıltıcı hale gelen teorik açıdan indirgemeci pozitivizmine bir yanıt olarak ortaya çıkan yeni bir eleştirel beşeri coğrafyanın çok önemli bir parçasıydı (Gregory, 1978). Yeni ortaya çıkmış bu Marksist coğrafya eleştirel duruşu bakımın-

dan kararsız ve içe dönük bir niteliğe sahip olduğu için disipliner söylem dışında büyük ölçüde gözden kaçmış olsa da, Modern Coğrafyanın temellerini sarsmış, sonunda içinde bulunduğu disipliner kısıtların çok ötesine taşacak bir tartışmayı fitillemişti.

1970'ler boyunca Marksist coğrafya, coğrafi analiz ve açıklamanın giderek Marxlaştırıldığı, neredeyse bütünüyle tek yönlü bir fikir akışına dayalı Batı Marksizmine göre ikincil konumda kaldı. Ne var ki fikir ve etkilerin akışı 1980'den sonra her iki yöne doğru belli belirsiz bir şekilde hareket etmeye başladıkça, Modern Coğrafya ile Batı Marksizmi arasındaki karşılaşmanın kapsamı değişti. Yeni bir yüzyıl dönümüne yaklaştığımız bu dönemde, toplumsal yaşamın mekânsallığına uygun düşecek teorizasyonlar üzerine yapılan daha esaslı ve derin bir eleştirel tartışma Batı Marksizminin köklü geleneklerine sızıp onlara meydan okurken, bir yandan da Modern Coğrafyanın kavramsal ve geleneksel çerçevesinin kapsamlı bir şekilde yeniden ele alınmasını zorunlu kılıyor.

Genişleyen bu eleştirel tartışmanın en açık ve somut dışavurumlarından biri, derinlemesine mekânsallaştırılmış tarihsel materyalizmde görülmüştür. Başından itibaren Marksist coğrafyanın önde gelen isimlerinden biri olmuş David Harvey'nin de yakın zamanda ileri sürdüğü gibi: "Teorizasyonumuzun nesnesi kapitalizmin tarihsel coğrafyası, araştırma yöntemimiz ise tarihsel ve coğrafi materyalizm olmalıdır" (1985, s. 144). Söz konusu tarihsel ve coğrafi materyalizm, mekâna dayalı ampirik sonuçların izinin sürülmesinden ya da toplumsal edimin zaman içerisinde tabi olduğu mekânsal kısıtlar ve sınırlamaların betimlenmesinden çok daha fazlasını içerir. Bütün olarak eleştirel toplumsal teorinin, özeldeyse Batı Marksizminin ve aynı zamanda –sadece mekânın kendisini değil her soyutlama düzeyi kapsamında mekân, zaman ve toplumsal varlık arasındaki temel ilişkiler yelpazesine yönelik– birbirinden farklı bakma, kavrama ve yorumlama biçimlerimizin köklü bir şekilde yeniden düzenlenmesi için yapılan etkili bir çağrıdır söz konusu olan. Bu bölümün başındaki alıntıda Lefebvre'nin söylediği gibi, "diyalektiği" farklı bir yorumlama alanında "sürdürmek" için yapılan bir davettir.

Tarihsel ve coğrafi bir materyalizm için Marksist coğrafya içerisinden yapılan ön çağrıların yanı sıra, 1980'den beri bir başka gelişme daha yaşanmıştır. İlk olarak, sadece toplumsal teoride değil sanat, mimarlık, edebiyat, sinema, popüler kültür ve çağdaş politikanın dahil olduğu eleştirel söylemin daha kapsamlı alanlarında mekân ve zamanın, coğrafya ve tarihin teorizasyonu üzerine yapılan tartışmalar görülmedik bir biçimde genelleştirilmiştir. Günümüzde Marksist coğrafyanın sınırlarını katbekat aşan bu tartışma, ya "coğrafyacı" ya da "Marksist" olmayı imleyen geleneksel yaftalara artık rahatça sığmayan bir dizi eleştirel katılımcıyı kendine çekmiştir.

Aynı zamanda, mekânın tarihsel materyalizme ve eleştirel teorinin daha kapsamlı yapıları içerisine yerleştirilmesinin, eski ve sorgulanmamış üst-anlatılara yine başka yeni değişkenlerin ya da modellerin uygulanması gibi kısım kısım gerçekleşecek basit bir uyumlanma meselesi olmadığı giderek daha açık biçimde görülmektedir. Eleştirel teori ve Batı Marksizmi mekânsal açıdan öyle uzun süredir o denli bastırılmıştır ki, köklü birçok yorumlayıcı varsayım ve yaklaşımı –özellikle de tarihsel açıklama ve eleştiri biçimlerinin coğrafi açıklama ve eleştiri biçimleri karşısındaki son derece kökleşmiş önceliğiyle ilişkili olanları– paramparça etmeksizin, teorik bakımdan anlamlı bir mekânsal boyut getirmek mümkün olmayabilir. Benzer şekilde Modern Coğrafya da eleştirel toplumsal teori inşası açısından öylesine içe dönmüş ve soyutlanmış, tarihsel coğrafya tanımı bakımındansa öylesine kısıtlıdır ki, köklü bir yapıbozum ve yeniden yapılanmaya uğramaksızın mekânın çağdaş yeniden ileri sürülüşüne ayak uyduramayabilir.

Modern Coğrafya ile Batı Marksizmi arasındaki uzun zamandır beklenen karşılaşma, gerçekte her iki taraf için de dönüştürücü bir hale gelecek gibi görünmektedir. Dolayısıyla Marksist coğrafyanın köklerinin ve gelişiminin izlerini tekrar sürmek ve tarihsel-coğrafi materyalizm ile mekânın teorizasyonu üzerine patlak veren postmodern eleştirel tartışmaya yönelik yapılan çağrıya neden olan yeniden keşfedilmiş izleri takip etmek epey önem kazanmıştır.

Kökleri Bulmak: Fransız Marksist Gelenekte Mekânsallık

Marksist coğrafya, ağırlıklı olarak İngilizce konuşulan ülkelerde ve neredeyse her toplumsal bilim disiplininin kendine ait yenilenmiş bir radikal uç verdiği 1960'ların çalkantısı içinden doğdu. Ne var ki Marksist coğrafyanın kurucu teorizasyonları ağırlıklı olarak Fransız kökenliydi ve yirminci yüzyılın Fransız düşünsel geleneklerinde mekânın yeniden üstlenmiş olduğu bir merkeziliği yansıtıyordu.[1] Özellikle Sol'a özgü bu belli merkeziliğe, Fransız Marksizm tarihi üzerinden kısmi bir açıklama getirilebilir.

Britanya, Almanya ve ABD ile kıyaslandığında, Marksizm Fransa'da nispeten daha geç gelişim gösterdi. Bu durum yirminci yüzyıl ortalarına dek sola cazip ve yerli bir politik seçenek sunmaya devam etmiş, önceki döneme ait Fransız sosyalist düşüncenin taşıdığı güçlü mirasa yorulmuştur daha çok (Kelly, 1982; Poster, 1975). Fransız Marksizmi 1920'ler ve 1930'lardaki küresel krizlerin yol açtığı yoksullaştırıcı koşullar altında gelişebilirken, belirgin biçimde yerel koşullar tarafından şekillendi. Sözgelimi Saint Simon, Fourier ve Proudhon'dan Kropotkin ve Reclus gibi anarşist coğrafyacılara kadar, mekânsallık politikalarına ve bölgeselliğe dayalı komünalizme yapılan hassas ve devamlı bir vurgu içeren bir politik ve toplumsal teori mirası üzerine kurulmuştu (Weaver, 1984). Söz konusu ütopyacı ve özgürlükçü sosyalistlerin politik stratejileri, bu denli açık biçimde ifade edilmese de, genişlemeci kapitalizmin ve yine eşit ölçüde genişlemeci ve araçsalcı kapitalist devletin, mekânın üretimi üzerindeki kontrolünü yeniden ele geçirmeye dayanıyordu.

1 "Yeniden üstlenmek" ifadesiyle, kimi gözlemcilerce, Fransızların mekânsallığa yaptığı bu vurgunun on dokuzuncu yüzyılda "körelmesi" olarak yorumlanan duruma göndermede bulunuyorum. Gregory (1978, s. 38) şöyle yazar: "Mekânsal boyut on yedinci yüzyılın sonundan itibaren Fransa'da siyasal iktisat üzerine yapılan çalışmaların devamlı bir öğesi olmuş ve konumunu on sekizinci yüzyıla dek sürmüştü. Ne var ki 1800'lerin başında bu durum sarsılmaya başladı." Gregory'e göre bunun nedeni, kısmen Ricardocu siyasal iktisadın yükselişine, sonrasında ise Comte'çu pozitivizm istilasına dayanıyordu. Bu durum, mekânsallaştırılmış bir siyasal iktisadın erken gelişimi ile bu iktisadın nihayetinde katılacağı yirminci yüzyılda gelişen epistemoloji arasında bir "boşluk" yarattı. Boşluk olsun olmasın buradaki ana fikir, Alman idealist felsefeleri ve Britanya siyasal iktisadıyla kıyaslandığında Fransız mekânsal geleneğin olağanüstü derinliği ve sürekliliğidir.

Üstelik Fransız Marksizmi, diğer Batılı sanayileşmiş ülkelerde görülen daha "ileri" ulusal Marksizmlere halihazırda iyiden iyiye nüfuz etmiş mekânsallık karşıtı eğilimden de nasibini o denli almamıştı. Mekânsalcılık karşıtı bu yaklaşım, büyük ölçüde Marx'ın Hegel'i "çifte tersyüz edişi"nden kaynaklanıyordu. Bu önemli yön değişikliğine ilerleyen bölümlerde tekrar değineceğim. Marx, Hegelci diyalektiği maddi yaşama dayandırarak, tarihin tinsel seyrini ve determinizmini reddetmek suretiyle Hegelci idealizme karşılık vermekle kalmıyor, tarihin asli tinsel aracı olarak bu idealizmin belirlenmiş mekânsal biçimini, yani bölgesel olarak tanımlanmış devleti de reddediyordu.

Hegelci diyalektiği "tekrar ayakları üzerine dikmek" böylece hem idealizmin bir yadsıması hem de tarihin ister devlet, ister kültürel ulusçuluk, ister bölgecilik, isterse de yerel komünalizm odaklı olsun, kendiliğinden verili bir mekânsal bilinç tarafından belirlendiği bir yorumbilgisinin veya bölgesel ya da mekânsal bir fetişizmin özel bir reddiyesiydi. Marksçı diyalektikte itici kuvveti bütün mekânsal mistifikasyonlardan sıyrılan sınıf bilinci ve sınıf mücadelesi içerisine yerleştirilmiş devrimsel zaman yeniden tesis edildi. Marksçı tersyüz etmeler, yüzyıl dönümünde –Almanya'da bile– Hegelci etkilerin ayıklanması için kullanıldı ve hasmane bir teorik ve politik mekânsalcılık karşıtlığı aşıladı. Buna karşılık Marksizmin Fransa'daki ilk dönem gelişimi, toplumsal yaşamın mekânsallığına daha az müdahaleye uğramış bir hassasiyetle yaklaşan, yeni bir başlangıç niteliğindeki büyük bir Hegelci uyanışa denk düştü.

En başından itibaren Fransız Marksizminin, kesin bir mekânsal perspektif ve teorizasyona başka yerlerdeki Marksizmlere kıyasla daha meyilli olduğuna dair yeterli dayanağımızın bulunduğu söylenebilir.[2] Asli kaynağı ne olursa olsun yirminci yüzyıl boyunca Fran-

2 Büyük ihtimalle İtalyan Marksizmi de benzer bir eğilim gösteriyordu. Fransa'nın yanı sıra İtalya'yı da kapsayacak daha geniş bir mekânsallık geleneği ileri sürmek için yeterli dayanak olabilir, fakat tarihsel ve coğrafi bir materyalizmin gelişmesinde Antonio Gramsci'nin oynadığı önemli rolü belirtmek dışında bu konu üzerinde durmayacağım. Karl Korsch, Ernst Bloch ve Georg Lukács gibi Batı Marksizminin diğer kurucularına kıyasla Gramsci katbekat mekânsaldır.

sız eleştirel düşüncesi –kübizmden sürrealist akıma, Althusser'ci yapısalcılığın ve Sartre'cı varoluşçuluğun çatallanmış akımlarından çağdaş postyapısalcı ve postmodern tartışmalara kadar– devamlı bir mekânsal söylem sürdürmüştür. Fakat bu canlı coğrafi tahayyül, Fransız eleştirel geleneğine en çok yaslananlar arasında bile, dil engelini nadiren başarıyla aşmıştır.

Mekânın teorizasyonu üzerine yapılan Fransa'ya özgü tartışmaların diğer, Fransız ya da İtalyan olmayan Marksizmlerin tarihselci zırhına nadiren işlemesi ve İngilizce konuşulan ülkelerde Fransız Marksizmine dair yazılan tarihsel metinlerde çoğunlukla es geçilmesi şu halde pek şaşırtıcı değildir. Mekânsallaştırmanın bu gizli tarihinin en keskin örneğini verebilmek ve onu yeniden görünür kılmak, ömrü artık bir yüzyıl sonundan (doğum yılı çoğunlukla 1901 olarak verilir) ötekine uzanmış olan Henri Lefebvre'nin kariyerine odaklanmakla mümkündür. 1930'ların başından başlayarak hiç değilse 1950'lerin sonuna kadar Fransız Marksist teorisi ve felsefesinin yönünü ve niteliğini belirleyen belki de en etkili isim Lefebvre idi. 1950'lerden sonra Batı Marksizminin en önemli mekânsal teorisyeni ve mekânın eleştirel toplumsal teoride yeniden ileri sürülmesinin en etkili savunucusu haline geldi. Ne var ki onun olağanüstü başarıları, İngilizce konuşulan dünyanın tarih odaklı Marksist kültürü nezdinde ancak son yıllarda tanınmaya ve takdir görmeye başlamıştır.

Lefebvre'nin erken dönem Marksizmi belirgin şekilde Hegelci etkiler taşır. Lefebvre, Norbert Guterman'la birlikte Marx'ın 1844 tarihli iktisadi ve felsefi elyazmalarının ilk Fransızca çevirisini yayımladı ve kapsamlı editöryal notlar ve tartışmalarla zenginleştirilmiş bir dizi antolojiyle birlikte Marx ve Engels'in birçok başka eserinin yanı sıra Lenin'in *Felsefe Defterleri*'ni de Fransız okurlara ilk kez sundu. Lenin bu sonuncu kitapta Hegel'i eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutuyordu ve Lefebvre'nin çevirisi Hegelci uyanışa büyük katkı sağladı.[3]

3 Jay'in (1984, s. 293) de belirttiği gibi, Lefebvre'in Hegel'le ilk teması, başlangıç döneminde sürrealist akımla ve bu akımın önde gelen isimlerinden André Breton'la

Lefebvre, Hegel-Marx bağıntısına ilişkin kendi geliştirdiği anlayışında, hem düşünce ve bilinçteki çelişkilere hem de somut gerçeklik ve tarihteki çelişkilerin maddi temellerine dikkat çekmek üzere, materyalist diyalektikte bir miktar "nesnel idealizmi" muhafaza etmek istedi. İlk özgün çalışmalarından biri olan *La Conscience mystifiée* [Mistifiye Edilen Bilinç], Lefebvre ve birçok başka Fransız yazar için devamlı bir tema oluşturdu.[4] Lefebvre, bilinçli düşünce ve edimin üretiminde maddi yaşamın önceliğine –yani, bilincin toplumsal varlığı değil, toplumsal varlığın bilinci oluşturduğuna– yönelik Marx'ın argümanını açıkça kabul etti, fakat düşünce ve bilinci sonradan yapılan belli bir girdiye ya da mekanik bir düşünme biçimine indirgemeyi reddetti. Bu düşünceler Lefebvre'nin sürrealist akımla olan ilişkisinden ve erken dönem varoluşçuluğundan doğdu. Fransa'da iki savaş arası dönem süresince, aynı zamanda etkinlik gösteren Frankfurt Okulu'na muadil bir akım tetiklemeye belki de yine en çok bu düşünceler yaklaşmıştı.

Lefebvre, çalışmalarını elli yıl boyunca belirleyecek bir yaklaşımla, Marx yorumlamalarında görülen dogmatik indirgemeciliğe karşı çıkan bir duruş sergiledi. Bunun yerine, önceden belirlenmiş kesip biçmelere başvurmaksızın gelişip uyarlanacak esnek, açık, ihtiyatlı, eklektik bir Marksizm savundu. İlk kez 1939'da (İngilizce çev. 1968) yayımlanan *Diyalektik Materyalizm* adlı birçok baskı yapan ve yine birçok dile çevrilen metni sayesinde bu indirgemecilik karşıtlığı,

kurduğu ilişki sayesinde gerçekleşti. Otobiyografik kitabı *Les temps de méprises*'de (1975, s. 49) André Breton'la 1924 yılındaki bir karşılaşmasını anlatır: "Masasındaki bir kitabı, Hegel'in *Mantık*'ının Vera tarafından yapılmış bir çevirisini, çok kötü bir çevirisini bana gösterdi ve şu minvalde bir şey söyledi: 'Bunu da mı okumadın?' Birkaç gün sonra Hegel okumaya başladım, o de beni Marx'a yönlendirdi."

4 Lefebvre ve Guterman (1936). Bu çalışmanın ana argümanı, ister bireysel ister kolektif olsun, bilincin bütün biçimlerinin, artı değer üretimi ve birikiminin temel mekanizmalarını gizlemek üzere kapitalizm tarafından manipüle edildiğini ileri sürüyordu. Bu da bizatihi işçi sınıfının da muhtemelen kendi sömürülüşünün araçlarının farkında olmadığı ve hiç değilse bu araçsal mistifikasyonun örtüsünü kaldırmanın bir yolunu bulana dek aynı ölçüde mistifiye edilmiş bir bilince hapsolduğu anlamına geliyordu. Çalışmanın yayımlanması Komünist Parti içerisinde geniş çaplı politik tartışmalara neden oldu, zira kitap tam da Parti'nin o dönemdeki önde gelen teorisyeni tarafından kaleme alınmıştı.

onu Stalinist ekonomizmin en etkili ilk eleştirmenlerinden biri haline getirdi. Daha sonra, yine indirgemeci "genellemelerin" tehlikelerine dair erken dönem Sartre'a ve yıldızı yükselen Althusser'e yönelttiği iğneleyici eleştirilerle birlikte, hem varoluşçuluk hem de yapısalcılık (1971) Lefebvre'in keskin dilinden payını alacaktı.

Lefebvre düşünce ve oluş, bilinç ve maddi yaşam, üstyapı ve iktisadi temel, nesnellik ve öznellik arasındaki ilişkisel çelişkileri diyalektik yolla birleştiren tek isim değildi. Fakat varoluşçu fenomenoloji ve Althusser'ci yapısalcılığın güçlü yönlerini birleştirip zayıf yönlerini atmak üzere bu yeniden formüle edilmiş diyalektik mantığı ilk uygulayan düşünür Lefebvre'di; zira yirminci yüzyılın bu iki büyük felsefi hareketinde (bir yandan onların kısıtlayıcı teorik katılıklarını reddederken) Marksizmi geliştirmeye ve güçlendirmeye yönelik yaratıcı bir fırsat görüyordu. Lefebvre son otuz yılda yürüttüğü, ısrarlı bir şekilde hem teorisi hem de praksisi üzerinden Marksizmi yeniden ele alma çabası kapsamında her iki hareketten de titizlikle yararlanmıştır; biz de mekânsallığın materyalist yorumunu ve dolayısıyla Marksist coğrafya ile tarihsel coğrafi materyalizmin gelişiminin birçok asli kaynağını işte bu yeniden ele alma çabası içerisinde keşfedebiliriz.

Lefebvre'nin mekân teorizasyonu, toplumsal teori ve felsefenin neredeyse her veçhesine değinen yayımlanmış çok sayıda eserinin içinde yer aldığı için, kolayca özetlenmesi mümkün değildir. Lefebvre, mekânsallığa yönelik ilgisinin kökleri sorulduğunda, Oksitanya'daki doğum yerinin etkisinden ve kırsal arazi ve yaşamda devlet güdümlü mekânsal planlamanın tesiri altında gerçekleşen büyük değişiklikleri gözlemlemek üzere memleketine sıkça yaptığı ziyaretlerden söz eder.[5] Daha açık teorizasyonları ise, hem takipçilerinin

5 Mekâna yönelik ilgisinin nasıl geliştiğine dair kendisine yöneltilen soruya verdiği cevap için, bkz. Lefebvre (1975, s. 9). Pyrenées-Atlantiques'te yeni Lacq-Mourenx şehrinin kurulması ve DATAR'ın (Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale) oluşturulmasıyla birlikte kendi ifadesiyle "yeni bir toplumsal ve politik pratiğin doğuşu" onun üzerinde belirgin bir etki bırakmıştı. Yakın zamanda İngilizceye çevrilen bir söyleşisinde (Brugel vd., 1987) yine aynı soruyu şöyle cevaplamıştır: "Çıkış noktam DATAR'ın çalışmaları oldu. ...Yeni bir şeyler oluyor; bir

hem de eleştirmenlerinin önemli bir kısmının aklını karıştırmış gibi görünen epey kaygan bir zeminde, merkezi bir tezin bir dizi (kendi tabiriyle) "kestirimi" üzerinden gelişir.

İlk kestirim girişimi, *La Conscience mystifiée*'deki argümanlarını genişlettiği (ve Braudel'in günlük yaşam ve *mentalité* [zamanın ruhu] üzerine yaptığı çalışmayı öncelediği) *Gündelik Hayatın Eleştirisi*'nde ifade buldu. Bu kitapta kapitalist devlet tarafından sahnelenmiş, kendi tabiriyle "Bürokratik denetimli tüketim toplumu" içinde pekişen ve kabaca yüzyıl dönümünde modernize hale gelmiş kapitalizmin ayırt edici özelliklerine dikkatini yoğunlaştırdı. "Bürokratik denetimli tüketim toplumu" özünde gündelik yaşamın tekrarlamalı pratiklerine giderek nüfuz eden araçsallaştırılmış bir "mekânsal planlamaydı". Günümüz Batı Marksistleri Lefebvre'i olur da zikrettiklerinde, onu işte bu ilk yenilikçi kestirim girişimi dolayısıyla anarlar.

Gündelik yaşam üzerine tasarladığı üçleme bittiğinde Lefebvre çoktan çalışmalarını "şehir hakkı" üzerinde kontrol sağlama mücadelesi (*La Droit à la ville*, 1968b) [*Şehir Hakkı*], bilincin kentleşmesi ve kapitalizmin dönüşümünün buna bağlı olarak ne ölçüde bir "kentsel devrim" (1970a) gerektirdiği gibi temalar etrafında şekillendirmeye başlamıştı. Söz konusu kentsel kestirim girişimleri "mükerrer karşısında diferansiyelin" incelenmesi, kapitalizmin homojenleştirici etkilerinin ve farklılıkları ya da günümüz eleştirel düşünürlerinin ifade edecekleri şekliyle *différance*'ı ortadan kaldırma kapasitesinin analiziyle iç içe geçmişti.

---

mekânsal planlama ve pratik düşüncesi doğuyordu. ... Ne de olsa, yeni şehirlerin kurulması ve mevcut şehirlerin yeniden geliştirilmesi kentsel olguların klasik tanımlarıyla kıyaslandığında epey yeni bir yaklaşımdı. Gelgelelim benim merakım, her ikisinin dahli olsa da, ne felsefi ne sosyolojik, ne de tarihsel veya coğrafi bir bakış açısına dayanıyordu. Yeni bir toplumsal ve politik pratiğin ortaya çıkışıyla ilgiliydi daha çok. DATAR Fransa'yı kuşkulu, bazen de son derece vahim yaklaşımlarla yeniden yapılandırmayı amaçlıyordu. ... Fransa'ya has bir olgu olduğuna kuşku yok. Bütçelerindeki mali planlama evresinden öteye geçip sahiden mekânlarını planlamaya kalkışan pek fazla ülke bilmiyorum." (s. 28)

Lefebvre, defaatle açıklamaya çalıştığı üzere, "kentsel" ve "şehircilik" terimlerini, şehirlerin sınırlarını katbekat aşacak şekilde kullanıyordu. Şehircilik, zorunlu üretim ilişkilerini başarıyla yeniden üreterek kapitalizmin varlığını sürdürmesini sağlayan gündelik yaşamın stratejik "planlamasının" ve modernitenin mekânsallaştırılmasının özet niteliğindeki bir metaforuydu. Lefebvre geriye dönüp Marx'ın kent üzerine yazdıklarını (1972) inceledikten sonra, *La Survie du capitalisme*'de [Kapitalizmin Hayatta Kalışı] (1973, İngilizce çeviri, 1976a) ve başyapıtı *La Production de l'espace*'ta [*Mekânın Üretimi*] (1974) mekânsallık ve toplumsal yeniden üretim üzerine kurduğu temel tezi daha açık bir şekilde ifade etmeye başladı. Lefebvre kapitalizmin hayatta kalışının bizatihi kendisinin, illüzyon ve ideolojinin kalın perdeleri ardında eleştirel bakıştan gizlenmiş, gitgide kuşatıcı ve araçsal hale gelen, toplumsal olarak mistifiye edilmiş bir mekânsallığın oluşturulması üzerine kurulduğunu ileri sürüyordu. Kapitalizmin keyfi mekânsal perdesini başka üretim biçimlerinin mekânsallıklarından ayıran özellik, homojenleşmeye, bölümlendirmeye ve hiyerarşikleştirmeye yönelik eşzamanlı eğilimleri aracılığıyla coğrafi açıdan eşitsiz büyümenin kapitalizme özgü üretimi ve yeniden üretimiydi. Bu argüman da birçok bakımdan Foucault'nun bir yanda heterotopyalar, diğer yandaysa mekân, bilgi ve iktidarın araçsal birlikteliği üzerine kurduğu söylemi andırıyordu. "Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi, işte bu diyalektik hale gelmiş çelişkili mekânda gerçekleşir. Kendi çoklu çelişkilerini onun içine yerleştirerek, yeniden üretimi üreten işte bu mekândır" (Lefebvre, 1976a, s.19) – mekânsal perdenin ardına gizlenmiş olanı görebilmemiz için analitik ve diyalektik olarak "açığa vurulması" gereken çelişkilerdir bunlar.

Batı Marksizminde mekânsallığın önemine ve kapitalizm tarihine içkin bir mekânsal sorunsalın varlığına dair ileri sürülmüş en güçlü teorik ve politik iddia buydu. Gelgelelim Lefebvre'in bu çıkışı, Marksist düşüncenin ortodoksilerine ve en önemlisi de onun hegemonik tarihselciliğine yıkıcı saldırısı yüzünden pek çok Marksist

tarafından ya görmezden gelinecek ya da yanlış anlaşılacaktı. Kelly (1982) ve Hirsch (1981) Fransız Marksizmi üzerine kısa süre önce kaleme aldıkları tarihçede, Lefebvre'in şehirciliğe dair yazdıkları şöyle dursun, mekânsal dönüşünü bile anmazlar; Poster ise (1975) Lefebvre'in ders verdiği Nanterre'de başlayan Mayıs 1968 olaylarıyla bağlantılı olarak, o da çok kısaca ve şaşkınlığa uğramış bir şekilde Lefebvre'nin yeni şehirçilik "praksisinden" söz eder.[6]

Bugün bile Lefebvre'in çalışmaları üzerine İngilizcede yazılmış en kapsamlı inceleme (Saunders, 1986), en önemli eseri olan *Mekânın Üretimi*'yle devlet ve dünya ekonomisi üzerine yazdığı daha yakın zamanlı çalışmayı (Lefebvre, 1976-78, 1980) kaynakçasında listelememiştir. Daha da vahimi, Saunders kent sosyolojisinde mekânsallık vurgusundan vazgeçilmesini savunmak için hatalı bir şekilde Lefebvre'in "doğallığı" ve "spekülatif" üslubu olarak yorumladığı özelliklerini kullanmıştır.

Yine de 1970'lerin ilk yıllarından günümüze değin, Modern Coğrafya ile Batı Marksizmi arasındaki karşılaşma ve Marksist coğrafyanın oluşumu ve yeniden oluşumu, Lefebvre'in bölüm başındaki pasajda betimlediği yeniden şekillendirilmiş diyalektiğe doğru ve bu diyalektik etrafında şekillenmiştir. Söz konusu olan gitgide mekânsallaştırılmış diyalektiktir. Mekân, zaman ve oluş; coğrafya, tarih ve toplum; mekânın üretimi, tarihin yapılması, toplumsal ilişkilerin ve pratik bilincin oluşturulması üzerine düşünme biçimlerimizde köklü değişikler yapılması yönünde ısrarlı bir talepte bulunur bu diyalektik. Lefebvre'in "iddia"sı, tarihsel ve coğrafi bir materyalizm geliştirilmesi sürecinde kilit bir ândır ve ona ileriki bölümlerde tekrar tekrar dönülecektir.

6 Birçoklarınca Lefebvre'in politik görüşlerinin bir imtihanı olarak görülen 1968'deki Paris ayaklanmaları sona erdiğinde, en yakın takipçileri bile ondan yüz çevirip o dönemin Fransız Marksizmi içerisindeki en önemli iki akıma, Althusser'ci yapısalcılığa ve Sartre'cı varoluşçuluğa katıldı. İlginç bir şekilde, Lefebvre'in çalışmalarının İngiliz-Amerikan Marksizmine yanlış bir şekilde tercüme edilmesine neden olan şey, işte 1968 sonrasında ortaya çıkan bu "yüzümüzü-kara-çıkardın-Lefebvre" haleti ruhiyesiydi.

Modern Coğrafyaya Marx'ı Eklemek: İlk Eleştiri

İngilizce konuşulan dünyanın Marksist coğrafyaya yaptığı katkı, esas olarak mekânsal biçimin yeniden toplumsal süreçle bağlantılandırılmasına dayanıyordu. Coğrafyacıların masumca "alan ayrımlaşması" olarak adlandırdıkları eşitsiz coğrafi gelişmenin ampirik sonuçlarını, toplumsal yaşamı oluşturan örgütsel yapılar, pratikler ve ilişkilerde bulunan üretken kaynakları aracılığıyla açıklamaya yönelik bir çabaydı bu. Söz konusu yeniden bağlantılandırma girişimi, temelde, sözüm ona "niceliksel-teorik devrimin" Modern Coğrafyanın teoriyle neredeyse hiç ilişkisi olmayan kapalı kozası içerisinde doğduğu, 1950'lerin son yıllarında ileri sürülmüştü. Ne var ki coğrafi betimin bu giderek matematikleştirilmiş ve teknik hale getirilmiş biçimi, coğrafyanın tarihten, toplumsal bilimlerden ve Batı Marksizminden soyutlanmasını temellendirmeye yaramış neo-Kantçı gelenekten çok da farklı değildi. Açıklamayı temel olarak toplumsal fizikte, istatiksel ekolojilerde ve dar görüşlü bir anlayışla mesafe sürtünmesinde aradı. Fakat nihayetinde, coğrafyaların sonsuz şekilde geri giderek coğrafyalara bağlandığı bir anlayışta sonuçlar başka sonuçları açıklamaya devam ediyor, bir dizi eşleştirilebilir değişken sağladığı "uyum" üzerinden bir dizi başka değişkeni "açıklıyordu". Benimsenmiş pozitivist bakış açısı "davranışsal" yaklaşımlar ve fenomenolojik ince ayarlarla bir nebze insanlaştırıldığında bile Modern Coğrafyanın ampirik görünümlere ve çapraşık betimlemeye olan takıntısını sadece yeniden meşrulaştırıyordu.

Fakat İngilizce konuşan coğrafyacılar soyutlanmışlıklarının farkına varıp eski kozalarının dışında yeni bağlantılar aramaya başlayınca bir kırılma yaşandı. Teoriye yatkın coğrafyacıların matematiksel topoloji ve analitik felsefeden neoklasik iktisat ve bilişsel psikolojiye kadar bulabildikleri her disipliner alana el attığı 1960'larda, özellikle de Kuzey Amerika'da, "mekân istilacıları" her yerdeydi. Dış dünyaysa hızla değişiyordu. Çatışmalar, krizler ve yaklaşmakta olan köklü yeniden yapılandırmayla şehirler, bölge-

ler ve devletler gitgide çalkalanmaya başlıyordu. Kuzey Amerika ve Britanya'daki akademik ortam uzun yıllardır hiç olmadığı kadar politize ve kabul edilebilir bir derecede "radikal" hale geliyor; teorik söylem ise pozitivizme karşı tavır alarak Kıta Avrupası merkezli toplumsal teorinin "kadim geleneklerinden" devşirilen eleştirel seçeneklere doğru yönelmeye başlıyordu.

Bu değişim rüzgârı içerisinde, yeni kurulan *Antipode* dergisine katkıda bulunanların öncülüğü ve zamanın en seçkin kimi İngilizce konuşan coğrafyacılarının sola yönelmelerinin verdiği esinle Modern Coğrafyanın bazı bölümleri de radikalleşmeye başladı. David Harvey'nin *Explanation in Geography*'deki [Coğrafyayla Açıklamak] (1969) pozitivist ekümenizminden açıkça Marksist bir yaklaşım sergileyen *Social Justice and the City*'ye [*Sosyal Adalet ve Şehir*] (1973) yaptığı çarpıcı yön değişikliği, özellikle de yakın zamanda profesörleri tarafından Harvey'nin çalışmalarını yakından takip etmeleri salık verilen genç coğrafyacı nesil için çığır açıcı bir nitelik kazanmış, üzerilerinde derin etki bırakmıştı. Modern Coğrafya Harvey'nin yaşadığı provokatif yön değişikliğinden sonra asla eskisi gibi olmayacaktı.

Radikal coğrafya, ilk başta daha heterojen bir nitelik göstermiş olsa da, kısa sürede yine Harvey'nin öncülüğünde, coğrafi analizin adanmış bir Marksist yorumuna doğru yöneldi. Tarihsel materyalizm, mekânsal biçimi toplumsal süreçle bağlantılandırmak ve böylece beşeri coğrafyayı sınıf analiziyle, coğrafi sonuçlarının betimini ise Marksçı siyasal iktisadın sunduğu açıklamalarla birleştirmek için tercih edilen yöntem haline geldi. Modern Coğrafyanın bildik temaları birer birer Marksist analiz ve yorumlamaya tabi tutuldu: arazi rantı ve arazi kullanımı kalıpları, yapılı çevrenin çeşitli biçimleri, sanayinin ve ulaşım güzergâhlarının konumu, kentsel biçim ve kentsel ekolojinin gelişimi, kentleşmiş yerleşimlerin işlevsel hiyerarşisi, eşitsiz bölgesel gelişmenin mozaiği, yeniliklerin yayılması, algısal ya da "zihinsel" haritaların kullanılması, ulusların zenginliğinde bulunan eşitsizlikler, yerelden küresele coğrafi tablonun oluşması ve dönüşmesi.

Coğrafi açıklamaya yönelik bu yeni yaklaşım birkaç önemli özellik taşıyordu. Özünde, esasen Marx'ın *Kapital*'ine dayalı, arada ise *Grundrisse*'den ve emperyalizm üzerine kurduğu daha geç dönem teorilerinden devşirilmiş düşüncelerden beslenen radikal bir siyasal iktisat yatıyordu. Fakat bu klasik kaynakların yanı sıra, çoğu kez kafa karıştırıcı biçimde iç içe geçmiş üç güncel çeşitleme daha bulunuyordu: 1) spekülatif teorizasyona karşı olan ve pragmatik ampirik analize derinden bağlı, belki de hepsinden daha katı bir biçimde tarihselci, büyük ölçüde Britanyalı Marksist gelenek; 2) Marksçı ilkelerin güncelleştirilmesi gerektiği kabulüne dayalı ve alışılmadık kaynaklardan yararlanan, belki de beklenileceği üzere Amerika merkezli, atılgan ve gözüpek bir "neo-Marksizm"; 3) inatçı tarihselcilerin gözünde anlaşılmaz olan ama neo-Marksizm için ilham verici nitelik taşıyan birkaç kola bölünmüş (örneğin, yapısalcı, varoluşçu ve her birinin çeşitli yinelemeleri) ve güçten düşmüş olmakla beraber etkisini sürdüren Fransız Marksist gelenek.

Yapısalcı "okuma" Marksist coğrafyaya özellikle hitap ediyordu çünkü üretimin yapılandırılmış ve yapılandırıcı toplumsal ilişkilerine uzanan açıklayıcı kökleri bulmak üzere, fenomenlerin (yani mekânsal sonuçların) yüzey görünümünde kazı yapılması için görünüşte mükemmel bir epistemolojik rasyonalizasyon sağlıyordu. Coğrafi analizin Marksist bir anlayışla yeniden ele alınmasına dair kurucu projeye ve mantığa birebir uyuyordu bu okuma. Özellikle Althusser'ci türden yapısalcılık da yol gösterici bir anti-pozitivism barındırıyordu; pozitivist coğrafyaya yönelik alternatif davranışsal ve fenomenolojik eleştirilere, yani çoğu kez Marksizm karşıtı bir biçime bürünen eleştirilere neden olan teorik hümanizmi etkili bir şekilde engelliyor ve coğrafyacıların göz önüne aldıkları birçok şeyi kapsıyormuş gibi görünen üstyapısal bir alan açıyordu. Yapısalcılığın tarihselciliğe yönelik programatik saldırısı ve çok etkili mekânsal metaforlara beslediği ilgi de bütün bunlara eklenirse, Marksist coğrafyacılar nezdindeki albenisini anlamak kolaylaşır. Kıyıda köşede ebediyen beklemektense, Batı Marksizmindeki eleştirel teorik tartışmaların anaakımına dahil olması için coğrafya-

nın önünde cazip bir yol açılmıştı. Varoluşçu fenomenoloji ya da eleştirel teorinin Frankfurt Okulu geleneği üzerinden açılan diğer olası yolların hiçbiri bu kadar uygun değildi. Daha geleneksel yaklaşımlarsa kapılarını coğrafyaya çok önceden kapatmıştı. Nadiren açık biçimde ifade edilse de, yapısalcı bir epistemoloji, öyle veya böyle (örneğin Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*'de Althusser'in değil Piaget'nin izinden gitmişti) Marksist coğrafyanın erken gelişimi süresince neredeyse sübliminal bir şekilde işlenmişti.[7]

Marksist siyasal iktisat ile eleştirel beşeri coğrafyanın ilk kesişimine iki ayrı analiz ve teorizasyon kademesi yön verdi: özel olarak kentsel olan ve kapsamlı biçimde uluslararası olan. Bu ikisinin temel yaklaşımları benzerdi. Kentsel coğrafya ve uluslararası gelişmenin coğrafyası, kapitalist birikim ve sınıf mücadelesinin eşitleyici stratejilerinin yapılandırılmış sonuçları olarak, yani her coğrafi ölçekte mekânın üretimini şekillendiren üretici ve çekişmeli toplumsal süreçler olarak inceleniyordu.

Açıkça kentsel bir siyasal iktisadın oluşturulmasında önemli ve esaslı bir katkı sunan Marksist coğrafyacılar şu üç yaklaşımı temel aldılar: 1) David Harvey'nin "kapitalizm etkisindeki kentsel süreci" giderek biçimselleştirilmiş bir tarzda Marxlaştırması; 2) Manuel Castells'in Althusser, Lefebvre, Alain Touraine (Fransız sosyolog ve "toplumsal hareketler" teorisyeni) ve Fransız Marksist kent sosyolojisinin yeni ekolünden devşirdiği muazzam yorum; 3) Britanya ve Kuzey Amerika'daki radikal siyasal iktisatçılar, coğrafyacılar ve kent sosyologları arasında Harvey ve Castells'e karşı yükselen yapıcı tepkiler.[8] Kentsel olanın mekânsallığı, toplumsal süreçlerle mekânsal

7 Erken dönem Marksist coğrafyanın sadece yapısalcı bir nitelik taşıdığını ya da Althusser'ci doktrinin katı bir şekilde uygulanmasına eşlik eden yorumsal ve politik sorunlardan bihaber olunduğunu iddia etmiyorum. Ne yazık ki "hümanistik" coğrafyacılar Marksist coğrafyaya baktıklarında, birçok Marksist coğrafyacının da aynı sorunların halihazırda farkında olduklarını ıskalayıp, bilinçli insani etmeni sözüm ona farkında olmadan ortadan kaldırmasını rahatça topa tutarak, genelde sadece onun Marksist yapısalcılığını görmüşlerdir. Örneğin bkz. Duncan ve Ley, 1982.

8 *Antipode*, yeni kentsel siyasal iktisada ilişkin radikal coğrafi araştırmanın en önemli dergisiydi ve 1970'lerde bir süre boyunca toplumsal bilimler alanında çıkan yeni radikal dergiler arasında en büyük tiraja sahip olan yayındı. Marksist kentsel çalışma-

biçimler arasındaki etkileşim ve kurucu bir toplumsal-mekânsal kent diyalektiği imkânı başından itibaren tartışmanın temel meseleleriydi ve bu meseleler bugün de Marksist kent çalışmalarında önemini korumaktadır.

Eşitsiz coğrafi gelişmenin daha küresel ölçekli biçimlerinin analizi, başlangıçta neredeyse tümüyle ayrı bir alanda ilerleyerek, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerindeki az gelişmişlik ve bağımlılığa odaklanarak uluslararası işbölümünün ve merkezle çeperlere dayalı kapitalist "dünya sisteminin" yeni ve giderek mekânsallaştırılmış bir başka siyasal iktisadını oluşturdu. Bu neo-Marksist uluslararası siyasal iktisadın en etkili isimleri (André Gunder Frank, Immanuel Wallerstein, Samir Amin, Arghiri Emmanuel, Latin Amerikalı "yapısalcılar" olarak bilinen grup vb.) arasında çok az sayıda Marksist coğrafyacı bulunuyordu.

Yapılan eleştirel tartışmalar, uluslararası işbölümünün tabiatı gereği mekânsal yapısı ve dünya genelinde açıkça görülen (Harvey'nin kentsel süreç tanımına uygun bir ifade kullanacak olursak) "kapitalizm etkisindeki" coğrafi eşitsiz gelişme süreci etrafında dönse de, kapitalist gelişmenin asli mekânsallığının küresel ölçekte yeniden ele alınmasına pek gerek görülmedi. Bu yönde bir fikir beyan edildiğindeyse fazla karşılık bulamadı. Kabul edilmesi ve kavranması her zaman kolay olmasa da, şehirciliğin dolaysız mekânsallığını görmezden gelmek güçtü, fakat kapitalist dünyanın da teorik olarak mekânsal bir nitelik taşıdığı, daha dolaylı başka bir ölçekte yine benzer bir mekânsallaştırma sürecinin ürünü olduğu fikri, 1960'lar ve 1970'ler boyunca çok daha uzaktı.[9]

---

ların –sosyoloji eğilimli– bir başka önemli yayını, Britanya'da 1977 yılında kurulan *International Journal of Urban and Regional Research* dergisiydi. Uzun yıllar Worchester, Massachusetts'teki Clark Üniversitesi'nin Coğrafya Enstitüsü çatısı altında faaliyet gösteren *Antipode* (ilk sayı 1969'da çıktı), bugün Oxford'ta Basil Blackwell tarafından yayımlanmaktadır. "*Antipode*'un 1969-85 yılları arasındaki en iyi makalelerinden" derlenmiş yararlı bir seçki için, bkz. Richard Peet'in uzun süreli ve becerikli editörlüğünde ABD'de yayımlanan sayıların en sonuncusu olan özel çift sayı (Cilt 17, 2. ve 3. sayılar, 1985). Ayrıca bkz. Peet, 1977.

9 Marksist coğrafyayla birebir kurduğum ilk temas, Afrika'daki "modernizasyon coğrafyası" üzerine yaptığım erken dönem çalışmalarıma yöneltilen radikal eleştirileri

Şehirleşmenin ve uluslararası gelişmenin yeni siyasal iktisatları, coğrafyanın yanı sıra kentsel ve bölgesel planlamanın ilgili alanlarından da çok sayıda taraftar buldu.[10] Fakat çok geçmeden bu yeni siyasal iktisatları şekillendiren perspektiflerin kararsız karışımı, özellikle mekânın ve mekânsallığın teorizasyonu konusunda ciddi epistemolojik sorunlar ortaya çıkardı. Marksist coğrafya (tarihin açıkça coğrafi izahlarını ve birçoklarınca üretim ilişkilerine karşı tüketime ve mübadele ilişkilerine yapılan kabul edilemez bir vurgu addedilen yaklaşımı doğası gereği reddeden) pragmatik ve düşünsel spekülasyonlara karşı bir tarihselcilik ile bir neo-Marksist yapısalcılığın (görünüşe göre determinizmler üretmeye, politik açıdan bilinçli özneyi ortadan kaldırmaya ve tarihsel açıklamanın teorik önceliğini tez elden kapı dışarı etmeye fazlasıyla yatkın yapısalcılığın) belirlediği iki aşırı uç arasında tedirgin edici şekilde gidip geliyordu.

Modern Coğrafyaya Marksizmi eklemek gayet basit ve değerli bir proje gibi görünüyordu. Hatta daha büyük çaplı epistemolojik ihtilaflar projenin kapsam alanı dışına atılabilirdi. Fakat birkaç coğrafyacı, tarihsel materyalizmi "mekânsallaştırmaya" ve eleştirel beşeri coğrafyayı, deneme yollu da olsa, Batılı Marksist geleneğin

cevaplama çabamdan doğdu (Soja, 1968, 1979; Soja ve Tobin, 1974; Soja ve Walter, 1976). Yöneltilen eleştirilerin kaynağına inip inceledikten sonra, "gelişme coğrafyası" olarak anılmaya başlanan yeni coğrafi yaklaşımı radikal bir şekilde yeniden kurmak konusunda çok daha iyi bir iş çıkarabileceğimi düşünmeye başladım. Yeniden kurmaya yönelik bu ilk girişimlerimin bazıları 4. Bölüm'de ele alınmaktadır.

10 Kentsel ve bölgesel planlama pratiklerinin biçimi ve eleştirel planlama teorisi üzerine yapılan tartışmalar ile Modern Coğrafya ve Batı Marksizmi arasında gelişen karşılaşma ve mekânın teorizasyonu üzerine yapılan tartışmaları birbirinden ayırmak gittikçe güçleşti. Britanya ve Kuzey Amerika'da yirminci yüzyıl boyunca süren planlama eğitimi geleneği, uygulamalı coğrafi analizin, eleştirel mekânsal teorinin ve coğrafi tahayyülün korunduğu en önemli mevzilerden biri olmuştur gerçekten de. Modern akademik işbölümü içerisinde kendine ait bir disipliner konumu olmayan kentsel ve bölgesel planlama, kendi içsel kaideleri tarafından kısıtlanmadığında, disipliner gelenek ve vurguları esnek bir şekilde birleştirerek yeni, çokdisiplinli birleşimler ve perspektifler arayanlar için cazip bir alan açmıştır. 1960'lardan beri, Lefebvre'in *mekânsal planlama* olarak tanımladığı "yeni toplumsal ve politik pratiğin" yayılmasının ardından, giderek daha çok sayıda Marksist coğrafyacı ve mekân teorisyeni, kentsel ve bölgesel planlamaya doğrudan dahil olarak, mekânın devlet güdümlü üretimini tam da kurdun karnında ele almıştır.

yorumlayıcı merkezine yerleştirmeye çalışarak bakışlarını öteki yöne çevirdiler. Olayın rengi tamamen değişmişti. Yaşanan bütün bu karışıklık içerisinde Marksist coğrafyanın gelişiminde geçilen ikinci safha henüz sonuçlanamamıştır.

Provokatif Bir Tersyüz Ediş: Batı Marksizmine Coğrafya Eklemek

1970'lerin sonunda Marksist coğrafya içerisinde materyalist tarih yorumu, kapitalist gelişmenin eleştirisi ve toplumsal yeniden yapılandırma politikası üzerinde mekânın ne gibi bir etkisi olduğu konusunda zorlu bir tartışma ortaya çıktı. Mekân ve toplum arasında daha esnek ve diyalektik bir ilişki kurulmasını isteyenlerle (Soja ve Hadjimichalis, 1979; Soja, 1980; Peet, 1981); bu çabada teorik bir "bozulma", sarsak bir "radikal eklektizm", sınıf analiziyle ve bizatihi tarihsel materyalizmle bağdaştırılamayacak, politik açıdan tehlikeli ve bölücü bir mekânsal "ayrılıkçılık" ya da "fetişizm" görenler arasında (J. Anderson, 1980; Eliot Hurst, 1980; Smith, 1979, 1980, 1981) argümanlar gidip geldi. Görece daha anlayışlı gözlemciler için Marksist coğrafya kendisini sanki içten içe yok ediyordu, ki bu durum da bir ismin "coğrafya Marksist olamaz" (Eyles, 1981) iddiasında bulunmasına, bir diğerininse radikal coğrafi analizde mekânsal açıklamanın yersiz bir şekilde terk edilmesi olarak gördüğü durumdan yakınmasına yol açtı (Gregory, 1981).

Marksist coğrafya ile kentsel ve bölgesel çalışmalar içerisinde, mekân ve mekânsallığın Marksizme sadece bir düşünümsel ifade olarak, üretimin daha temel toplumsal ilişkilerinin ve sermayenin mekânsal olmayan (buna karşılık tarihsel olan) "hareket yasalarının" bir ürünü olarak katılabileceklerine hükmetmiş gibi görünen bir hareket gelişti (Walker, 1978; Massey, 1978; Markusen, 1978). Kapitalizmin coğrafyası incelenmeye değer bir konu, coğrafi eşitsiz gelişmeyse kapitalizm tarihinin ilginç bir sonucuydu; fakat bunların ikisi de Marksist teoride *zorunlu* birer üretici öğe ya da tarihsel materyalist analizi belirleyen birer *varsayım* değildi. Marksizmin mekânsal bir "çözüme" ihtiyacı yoktu, zira o ölçüde parçalanmamıştı.

Marksist ortodoksinin bu yeniden canlandırılışı, hem Althusser'ci yapısalcılığın hem de onun neo-Marksist ve "Üçüncü-Dünyacı" taraftarlarının teorik yetersizliklerini, aşırı yorumlarını ve depolitize edici soyutlamalarını topa tutan, Batı Marksizmi içerisinde kabaca aynı dönemde yayılmış daha geniş tabanlı bir "eleştiri eleştirisiyle" pekiştirildi. E.P. Thompson *The Poverty of Theory* [Teorinin Yetersizliği] (1978) başlıklı uzun makalesinde, eşzamanlı olana karşı artzamanlı olanın, Fransızlara özgü soyutlamaya karşı İngilizce konuşanların somutluğunun, bir yandan da tarihin ve Britanya Marksist tarihselciliğinin önceliğini hararetli bir yapısalcılık karşıtı tutumla yeniden ileri sürerek, bu saldırının sancaktarlığını yaptı. Amerikalı Marksist tarihçi Brenner (1977) ise Wallerstein, Frank ve diğerlerinin neo-Marksist gelişme teorisine daha serinkanlı fakat yine yukarıdakine paralel bir eleştiri getirdi. Bu teorideki revizyonist hata, Stalinist (Thompson'ın Althusser'e yakıştırdığı yafta) bir niteliğe sahip olmasına değil, kökleşmiş burjuva anlayışına dayanıyordu: Adam Smith'in "değer"siz hakikatlerine bir dönüş söz konusuydu.

Marksist coğrafyacılar Batı Marksizminin bu muhafızları için hâlâ görünmez olmayı sürdürüyordu; fakat getirmiş oldukları eleştirilerin yankıları gerek kentsel gerekse uluslararası siyasal iktisatta derin bir şekilde hissedildi. Kentsel siyasal iktisatta Castellci kentsel yapısalcılığa karşıtlık yükselişe geçti; uluslararası siyasal iktisatta ise kapitalizm tarihinde eşitsiz coğrafi gelişmeye daha merkezi ve kurucu bir rol verilmesine sert bir direnç gösterildi.

Marksist teoriyi mekânsallaştırma projesi, yeniden ileri sürülen bu tarihselci ortodoksinin gücüne rağmen varlığını sürdürdü. Hayatta kalmasını sağlayan en önemli aracı, mekânın örgütlenmesinin sadece toplumsal bir ürün olmadığını, bu örgütleme işleminin aynı anda geri teperek toplumsal ilişkileri de şekillendirdiğini iddia eden, giderek daha yetkin biçimde ifade edilmiş bir teorik argümandı. Kısmen Lefebvre'in yardımına başvurarak, içeriden yükselen ortodoksileri etkisiz hale getirmek umuduyla, bir "toplumsal-mekânsal diyalektik" ve ilk başta verdiğim ismiyle yeni bir "topyacı" Mark-

sizm dahilinde yeni bir radikal "mekânsal praksisin" gerekliliğini ileri sürerek, bu çift yönlü akışı yakalamaya çalıştım (bkz. 3. ve 4. Bölüm). Derek Gregory, coğrafi açıklamanın son yıllarda muhtemelen en etkili ve etraflı yeniden yorumlamasını içeren *Ideology, Science and Human Geography*'de [İdeoloji, Bilim ve Beşeri Coğrafya] (1978) daha geniş ve farklı bir perspektiften bakarak, argümanı şu şekilde sunar:

> Mekânsal yapının analizi, yapısalcı problematiğin iddia ettiği gibi toplumsal yapının analizinden türetilmiş ve ona göre ikincil konumda bulunan bir analiz değildir: aslında, her biri ötekine gerek duyar. Dolayısıyla mekânsal yapı, sınıf mücadelesinin ifade bulduğu bir sahne değildir sadece (Scott 1976, s. 144). Aynı zamanda sınıf ilişkilerinin içinde –ve bir bakıma içerisinden– kurulduğu alandır ve mekânsal yapının kavramları da belirli toplumsal oluşumların kavramlarının oluşturulmasında rol oynamalıdır ... mekânsal yapılar toplumsal yapılar olmaksızın *teorize* edilemezler, *ki bunun tersi de geçerlidir* ... toplumsal yapılar da mekânsal yapılar olmaksızın *uygulanamazlar*, *ki bunun da tersi geçerlidir*. (Gregory, 1978, s. 120-1)

Gregory, toplumsal bilimler arasında beşeri coğrafyaya bir "konum" sağlamak için, hem yapısalcı hem de "düşünümsel" (fenomenolojik, yorumbilgisel) epistemolojilerden yararlanacak, daha adanmış ve özgürlükçü bir coğrafi açıklama biçimini savundu.

Aşılması gereken zorluk açıktı. Beşeri coğrafyaların üretimi ile toplumsal ilişkilerin kurulması arasında, teorik ve politik yorumlamaya açılması ve tanınması gereken karmaşık ve çok sorunlu bir etkileşim vardı. Beşeri coğrafyayı toplumsal süreçlerin bir yansıması olarak görmeyi sürdürerek aşılabilecek bir durum değildi bu. Toplumsal yaşamın yaratılmış mekânsallığı aynı anda hem olumsal ve belirleyici bir olgu olarak anlaşılmalı, tarihin yapılmasında hem bir sonuç hem de bir araç olarak görülmeliydi – başka bir deyişle, coğrafi sorulara uygulanan tek bir tarihsel materyalizm olarak değil, tarihsel ve coğrafi bir materyalizmin çerçevesinde ele alınmalıydı.

Yıllar süren adanmış bir Markslaştırma döneminin ortasında David Harvey bile, sermayenin "mekânsal çözüme" yönelik arayışı-

na (Harvey büyük bir ustalıkla bu izi Hegel ve Von Thumen'in daha eski mekânsallaştırmalarına kadar takip eder) ilişkin erken dönem formülasyonlarındaki Marksizmi ve özellikle kentsel yapılı çevrede korumayla yıkım arasındaki gerilimli etkileşim üzerine kurduğu tanımları mekânsallaştırmaya başlamak için zaman zaman yüz geri etti. Harvey toplumsal-mekânsal diyalektiğe doğru birkaç tereddütlü ve yaratıcı adım atmakla beraber (Harvey, 1977, 1978) katı bir Marxlaştırmanın biçimselliğine –sınırları daha bariz şekilde görülmeye başlamasına rağmen– dönüş yapıyor gibi görünüyor; kararsızlığını sürdürüyordu. Harvey'in en iyi öğrencilerinden bazıları (örneğin Richard Walker ve Neil Smith) daha ödünsüz bir tutum benimseyerek, "provokatif tersyüz edişe" ve onun mekân ile sınıf, mekânsallık ile toplum arasında öngördüğü olumsallık ilişkilerine karşı yürütülen taaruzun başını çekti.

Ne var ki Modern Coğrafya ve Batı Marksizmi saflarındaki direniş çok daha sağlamdı. Modern Coğrafya, kendisinin depolitize edici örtüsü olan mesafe sürtünmesinin "nötr" fiziksel gücü dışında, toplumun ve davranışların mekânsal olumsallığını açıkça ifade etmekten kaçındı. Bunun yerine, söz konusu olasılık, yandaşlarca paylaşılacak fakat aleni şekilde açığa vurulmayacak, adeta mahrem bir sır olarak korundu. Mahcup edici bir geçmişin hatalı çevreciliğini fazlasıyla çağrıştıran mekânsal olumsallık, alansal ayrımlaşma üzerine tanımlarını masumca sürdürmekle beraber hiç değilse enikonu toplumsal (sosyal) bilimlerin burnunun dibinde toplumsal olanın herhangi bir coğrafi belirlenimi üzerine bir daha asla hak iddia etmemeye yemin etmiş coğrafyanın, Modern akademik işbölümü içerisindeki konumuyla çatışıyordu.

Birçok Marksist, özellikle de ortodoksinin yükseldiği bir dönemde, sınıfsalın ileri sürülmüş mekânsal olumsallığını, sınıf bilincinin ve toplumsal istencin tarih yapımı içerisindeki özgürlüklerinin üzerine yine "dışsal" bir kısıtlama getirme girişimi olarak görüyorlardı sadece. Dahası, bu mekânsal olumsallığın ardında yatan teorik argümanlar, kentleşme ve uluslararası gelişme üzerine kurulan neo-Marksist siyasal iktisatların eklektik yapısalcılığı ve gözüpekliği

içerisinden çıkmış gelişigüzel uyarlamalar gibi görünüyordu. Provokatif eklemenin daha formel bir teorik ve epistemolojik açımlanmayla ya da gerekli politik bağlantıları kuracak güçlü bir ampirik analizler bütünüyle henüz desteklenmemiş olması da bir o kadar göze çarpıyordu. Dolayısıyla anaakım Marksist coğrafya için bu yeni diyalektik cazipti, fakat kullanım değerini henüz yeterince ispat edememişti.

Marksist coğrafyanın neredeyse 1980'lerin sonuna kadar, mekânsallığın materyalist yorumu etrafında bir adım ileri iki adım geri atarak bitmek bilmeyen daireler çizer gibi görünmesine şaşırmamalı. Harvey'nin *Sosyal Adalet ve Şehir*'iyle (1973) *Limits to Capital* [*Sermayenin Sınırları*] (1982) arasında, tek tük Marksist coğrafyacı tarafından çok az sayıda özgün ve sentezleyici kitap kaleme alınmış, tarihsel-coğrafi materyalizme yönelik çağrıyı İngilizcede sistematik ve açık bir biçimde ileri taşıyacak neredeyse hiçbir çalışma yapılmamıştır. Radikal bir mekânsal perspektif sunan birkaç önemli derleme çalışma yapıldı (Peet, 1977; Dear ve Scott, 1981; Carney, Hudson ve Lewis, 1980); fakat, daha sonra olacaklara işaret edercesine, bu dönemde yazılan en etkili eleştirel beşeri coğrafyalar, Marksist anaakımın dışında yer alan (ama onu derinlemesine inceleyen) coğrafyacılar tarafından kaleme alındı (Olsson, 1980; Scott, 1980; Brookfield, 1975; özellikle de, Gregory, 1978).

Birkaç istisna barındırsa da, Marksist coğrafya sonunda gün gibi açık hale gelecek bir durumdan kaçınmak için oradan oraya savrularak 1980'lere girmiş gibiydi: Belirgin ve merkezi bir mekânsal boyutun coğrafyaya katılması için bizatihi Marksizmin eleştirel bir biçimde yeniden yapılandırılması gerekiyordu.

Tarihsel materyalizmden devranılmış ortodoksiler, mekâna neredeyse burjuva toplumsal bilimlerinin katı kozaları kadar az bir alan tanıyordu. Dolayısıyla coğrafyayı Marksist kılmak yeterli değildi. Marksizmi mekânsallaştırmak, tarihi yapımıyla coğrafya yapımını yeniden birleştirmek için başka ve çok daha yıkıcı bir eleştirel düşünce faslı gerekiyordu. Provokatif ekleme üçüncü bir eleştiriye, Marksist coğrafyanın gelişimini başlatan eleştirinin eleştirisinin bir eleştirisine dönüştürülmeliydi.

Yapıbozumcu ve yeniden yapılandırıcı bu üçüncü eleştirinin itici gücü, esas olarak Marksist coğrafyanın dışından geliyor, çoğunlukla Marksist coğrafyacıların varlığından ve yaptıklarından bihaber eleştirel akademisyenler tarafından yürütülüyordu. Genel tartışma öncelikli olarak "geç kapitalizmin" algılanan hususiyetlerine, özellikle de köklü politik, iktisadi, kültürel, ideolojik ve düşünsel modelleri paramparça ediyormuş gibi görünen anlaşılması güç toplumsal yeniden yapılanmaya karşılık veriyordu. Adeta her yerde bilindik yorumlamaya ve politik pratiğe meydan okuyan yeni bileşimler bitiveriyordu. Kapitalizmin yeniden yapılandırılmasına uygun düşecek teorik ve politik karşılık bulma çabası, küçük ama son derece eklektik bir grup solcu eleştirel düşünürü şaşırtıcı şekilde benzer bir sonuca yöneltti: Toplumsal yaşamın kurucu mekânsallığı güncel ortama son derece mühim ve açıklayıcı bir pencere sağlamaya başlamıştı, fakat mekânsal bakış açısı uzun bir ihmal ve mistifikasyon geleneği tarafından örtbas edilmişti. Birbirinden farklı birçok uzmanlık alanına mensup birçok akademisyen tarafından yinelenen bu farkındalık mekânın politik teorizasyonu üzerine yürütülen tartışmayı hiç olmadığı kadar genelleştirerek Modern Coğrafya ile Batı Marksizmi arasındaki karşılaşmanın daha açık fikirli bir başka aşamaya taşınmasına önayak oldu.

Postmoderniteye Geçişler: Eleştirel Beşeri Coğrafyanın Yeniden Yapılandırılması

Marksist coğrafyanın gelişimini ve bu gelişimin beraberinde gelen, kapitalizmin tarihsel coğrafyasının yeniden teorizasyonunu güncelleştirmek, kuşkusuz eklektik bir girişimdir. Bu yüzyılda coğrafi analiz biçimlerinin, güncel politik ve teorik tartışmalarda hiç olmadığı kadar merkezi bir rol üstlendiğini artık söyleyebiliriz. Ne var ki birçok farklı kaynağa sahip olan ve çeşitli biçimler alan bu rol, kolaycı bir senteze karşı koymaktadır. Üstelik, eleştirel teorinin mekânsallaştırılması ve yeni bir tarihsel-coğrafi materyalizmin kuruluşu henüz yeni başladığı için ve bu durumun, özellikle geçmiş

yirmi yıl boyunca Marksist coğrafyanın gelişimini belirlemiş modernist gelenekler üzerinde yarattığı ilk etkinin son derece yıkıcı olmasından ötürü, coğrafi analiz biçimlerinin rolü hâlâ son derece belirsiz ve sınırlı bir etkiye sahiptir.

Çağdaş Batı Marksizmi, çoğunlukla farklı amaçlara sahip perspektiflerden oluşan heterojen bir takımyıldıza nasıl bölündüyse, modern akademik işbölümünü belirlemiş olan on dokuzuncu yüzyıl disiplinleriyle kurduğu köklü bağları ve içsel bütünlüğü çözülen Modern Coğrafya da öyle bel vermektedir. Eski kategorilerin, sınırların ve ayrımların kıskacı gevşemektedir. Merkezde yer almış olan artık kenara itiliyor, bir zamanlar temkinle sınırda duranlarsa yeni bulunmuş merkeziyetlerini cesurca ilan ediyor. Değişken, neredeyse iç içe geçmiş düşünsel alanı saptamak, eski zamanlardaki bildik hatlarını artık taşımadığı için son derece zorlu bir hale gelmiştir.

Bu karışık ve karışıklık çıkaran coğrafyanın, Çincede krize karşılık gelen piktogram ve Berman'ın geçiş dönemindeki modernite-ye dair muğlak tanımı gibi, tehlikeler ve imkânlarla dolu, eski olan ile yeni olanın yarattığı eşzamanlı sarsıntıyla dolu çağdaş bir kriz olarak, postmodern durumun bir parçası olduğunu öne sürüyorum. Önceki bir argümana tekrar başvuracak olursam, bu çağdaş bağlam içerisinde başka bir zaman ve mekân kültürü şekilleniyor gibi görünmekte, bu kültür de modern dünyadaki gündelik yaşamın biçimini ve deneyimini, bununla birlikte toplumsal teorinin bütün yapısını yeniden tanımlamaktadır. Postmoderniteye yapılan bu geçişin başlangıcı, savaş sonrası kapitalist dünya ekonomisindeki uzun yükselişin sonunu getiren taşkın olayların gerçekleştiği 1960'ların son yılları olarak saptanabilir. Bu kaçınılmaz geçişin en ferasetli ilk haritacılarını saptamak içinse Lefebvre ve Foucault'nın, Berger ve Mandel'in olacakları önceleyen metinlerine dönmek isterim; zira postmodernizasyonun coğrafyasının en keskin kavrayışı bu yazılarda ifade bulmuştur. Aralarında her zaman dolaysız ve kasıtlı bağıntılar olmasa da, kurucu nitelikteki bu dört postmodern coğrafyacının düşünsel yörüngeleri, modernitenin çağdaş yapıbozumu ve yeniden yapılandırması içerisinde kesişmektedir. Eleştirel

beşeri coğrafyanın o rengârenk postmodern resmini çizmek için bir kez daha onlara başvuracağım.

Çakışan üç mekânsallaştırma

Lefebvre, Foucault, Berger ve Mandel mekânsallığın önemine ilişkin argümanlarını çok önemli bir tarihsel anda şekillendirdi: Büyük Buhran'dan beri yaşanan en büyük küresel ekonomik krizin, bir yandan savaş sonrası ekonomik yükselişin sonunu, diğer yandan toplumsal yaşamın her alanına nüfuz edip, yakın geçmişten kalan basit öngörülere dayalı genelgeçer bilgileri yerle bir edecek köklü bir yeniden yapılanmanın başlangıcını dünyaya ilan ettiği andı bu. Mandel o kadar açık bir şekilde ifade etmemiş olsa da diğer üç isim argümanlarını açıkça, bizden bir şeyler gizleyenin artık zamandan çok mekân olduğuna, asri çağı pratik, politik ve teorik açıdan anlamlandırmak için mekânın ve onun iktidara hizmet eden araçsallığının gizemsizleştirilmesi gerektiğine dair farkındalıklar etrafında kurmuşlardır.

Söz konusu argümanları yan yana getirmek "post-tarihselcilik", "post-Fordizm" ve "postmodernizm" olarak adlandıracağım bu üç mekânsallaştıma yolu arasında gerçekleşecek yaratıcı bir çakışmayı tetikler. Bu mekânsallaştırmaların ilki, toplumsal varlığın biçiminin ve kavramsallaştırılmasının esaslı yeniden formülasyonuna; tarih, coğrafya ve toplum arasındaki yorumlanabilir etkileşimi yeniden dengelemeye yönelik esas olarak ontolojik bir mücadeleye dayanmaktadır. Burada mekânın yeniden ileri sürülmesi, en azından son yüz yıldır zamanda oluşun münferit yapısına ayrıcalık tanıyan bir ontolojik tarihselciliğe başkaldırarak ortaya çıkar.

İkinci mekânsallaştırma, doğrudan doğruya maddi dünyanın siyasal iktisadına, daha özeldeyse, savaş sonrası ekonomik yükselişin sonunu izleyen geniş kapsamlı toplumsal ve mekânsal yeniden yapılanmanın en son evresi olan kapitalizmin "dördüncü modernizasyonuna" bağlıdır. Büyük ölçekli, dikey olarak bütünleşmiş sınai üretim sistemleri; kitlesel tüketim ve yayılan banliyöleşme; refah devletinin Keynesçi merkezi planlaması ve gelişen oligopol piyasa

etrafında Büyük Buhran'dan sonra pekişen birikim rejiminden ve düzenleme biçimlerinden yaşanan geçişi tanımlamak için "post-fordizm" terimi -biraz da tereddütle- kullanılmaktadır.[11] Burada da mekânın çok önemli bir fark oluşturduğu, çağdaş dünyanın değişen siyasal iktisadını politik ve teorik açıdan anlamlandırmak için mekânsal yeniden yapılanmanın bizden önemli sonuçları nasıl gizlediğini ortaya çıkarmanın en önemli araç olduğu ileri sürülebilir.

Üçüncü mekânsallaştırma, modernitenin deneyimsel anlamının değişen bir tanımını ve mekân ile zamana ilişkin yeni bir postmodern kültürün ortaya çıkışını içeren kültürel ve ideolojik bir yeniden yapılandırmada ifade bulur. Bu mekânsallaştırma bilim, sanat, felsefe ve politik faaliyet programları aracılığıyla güncel ânın -tehlikeleri ve imkânları gibi- özelliklerini düşünme ve onlara karşılık verme yollarımızdaki değişimlere duyarlıdır. Postmodernizm, eleştirel içgörü taşıyan bir bakış açısı olarak coğrafyanın giderek önem kazandığı bir teorik söylem ve dönemselleştirme kavramı niteliğiyle, post-tarihselcilik ve post-fordizmle çakışmaktadır.

Bu üç mekânsallaştırmanın birleşimi, ABD'nin belki de en önde gelen Marksist edebiyat eleştirmeni olan Fredric Jameson'ın son dönem çalışmalarında yetkin bir şekilde örneklenmiştir. Jameson "Postmodernizm veya Geç Dönem Kapitalizmin Kültürel Mantığı" başlıklı makalesinde modern *Zeitgeist*'ın mekânsal özgüllüğünü yakalar.

> Sadece bir kültürel ideoloji ya da fantezi olmayan postmodern (ya da çok-uluslu) mekân, (kendi kültürel özgüllükleri olan ve dinamiklerine uygun yeni mekân türleri oluşturmuş ulusal pazarların ve daha eski emperyalist sistemin önceki genişlemelerinden sonra) kapitalizmin dünya genelindeki üçüncü özgün büyük genişlemesi olarak, sahici bir tarihsel (ve sosyo-ekonomik) gerçekliğe

11 Kapitalizmin geçirdiği bu son yeniden düzenlemeyi tanımlamak için en çok kullanılan terim "post-endüstriyel" olmuştur. Cezbedici bir tarafı olsa da, bu terim kapitalist toplumların çağdaş yeniden yapılanmasında sanayi üretimi ve emek sürecinin devam eden merkezi rolünden dikkatimizi uzaklaştırıp bizi yanıltır. Kendi çapında, yaşananları "post-kapitalizm" ya da "ideolojinin sonu" olarak tanımlamak kadar abestir.

> sahiptir. ... [Dolayısıyla] artık bize ait olmayan tarihsel durumlar ve ikilemler üzerine kurulmuş estetik pratiklere geri dönemeyiz ... burada geliştirilmiş mekân anlayışı, kendi durumumuza uygun düşecek politik kültür modelinin, temel düzenleyici meselesi olarak mekâna dair sorular ileri sürecek bir model olması gerektiğini göstermektedir. (Jameson, 1984, s. 88-89)

Jameson'ın mekân anlayışı, büyük ölçüde, 1980'lerin ilk yıllarında Amerika'da daha geniş kitlelere ulaşmasına önayak olduğu Lefebvre'in *Raumgeist*'ına dayanıyordu. Fakat daha başka etkilerden de söz edilebilir. Jameson'ın çağdaş (postmodern) duruma uygun düşecek radikal politik kültürün mekânsallaştırılmış modeline ilişkin –nihai olmayan– tanımı, bu modeli bir "bilişsel haritalama estetiği" olarak, postmodernizmin kültürel mantık ve biçimlerinde araçsal bir iktidar ve toplumsal kontrol kartografisi görebilme yetisi olarak, yani mekânın sonuçları bizden nasıl gizlediğini daha incelikli bir şekilde görmenin bir yolu olarak tarif eder. Özellikle Kevin Lynch'in (1960) "şehrin imgeleri" üzerine yaptığı çalışmalara atıfta bulunsa da, kurduğu üstü kapalı bağlantılar sadece Lefebvre ve Berger'e değil, Foucault'ya da işaret etmektedir. Jameson, örneğin Foucault'nun hücrelerden, sıralardan ve duvarla çevrilmiş alanlardan oluşan "hapishane şehrini", günümüz dünyasında bulunan en kuşatıcı ve en güçlü bilişsel imgelerin üretim sahası niteliğindeki, tamıtamına postmodern denebilecek belki de tek yer olan Los Angeles'ın peyzajı üzerine yansıtır.[12] Jameson, Los Angeles'ın ve diğer postmodern şehirlerin maddi ve edebi peyzajlarından, radikal ve postmodern direniş politikalarının hedef alması gereken ve çağdaş yeniden yapılandırma süreçlerinin araçsallığı üzerine çekilmiş haksız kılıfların yırtıp atılmasını sağlayacak gizli ve örtük bir beşeri coğrafyanın hatlarını çıkarmıştır.

Foucault'nun mekânsallığa yaptığı açık fakat daha dolaylı vurgu yukarıda ele alınmıştı. Onun arkeoloji ve bilginin soykütüğü yönte-

12 Jameson, Lefebvre ve bendeniz 1984'te, Bonaventure Oteli'nden başlayarak Los Angeles şehir merkezini çepeçevre dolaştık. Gezintimizi 9. Bölüm'de aktarmaya çalıştım.

mi, mekânsallığın ve iktidarın kartografisinin postmodern kültürel eleştirisine önemli bir giriş sağlar. Anderson ve başkalarının iddia ettiği gibi radikal politikadan vazgeçmektense, Foucault Sol'un mekânsal politika projesini mekânsallaştırmada Lefebvre'in düşüncesine kendi katkısını sundu. "Bizimki gibi bir toplumun gerçek politik görevi," diye yazar Foucault, "hem tarafsız hem de bağımsız gibi görünen kurumların işleyişini eleştirmektir; onlarla savaşabilmemiz adına, bu kurumlar aracılığıyla üstü kapalı bir şekilde uygulanagelmiş politik şiddetin maskesini düşürecek türden bir eleştiri" (bkz. Rabinow, 1984, s. 6).[13] Bu "savaş" sadece kapitalizmin sömürüye dayalı kurumlarının ötesine geçerek, sosyalizmle yönetilmekte olan ülkeler bile dahil olmak üzere, nerede olursa olsun bütün "disiplin tekniklerini" kapsar. Mekânsal mücadelenin bu tarifinden bir adım sonrası Jameson'ın direniş postmodernizmidir. Disiplinci iktidar esas olarak bireylerin düzenlenmesi, kapatılması ve denetimi aracılığıyla işlediği için; Jameson'un stratejisi, temel düzenleyici meselesi mekânsal sorular olan, açıkça jeopolitik bir stratejidir.[14]

Jameson'ın postmodernizmi bir dönemselleştirme kavramı olarak kullanışı, bizi günümüzde mekânın eleştirel toplumsal teoride yeniden ileri sürülüşündeki Mandelci bağlantıya getirir. Jameson, Mandel'in geç kapitalizm ve coğrafi eşitsiz gelişmenin değişen rolünü yorumladığı, kapitalizmin makro-siyasal ikitisadındaki dönemselleştirme ve mekânsallaştırma arasında çok önemli bir kesişim sağladığı *Late Capitalism* [*Geç Kapitalizm*] (Mandel, 1975) adlı kitabından doğrudan yararlanmıştır. Kriz ve yeniden yapılandırmaların "uzun dalgalar" halinde, belirli aralıklarla gerçekleşmesi, sadece art arda gelen tarihsel çağlar tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda bir dizi mekânsallığın da, "eşitsiz ve birleşmiş" kapitalist gelişmenin bir önceki bölümde ele alınan moderniteler dizisi üzeri-

13 Rabinow, Foucault'nun mekânsallaştırmalarını çok olumlu bir şekilde ele almış olsa da, Foucault'nun çalışmalarını –bana göre yanıltıcı bir biçimde– "eleştirel bir tarihselcilik" olarak tanımlamayı sürdürmektedir.

14 Foucault'nun mekânsal analizleri Derek Gregory ve Cambridge Üniversitesi'ndeki öğrencilerince çok belirgin bir şevkle yeniden ele alınmaktadır. Bkz. Gregory, 1994.

ne yansıtılabilecek, değişken bir bölgesel düzenlemesini de ana hatlarıyla çizer. Bu mekânsal ve zamansal biçimlendirme, Jameson'ın gerici postmodernizme yönelik eleştirisinde ve post-Fordist iktisadi yeniden yapılanma üzerine geniş bir yelpazede yapılan güncel çalışmalarda önemli bir rol üstlenmekte ve aynı zamanda, çağdaş analistler tarafından kapitalizmin çok katmanlı mekânsal işbölümleri olarak tanımlanmaya başlayan faydalı bir uluslararası coğrafya da sunmaktadır (Massey, 1984).

Postmoderniteye uzanan önemli bir geçiş, bu üç mekânsallaştırmanın çakışmaya başladığı bir alan daha incelenmeyi beklemektedir. Sonraki her bölümde, birçok başka şekilde tekrar anlatılacak bu hikâye, bizatihi Marksist coğrafyanın postmodern yapıbozumu ve yeniden yapılandırılmasıdır. Şimdilik, en önemli güncel tartışma ve gelişmelerin bazılarını sunmak ve ana hatlarını çizmekle yetineceğim.

Marksist coğrafyanın postmodernizasyonu

Marksist coğrafya 1980'lerde önemli ölçüde değişmiştir. Sınırları genişleyerek daha esnek biçimde tanımlanmış ve böylece etkisi eleştirel toplumsal teorinin alanları içerisine hiç olmadığı kadar derin bir şekilde nüfuz etmiştir. Bununla birlikte, coğrafyanın ağırlık merkezini, geleneksel Marksist kategorilerin ve tanımların giderek parçalarına ayrıldığı ve yeniden düzenlendiği daha geniş kapsamlı ve ısrarlı bir mekânsallaştırma projesinin parçası olmadığı durumlarda tespit etmek daha zorlu hale gelmiştir. Ampirik olana duyulmaya başlanan merakın birçok Marksist coğrafyacıyı, tartışma tam da daha geniş –ve eleştirel– bir kitleye ulaşmaya başlamışken, açık teorik tartışmadan uzaklaştırması işleri daha da karıştırmıştır. Şu halde postmoderniteye geçişin göze çarpacak kadar parçalayıcı bir etki bırakmakta olduğu söylenebilir.

Özellikle de, Marksist coğrafi araştırmayı başka hiçbir coğrafyacının şekillendirmediği kadar şekillendiren ve şekillendirmeye de devam eden David Harvey'nin etkili yazılarıyla haşır neşir olanlar

için, bu parçalama etkisi pek de şaşırtıcı gelmeyecektir. Harvey'nin tekrar tekrar belirttiği gibi:

> Sözüm ona güçlü ama mekânsız muhtelif toplumsal teori formülasyonlarının herhangi birine mekân ve mekân ilişkileri, yer ve çevre kavramlarını eklemenin, bu kavramların eklendiği teorinin temel önermelerini felce uğratmak gibi tuhaf bir etkisi vardır... Toplumsal teorisyenler ne zaman coğrafi ve mekânsal kategorilerin anlamını aktif bir şekilde sorgulamaya kalksa, ya teorilerini tutarsızlığa düşürecek sayıda amaca özel düzenlemeler yapmaya ya da temel önermelerini yeniden ele almaya mecbur kalırlar. (1985b, s. xiii)

Harvey, en azından daha yakın tarihli çalışmalarında, mekânsallaştırmanın yıkıcı etkilerini gerek Batı Marksizminin tarihselciliğinde gerekse liberal toplumsal bilimlerde bulunan değişmezliklerle de ilişkilendirmiştir.

> Marx, Marshall, Weber ve Durkheim'ın dördünde de ortak bir nokta vardır: Mekân ve coğrafyaya kıyasla zaman ve tarihe öncelik tanırlar ve olur da mekân ve coğrafyayı ele alırlarsa, onları tarihsel edimin sabit bağlamı ve sahnesi olarak sorunsallaştırmaksızın incelerler. ... Mekânsal ilişkilerin ve coğrafi düzenlemelerin ilk başta ne şekilde üretildiği sorusu, genellikle dikkate alınmayan, göz ardı edilen bir sorudur. ... Marx yazılarında mekân ve mahalin önemini sıkça teslim eder... [ama] coğrafi farklılıklar "gereksiz" birer "pürüz" olarak dışarıda bırakılır. Sonuç olarak, düşüncesine sistematik ve açık biçimde coğrafi ve mekânsal bir boyutu dahil edemediği için politik vizyonunun ve teorisinin baltalandığı görüşündeyim. (1985c, s. 141-3)

Altıntılanan bu pasajlar Harvey'nin çalışmalarında önemli bir vurgu kayması gerçekleştiğini göstermekte, Marksist coğrafyanın ve coğrafyacıların bugün karşı karşıya bulunduğu pek çok ikilemin altını çizmektedir.

Harvey *Sermayenin Sınırları*'nda (1982) mekânsallaştırılmış bir Marksizmin ve kapitalist gelişmenin mekânsallaştırılmış eleştirisinin açıklayıcı bir savunmasını sunarak, Marksist coğrafyanın

merkezinden çıkıp Batı Marksizminin ve modern eleştirel toplumsal teorinin engin alanına açıldı. Ne var ki *Kapital*'e ve kapitalizme somut bir coğrafya getirmek, bütün becerisini ortaya dökeceği bir girişim olduğu kadar, aynı zamanda teorik felce çıkarılan bir davetiyeydi. *Sermayenin Sınırları*, böylece hem teorik Marksist coğrafyanın olağanüstü bir başarısını hem de, bizatihi bu başarının zorunlu yapıbozumu ve yeniden yapılandırması için savrulan ilk salvoları çelişkili bir biçimde birleştiriyordu. Harvey, bu gerilimli ikilemi ve kendi bindiği sağlam dalı kesmek zorunda kalabileceğini fark edince projeyi neredeyse rafa kaldırdı. Ne var ki eski öğrencileri ve diğer destekçileri tarafından yüreklendirilen Harvey, görünüşe bakılırsa, mekânı "eklemenin" yıkıcı tesirinin, aleni şekilde tarihsel ve coğrafi bir nitelik taşıyan materyalizminin etkisini hafifletmeyeceğini umarak, ustalıklı sentezini tamamladı.

Geriye dönüp *Sermayenin Sınırları*'na verilen eleştirel tepkilere bakan Harvey, çoğu okurun kitapta sunulan mesaj konusunda kafa karışıklığı yaşamış gibi görünmesinden ötürü duyduğu kaygıyı ifade etti. *Consciousness and the Urban Experience* [Bilinç ve Kent Deneyimi] adlı kitabı için kaleme aldığı önsözünde şöyle yazıyordu:

> Çoğu eleştiride, ilginç biçimde, bana göre bu çalışmanın en büyük katkısı olan şey (sanıyorum daha çok, katıksız bir disipliner önyargı yüzünden) yok sayılmıştır: mekânın üretimi ve mekânsal düzenlemelerin Markist teorizasyonun merkezine etkin bir öğe olarak dahil edilmesi. Tarih üzerine düşünmekten tarihsel coğrafya üzerine düşünmeye geçmemi sağlayan ve böylece kentsel süreçleri, sınıf mücadelesinin ve sermaye birikiminin tarihsel coğrafyasında etkin bir ân olarak teorize etmemin yolunu açan can alıcı teorik yenilik buydu. (1985b, s. xii)

Çoğu Marksist coğrafyacı mesajı almıştı, fakat bu isimler zaten ikna olmuşlardı ve birçoğu Batı Marksizminin provokatif mekânsallaştırmasına ters düşen önceki yaklaşımlarından dönüş yapmaya başlamıştı. Dorren Massey, *Spatial Divisions of Labour, Social Structures and the Geography of Production* [Emeğin

Mekânsal Dağılımı, Toplumsal Yapılar ve Üretimin Coğrafyası] (1984, s. x) için kaleme aldığı önsözde şöyle yazar:

> Esas amacım sanayi ve istihdamın coğrafyasını toplumun temelinde yatan daha geniş yapılarla bağlantılandırmaktı... Yani başlangıçtaki niyet, onlara özgü niteliklerden hareket edip iktisadın ve toplumun coğrafyasını açıklamaktı. Fakat bu konuda daha derinlere indikçe, sürecin tek yönlü işlemediğini görmeye başladım. Coğrafi düzenlemeyi anlamanın, iktisadı ve toplumu anlamak için can alıcı önemde olduğunu düşünüyorum. Toplumun coğrafyası, toplumun işleme biçiminde değişiklik yaratır.
>
> Bu durum analitik olarak geçerliyse, politik açıdan da geçerlidir. Britanya ekonomisinin ve toplumunun (ve tabii diğer kapitalist toplumların da) esasen eşitsiz coğrafyasının düzeltilebileceğini ümit etmek için, coğrafi dağılıma ilişkin soruları toplumsal ve iktisadi düzenlemeye ilişkin sorularla ilişkilendirecek bir politika gereklidir.

Massey, izlediği bu yeni yolu "üretimin mekânsal yapılarının" bölgesel özelliklerinin analizine doğru taşıyarak, gerek kapitalizmin hareket yasalarının amansız kararlılığından gerekse coğrafi determinizmin anlamsız belirsizliğinden uzak, bölgesel siyasal iktisada bir orta yol açmaya çalışır.[15]

Neil Smith *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space* [Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi] (1984, s. xi) adlı kitabının önsözünde, Marksist ortodoksinin çizdiği yoldan ihtiyatla ayrılarak benzer bir argüman getirir:

> Coğrafi ve politik gelenekler arasındaki ortak zeminde yer alan bir eşitsiz gelişme teorisi, kapitalizmin özgül coğrafyasına ait niteliklerin belirlenmesinde kilit rol oynar. ... Fakat eşitsiz gelişmenin man-

15 Massey'in çalışmaları Britanya'daki coğrafi araştırmalarda "yerelliklere" yönelik yeni bir takıntıya, henüz pek meyve vermemiş olsa da mahalin hususiyetlerine ayrıcalık tanınmasına neden olmuştur. Yerelliklere yapılan bu vurguysa radikal coğrafyanın "ampirik dönüşü" olarak tanımlanan gelişmenin teorik sonuçlarına dair giderek büyüyen bir tartışma başlatmıştır. Bkz. son zamanlarda *Antipode*'da (Cooke, 1987; Smith, 1987; Cochrane, 1987; Gregson, 1987) yayımlanmış pek çok makale.

> tığını soruşturduğumuzda, çok geçmeden, daha temel bir şeyin mevzubahis olduğunu fark ederiz. Söz konusu olan, kapitalizmin coğrafyaya ne yapmakta olduğu meselesi değildir sadece, daha çok coğrafyanın kapitalizm için ne yapabileceği meselesidir... Dolayısıyla, Marksist bakış açısından bakıldığında, bu sadece Marksist teorinin derinliğini ve yetki alanını genişletmek meselesi değil, yirminci yüzyılda kapitalizmin hayatta kalmasına dair bütünüyle yeni bir açıklama boyutunun öncülüğünü yapmak meselesidir. ... Coğrafi mekân hiç girmediği biçimde iktisadi ve politik gündeme girmiştir. "Tarihin coğrafi ekseni" mefhumu, Mackinder'ın tahayyül edebileceğinden daha modern ve derin bir anlam kazanmaktadır.

Harvey, Massey ve Smith'in önsöz niteliğindeki ifşaatları, izleyen metinlerde, her zaman kendilerine uygun düşecek sonuçlara dek takip edilmezler, zira bu isimlerin her biri, tarihsel materyalizmin zorunlu olarak dönüştürücü yapıbozumu ve mekânsallaştırmadan arındırıcı ana anlatılarıyla çok fazla meşgul olmak konusunda çekincelidir. Fakat bir yandan tarihselcilik sıkı ve politik bir eleştiriden korunurken, mekânın teorik ve politik önemi konusunda da yeni bir özgüven oluşmuştur. Tarihsel ve coğrafi bir materyalizmin teorik olarak öne sürülüşünü temellendirme ve koruma ihtiyacı, geçmişte olduğundan çok daha az önem arz ediyor. Buna karşılık, "kapitalizmin özgül coğrafyasının" analizi aracılığıyla bu materyalizmin politik ve ampirik gücünü göstermenin zamanı gelmiştir:

> Coğrafi mekân, her zaman "somut ve tikel" olanın alanıdır. Somut ve tikel olanın teorisini, Marx'ın kapitalist birikim teorisinin tümel ve soyut belirlenimleri bağlamında kurmak mümkün müdür? Cevaplanması gereken temel soru budur. (Harvey, 1985c, s. 144)

Fakat Mills'in de ifade ettiği gibi, kunduracı için deriden ötesi yoktur. Teorik bakımdan daha gözüpek ve iddialı bu Marksist coğrafyanın kapsamı tarihsel tahayyülün kutsal alanlarına uzanan şeyleştirilmiş disipliner arka bahçesiyle, modern akademik işbölümü için hem fazlasıyla anlaşılmaz hem de rahatsız edici ölçüde tehditkâr olmayı sürdürmektedir.

Bugünün FRUMP'larını* (Harvey'nin kısa süre önce bir polemikte konumunu savunurken kullandığı bir kavram – bkz. Harvey vd., 1987) korkutmak için Marksizm nişanını taşımak yeterlidir, fakat "bilmiş" coğrafyacıların teorik ve ampirik açıdan yaptıkları öncülükleri kabullenmek, yerleşik piyasaların kaldırabileceği bir şey olmaktan çıkmıştır. 1980'lerde, en destekleyici ve açık fikirli toplumsal analistlerin bazıları bile, eleştirel toplumsal teori ve analizin "postmodern" mekânsallaştırmasının yıkıcı etkilerine karşı disiplin içi saflarını sıklaştırarak, kararlı mekân istilacılarına saldırmışlardır.

Marksist coğrafyacıların taarruzlarına getirilen en çabuk ve dolaysız karşılık, toplumsal teorinin mekânsallaştırılmasının kendi denetimlerinde olduğunu düşünmeyi sürdüren ve gerçekten de başka bir seçenek olmadığı için geç on dokuzuncu yüzyıldan beri büyük ölçüde denetimi ellerinde bulunduran sosyologlardan gelmiştir. Radikal siyasal iktisatçılar Harvey'e ve yeni coğrafyaya dikkatle kulak vermekle beraber mekânsallaştırılmış bir Marksizmin sadece en temel prensiplerini kullanarak, ihtiyatlı bir mesafede durmuşlardır. Marksist tarihçiler, olur da ne olup bittiğini fark ederlerse (bir yandan coğrafyaya ilişkin yapılması gerekenlerin yıllar önce radikal tarihyazımı tarafından yapılmış olduğunu düşünerek) en iyi dileklerini sunmakla yetinirler daha çok. Fakat Marksistler ve radikal Weberci sosyologlar başından itibaren mekânsallaştırma projesinin içinde daha sıkı bir şekilde yer almışlar, dolayısıyla en kıymetli sosyolojik önerme ve ilkelerini etkisizleştirmeye başladığında bu projeyi basitçe gözden çıkaramamışlardır. Birçok kişiye göre toplumsal teorinin mekânsallaştırılması haddini fazlasıyla aşmıştı ve uygun yolla hizaya sokulması gerekiyordu.

Sosyolojiden gelen bu güçlü tepkinin başını çeken en önemli isim Peter Saunders olmuştur. Saunders'ın *Social Theory and the Urban Question* [*Sosyal Teori*] (1981, ikinci baskı, 1986) adlı çalışması, kentsel toplumsal ve mekânsal teorinin tarihsel gelişimini anahatlarıyla mükemmel ve etraflı bir şekilde çizer. David Harvey,

* (İng.) *Formerly radical upwardly mobile professionals* ifadesinin baş harfleri: Eskiden radikalken şimdi yukarı hareketlilik içindeki profesyoneller. (e.n.)

mekânsallaştırmanın toplumsal bilimlerdeki yerleşmiş teorik savlar üzerindeki yıkıcı etkisini gözlemledikten hemen sonra (yukarıya bakınız), argümanını örneklendirmek için Saunders'ın *Social Theory and the Urban Question* adlı kitabının ilk basımından yararlanır.

> Şu halde, Saunders'ın kent sosyolojisi adlı sözde alt disiplinin böylesi kötü bir yazgıyı paylaşmaması adına giriştiği son çabasında (1981, s. 278), hiçbir temellendirme sunulmayan ve sunulamayacak bir şekilde "mekânla ilgili sorunların ... belli birtakım toplumsal süreçlerle ilişkilendirilmesinden vazgeçilmesi gerektiğine" ilişkin garip bir öneride bulunmasına şaşmamalı.

Saunders, Marksist coğrafyacıların son dönem çalışmalarını titizlikle inceledikten sonra çıkan kitabın ikinci baskısında, daha da keskin bir üslup tutturdu. Açık biçimde "mekânsal olmayan bir kent sosyolojisi" tanımlamayı hedefleyen bir bölüm yazan Saunders, şöyle der:

> Kent sosyologları, yüzyıl başında Robert Park'ın yaptığı çalışmalardan bu yana, mekâna eğilmelerine yönelik ısrarlı girişimler tarafından baltalanan teorik içgörüler geliştirmektedir. Bu teorik ayak bağından kurtulmamızın vakti geldi. Mekânı, genel nitelikleri açısından teorize edilecek vazgeçilmez bir unsurdan çok, ampirik incelemeler üzerinden incelenecek olumsal bir unsur olarak yerli yerine koymanın vakti geldi. Kentsel toplumsal teorinin, toplumdaki mekânsal düzenleme üzerinde gereksiz bir şekilde durmayı sürdürmektense, mekândaki toplumsal düzenlemenin bir yönü üzerine belirgin bir odak geliştirmesinin vakti geldi. Kısacası, bir yandan mekân düzenlerinin ampirik önemini teslim ederken, bu düzenleri ayrı bir teorik nesne statüsüne çıkarmak istemeyecek, mekânsal olmayan bir kent sosyolojisi geliştirmenin vakti geldi. (1986, s. 287-88)

Saunders, mekânı o eski konumuna yerleştirmek ve Modern Sosyolojinin geleneksel alanını bir kez daha sağlamlaştırmak için son anda palas pandıras imdada yetişir. Mekânla, hatta kentle uzaktan

yakından herhangi bir ilgisi olabilecek her teorik nesneyi kent sosyolojisinden çekip alarak da kentsel toplumsal teoriyi tümden ortadan kaldırmaya tehlikeli bir şekilde yaklaşır. Sonunda, "kentsel" sıfatını "alanın düşünsel sürekliliğini" korumak için faydalı bir yol olarak, sadece "uzlaşım gereği" koruyup, teorik ve esaslı uğraşın asli odağı olarak "tüketim sosyolojisine" geri döner (a.g.y., s. 289).

"Kentsel olanın özgüllüğü", yani belirgin biçimde kentsel nitelikteki toplumsal ve mekânsal biçimlerin teorizasyona uygun bir konu sağlayıp sağlayamadığı tartışması, coğrafyacılar, sosyologlar ve siyasal iktisatçılar tarafından kapitalist kentleşmenin yeni bir eleştirel yorumunu geliştirmek için 1970'lerde kurulan koalisyonun içerisinde her zaman bir zorluk ve anlaşmazlık kaynağı olmuştur. Bu zorluk, büyük ölçüde, koalisyonun en etkili Marksist sosyoloğu olan Manuel Castells'in muğlak bir şekilde kavramsallaştırdığı "kent sorununun" doğdu. Castells bir yandan Chicago Okulu'nun ve onun Henri Lefebvre'in çalışmalarında ortaya konan sözümona "solcu" uzantısının aşırıya kaçmış tanımlamalarına, özellikle kentsel olan bir problematiğin bulunmadığını ileri sürerek saldırıyordu. Şehirciliği belirli bir "yaşam biçimi" olarak görmek, şehirlerde ifade bulsa da epistemolojik ve politik olarak kentsel bağlamla sınırlı kalmayan daha büyük toplumsal sorunları örtbas eden ideolojik bir perdeydi. Castells diğer yandan da, kolektif tüketimin kentsel politikasına ve açık şekilde kentsel bir nitelik taşıyan toplumsal hareketlerin mobilizasyonuna odaklanarak, kentsel olanı kendine uygun düşecek biçimde teorik bir konu olarak yeniden tanımladı. Castells sonunda kendini bu epistemolojik kapandan kurtarsa da, Saunders kent sosyolojisinin göstermelik disipliner bütünlüğünün "düşünsel sürekliliğini" korumaya yönelik umarsız çabasıyla bu kapana düşecekti.

Kentsel olanın özgüllüğü üzerine yürütülen tartışma, basit bir epistemolojik uğraştan fazlasıydı. Bu tartışma başından itibaren radikal sosyoloji ile Marksist coğrafya arasında gerçekleşen, toplumsal teorinin mekânsallaştırılmasıyla, yani mekânın yeniden ileri sürülmesinin nereye kadar götürüleceğiyle ilgili disipliner bir çatışmaydı. Castells'in kent meselesine getirdiği Althusser'ci tertip; kentsel olanı

fetişleştirmek şöyle dursun, çağdaş dünyadaki kentsel ya da başka türlü toplumsal mücadelelerin -doğası gereği- mekânın toplumsal üretimi üzerine bir mücadele olduğu, kapitalizmin özgül coğrafyasının araçsallığına ve eşitsiz gelişimine potansiyel olarak devrimci bir karşılık getirdiği konusunda daha genel bir argüman geliştiren Lefebvre'in daha gözüpek iddialarını başka yöne çeviriyordu. Başka bir deyişle, "Geç Modern" olarak adlandırmak istediğim radikal sosyoloji için son derece önemli hale gelmiş, kolektif tüketim üzerine yürütülen kentsel toplumsal hareketler ve mücadeleler, gelişmede bulunan daha kapsamlı bir mekânsal problematiğin parçası olarak görülmeye başlanıyordu. (Daha önce ele alınan bu argümanların üzerinden sonraki iki bölümde tekrar geçeceğim.)

Ne var ki 1980'lerde bu eski tartışmalar beklenmedik yönlere ilerledi. Harvey, Smith ve diğerleri gibi Marksist coğrafyacılar eski tereddütlerinden sıyrılarak, mekânsallaştırılmış bir kentsel siyasal iktisada yönelik daha önceki çağrıdan çok daha radikal bir proje sunan dönüştürücü bir tarihsel ve coğrafi materyalizm geliştirmek üzere bir araya geldiler. Mekânsallığın toplumsal teori ve toplumsal pratikteki önemi üzerine yürütülen tartışma görülmedik biçimde yayıldıkça bu proje, daha önce de belirttiğim gibi, "meslekten olmayan" isimlerce desteklendi ve sürdürüldü. Halihazırdaki tartışma için daha da önemlisi, mekânın toplumsal teorinin bizatihi merkezine eklenmesi adına -yani, 1970'ler boyunca edinilenden çok daha kapsamlı bir mekânsallaştırma için- Modern Sosyoloji içerisinde yüksek perdeden çağrıda bulunan yeni isimler ortaya çıktı. Rahatsız edici coğrafyacılar, kendi "derilerine" hayran, takıntılı fetişleştiriciler olarak baştan savılabiliyordu hâlâ. Anthony Giddens, John Urry ve mekânsal uykusundan uyanmış Manuel Castells gibi sosyologlarsa başka bir meseleydi.

İngilizce kent sosyolojisine daha önce yaptığı katkılara dair bilindik yorumlar açısından bakılırsa, Castells'in daha yakın zamanlı çalışmaları görünürde iki yön değişikliği sergilemektedir. İlki Henri Lefebvre'e karşı çıkışında gerçekleşen bir yumuşamayla birlikte kent politikası ve sosyolojisinin yorumlanmasında mekânsal bir proble-

matiğin önemini iddialı bir şekilde kabul etmeye daha fazla yanaşmasından ileri gelir. Her daim kararsız Castells bu yön değişikliğini tam anlamıyla gerçekleştirmese de, *The City and the Grass Roots* [Kent ve Toplumsal Taban] (1983, s. 4) adlı kitabından alınan şu pasaj, Lefebvre'ci projeye ayak uydurmaya yönelik daha büyük bir isteğe işaret etmektedir.

> Mekân toplumun bir "yansıması" değil, toplumun *kendisidir*. ... Dolayısıyla mekânsal biçimler, hiç değilse bizim gezegenimizde, diğer tüm nesneler gibi insan edimince üretilecektir. Verili bir üretim biçimi ve belirli bir gelişme biçimi uyarınca egemen sınıfın çıkarlarını dışavuracak ve yerine getirecektir. Tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumda mekân, devletin iktidar ilişkilerini dışavuracak ve uygulayacaktır. Cinsiyet tahakkümü süreci ve devlet tarafından teşvik edilen aile yaşamı tarafından gerçekleştirilecek ve şekillendirilecektir. Mekânsal biçimler, aynı zamanda sömürülen sınıfların, ezilen halkların ve boyunduruk altındaki kadınların gösterdiği direnişle belirlenecektir. Mekânda gerçekleşen böylesine çelişkili bir tarihsel sürecin işleyişi ise, halihazırda devralınmış, daha eski bir geçmişin bir ürünü ve yeni çıkarların, projelerin ve hayallerin payandası niteliğindeki bir mekânsal biçim üzerinde tamamlanacaktır. Son olarak, toplumsal hareketler zaman zaman mekânsal yapının anlamına meydan okuyacak ve böylece yeni işlevler ve yeni biçimler kurmaya kalkışacaktır.

Castells, bizden önemli sonuçları gizleyenin artık zamandan çok mekân, tarihten çok coğrafya olduğuna ilişkin postmodern hükme ulaşamaz. Fakat hiç değilse bu olasılığa bir zamanlar olduğundan çok daha açık gibi görünmektedir.

Castells'in ikinci yön değişikliği de tam anlamıyla yüz seksen derecelik bir değişiklik olmasa da, kent çalışmalarına yaptığı katkılara ilişkin bilindik yorumlara yine aynı ölçüde ters düşmektedir. Bu değişiklik, sanayi üretimi ve teknolojisine ve bunların kentleşme süreci üzerindeki etkisine yönelik yeniden canlanmış bir ilgiden doğmaktadır. Castells bu noktada, kolektif tüketim meselelerinin taşıdığı önemin inkâr edilmesinden çok, tüketim politikası ve sos-

yolojisini teorik ve pratik bir şekilde anlamlandırmadan önce, sınai üretim ve yeniden yapılandırmanın dinamiklerinin anlaşılması gerektiğine ilişkin, çağdaş kentsel ve bölgesel çalışmalarda ve Marksist coğrafyada yaşanan çok daha kapsamlı bir odak kaymasının parçasıdır. Castells kentsel sanayileşme üzerine kaleme aldığı erken dönem çalışamalarındaki sözüm ona "tüketimciliği" eleştirenlere, aslında başından beri bunu söylediğini ileri sürebilir (örneğin, Castells ve Godard, 1974). Yine de Castells şu anda, sanayi ve üretim odaklı, postmodern değilse bile post-Fordist, giderek büyüyen bir kentsel coğrafyacılar grubuyla birlikte (örneğin bkz. Scott ve Storper, 1986), bu konuya yönelik ilgisini yenilenmiş bir şevk ve içgörüyle sürdürmektedir (bkz. Castells, 1985)

Saunders; Urry'nin gelişimine katkı sunduğu (bkz. Keat ve Urry, 1982), Giddens'ın yoğun bir şekilde yararlandığı, Andrew Sayer'ınsa (1984) son derece titizlikle sistemleştirdiği toplumsal bilimlerin "teorik realist" felsefesine başvurarak; Giddens ve Urry'nin provokatif mekânsal dönüşlerini, Castells'in görünürdeki yön değişikliklerini ve Marksist coğrafyacıların tarihsel ve coğrafi bir materyalizm kurmaya yönelik cesaretli girişimlerini, asıl amaçlarından saptırmak için yoğun çaba gösterir. Saunders bu yeni keşfedilmiş teorik realizmi, toplumsal teorizasyonun önemli bir parçasından çok, ampirik araştırmalarda başvurulacak altı üstü olumsal bir unsur olarak "mekânı yerli yerine koymak" için kullanır. Böylece sosyolojiden gelen güçlü tepkiyi, Marksist coğrafyanın postmodernizasyonunu karmaşık bir biçimde şekillendirmiş daha kapsamlı felsefi ve metodolojik tartışmalara bağlar.

Teorik realizmin (Bhaskar, 1975, 1979; Harre, 1970; Harre ve Madden, 1975) mekânın toplumsal bilimlerde yeniden ileri sürülmesi üzerindeki tesiri çok yönlü ve geniş kapsamlı oldu. Teorik realizm, yapısalcılık ve yorumbilim arasında kurduğu esnek sentezi, toplumsal teori ve toplumsal pratiği zaman ve mekânın rastlantısal etkileri içerisinde konumlandırmaya yönelik ısrarı ve Marksizmi sıkı bir "çağdaş" eleştiriye tabi tutarken bir yandan da Marksçı praksis mefhumunu uyarlamasıyla, postmodern eleştirel beşeri coğrafya

için neredeyse mükemmel bir epistemolojik çerçeve sunar gibiydi. Mevcut değilse de yaratılmalıydı! Ne var ki bu teorik realizm, eleştirel mekânsal teorinin gelişimini hem destekleyip hem de aksatarak, 1980'lerin mekânsal söylemi içerisine yıkıcı bir ikilemle sızdı.

Realist felsefe geçtiğimiz on yılda, esasen Anthony Giddens'ın yapılaşma teorisi aracılığıyla, toplumsal teorinin kurulmasında mekânın önemine ilişkin en sistematik, güçlü ve etkili argümanları esinlemiştir. "Mekânın yaratacağı fark" sadece somut ve ampirik düzeyde önem taşıdığı için Marx, Weber, Durkheim ve başkalarının soyut teorik çalışmalarında mekâna fazla aldırış etmemekte haklı olabileceklerini ileri süren ve esas olarak Sayer'ın (1979, 1982, 1984, 1985) çalışmalarıyla ifade bulan kısıtlayıcı bir karşı-akım da başlatmıştır. Dolayısıyla (post-Marksist?) coğrafyanın izlemesi gereken yol, ister mekân-zaman yapılaşması isterse tarihsel-coğrafi materyalizm içerisinde olsun, daha büyük teorik tartışmaları geride bırakan, esasen ampirik bir yol olmalıydı. Ronald Reagan ve Margaret Thatcher'ın kazandığı gerici zaferlerin solun başına açtığı belalar yüzünden ampirik açıdan sil baştan ele alınan bu realist karşı-argüman, 1980'lerde ortaya çıkmaya başlamış yeni Marksist coğrafya mutabakatının çözülmesine neden olan en önemli olaydı.

Bu yıkıcı bozgunun sonuçlarından biri, Marksist coğrafyaya karşı sosyolojiden gelen gerici tepkileri beslemek ve birçok eski Marksist coğrafyacıyı ağlak bir günah çıkarma korosuna katılmaya teşvik etmek olmuştur. Bir başka sonucu ise, yükselen anti-teorik (ve çoğunlukla anti-Marksist) saldırıya karşı tarihsel-coğrafi materyalizm projesini hayatta tutmaya yönelik, David Harvey öncülüğünde gerçekleştirilen stratejik bir Marksist ricat olmuştur. Gittikçe katılaşan bu iki konum arasında yaşanan ve kimin hangi tarafta olduğuna dair giderek artan bir kafa karışıklığından ötürü içinde çıkılmaz hale gelen bu cepheleşmeler, *Antipode* ve *Society and Space*'in sayfalarını işgal etmeyi sürdürmekte ve ilgili kişilerin enerjilerini belki de gereğinden fazla tüketmektedir.[16]

16 Yazarların iddiasına göre Britanya'daki kentsel ve bölgesel çalışmaları yeniden ele geçiren sözde Marksist realist ortodoksiye karşı, radikalleri kızdıracak kaba bir

Son dönemde, daha çok yeniden yapılandırmaya yönelik bir postmodern eleştirel beşeri coğrafyanın ışıltıları da, hâlâ sürmekte olan bu "Geç Modern"[17] çatışmaların içerisinden doğmaya başlamıştır neyse ki. Bu coğrafya, Modern Coğrafya sınırları içerisine nasıl hapsedilememişse, özgürleştirici rasyonalitesinden esinlenmeyi sürdürmekle beraber artık Batı Marksizminin çerçevesine de hapsedilememektedir. Post-Fordist sanayi örgütlenmesi ve teknolojisi üzerine günümüzde yürütülen çalışmalarda kullanılan bir terimi uyarlayacak olursam, belki de onu esnek bir uzmanlaşma olarak tanımlamak en iyisidir. Eleştirel beşeri coğrafyanın işliğinde esnek uzmanlaşmanın anlamı, paradigmatik kuşatmaya ve katı kategorik düşünmeye karşı bir dirençtir; aynı zamanda da geçmişte birleştirilemez ve karşıt addedilenleri yaratıcı bir şekilde bir araya getirme yetisi, görme biçimlerimizi körelten genelleyici "derin mantıkların" reddi ve ampirik dünyayı yorumlamanın ve bu dünyanın ideolojik esrar perdelerini aralamanın yeni yolları için bir arayıştır. Dolayısıyla bir uzmanlaşma, geçmişin taşıdığı önyargıların yükünden kurtulmuş fakat yine praksisin deneme alanının kılavuzluğunda ilerleyecek şekilde, tarih ve coğrafyanın yeni birleşimlerinin diyalektik ve pragmatik bir biçimde şekillenmesi için epistemolojik formalizmin geçici olarak askıya alınmasını içerir.

Ortaya çıkmakta olan bu postmodern eleştirel coğrafya radikal bir yapıbozuma dayanmalı; bir yanda geçmişin metinleri, anlatı-

saldırı başlatan Saunders ve Williams'ın (1986) bayağı yorumlarına özellikle bakınız. Yanıltıcı bilgilerden, kurusıkı saldırı ve hamlelerden oluşan taşkınlığa verilen bir dizi bencil tepkiyle birlikte, David Harvey'nin (gerçekten de kişisel nitelikteki saldırıya) verdiği kişisel cevap, "Reconsidering social theory: a debate" ("Toplumsal teoriyi yeniden ele almak: bir tartışma") gibi iddialı bir başlıkla, *Society and Space*'te (Harvey vd., 1987) yakın zamanda yayımlanmıştır.

17 "Geç Modern" terimini kullandığımda, post-Fordist ve postmodern yeniden yapılandırma süreçlerinin etkilerini hesaba katmak gibi birtakım güncel ve uyarlamalı değişiklerle birlikte –Batı Marksizmi ve Modern Coğrafya da dahil– modern düşünsel işbölümü adına yapılan devamlı savunmaya da göndermede bulunuyorum. Harvey'nin kısa süre önce yayımlanan makalesi, "Flexible Accumulation Through Urbanization: Reflections of 'Post-Modernism' in the American City" (1987) Geç Modern Marksist coğrafyanın bu esnek ara yolunun mükemmel bir örneğidir.

ları ve düşünsel peyzajlarında bulunan o can alıcı suskunlukların daha derin bir araştırmasını, diğer yanda mekânın anlam ve önemini tarihte ve tarihsel materyalizmde yeniden kaydetme ve yeniden konumlandırma çabasını temel almayı sürdürmelidir. Terry Eagleton'ın (Eagleton, 1986, s. 80) ifadesiyle, mekânsal yapıbozum eleştirel toplumsal düşüncenin tarihini oluşturan arap saçına dönmüş iplikleri açığa vuracak şekilde, geçmişin "azametli örgüsünü tersine çevirmeyi" hedeflemektedir. Henüz yeni başlamış bu girişim, özellikle de Foucault'nun "zamanın adanmış varisleri" olarak tanımladığı kişiler tarafından, daha şimdiden şiddetli bir direnişle karşılaşmaktadır. Dolayısıyla mekânsal yapıbozum, tarihselciliğin gerici hücumlarını bertaraf edecek ve tarih karşıtlığından ya da daha vahimi gerçekliği aynı ölçüde örten yeni bir mekânsalcılıktan sakınacak kadar esnek de olmalıdır. Ne de olsa amaç, coğrafi determinizmin yeniden ortaya çıkması değil, toplum ve toplumsal yaşam üzerine mekânsal ve zamansal bir perspektif, politik açıdan yüklü bir tarihsel coğrafyadır.

Ne var ki can alıcı suskunluklar ne denli etkili bir şekilde açığa vurulursa vurulsun, yapıbozum tek başına yeterli değildir. Yapıbozuma, çağdaş dünyanın politik ve teorik taleplerine dayalı ve küresel jeopolitiğin büyük stratejilerinden –yine Foucault'nun deyimiyle– "habitat'ın küçük taktiklerine" kadar modern iktidarın bütün boyutlarını kuşatabilecek, hiç değilse geçici bir yeniden yapılandırma eşlik etmelidir. Yeniden yapılandırılmış bu eleştirel beşeri coğrafya, kapitalizmin (ve de varolan sosyalizmin) özgül coğrafyası tarafından –sömürülen işçiler, zulüm gören halklar, baskı altındaki kadınlar gibi– kenara itilen ve ezilen herkesin özgürleştirici mücadeleleriyle uyum halinde olmalıdır. Sadece yeni kavuştuğu bir ampirik marifeti sergilemek adına değil, direnişin radikal postmodernizmine katkı sağlamak için, çağdaş yeniden yapılandırma süreçlerinin ve ortaya çıkan "esnek" birikim ve toplumsal düzenleme rejimlerinin özellikleriyle de bilhassa uyum halinde olması gerekir.

İster post-Fordist siyasal iktisadın yeni teknolojisinin ve yeniden yapılandırılmış örgütsel biçimlerinin yorumlanmasına, ister

sanat ve ideolojideki postmodernizmin kültürel mantığına, isterse de tarihselcilik sonrası eleştirel teorinin ontolojik mücadelelerine odaklansın, esnek uzmanlaşma, eleştirel beşeri coğrafyanın bu stratejik yeniden yapılandırılmasına yine eşlik etmelidir. Mekânsallaştırmanın ve potansiyel olarak radikal mekânsal praksisin bu üç yolu, birbiriyle rekabet eden değil, birbiriyle uyumlu alanlar ve bakış açıları olarak bir araya getirilmelidir. Benzer şekilde taşıdığı politik kullanışlılık kisvesi altında bile olsa, ampirik olana duyulan bu yeni heves, teorik tartışmanın önünü kesmemelidir, zira iyi bir mekânsal teoriden daha kullanışlı bir şey yoktur.

Esnek yapıbozum ve yeniden yapılandırma kolay olmayacaktır, zira beraberinde geçmişin ayrıcalıklı mirasını taşımakta olan "Geç Modern" direnişle başa çıkmakla kalmayacak, aynı zamanda yeni bir modernitenin açtığı zorlukları karşılamak için ne yapılması gerektiğine dair tartışmayı eline geçirmiş, günümüzde güç gösterisinde bulunarak yükselen yeni-muhafazakâr bir postmodernizmin de üstesinden gelmek durumunda kalacaktır. Yeni-muhafazakâr postmodernizm, postmodernizmi olanaklı dünyaların en iyisi olarak göklere çıkarmak için hem tarihi hem de coğrafyayı anlamsız bir mefhum ve pastişe (ya da bir kez daha "olgulara") indirgeyip, yeniden yapılandırma ve mekânsallaştırmanın araçsallığını örtbas edecek daha da kalın perdeler çekmek adına yapıbozumu kullanmaktadır. Yeniden yapılandırmaya karşı çıkmak aşırılıkçı bir tutum gibi gösterilmekte, direniş umudunun bizzat kendisi abes hale gelmektedir. Marksizm sadece totalitarizmle bir tutulmakta; radikal feminizm ailenin çöküşü haline gelmekte; nükleer karşıtı hareket ve radikal çevrecilik müşfik ileri teknolojinin yarattığı istihdamı kırıp dökecek gerikafalı bir zırvalığa dönüşmekte; sosyalist programlarsa olabilecek her şarta uyum sağlayabilen kapitalizme ayak uydurmaktan aciz ulaşılamaz ütopyaların anakronistik hayallerine dönüşmektedir. Modernizmin sonu, radikal ve dirençli bir postmodern politik kültürün yaratılması sanki imkânsızmış, muhtelif modern hareketlerin üzerine gittiği sorunlarsa yok olmuş, adeta sırra kadem basmış gibi güle oynaya ilan edilmektedir.

Dolayısıyla radikal nitelikte bir postmodernizm politik kültürünün gelişimi, bilimsel anlayışa işaret etse de çoğunlukla politik anlamlar gizleyen sıkı ampirik betimlemelerin ötesine geçmeyi; barındırdığı zayıflıkların ve boşlukların günümüzde açığa çıkmasının ardından tarihsel materyalizmin bütün içgörülerini reddeden basit bir anti-Marksizmin ötesine geçmeyi; eski ayrıcalıklarına umutsuzca sarılan akademinin miadını doldurmuş işbölümlerinin disipliner bağnazlıklarının ötesine geçmeyi, hakeza tarihsel ve coğrafi bir materyalizmin altı üstü ikinci bir sıfatın eklenmesiyle zaten oluşturulmuş olduğunu düşünen bir Marksist coğrafyanın ötesine geçmeyi gerektirecektir. Politize edilmiş bir mekânsal bilincin ve radikal bir mekânsal praksisin oluşturulmasını desteklemek için, hem gerici postmodernizmin hem de geç modern tarihselciliğin gerçekliği örten perdelerini görecek yeni bir biçim, yeni bir "düşünsel harita" geliştirilmelidir. Dolayısıyla en önemli postmodern coğrafyalar hâlâ oluşturulmayı beklemektedir.

3

Sosyo-mekânsal Diyalektik

> Mekân ve mekânın siyasal örgütlenmesi toplumsal ilişkilerin bir ifadesidir ama aynı zamanda onlara tepki de verir. ... Vaktiyle kentselliği üreten sanayi, şimdi onun tarafından üretilmektedir. ... "Kentsel devrim" kelimelerini kullandığımızda, iktisadi büyüme ve sanayileşme sorunlarının egemen olduğu dönemden, kentsel sorunun belirleyici olduğu, kentsel topluma özgü çözüm ve biçimlerin öncelikli olduğu döneme geçişi sağlayan, günümüz toplumundaki yaygın dönüşümlerin toplam birlikteliğini kastediyoruz.

Bu gözlemler Henri Lefebvre'in kentsellik, mekânın örgütlenmesi ve çağdaş Marksist analiz üzerine düşüncelerinin David Harvey tarafından kısa bir değerlendirme ve eleştiriye tabi tutulduğu *Sosyal Adalet ve Şehir*'in "Sonuçlar ve Fikirler" bölümünden alınmıştır. Ne var ki Harvey'nin yorumu Lefebvre'i İngilizce konuşan Marksist coğrafyaya olumlu bir şekilde tanıtmaktan daha fazlasını yaptı. Lefebvre'in mekân teorisine, daha önce Manuel Castells'in önemli çalışması *La Question urbaine* [Kent Sorunu] (1972) aracılığıyla Fransız düşüncesinde verilen tepki biçimini yineliyordu. Harvey, Lefebvre'den övgüyle söz etse de, onun modern kapitalist toplumda mekânsal yapısal güçlere ısrarlı bir şekilde biçtiği "belirleyici" ve "üstün" rolü kabul etmiyordu. Hem Harvey hem de Castells, Lefebvre'in kentselliğin toplumsal ve mekânsal yapıları arasındaki ilişkiyi, toplumsal olarak oluşturulmuş mekânın ideolojik içeriğini ve maddi bir ürün olarak mekânın örgütlenmesini mükemmel bir şekilde ele alarak yaptığı katkıyı teslim etti. Fakat Lefebvre fazla ileri gitmemiş miydi? Her ikisi de kentsel toplumsal "problematiği" kabul edilemez ölçüde merkezi ve görünüşe bakılırsa özerk bir konuma yükselttiğini ima ediyordu. Mekânsal ilişkilerin yapısı had-

dinden fazla vurgulanırken (tedavül ve tüketime karşı) üretimin, üretimin (mekânsala karşı) toplumsal ilişkilerinin ve (finansa karşı) sınai sermayenin daha temel rolleri –Lefebvre'in "Kentsel Devrim" (1972) olarak adlandırdığı– aşırı yoruma tabi tutulmuş bir alternatifin altında toplanıyordu. Harvey ve Castells'e göre Lefebvre, kentsellik kavramlaştırmasında, radikal toplumsal dönüşümün arkasında yatan itici güç olarak sınıf mücadelesinin yerine mekânsal/bölgesel mücadeleyi yerleştiriyormuş gibi görünüyordu. 1973'te Harvey için can alıcı soru (kentsellik bağlamında) mekânın örgütlenmesinin "kendine ait içsel dönüşüm ve yapılanma yasaları olan *ayrı bir yapı* mı", yoksa "(üretimin toplumsal ilişkileri gibi) daha geniş bir yapı içerisinde yerleştirilmiş bir dizi ilişkinin *ifadesi* mi" olduğu sorusuydu. Lefebvre, öncesinde Castells için olduğu gibi Harvey'e göre de bir "mekânsal ayrılıkçıydı" ve bu yüzden bir bakıma mekân fetişizmine teslim oluyordu. Marksizmi uygulama çabalarında ciddiyetlerini ve titizliklerini güç bela koruyan Harvey ve Castells gibi öncü Marksist coğrafyacılar, böylece radikal mekânsal analizin aşmaması gereken birtakım sınırlar belirlemeye başladılar.

Bu karşılık verme biçimi, 1970'lerde gelişen mekânın yeni Marksist analizini kuşatarak, onun etkisini önemli ölçüde köreltti ve kazanımlarını sarstı. Bu katılaşma eğiliminin bir tezahürü de Lefebvre'e verilen tepkide ve düşüncelerinin yanlış anlaşılmasında görüldü. Hatta daha da ileri giderek, Marksist analizin açık şekilde mekânsal bir biçimini geliştiren ilk kuşağın (ki en iyi örnekleri, Harvey ve Castells'in öncü çalışmalarının yanı sıra radikal ve bölgesel siyasal iktisat üzerine hızla gelişen literatürde de bulunabilir [bkz. 4. Bölüm]) gereksiz şekilde sınırlı bir mekânsal ilişkiler anlayışını kendilerine temel aldıkları ileri sürülebilir. Marksist mekânsal analizin geniş kapsamlı olması gereken sonuçları, böylece radikal araştırmacıların mekânsal fetişizmin farazi tehlikelerinden kaçınmak için giriştikleri iyi niyetli fakat basiretsiz çabaları sonucunda gereksiz şekilde etkisizleşti.

Ne gariptir ki bu yanlış anlaşılmanın ana kaynağı, toplumsal ve mekânsal ilişkilerin yanı sıra üretim ve tüketim gibi yapısal açıdan

bağlantılı başka alanların esasen diyalektik niteliğinin de Marksist analistler tarafından görülmemesinde yatıyor gibiydi. Bunun sonucunda sosyo-mekânsal bir diyalektiği belirleyen karşıtlık, birlik ve çelişki karışımını hassasiyetle incelemek yerine genel olarak nedensel önceliğe dair boş kategorik sorulara odaklanıldı.[1] Bu katı kategorik mantık içerisinde, sosyo-mekânsal diyalektiğin David Harvey tarafından Lefebvre'e zorla yüklenmeye çalışılan iki seçeneğe de uymadığını görmek güçtü. Örgütlenmiş mekânın yapısı, yapılandırma ve dönüşüme dair kendine ait özerk yasaları olan ayrı bir yapı olmadığı gibi, üretimin toplumsal (ve dolayısıyla mekânsal olmayan?) ilişkilerinden doğan sınıf yapısının bir ifadesi de değildir sadece. Örgütlenmiş mekânın yapısı, üretimin aynı anda hem toplumsal hem de mekânsal bir nitelik taşıyan genel ilişkilerinin diyalektik olarak belirlenmiş bir unsurunu temsil eder daha çok.

Bu eşzamanlılığın kurulması için, geleneksel olarak tanımlanmış sınıf ilişkilerine ve dolayısıyla sınıf mücadelesi ve yapısal dönüşümün doğurduğu koşullara karşılık gelecek mekânsal bir benzeşikliğinin var olduğu açıkça gösterilmelidir. Göstermeye çalışacağım gibi, mekân ile sınıf arasında böyle bir benzeşiklik, eşitsiz coğrafi gelişme kavramında daha kesin bir biçimde yansıtılan toplumsal açıdan yaratılmış ve kutuplaştırılmış üretim ilişkilerinde, örgütlenmiş mekânın bölgesel olarak hâkim merkezler ve tabi çevreler diye ikiye ayrılmasında bulunabilir. Toplumsal ve mekânsal

1 (Mekânsal olmayan) toplumsalın ebedi önceliğini korumaya yönelik bu saikin tipik örneklerinden biri, 1978'de New Orleans'taki Amerikan Coğrafyacılar Birliği Yıllık Toplantıları'nda "Topyacı Marksizm" üzerine sunduğum makaledeki ilk sosyo-mekânsal diyalektik tanımım üzerine Richard Walker'ın yorumuydu. Walker ileri kapitalizmde eşitsiz gelişme üzerine yazdığı ilginç bir makalesinde, diyalektik analizin, üretim biçimlerinin mekânsal ilişkilerini zaten içerdiğini, ama toplumsal ilişkilerin (değer ilişkileri olarak) öncelikli olduğunu ileri sürdü. Ne var ki değer ilişkileri, mekânsallık taşımasa ve soyut olsa da her şeye rağmen toplumsal bir olgu olarak tanımlandı. Walker'ın kendisi bu tanımın "diyalektik olmayan ve pratik" bir tanım olduğunu belirtir, ki buna ben de katılıyorum. Mekânsal ilişkiler kapsandıktan hemen sonra, onu mekânsallaştırmadan arındırılmış bir toplum nosyonuna –kapitalizmin gelişimindeki her tarihsel uğrakta bariz şekilde gözlemlenen katı bir yapısal tümel biçiminde– tabi kılan (diyalektik olmayan ya da eleştirel olmayan bir şekilde tabi kılan) şey, diyalektik akıl yürütmenin bu "pratik" askıya alınışıdır.

farklılaşma arasındaki bağıntıların böyle kavramlaştırılması, üretimin mekânsal ilişkilerinin ya da merkez-çevre yapısının üretiminin, toplumsal ilişkilerinden ve sınıf ilişkilerinden ayrı ve bağımsız olduğu anlamına gelmez. Aksine her iki yapılandırılmış (toplumsal ve mekânsal) ilişkiler dizisi, kökleri aynı üretim biçimine dayandığı için benzeşmekle kalmazlar, aynı zamanda diyalektik olarak da ayrılmazdırlar.

Üretim biçimlerinin deyim yerindeyse dikey ve yatay boyutları arasında diyalektik bir bağlantı olduğu, Marx ve Engels'in yazılarında görülebilir: Şehir ve kır arasındaki antitez, bölgesel işbölümü, kentsel yerleşim mekânlarının sanayi kapitalizmi etkisinde bölümlenmesi, kapitalist birikimin coğrafi eşitsizliği, rantın ve toprağın özel mülkiyetinin rolü, artı değerin sektörel aktarımı ve doğanın diyalektiği üzerine tartışmalar. Fakat Marksizmin yüz yılı bu içgörülerin mantığını ve kapsamını geliştirmeye yetmemiştir.[2]

Coğrafi tahayyülün arada kalan dönem içerisindeki körelişi, Marksist mekânsal analizin yeniden canlanmasının neden bu denli zorlu geçtiğine ve mekânsal fetişizme yönelik asılsız korkulara nasıl bu kadar gebe olduğuna bir açıklama getirir. Bu uzun fasıla hem terminoloji, vurgu ve yeterlilik üzerine neden bu kadar ihtilaf yaşandığına; hem de daha birleşik bir mekânsal siyasal iktisadın oluşturulmasındansa kentsel, bölgesel ve uluslararası siyasal iktisatlar arasındaki ayrımların neden sürdüğüne de bir açıklama getirir. Son olarak, Lefebvre haricinde neden bu kadar cesaretsiz kalındığını –yani, mekân içerikli radikal bir siyasal iktisadın yeniden ortaya çıkmasının "yeni" bir kent sosyolojisi, "yeni" bir iktisadi coğrafya, "yeni" bir kentsel politika ya da "yeni" bir planlama teorisinin ortaya çıkışını temsil ettiği iddiaları arasında, neden başka hiçbir ismin, esas ortaya çıkan şeyin aynı zamanda hem tarihsel hem de mekânsal bir diyalektik materyalizm olduğuna ilişkin o son derece radikal çıkarımı kavramaya yanaşmadığını– anlamamızı sağ-

2 Tarihsel olarak mekânsal analizin Marksizm içerisinde neden bu denli az geliştirildiğini açıklamaya yönelik az sayıdaki girişimden biri Lefebvre'in *La Pensée marxiste et la ville* [Marksist Düşünce ve Kent] (1972) kitabında bulunabilir.

lar. Şimdi, sosyo-mekânsal diyalektiğin aslen Soja (1980) ve Soja ve Hadjimichalis'te (1979) ortaya atıldığı biçimde ilk savunmasıyla tarihsel ve coğrafi bir materyalizme yönelik talep yeniden ele alınmaya çalışılacaktır.

Mekânsallık: Mekânın Toplumsal Bir Ürün Olarak Örgütlenmesi

Mekânın kendisi, yani verili bir bağlam olarak mekân ile toplumsal bazlı mekânsallık, yani toplumsal örgütlenme ve üretimin yaratılmış mekânı arasındaki ayrımı olabildiğince açık bir biçimde belirleyerek başlanmalıdır. İster düzeneksel ister diyalektik olsun, materyalist perspektiften bakıldığında, genel ya da soyut anlamda zaman ve mekân, maddenin nesnel biçimini temsil eder. Zaman, mekân ve madde ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır ve bu ilişkinin doğası bilim tarihi ve felsefesinin asli temalarından biridir. Esas itibarıyla fiziksel bir yaklaşım barındıran bu mekân anlayışı, ister felsefi, ister teorik isterse ampirik olsun; ister gök cisimlerinin hareketine isterse de beşeri toplumun tarihi ve tablosuna uygulansın, mekânsal analizin tüm biçimlerini derinden etkilemiştir. Aynı zamanda mekânsal bir nitelik taşıyan her şeye bir nesnellik, kaçınılmazlık ve şeyleşme halesi eklemiş, kalıcı bir fiziksel bileşim ve ilksellik duygusu katmıştır.

Mekânın bu genelleştirilmiş ve soyutlanmış fiziksel biçimi, tarih ve toplumun materyalist analizine kavramsal olarak öyle bir şekilde dahil edilmiştir ki, sosyo-mekânsal diyalektiği tanımanın ilk adımı olan beşeri mekânsal örgütlenmenin toplumsal bir ürün olarak yorumlanmasını ketlemiştir. Fiziksel bağlam olarak mekân, mutlak ve göreli niteliklerine (Leibniz ve öncesine dek uzanan çok uzun bir tartışmadır), insan yaşamının çevresel "taşıyıcısı" olarak özelliklerine, nesnelleştirilebilir geometrisine ve fenomenolojik özlerine dair uzun tartışmalar doğurmuş, birçok açıdan felsefeye konu olmuştur. Fakat söz konusu fiziksel mekân, beşeri coğrafyanın somut ve öznel anlamını analiz etmek için yanıltıcı bir epistemolojik temel sunmuştur. Mekânın kendisi ilksel olarak verili olabilir, fakat mekânın örgüt-

lenmesi ve anlamı toplumsal aktarımın, dönüşüm ve deneyimin bir ürünüdür.[3]

Yine çok benzer bir minvalde, insan tarihi zamanın toplumsal dönüşümünü nasıl temsil ediyorsa, toplumsal olarak üretilmiş mekân da yaşamaya özgü verili koşulların dönüşümünden doğan diğer toplumsal oluşumlarla kıyaslanabilir. Benzer bir şekilde Lefebvre de tabii bir biçimde verili bağlam olarak Doğa ile amaca yönelik insan emeğinin uygulanmasından doğan, dönüşüme uğramış ve toplumsal olarak somutlaşmış bir mekânsallık olan "ikinci doğa" arasında ayrıma gider. Mekânsallığın materyalist yorumu ve tarihsel materyalist analizin coğrafi konusu ve nesnesi haline gelen de işte bu ikinci doğadır.

> Mekân ideolojiden ve politikadan azade bir bilimsel nesne değildir; her zaman politik ve stratejik olmuştur. Mekân, içerikleri bakımından nötr ve tarafsız bir hava taşıyor, rasyonel soyutlamanın ta kendisi gibi görünüyorsa, bunun sebebi doğrudan peyzajda bıraktığı izlerin her zaman seçilemeyen geçmiş süreçler tarafından işgal edilmiş, kullanılmış ve çoktan odak haline getirilmiş olmasıdır. Mekân tarihsel ve doğal unsurlarla şekillendirilmiş ve meydana getirilmiştir, fakat bu politik bir süreçle gerçekleşmiştir. Mekân politik ve ideolojiktir. Adeta ağzına kadar ideolojilerle dolu bir üründür. (1976b, s. 31)

Örgütlenmiş mekân ve üretim biçimi: üç bakış açısı

Mekânın örgütlenmesinin toplumsal bir ürün olduğu –yani amaca yönelik toplumsal pratiklerden doğduğu– kabul edildiğinde, geniş

3 Fizikselci mekân görüşünün hâkimiyeti beşeri mekânsallığın analizine öylesine nüfuz etmiştir ki kullandığımız terminolojiyi çarpıtmaktadır. Dolayısıyla "toplumsal", "iktisadi", hatta "tarihsel" gibi sıfatlar, aksi belirtilmedikçe, insan edim ve güdüleriyle ilişkili bir şey ifade ederken; "mekânsal" terimi daha çok fiziksel ya da geometrik bir imgeyi, toplumsal bağlam ve toplumsal edimin dışında yer alan bir şeyi, "çevrenin" bir parçasını, toplum tarafından yaratılan kurucu bir yapıdan çok –naifçe "mekânsalı" kapsadığı varsayılan– toplumun içinde bulunduğu ortamın bir parçasını çağrıştırır. "Toplumsal mekân" ve "beşeri coğrafya" gibi terimler çoklu ve genellikle birbiriyle uyumsuz anlamlarla bulanık hale geldiğinden beri, İngilizcede örgütlenmiş mekânın doğası gereği toplumsal niteliğini karşılayacak yaygın kullanımlı ve kabul görmüş bir ifademiz aslında yoktur. Bu ve başka nedenlerden ötürü, "mekânsallık" terimini bu toplumsal olarak üretilen mekânı belirtmek için kullanmayı seçtim.

toplumsal çerçeveden bağımsız yapılandırma ve dönüşüm kaidelerine sahip olan ayrı bir yapı olduğu konusunda kuşku kalmayacaktır. Materyalist perspektiften bakıldığında önemli olan şey, verili bir üretim biçimi içerisindeki yaratılmış, örgütlenmiş mekân ile diğer yapılar arasındaki ilişkidir. 1970'lerde Marksist mekânsal analizi her biri farklı üç yönelime ayıran işte bu temel meseledir.

İlk olarak, örgütlenmiş mekâna ilişkin yorumlamaları dolayısıyla hâkim Marksist yaklaşımlara, özellikle de iktisadi temel ve üstyapıya ilişkin tanımlara karşı çıkanlar vardı. Lefebvre bu konuda da çok önemli bir argüman sundu:

> Kentselliğin gerçeklikleri, ister kapitalist ister sosyalist olsun iktisadi temelin yüzeyinde bulunan üstyapısal bir şey olarak tanımlanabilir mi? Hayır. Kentselliğin gerçekliği üretim biçimlerini değişikliğe uğratsa da onları dönüştürmeye yetmez. Kentsellik daha çok bilim gibi, üretimde bir güç haline gelir. *Mekân ve mekânın politik örgütlenmesi toplumsal ilişkilerin bir ifadesidir ama aynı zamanda onlara tepki de verir.*[4]

Şu halde, mekânsal ilişkilerin örgütlenmesini üstyapısal alana hasredilmiş basit bir kültürel dışavurum olarak gören hâkim materyalist formülasyonun aksine, iktisadi temel içerisinde faaliyet gösteren karmaşık bir sosyo-mekânsal diyalektiği mümkün kılmış bulunuyoruz. Lefebvre'in son cümlede öne sürdüğü can alıcı mefhum, sosyopolitik diyalektiğin temel önermesi haline gelir: Toplumsal ve mekânsal ilişkiler diyalektik olarak tepkileşimli ve

4 Daha keskin bir vurguyla birlikte bu gözlem, Harvey'nin (1973) *La Revolution urbaine*'in (1970, s. 25) bir bölümünden yaptığı çeviriden alınmıştır. Lefebvre, mekânın üretimine dair düşüncelerinin gelişiminin bu aşamasında, kapitalist mekânsallığın genel bir kavramlaştırması olarak kentselliğe tutunmuştu. Ne yazık ki açık biçimde kentsel bir nitelik taşıyan bu metafor, geliştirdiği argümanın arkasında yatan çok daha genel mekânsal vurgunun okurlar tarafından görülmesini engelledi ve kentsel olanın şeyleştirilmesi olarak algılanan duruma tepki gösterilmesine neden oldu. Castells, Lefebvre'in kentsel devrim kavramlaştırmasını, Chicago Okulu'nun kent ekolojisine mensup burjuva teorisyenleri tarafından dolaşıma sokulmuş –ve kentselin teorik bir nesne olarak aynı ölçüde kafa karıştırıcı bir aşırı belirlenimi olarak gördüğü– "kent ideolojisinin" sol yorumu olarak tanımlayarak, bu görüşü ete kemiğe büründürecekti.

karşılıklı olarak bağımlıdır; üretimin toplumsal ilişkileri ise (hiç değilse, en başta, örgütlenmiş mekânı toplumsal olarak yapılandırılmış bir olgu olarak gördüğümüz ölçüde) hem mekân oluşturucu hem de mekâna bağlıdır.

Ernest Mandel, kentsele karşılık bölgesel bir çerçevede benzer düşünceler geliştirdi. Mandel (1976, s. 43) kapitalizm etkisindeki bölgesel eşitsizlikler üzerine yaptığı incelemede, "Bölgeler ve uluslar arasındaki eşitsiz gelişme, sermayenin emek sömürüsü gibi aynı temel düzeyde, kapitalizmin özüdür," diyordu. Eşitsiz gelişmenin mekânsal yapısını toplumsal sınıfa tabi kılmayıp ikisini "aynı temel düzeyde" gören Mandel, bölgesel ve uluslararası ölçekte, kapitalist birikim için elzem olduğunu açıkça belirttiği mekânsal eşitsizliklerden güçlü bir devrimci kuvvet doğabileceğini ileri sürerek Lefebvre'nin kent mekânsallığı yorumuna yakın bir mekânsal problematik tanımladı. Mandel başlıca kitabı *Geç Kapitalizm*'de (1975) eşitsiz coğrafi gelişmenin birikim sürecindeki ve dolayısıyla kapitalizmin hayatta kalmasında ve kendini yeniden üretmesindeki can alıcı tarihsel önemi üzerinde durdu. Böylelikle, bölgesel ve uluslararası siyasal iktisat üzerine kaleme alınmış en sıkı ve sistemli Marksist analizlerden birini sundu.

Fakat ne Lefebvre ne de Mandel sosyo-mekânsal diyalektiğin ölçekler-arası bir sentezini yapamadı ve bu yüzden formülasyonları yarım kaldı. Buna rağmen, kapitalist toplum içerisindeki mekânsal ilişkilerin yapısına –geleneksel olarak emek ve sermaye arasındaki doğrudan toplumsal çatışmayla, yani "dikey" sınıf mücadelesiyle ilişkilendirilene benzer şekilde– önemli bir dönüştürücü potansiyel atfeden Lefebvre ve Mandel, mekânsal determinizm hayaletinin yeniden ortaya çıktığını düşünen başka Marksistlerin güçlü bir direnç göstermelerine yol açacak bir bakış açısı sundular. Örgütlenmiş mekânın üretimin toplumsal ilişkilerinin bir yansımasından fazlası olabileceğine, üretim biçimine ilişkin büyük çelişkiler ve dönüştürücü potansiyeller oluşturabileceğine, sınıfsal yapı ve ilişkilere bir bakıma benzer bir nitelik taşıdığı düşüncesine gösterilen bu direnç, çok daha geniş bir başka radikal araştırmacı grubunun ortak özel-

liğiydi. "Yeni" kentsel ve bölgesel siyasal iktisatta devamlı olarak eleme yaparak, Marksist ortodoksiyi bir biçimde ayakta tutmaya çalışan ve sayıları giderek artan bir eleştirmenler grubu buna dahildi. Neo-Marksist analizin daha klasik Marksist yaklaşımlara gerçek anlamda yeni denebilecek çok az şey kattığına, geleneksel sınıf analizinin merkezi konumunun dokunulmaz olduğuna ve dolayısıyla, neo-Marksist kentsel ve bölgesel analizlerin ilginç olmakla beraber genellikle kabul edilemez şekilde revizyonist ve analitik bakımdan bulanık olduğuna dair görüş bu grubun ayırt edici özellikleriydi. Bu grubun benimsediği mekân kavramlaştırması (ya da kavramlaştırmaması), Marx sonrası Marksizmin geleneksel tarihselciliğinden tabii ki pek de sapmıyordu.

Ne var ki bu iki aşırı uç arasında bir yere düşen üçüncü bir yaklaşım saptanabilir. Bu yaklaşımı deneyenler, hiç değilse dolaylı olarak, Lefebvre ve Mandel'in tanımladığına çok benzer bir formülasyon benimsemiş gibiydi. Açık bir duruş sergilemeye zorlandıklarında ise, mekânsal olmayan toplumsal sınıf tanımlamalarının üstünlüğünü ileri sürüyor, hatta bazen kendi analizlerinin sonuçlarına zar zor karşı koymaya çalışıyorlardı. Her biri, tanımladığım biçimiyle sosyo-mekânsal diyalektiğin keskin tanımlamalarını sunan Manuel Castells, David Harvey, Immanuel Wallerstein, André Gunder Frank ve Samir Amin bu gruba dahildi. Ne var ki yine bütün bu isimler mekânsallığın kurucu önemini açıkça teslim etmekten geri durarak, kapitalizmin gelişimi ve ayakta kalmasında mekânsal yapının rolü üzerine analitik açıdan zayıf ve savunmasız pozisyonlara çekildi. Demin bahsi geçen ilk grup sosyo-mekânsal diyalektikten bazen abartıya kaçarak söz ederken, bu grup ise anlam ve sonuçlarını yeterince kavrayamadan ondan geri çekiliyor, mistifiye edici bir tezatlık yaratıyordu; ki bu da daha ortodoks Marksist eleştirmenlerin tepkisini çekiyordu.

Önemli bir örnek olarak, eski öğretmeni Lefebvre'in yazdığı *Kentsel Devrim* ile karşıtlık oluşturmak için bile isteye isimlendirilmiş bir kitap olan *The Urban Question*'da [Kentsel Sorun] (1977) Castells'in mekânı kavramlaştırmasını ele alalım.

> Şehri toplumun mekân üzerine yansıması olarak görmek, hem zaruri bir başlangıç noktası hem de fazlasıyla basit bir yaklaşımdır. Zira coğrafi betimlemenin ampirisizminin ötesine geçmemiz gerekse de, üzerinde toplulukların ve kurumların edimlerinin, geçmiş nesillerin bıraktığı izler dışında herhangi bir engelle karşılaşmadan, kaydedildiği beyaz bir sayfa olarak mekânı tahayyül etmek gibi çok büyük bir risk söz konusudur. Bu ise doğayı bütünüyle kültür tarafından şekillendirilmiş bir olgu olarak düşünmekle aynı kapıya çıkar; halbuki toplumsal problematiğin kendisi, bu iki terimin *ayrılmaz birliğinden*, belirli bir biyolojik türün (sınıflara ayrıldığı için belirli), yani "insanın", yaşamı için ve emeğinin ürününe diferansiyel bir şekilde el konulmasına karşı yürüttüğü mücadelesi içerisinde kendisini dönüştürdüğü ve çevresini dönüştürdüğü *diyalektik süreç* üzerinden doğmaktadır.
>
> *Mekân*, başka unsurlarla ilişkili *maddi bir üründür;* bu unsurlar arasında, mekâna (ve birleşimin diğer unsurlarına) bir biçim, bir işlev ve toplumsal bir önem katan belirli toplumsal ilişkilere giren insanlar da vardır. Bu nedenle mekân, toplumsal yapının pratiğine yönelik basit bir vesile değil, bir toplumun belirlendiği her bir tarihsel birlikteliğin somut dışavurumudur. Dolayısıyla mesele, tıpkı herhangi bir gerçek nesne için olduğu gibi, *mekânın mevcudiyetini ve dönüşümünü belirleyen yapısal ve konjonktürel yasaları* ve tarihsel bir gerçekliğin diğer unsurları üzerinden ifade buluşunun özgüllüğünü saptamaktır. Dolaylı bile olsa, genel bir toplumsal teorinin ayrılmaz parçası olmayan herhangi bir mekân teorisinin var olmadığı anlamına gelir bu. (s. 115, vurgular eklenmiştir)

Sosyo-mekânsal diyalektik içeren bu karmaşık pasaj reddedilen Lefebvre'ci görüşe bir alternatif olarak sunulur. İngilizce çevirisinden okuyanların yaşadığı kafa karışıklığına şaşmamalı. Bizzat Castells'in kavramlaştırması ikinci grup tarafından revizyonist ve Weber'ci olmakla itham edildi. Örneğin Harloe (1976, s. 21) Lefebvre'de eleştirdiği hatanın aynısına Castells'in de düştüğünü, yani mekânsal yapıyı üretime ve sınıf ilişkilerine uzanan köklerinden ayırdığını iddia etti. Bu hatanın, kolektif tüketimin ve tüketim sürecinin başka toplumsal ve mekânsal yönlerininin yersiz şekilde daha fazla vurgulanmasına neden olduğu ileri sürüldü. Bu durumsa

üretimin kapitalist kentleşmedeki daha asli rolününün altüst edilmesi olarak yorumlandı.[5]

Fakat şimdi Castells'in "mekân teorisi üzerine tartışma" olarak adlandırdığı tartışmaya yaptığı esas katkıya dönelim. Castells mekânı açıkça, kültür ile doğanın etkileşiminden diyalektik bir şekilde doğan maddi bir ürün olarak sunuyordu. Dolayısıyla mekân toplumsal yapının sade bir yansıması, onun "hayata geçişinin basit bir vesilesi" değil, tekil olguların oluşturduğu birleşimin somut dışavurumu, etkileşen maddi unsur ve etkilerin "tarihsel birlikteliği" idi. O halde bu yaratılan mekânı ne şekilde anlayabilir ve yorumlayabiliriz? İzlenecek yol, Castells'in tanımıyla "mekânın mevcudiyetini ve dönüşümünü belirleyen yapısal ve konjonktürel yasalar"dan geçiyordu; ki bu da o dönem Castells'in kentsellik konusuna yaklaşımına damgasını vuran Althusser'ci yapısalcılığın güçlü bir belirtisiydi.

Görünürde Castells ile Lefebvre'i birbirinden ayıran şey, ilkinin ileri sürdüğü, "belirli toplumsal ilişkilerin" mekâna ve "birleşimin tüm diğer unsurlarına" bir biçim, bir işlev ve toplumsal bir önem kattığı yönündeki mesnetsiz argümandı. Bir şekilde mülkiyet haklarını kapsarken bu hakların mekânsal/teritoryal boyutlarını görmezden gelen, üretimin sözde mekânsal olmayan toplumsal ilişkilerinin belirlediği tek bir "yapılandırma"ya böylece belirleyici bir rol biçiliyordu.

Lefebvre'in sınıf oluşumunu üretimin hem toplumsal hem de mekânsal ilişkileriyle bağlantılandırıp, "toplumsal problematiği" ise eşzamanlı bir –dikey ve yatay boyutlu– toplumsal ve mekânsal işbölümüne yerleştirerek tanımlamaya ve değiştirmeye soyunduğu belirleyici ilişki tam da buydu. 1970'lerde üretimin bu mekânsal iliş-

5 Uluslararası işbölümü ve kapitalist dünya ekonomisinin eşitsiz gelişmesine açık şekilde mekânsal bir boyut getirmeye çalışan Wallerstein ve diğer isimlere karşı hemen hemen aynı zamanlarda çok benzer bir tepki doğması ilginçtir. Onlar da (üretime karşı) tüketimi ve mübadeleyi aşırı ölçüde vurgulamaları, burjuvazinin sınıf mistifikasyonlarına (Max Weber'den çok Adam Smith üzerinden) gizlice dönmeleri, tarihi ve kapitalist gelişmeyi uygunsuz bir biçimde mekânsallaştırmaları (yani, merkez-çevre yapısı ve kapitalist birikimin küresel ölçekteki faaliyetleri aracılığıyla, üretimin yerinde gelişmekte olan toplumsal ilişkilere dışsal olan kuvvetleri aşırı şekilde vurgulamaları) yüzünden eleştirildiler.

kilerinin ve mekânsal işbölümlerinin sıkı bir formülasyonu henüz oluşturulmamıştı, üretimin toplumsal ilişkilerine ve toplumsal işbölüme ilişkin Marksist analizlerin taşıdığı derinlik ve inandırıcılıkla boy ölçüşebilecek bir yaklaşım olmadığı ise kesindi. Ne var ki yüz yıllık Marksizmin materyalist tarih yorumuyla boy ölçüşebilecek materyalist bir mekânsallık yorumu geliştirememiş olmasına dayanarak sosyo-mekânsal diyalektik formülasyonunu reddetmenin bir gerekçesi de yoktu.

Batı Marksizminde mekânsallığın gözardı edilişinin kökleri

1970'li yıllarda Marx, Engels ve Lenin'in klasik yapıtlarında güçlü coğrafi ve mekânsal sezgiler olduğunu, fakat bu vurgu ve yönelimlerin izleyen nesiller tarafından yeterince geliştirilemediğini ileri sürmek Marksist coğrafyacılar ve kent sosyologları arasında yaygınlaştı. Bu nedenle birçok isim, bu klasik gözlemleri çağdaş kapitalizm bağlamında açımlayıp geliştirerek Marksist mekânsal analize yaklaştı. David Harvey'nin kapitalist birikimin coğrafyasına uyguladığı analiz (1975) ve Jim Blaut'un emperyalizm ve milliyetçilik üzerine çalışması (1975) bunların mükemmel örnekleridir. Marx'ın yazılarının olası coğrafi çıkarımlarına yönelik daha büyük projelerse, *Antipode*'a katkıda bulunan isimlerin ve dergiye bağlı Sosyalist Coğrafyacılar Birliği üyelerinin kılavuzluğunda yürütüldü.

Mekânsal analizin bunca süre boyunca neden böylesine güdük kaldığını açıklamaya ise pek yanaşılmadı. Batı Marksizmi gerçekten de çok yakın bir zamana kadar, mekânın örgütlenmesini ya bir "taşıyıcı" ya da dışsal bir yansıma gibi, toplumsal dinamiğin ve toplumsal bilincin bir aynası olarak yorumlayarak burjuva toplumsal bilimlerinin gelişimine koşut bir çizgi izledi. Toplumsal yaşamın mekânsallığı, neredeyse Durkheim'cı bir yaklaşımla dışsallaştırılmış, toplumsal ve tarihsel süreçler üzerindeki tesiri bakımından nötrleştirilmiş, en fazla bir fon ya da sahne olarak görülmüştü. Mekânsal analizin Marksizmde böyle arka plana itilişine açıklama getirmek hâlâ büyük önem arz eden bir konudur. Ne var ki başlangıç niteliğinde birkaç sav ileri sürülebilir.

1. *Grundisse'nin gecikmeli ortaya çıkışı.* Çevirisi ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan epey sonra yaygın olarak neşredilen Marx'ın *Grundrisse*'si, tüm yazdıkları arasında en fazla sayıda açıkça coğrafi analiz barındıran kitabıdır. İki cildi Rusçada ilkin 1939 ve 1941'de yayımlandı. İlk Almanca basımı 1953'te, ilk İngilizce basımıysa 1973'te çıktı. Dahası Marx, artık malum olduğu üzere, *Kapital*'in dünya ticareti ve kapitalizmin coğrafi genişlemesini ele alacak sonraki kitaplarına ilişkin tasarılarını hiçbir zaman noktalamamış, onların olası içeriğine sadece geç dönem yapıtı *Grundrisse*'de işaret etmişti. Söz konusu kaynaklar olmayınca, *Kapital*'in yayımlanmış kitaplarındaki mekânsallıktan büyük ölçüde uzak, kapalı bir dizgeye dayalı teorizasyona fazla ağırlık verildi. Marx, argümanlarını belirli tarihsel ve coğrafi örneklerle açıklamaktan hiçbir zaman geri durmasa da, *Kapital*'in özellikle birinci ve ikinci kitapları, adeta bir toplu iğne başında yer alıyormuşçasına sistematik bir biçimde yapılandırılan, esasen mekânsız bir kapitalizm tanımlayarak, kapalı bir ulusal ekonominin basitleştirici varsayımları içerisine sıkışmıştı. Üçüncü kitap ve ona eklenecek iki cilt, dünya pazarlarının tarihsel ve coğrafi analizi, sömürgecilik, uluslararası ticaret, devletin rolü vb.'ye; esas itibarıyla ise üretici sektörler, bölgeler ve ulusların eşitsiz gelişmesinin analizine yönelerek Marx'ın teorisini somutlaştıracaktı.

Emperyalizm teorisi ve eşitsiz gelişme süreçlerinin bununla bağlantılı kavramlaştırmaları Bukharin, Lenin, Luxemburg, Troçki ve başkalarının yaptıkları katkılar sayesinde coğrafi analizin Batı Marksizmindeki asli bağlamı haline geldi. Söz konusu emperyalizm teorizasyonlarında örtük bir mekânsal problematik vardı, fakat bu problematik kapitalizmin coğrafi genişlemesinin nihai bir limiti olduğuna dair basit farkındalığına dayanıyordu temelde. Büyük teorisyenlerin önemli bir kısmı sermayenin coğrafi sınırlarına dayanacağına pek ihtimal vermiyordu, zira dünya tümden kapitalist olmadan çok önce toplumsal devrim duruma müdahale edecekti. Bütün bunlara rağmen, eşitsiz coğrafi gelişme süreçlerinin geçerliliği teslim edilmiş; Wallerstein, Amin, Emmanuel, Pallois, Hymer ve özellikle Ernest Mandel gibi isimlerin öncülüğünde gözden geçirilmek üzere

teorik ve politik gündeme alınmıştı. *Grundrisse*'nin savaş sonrası yayımlanan çevirisinin bu yeni nesil üzerinde ne ölçüde etkili olduğu sorusu ilginç bir soru olmakla birlikte hâlâ çözüme kavuşmayı beklemektedir.

2. *Batı Marksizminde mekânsallık karşıtı gelenekler.* Marx'ın yapıtlarında, kapitalizmin coğrafi genişlemesi üzerine yapılan daha sonraki çalışmalarda ve gerek *Alman İdeolojisi*'nde, gerekse Marx'ın diğer yazdıklarında, şehir-kır antitezi üzerine yapılmış, yine eşit ölçüde mekânsal bir nitelik taşıyan son derece güçlü yorumlamalardaki mekânsal vurguların geliştirilememiş olması da köklü mekânsallık karşıtı geleneğe bağlanabilir. Tarihin coğrafi izahatini reddetme geleneği, belki de çelişkili bir biçimde, Marx'a ve onun Hegelci diyalektiğe verdiği karşılığa dayanmaktadır.

Hegel ve Hegelcilik birçok bakımdan, mükemmelleştirilmiş aklın zemini ve aracı olarak mekânı ülke-devlet biçiminde şeyleştiren ve fetişleştiren, çok güçlü bir mekânsal ontoloji ve fenomenoloji ortaya koymuştu. Lefebvre'in *Mekânın Üretimi*'nde (1974, s. 29-33) ileri sürdüğü gibi, Hegel için tarihsel zaman, devlet-ideası olarak mekâna içkin olan rasyonellik içinde donmuş ve sabitlenmişti. Böylece zaman mekâna tabi kılınmış, tarihin kendisiyse bölgesel bir "tin" olan devlet tarafından yönetilmişti. Marx'ın anti-Hegelciliği idealizmin materyalist eleştirisiyle sınırlı değildi. Aynı zamanda tarihselciliği –devrimci zamansallığı– mekânsallığın tini karşısında yeniden üstün kılma girişimiydi. Bu projenin içinden, mekânın tarihsel ve toplumsal olarak belirleyici bir konuma taşınmasına karşı güçlü bir tepkisellik ve direncin ortaya çıkmasıyla, Marx'ın neredeyse bütün yazılarına işlemiş anti-Hegelci bir mekânsallık karşıtlığı doğdu.

Tarih ve coğrafyanın, zaman ve mekânın önceliksiz yeniden birleşiminin, "yadsımanın yadsınması"nın olanağı, Marx'ın fetişizm teorisinin daha sonra gelen sistemleştirmeleri altında kaybolmuştu. İnsanlar tarihin yapılışı içinde bağlama oturtuldukça tarihsel bir materyalist diyalektik benimsendi; fakat insanların kendi coğrafyalarını yaptıkları ve yaptıkları tarafından kısıtlandıkları –ma-

teryalist bile olsa– mekânsal bir diyalektik kabul edilmiyordu. Bu tarz bir mekânsallık karşıtlığının belki de en katı sistemleştirilmesi, mekânsal bilincin, dikkatleri sınıf mücadelesinden uzaklaştırmak için devlet ve sermaye tarafından manipüle edilen bir yanlış bilinç ve şeyleşmenin ta kendisi olarak sunulduğu *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde, Lukács tarafından yapılmıştır.

Mekânsallık karşıtı bu zırh, sugötürmez bir mekânsal şeyleştirmeye dayalı, Marksizm ve işçi sınıfına yönelik birçok saldırıya (bu saldırıların en tehlikesizi Le Corbusier'in "Mimarlık ya da Devrim" arasındaki seçimiyken, açık ara en şiddetlisiyse faşizmdi) karşı konulmasında epey yararlı oldu, fakat aynı zamanda mekânsal analiz ve coğrafi açıklamanın tüm biçimlerini fetişizm ve yanlış bilinçle ilişkilendiriyordu. Bu gelenek Marksist mekânsal analizin gelişimini ketlemeyi sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda devlet, ulusçuluk ve yerel politikaya ilişkin yeterli ölçüde somutlaşmış bir Marksist teorinin formülasyonunu çevreleyen o tipik kafa karışıklığına da kısmen neden olmuştur.

İkinci Enternasyonal'den çıkan ve Stalinizm etkisinde güçlenen Marksist dogmatizmin mekân karşıtı karakterinin de altı çizilmelidir. Marksist teori ve pratiğin diğer birçok yönüyle birlikte mekânsallığa ilişkin sorular, İkinci Enternasyonal ve onun liderleri tarafından kısır bir iktisadi indirgemecilikle ele alındı. Stalin döneminde Marksizm, teknokratik düşüncenin ve altyapı ile üstyapı arasındaki bağlanlantılarda iktisadi nedenselliğin esas alınmasıyla, pozitivist bir bilimciliğe dönüştürüldü. Kültür, politika, bilinç, ideoloji ve bunlarla beraber mekânın üretimi, iktisadi altyapının basit yansımalarına indirgendi. Mekânsallık, maddi mevcudiyetin diğer unsurlarıyla olan diyalektik ilişkisi koparıldıkça, ekonomizm tarafından sindirildi.

3. *Kapitalist sömürünün değişen koşulları.* Başta ihmal edilirken, Marksizmde mekânsal problematiğe yönelik ilginin son zamanlarda canlanmış olması, nihayetinde değişen maddi koşulların bir yansıması olabilir. Lefebvre *La Pensée marxiste et la ville* (1972) adlı

kitabında, on dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyılın başına kadar mekânsal problematiğin, hem emek sömürüsü hem de temel üretim araçlarının yeniden üretimi bakımından, bugün olduğundan kesinlikle daha az önem taşıdığını ileri sürdü. Rekabetçi sınai kapitalizmin koşulları içerisinde makineler, mallar ve işgücü; özel toplumsal mevzuatlar (iş sözleşmeleri, medeni kanunlar, teknoloji anlaşmaları) ve baskıcı devlet aygıtlarıyla (polis, ordu, sömürge yönetimi) yeniden üretildi. Mekânın üretimi hem esnek ve uyarlanabilir nitelikteydi, hem doğrudan piyasa ve devlet gücü marifetiyle şekillendiriliyordu. Örneğin sınai kapitalizme dayalı şehirlerin mekânsal yapısı, işlevsel eşmerkezliliği ve toplumsal sınıfın ayrılmış sektörleriyle kendini sürekli tekrar etmiştir.

Sömürü ve toplumsal yeniden üretim, öncelikli olarak zamanın manipüle edilebilir matrisi içinde yerleştirildi. Ne de olsa Marx'ın artı değer ile değişken sermaye arasında kurduğu orantı olan sömürü oranı, emek-değer teorisi ve bu teorinin toplumsal olarak gerekli emek zamanı ölçümünden türetilen bir tabirdir. Sermayenin organik oluşumu ve kâr oranına ilişkin formüller gibi, bu çıkarım da, kapitalist üretim ilişkilerine dair kayda değer bir mekânsal farklılaşma ve eşitsizlikten yoksun bir kapalı sistem varsayar. Ayrıca, genişleyen sanayileşmeye bağlı olarak gelişen kitlesel kentleşme hesaba katılırsa, asgari ücrete ve sermayenin üretim noktasında emek üzerindeki tahakkümüne dayalı doğrudan sömürü sürecine kıyasla, işgücünün yeniden üretimi çok daha az önem arz eden bir meseleydi. Mutlak artı değerin çıkarılmasında, zamanın toplumsal örgütlenmesi mekânın örgütlenmesinden daha önemli görünüyordu.

Çağdaş kapitalizmde (nedenleri ve zamanlaması vb. ile birlikte geçiş ve yeniden yapılandırma sorusunu da şimdilik bir kenara koyarsak) kapitalizmin hayatta kalmayı sürdürmesini sağlayan koşullar değişmiştir. Emek zamanının sömürüsü mutlak artı değerin ana kaynağı olmayı sürdürmekte; fakat bunu işgünü süresinin azalması, asgari ücret, ücret anlaşmaları ve işçi sınıfı örgütlenmesinin ve toplumsal hareketlerin diğer kazanımlarının çizdiği, giderek daralan sınırlar içerisinde sürdürmektedir. Kapitalizm, teknolojik

değişme, sermayenin organik oluşumundaki değişiklikler, devletin giderek daha kuşatıcı rolü ve sermayenin tam olarak kapitalistleşmemiş üretim alanlarına nüfuz edişiyle (gerek güçlendirme yoluna giderek içeride, gerekse dünyadaki daha az sanayileşmiş bölgelere uygulanan eşitsiz gelişme ve coğrafi "yaygınlaştırmayla" dışarıda) sağlanan sermaye fazlalarının net transferleriyle birlikte göreli artı değerin elde edilmesine gittikçe daha fazla ağırlık vermek durumunda kalmıştır. Bu durum, üretimin toplumsal ilişkilerinin pürüzsüz biçimde yeniden üretilmesini güvenceye almak ve düzenlemek için mutlak sistemlerin oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Mekânın üretimi bu süreçte can alıcı bir rol oynar. Lefebvre'in, "zamanında kentselliği üreten sanayi[nin], şimdi onun tarafından üretil[diğini]" ileri sürmesine neden olan gelişme, kapitalizmde zamansallıkla mekânsallığın önemlerindeki bu değişimdi.

Mekânsal Problematiği Tanımlamak

Sistematik bir Marksist mekân analizinin gelişimi, büyük ölçüde, kapitalizmin 1960'larda geçirdiği kriz nedeniyle hem merkez hem de çevre ülkelerde yaşanan toplumsal ve mekânsal çelişkilerin yoğunlaşmasıyla çakıştı. Fakat bu dönemin çok öncesinde, Batı Marksist geleneğinde bu durumun öncüsü sayılabilecek gözden kaçmaması gereken birkaç önemli gelişme vardı. Batı Marksizmindeki mekânsal düşüncenin ana kaynağının emperyalizm teorileri olduğu yaygın olarak kabul edilir. Ne var ki birkaç önemli öncül daha vardı.

Örneğin 1917 ile 1925 yılları arasında SSCB'de, şehir planlamacıları, coğrafyacılar ve mimarlardan oluşan bir avangard hareket, Sovyet toplumundaki diğer devrimci hareketlerin dengi olacak "yeni bir sosyalist mekânsal örgütlenme" yaratmaya çalıştı (bkz. Kopp, 1971). Mekânsal dönüşümün, devrimci toplumsal değişimin otomatik bir yan ürünü olduğu düşünülmüyordu. O da bir kolektif bilincin oluşturulmasını ve mücadeleyi gerektiriyordu. Böyle bir çaba sarf edilmezse, mekânın devrim öncesi örgütlenmesi top-

lumsal eşitsizlik ve sömürüye dayalı yapılar üretmeye devam edecekti. Radikal mekânsal düşünürlerden oluşan bu grubun yenilikçi faaliyetleri hiçbir zaman tam olarak kabul görmedi ve nihayetinde mekânın sosyalist tarzda yeniden yapılandırılmasına yönelik devrimci denemeleri Stalin dönemindeki sanayileşme ve askeri güvenlik hamlesi sırasında terk edildi. Üretimcilik ve askeri strateji, Sovyetler Birliği'nin mekân politikası üzerinde hâkimiyet kurarak, sosyalist dönüşümde daha derin bir mekânsal problematiğin önemini hemen hemen tümüyle örttü.

Antonio Gramsci'nin başlangıç niteliğindeki katkıları

Marksist mekânsal analizin gelişimine yapılmış ve sıkça göz ardı edilen bir diğer önemli katkı, Antonio Gramsci'nin çalışmalarında bulunabilir. Gramsci'nin çalışmaları 1920'lerde ve Büyük Buhran'ın başlangıç döneminde Avrupa'daki kentsel ve bölgesel sorunların dikkatle işlenmiş birtakım analizlerini içerdiği için güncel koşullardan kopuk değildir. Fakat Güney İtalya'nın bölgesel geri kalmışlığı, Torino'daki kentsel gelişim, konut sorunu ve kentselle kırsal proletarya arasında gelişen ittifaklara dair bu özel çalışmalara kıyasla; zamanın hâkim ekonomizmine karşı kapitalizmin politik, kültürel ve ideolojik boyutlarına eğilip, özellikle de modern kapitalist devletin ve onun dayattığı bölgesel işbölümünün oynadığı rolün ayrıntılarına girmeye yönelik daha genel bir çaba güncel koşullarla daha da yakından ilgilidir.

Belirli bir toplumsal yapılanma içeren "ilişkiler toplamına" yaptığı vurguyla Gramsci, üretim tarzını zaman ve mekânda, tarih ve coğrafyada, devrimsel stratejinin zorunlu bağlamı haline gelen belirlenmiş bir konjonktürel çerçeve içerisinde somutlaştırdı. Başlı başına mekânsal bir problematik ileri sürülmemişti; fakat böyle bir problematiğin temelleri, toplumsal oluşumun ve mekân, konum ve bölgesel topluluğun özellikleri içerisinde yerleştirilmiş mekânsal ilişkilerde açıkça görülüyordu.

Gramsci için devrimsel strateji, her biri toplumsal yaşamın kapitalizm etkisindeki mekânsallığıyla şu veya bu şekilde ilişkili, birbirine bağlı üç alanda konumlanmıştı. İlkin, Gramsci'nin İtalyan toplumsal oluşumunun politik ve ideolojik yapıları üzerine gerçekleştirdiği analizlerde, kapitalist devlet ve onun baskı/meşrulaştırma ve maddi/ideolojik yeniden üretim içeren ikili ve çelişkili işlevlerine dair çağdaş teorizasyonların nüvelerini bulabiliriz. Hegemonya üzerine yaptığı vurgu ve popüler kültür, devletin günlük yaşam üzerindeki denetimi, yerel "konsey" örgütlerinin önemiyle fiili ve bölgesel yapılar arasındaki ilişkiler üzerine yaptığı çalışmaları, sosyo-mekânsal diyalektiğe dair belli bir anlayış yansıtır.

Vurgulanan ilk husus da ikincisiyle ilişkilidir: işçi sınıfının üretim noktasında, yani işyerinde sömürülüşüne karşı, ikametgâhında, tüketim ve yeniden üretim noktasında sömürülüşünün rolü. Gramsci'nin çalışmaları, "konut sorunu"nun yeni bir gözle değerlendirilmesine zemin açmakla kalmadı, aynı zamanda hem İkinci Enternasyonal'in ekonomizmi ve üretimciliğine, hem de dönemin İtalyan Sosyalist ve Komünist partilerinin "işçiciliğine" doğrudan meydan okudu. Bunların yanı sıra, kolektif tüketim üzerine süren yerel mücadeleler ve kentsel, kırsal ve bölgesel toplumsal hareketlerin mobilizasyonu üzerine eğilen yeni bir kentsel ve bölgesel siyasal iktisadın yükselişini muştuladı.

Son olarak bu iki stratejik vurgu, Gramsci'nin aynı amaçlar doğrultusunda mücadele eden ve kapitalist krizin özgül koşullarıyla konjonktürel olarak bağıntılı bir popüler hareketler ittifakı olarak kavramlaştırdığı devrimci tarihsel blokta tekrar bir araya geldi. Söz konusu koşullar sadece iktisadi değil, aynı zamanda politik, kültürel ve ideolojik koşullardı; üretim ve yeniden üretimi, işyeri ve bölgesel topluluğun her ikisini birleştiriyordu. Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde modern kapitalist toplumun artan karmaşıklığını, devlet güç ve baskıya başvurmaktansa meşrulaştırıcı hegemonyasına giderek daha fazla bel bağlarken, politik, kültürel ve ideolojik mücadeleleri yeni bir aşamaya taşımak gerektiğini gördü. Devrimci bilincin kökleri böylece "günlük yaşamın fenomenolojisine" dayandırıldı.

Gramsci ile Lefebvre arasındaki fark, bu günlük yaşam fenomenolojisinin mekânsallaştırılmasının aslında ne denli açık ve vurgulu bir şekilde yapılacağıyla ilgilidir. Gramsci gibi Lefebvre de Marksizmin dogmatik ve indirgemeci yorumlamalarına karşı ısrarla mücadele etmiş ve modern solun *işçiciliğine* (işyerindeki sömürü ve mücadeleye, dolayısıya da genel grev gibi bütüncülleştirici stratejilere yapılan dar vurgu) getirilecek eleştiriye temel olarak, *gündelik yaşamda* yerleşik çok yönlü sömürüyü yeniden ileri sürmüştür. Gramsci için olduğu gibi Lefebvre için de "devrim sadece konjonktürel olarak", yani köylü sınıfı ile entelektüellerin girebileceği bir ilişkiler birliği ve belli birtakım sınıf ilişkileri içinde gerçekleşebilir (1976a, s. 95). Ne var ki Lefebvre bir sonraki adımda "konjonktürü mekânsallaştırarak" devrimci bilinç ve mücadelenin merkezine bir mekânsal problematik yerleştirir.

Mekânsal problematik ve kapitalizmin varlığını sürdürmesi

Lefebvre'in çalışmaları, kapitalizmin Marx'ın dönemindeki rekabetçi sanayi biçiminden günümüzün ileri, perde arkasından yönetilen ve oligopolcü sanayi kapitalizmine dek nasıl ve neden varlığını sürdürebildiğini politik açıdan kavramaya yönelik ısrarlı bir arayışın damgasını taşır. İkinci Bölüm'de aktardığım üzere, Lefebvre modern dünyada gündelik yaşam kavramlaştırmasından başlayıp devrimci kentleşme ve kentçilikten geçerek mekânın toplumsal üretimine ilişkin temel savına kadar gitgide ayrıntılandırdığı bir dizi "kesitirim" sundu. Bu sav, Lefebvre'in açıkça mekânsallaştırılmış metinleri arasında İngilizceye çevrilen tek kitabı olan *La Survie du capitalisme*'de [*The Survival of Capitalism*] (1976a, s. 21) belirgin şekilde yoğunlaştırılmıştır.

> Kapitalizm bir asırdır içsel çelişkilerini (çözemese bile) azaltabilmiş, dolayısıyla *Kapital*'in yazılışından sonraki yüz yılda "büyüme" göstermeyi başarabilmiştir. Bunu ne pahasına başardığını hesaplayamasak da, ne yolla yaptığını biliyoruz: *mekânı işgal ederek, bir mekân üreterek.*

Lefebvre, bu ileri kapitalist mekânı, doğrudan doğruya üretimin toplumsal ilişkilerinin yeniden üretimiyle, yani bir bütün olarak kapitalist sistemin kendi varlığının süresini tanımlayıcı yapılarını koruyarak uzatabildiği süreçlerle bağlantılandırır. Üç yeniden üretim düzeyi tanımlar ve zaman içerisinde, üretici güçlerin gelişimiyle birlikte sermayenin her üç düzeye doğrudan müdahale edebilme ve etkileme kabiliyetinin geliştiğini ileri sürer. Birincisi, esas olarak aile ve akrabalık bağlamında yer alan biyo-fizyolojik düzeydir; ikincisi emek gücünün (işçi sınıfının) üretimi ve üretim araçlarıdır; üçüncüsü ise üretimin toplumsal ilişkilerinin daha da kapsamlı yeniden üretimidir. İleri kapitalizmde mekân örgütlenmesi, ağırlıklı olarak hâkim toplumsal ilişkiler sisteminin yeniden üretimiyle ilgili bir şey haline gelir. Bununla eşzamanlı olarak, söz konusu hâkim toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi, kapitalizmin varlığını sürdürmesinin asli dayanağı haline gelir.

Lefebvre argümanını, hâkim toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği yerin toplumsal olarak üretilmiş mekân (ileri kapitalizmde, kırsal kesimde bile, esas olarak kentleşmiş mekân) olduğu savına dayandırır. Bu ilişkiler, ilerleyen kapitalizm tarafından gittikçe "işgal" edilen, parçalara ayrılan, ayrı metalar halinde homojenleştirilen, denetim mevkileri olarak düzenlenen ve küresel ölçeğe yayılan, somutlaşmış ve yaratılmış bir mekânsallık içinde yeniden üretilirler.

Kapitalizmin varlığını sürdürmesi –daha çok, bürokrasi (yani devlet) güdümlü kolektif tüketim, merkez ve çevrelerin çoklu ölçekte ayrımlaşması ve devlet iktidarının gündelik yaşama nüfuz etmesiyle kotarılan– parçalanmış, homojenleştirilmiş ve hiyerarşik olarak yapılandırılmış bir mekânın bu kendine özgü üretimi ve işgaline bağlı olarak gerçekleşmiştir. İşçiciliğin o sabit stratejisi uyarınca basit bir şekilde üretim durdurulduğunda değil, üretim ilişkileri artık daha fazla yeniden üretilemediğinde kapitalizmin nihai krizi gelebilir.

Dolayısıyla sınıf mücadelesi (evet, hâlâ sınıf mücadelesidir) şu hassas noktayı kuşatmalı ve ona odaklanmalıdır: mekânın üretimi, sömürü ve tahakkümün bölgesel yapısı ve bütün olarak sistemin

mekânsal olarak kontrol edilen yeniden üretimi. İleri kapitalizmin dayattığı mekânsal örgütlenme tarafından sömürülen, tahakküm altında bırakılan ve "çevreye itilen" herkesi de içermelidir: topraksız köylüler, proleterleştirilmiş küçük burjuvazi, kadınlar, öğrenciler ve ırksal azınlıklarla birlikte işçi sınıfının kendisi. Lefebvre'e göre söz konusu mücadele, ileri kapitalist ülkelerde, kapitalist devletin teritoryal çerçevesi içinde şehir hakkı ve gündelik yaşamın kontrolü uğruna savaşacak bir "kentsel devrim" biçiminde gerçekleşecektir. Daha az sanayileşmiş ülkelerde de yine bölgesel özgürleşme ve yeniden yapılandırmaya odaklanacak, mekânın üretimi ve onun kapitalizmin küresel yapısı içinde hâkim merkezler ve tabi çevrelerinden oluşan kutuplaşmış sistemi üzerinde kontrol sağlamaya çalışacaktır.

Lefebvre bu argüman zinciriyle birlikte kapitalizmde kapsayıcı bir mekânsal problematik tanımlar ve sınıf ilişkilerini toplumsal olarak örgütlenmiş mekânın düzenleyici çelişkileri içine yerleştirerek, onu sınıf mücadelesi dahilinde merkezi bir konuma yükseltir. Mekânsal problematiğin hep bu denli merkezi olduğunu ileri sürmez. Mekân üzerine verilen mücadeleyi de sınıf mücadelesinin bir alternatifi ya da onun yerini alacak bir çaba olarak sunmaz. Bunun yerine, aynı zamanda bilinçli şekilde mekânsal bir devrim niteliği taşımayan hiçbir toplumsal devrimin başarılı olamayacağını ileri sürer. Diğer "somut soyutlamalar" (meta biçimi vb.), kapitalizmin gerçek toplumsal ilişkilerinin, mistifikasyona uğramış ve fetişleştirilmiş bir halde nasıl içlerinde barındığını göstermek üzere Marksist gelenek dahilinde nasıl analize tabi tutulduysa, şimdi mekân analizine de öyle yaklaşmalıyız. Mekânsallığın demistifikasyonu devrimci bir mekânsal bilincin olanaklarını ortaya çıkaracak, mekânın üretimi üzerindeki kontrolü ele geçirmeyi hedefleyen radikal bir mekânsal praksisin maddi ve teorik temellerini açığa vuracaktır. Berger'in iddiası yine karşımıza çıkar: Kehanet, artık tarihten çok coğrafyaya dayalı bir tahmindir; önemli sonuçları bizden gizleyen artık zamandan çok mekândır.

4
Kentsel ve Bölgesel Tartışmalar: İlk Tur

> Tüm kapitalist sistem ... bir tarafta farklı verimlilik düzeylerinden oluşan hiyerarşik bir yapı; diğer tarafta devletlerin, bölgelerin, sanayi ve firma kollarının, yüksek kâr arayışı içinde serbest bırakılan eşitsiz ve müşterek gelişiminin bir sonucu gibi görünür. ... Nitekim kapitalist iktisadi büyüme ile genişlemiş üretim ve sermaye birikimi, homojen bir başlangıç sergileyen "ideal durum"da bile, gelişme ve azgelişmenin yan yanalığı ve daimi birleşimiyle hâlâ eş anlamlıdır. (Mandel, 1975, s. 102 ve 85)

Kentin Mekânsal Problematiği

Kentsel ölçekte Marksist mekânsal analiz, 1970'lerde çeşitli (iktisadi, sosyolojik, coğrafi) disipliner vurguları, kentleşmenin siyasal iktisadı üzerine çevrilmiş ortak bir odağa yerleştiren daha kapsamlı bir gelişmeyle bağlantılı olarak gelişti. Bu bütünleyici gelişmenin temelinde, ileri kapitalizmdeki kentleşme sürecinin değişen yapısına ilişkin bir dizi varsayım yatıyordu. Tekelci sermayenin artan önemi, küresel ölçeğe yayılması, perde arkasından yönetilmeye ve planlanmaya giderek daha çok bel bağlaması, çağdaş kapitalist toplumsal oluşumlara ve dolayısıyla sınıf mücadelesi politikasına yeni tarihsel (ve mekânsal) koşullar getirilmesi olarak yorumlandı. Marx'ın dönemindeki rekabetçi kapitalizm etkisindeki kentsel problemlere yönelik yaklaşımlara kıyasla bu yeni koşullar, diğer etkilerinin yanı sıra, şehre ve kentleşme sürecine dair farklı bir tutum alınmasını zorunlu kılıyordu. Kentleşme süreci, savaş sonrası kapitalist gelişmenin dinamiklerini ortaya çıkaracak ve giderek kentleşen dünya ekonomisine karşılık veren uygun politik cevabı tasarlayıp tayin edecek açıklayıcı bir toplumsal hiyeroglif haline geldi.

Şehir, sadece sanayi üretiminin ve birikimin merkezi olma rolüyle değil, kapitalist toplumun işgücü, mübadele ve tüketim alışkanlıkları üzerinden yeniden üretildiği bir kontrol noktası olarak da görülmeye başlandı. Kentsel planlama, sermaye birikimi ve kriz yönetimi yararına kentsel mekânı hâkim sınıflar için örgütleyen ve yeniden örgütleyen bir devlet aygıtı olarak şehir, eleştirel bir şekilde incelendi. Sadece işyerindeki (üretim noktasındaki) çelişkilere değil, konut ve yapılı çevre üzerine yaşanan sınıf mücadelesi, kamu hizmetlerinin devlet eliyle tedariki ve konumlandırılması, topluluk ve mahalle düzeyindeki iktisadi gelişme, finans örgütlerinin faaliyetleri, mekânın tüketim ve yeniden üretim için toplumsal olarak nasıl örgütlendiği gibi konular etrafında dönen başka meselelere de büyük önem verildi. Kentsel toplumsal hareketlerin dinamiklerine dahil edilmiş, belirli bir biçimde kentsel bir mekânsal problematik, böylece hem teorik değerlendirme hem de radikal toplumsal eylem adına gündeme getirilmiş oldu.

Daha ortodoks Marksistlerse bu problematikte, özellikle de üretime dair meselelerin geleneksel önceliği bakımından, kaygı verici ve potansiyel olarak yıkıcı bir revizyonizm görüyorlardı. Birçok bakımdan anlaşılabilir bir tepkiydi bu. Tüketimi üretimden ayırıp tüketime toplum ve tarih içinde önemli bir özerk etkinlik atfetme – örneğin sınıfı öncelikle tüketimle ilgili niteliklerine bakarak tanımlama– çabaları, burjuva ya da temel toplumsal bilimlerin ve onların tarihsel materyalizme verdiği karşılığın tipik örneğiydi. Yeni kentsel siyasal iktisat içinde güçlü bir neo-Weberci damarın olması, niyeti ve doğrultusu konusunda Marksistlerin ona daha da şüpheyle yaklaşmalarına neden oldu. Dahası, mekânsal analize ağırlık verilmesi, coğrafi determinizmin nüksedeceğine dair korkuları tetikledi. Yeni kentsel iktisat zaman zaman "tüketimci" bir pozisyona düştüğü ve mekânsal ilişkilerin üretim ilişkilerine uzanan kökleriyle bağlantısını kestiği ölçüde, verilen şiddetli tepkiyi hak ediyordu.

Ne var ki dağıtım, mübadele ve kolektif tüketime giderek daha fazla ağırlık verilmesi, üretimin merkezi rolünün reddedilmesinden çok, Marksist analizde tarihsel olarak göz ardı edilmiş birtakım sü-

reçlere daha fazla dikkat çekmek adına yapılan bir çağrıydı. Bu süreçlerin günümüzde sınıf analizi ve sınıf mücadelesiyle daha yakından ilgili hale geldiği, onun için de daha dolaysız ve yoğun bir şekilde değerlendirilmeleri gerektiği ileri sürüldü. Marksist kentsel analiz, bu bağlamda, yirminci yüzyıl boyunca formalist ve altyapıya dayalı ekonomizmin tam tersi yönünde gelişmiş Batı Marksizminin eleştirel geleneği içinde sağlam bir şekilde yer alıyordu (bkz. Anderson, 1976).

Üstelik Marx'ın üretim ve tüketimi, her biri ötekini zorunlu olarak gerektiren, aynı sürecin diyalektik açıdan ilişkili momentleri olarak gördüğü söylenebilirdi (söyleniyordu da). Kapitalist birikimin özü, insan emeğinin malların üretimine uygulanmasından ortaya çıkan artı değerdi. Fakat bu artı değer, mübadele yoluyla, dolayısıyla tüketim süreci üzerinden gerçekleştirilmezse ya da gerçekleştirilene kadar soyut bir potansiyel olarak kalıyordu. Bu zinciri kırmak ve tek bir momenti zamandan münezzeh bir şekilde diğerlerinin üstüne dikmek, Marx'ın sürece ilişkin (*Grundrisse*'de [1973, s. 90-94] daha açık bir şekilde izah edilen) kavramlaştırmasını fazla basitleştirmek olurdu.

Fakat tüketim ve yeniden üretime verilen ağırlık etkili bir şekilde meşrulaştırılmış olsa da, Marksist kentsel analize girmiş birleştirici mekânsal perspektifi savunmaya yönelik çaba o denli başarı gösteremedi. Bir önceki bölümde anlatıldığı üzere, mekânın fetişleştirileceğine dair o eski korku, mekânsallığı diyalektik ve tarihsel materyalizmin daha kapsamlı bağlamına dahil etmeye ve kapitalizmin gelişimine ve varlığını sürdürmesine ilişkin tarihsel tartışmalar içine daha merkezi biçimde katmaya yönelik çabaları baltaladı. Sonuç itibarıyla Marksist mekânsal analiz gelişim göstermişti, fakat bu gelişimi kentsel siyasal iktisadın başat odağı haline gelen, ileri kapitalist devleti ele alacak bir Marksist teori arayışının metodolojik bir vurgusu ve her şeyden evvel bir tamamlayıcı olarak gösterebildi. Çağdaş Marksizmin ta merkezine, hiçbir tavizde bulunmaksızın, güçlü bir kentsel mekânsal problematik nakletmek üzere, yaşanan bu kafa karışıklığı ve ikirciklikten sıyrılabilen sadece Lefebvre'in çalışmaları olmuştur.

Lefebvre'in argümanının kilit noktası, kapitalizmin yirminci yüzyılda varlığını sürdürmesiyle ilişkili derin bir evrimsel dönüşüm tes-

pit etmesiydi. Politik açıdan, sanayileşme ve iktisadi büyümeye dair sorunlardansa kentsel problematiğin daha belirleyici olduğu bir dönemde yaşadığımızı ileri sürdüğünde kastı budur. Sanayileşmenin kentleşmeye yol açtığı daha önceki dönemlerin aksine, kapitalist birikimin temelleri olan sanayileşme ve iktisadi büyümenin, kentleşmiş mekânın toplumsal üretimi üzerinden şekillendiği, devletin gitgide artan gücüyle planlanıp organize edildiği, dünya nüfusu ve kaynaklarının gittikçe daha büyük bir bölümünü kuşatmak üzere genişlediği bir durumla karşı karşıyayız. Günümüzde bunca ilgiye mazhar olan toplumsal kent hareketleri, giderek küresel ölçeğe yayılan bu mekânsal planlama sürecinin özellikleri tarafından tabi kılınan, çevreye itilen ve sömürülenlerin politik tepkilerine dayanıyordu esasen.

Bu iddialı duruş bir kez anlaşılıp kabul edildiğinde, Lefebvre'in sunduğu daha özel birkaç argümanın anlam ve maksatlarına açıklık getirmek mümkün olur. Örneğin David Harvey'nin *Sosyal Adalet ve Şehir*'deki (1973, dipnot 1, s. 312) çevirisiyle, artı değerin dolaşımında temel (sınai) ve ikincil (finansal) devreler arasındaki tarihsel ilişkiler üzerine Lefebvre'in sarf ettiği yorumları ele alalım:

> "Sanayide oluşturulan ve gerçekleştirilen küresel artı değerin azaldığı yerde, spekülasyon, inşaat ve emlakta gerçekleştirilen oran çoğalır. İkincil devre temel devrenin yerini almaya gelir." (s. 282)

İkincil devre, her biri yerel yönetim veya ulusal devlet tarafından desteklenen, yapılı çevrenin manipülasyonu, kentsel rant, toprak değerinin belirlenmesi ve kentsel mekânın kolektif tüketim uğruna örgütlenmesiyle çok yakından ilişkilidir. Lefebvre bu ikincil devrede artı değer üretildiğini iddia etmez, daha ziyade devre içinde gerçekleştirilen oranın, kentsel mekâna doğrudan müdahale etmeye yönelik artan ihtiyacı gösterecek kadar muazzam bir şekilde çoğaldığını ileri sürer. Bu argümanlarda, emek gücünün yeniden üretiminde ve giderek kentleşmiş, giderek daha tekelcileşen ve dünyaya yayılan kapitalist toplumda, üretimin toplumsal ilişkilerinde

massedilen artı değer oranının hiç olmadığı kadar çoğaldığı –ve muhtemelen sanayi üretiminde, sermayenin işyerindeki emek sömürüsünde sağlanan (ve yeniden yatırıma aktarılan) artı değerden bile fazla olduğu– ileri sürülmektedir.

Lefebvre'in *system étatique* olarak tanımladığı, başkalarınınsa "tekelci devlet kapitalizmi" adını verdiği oluşum içinde sermayenin üretici olmayan faaliyetlere doğru kaydırılması önemli bir yapısal sorun teşkil etse de, bu durum, sanayi aracılığıyla üretilen artı değerin mutlak hacminin düşmesi gerektiği anlamına gelmez. Sermayenin küresel ölçekte birikimi ve merkezileştirilmesiyle oluşmuş artan üretim fazlasının, emeğin yeniden üretiminin ve kapitalist toplumsal ilişkileri sürdürmenin maliyetini orantısız ölçüde artırdığı söylenmektedir daha çok. Kapitalist birikim ve büyümenin mekânsal planlaması, sermayenin "*mekânı işgal ederek, bir mekân üreterek*," son yüz yıldır içsel çelişkilerini (çözemese bile) "azaltabilmesi" o kadar da kolay olmamıştır. Mekânsallaştırma masraflıdır. Lefebvre (ve Castells gibi başka isimler) argümanı bir adım ileri taşıyarak, gerek değerin gerçekleşmesinin gerekse giderek mekânsallaştırılmış sınıf mücadelesinin önemli bir alanı olarak, kolektif tüketimin kentsel arenasına dikkatlerini çevirmiştir.

Toronto Üniversitesi'nden kent planlamacısı Shoukry Roweis, devlet gözetimli tekelci kapitalizmin yükselişiyle bağlantılı olarak sınıf ilişkilerinde yaşanan tarihsel değişimin anlaşılır bir tasvirini sunmuştur:

> Erken kapitalizmden geç kapitalizme geçişle birlikte, sınıf mücadelesinin yaşandığı zeminde de bariz bir geçiş görürüz. Erken kapitalizmin temel sorunları üretimle ilgiliydi: arz yetersizliğinden ve dolayısıyla göreli kıtlıktan kaynaklı sorunlar. Bu koşullar altında sınıf mücadelesi, artık üretimin bölüşülmesi üzerine yaşanıyordu. Somut anlamda mücadeleler, işyerinde yoğunlaşan ve ücret/kâr anlaşmazlıklarına ağırlık veren, tam anlamıyla emek/sermaye mücadeleleriydi.
>
> Günümüz kapitalizminde bu durum tam anlamıyla geçerli değildir. *Üretim sorunları yerini aşırı üretim sorunlarına bırakmıştır.* ...

> *Emek işyeri savaşımı içinde bir eliyle aldığını, kentsel yaşama alanı içinde diğeriyle geri verir.* ... Yoğunlaşmış ve kapsamı genişlemiş devlet müdahelesiyle birlikte, ücret üzerine verilen mücadeleler anlamını yitirir, politik/idari iktidar üzerine verilen mücadele ise henüz sürdürülmeyen hayati bir mücadele olarak ortaya çıkar. Aynı zamanda, nüfusun sürekli kentleşmesiyle birlikte, bu mücadelelerin çoğu kentsel bir kimlik kazanır. *Özetle bu mücadele (mallar ve hizmetlerin) üretim sahasından, yeniden üretim (kent yaşamında iyileşme sağlanmasa bile en azından sabit standartlarının korunması) sahalarına kaymıştır.* (Roweis, 1975, s. 31-2, italikler asıl metne aittir)

Rekabetçi sanayi kapitalizmi bir dizi yapısal değişim sayesinde etki alanını genişletip kendini dönüştürebilmiş, ama bunu temel çelişkilerini ortadan kaldırmadan yapmıştır. Söz konusu çelişkiler sermaye ve emeğin, sadece üretim noktasında değil, aynı zamanda ve yine aynı ölçüde yoğun bir biçimde, kolektif tüketim ve toplumsal yeniden üretim alanında karşı karşıya gelmeleriyle dışavurulmuştur. Engels rekabetçi kapitalizmde, "konut sorunu" üzerine yaşanan ihtilafta olduğu gibi, tüketime dayalı işçi sınıfı eylemliliğinin de burjuvazi tarafından (ya gelişmiş barınma koşullarına ve düşmüş kiralara karşılık yükselen ücretlerden dem vurarak ya da kötü barınma koşullarını ortadan kaldırmak yerine mekânsal "yerinden etme" taktiğine başvurup emekçileri başka bir yere kaydırarak) yine kendi yararına çözüleceğini ileri sürebilirken, tüketime dayalı böylesi ihtilaflar artık o denli kolay biçimde hizaya sokulamaz. Geçmişle kıyaslandığında artı değerin gerçekleştirilmesi ve dolayısıyla sermaye birikiminin ta kendisi, üretim araçlarının denetimi kadar, tüketim/yeniden üretim araçlarının denetimine –bu denetim nihayetinde aynı ellerde toplansa bile– bağlı hale gelmiştir.

Şu halde kapitalizmin potansiyel dönüşümünün, eşzamanlı bir toplumsal ve mekânsal mücadele etrafında şekillendiği söylenebilir. Ücret ve tüketime dayalı bir ihtilaf, işgücünün hem işçi hem tüketici olarak örgütlenmesi ve bilinçlendirilmesi söz konusudur. Bir başka deyişle, sosyo-mekânsal bir diyalektik içinde toplumun hem dikey hem de yatay sınıfsal bölümlenmelerine özgü, sömürüye da-

yalı yapılardan doğan bir mücadele vardır. Dolayısıyla günümüz bağlamında direniş ve mücadele, toplumsal ve mekânsal praksisin dışavurulmasını içerir. Bahsi geçen her bir bileşimde mekânsala karşı toplumsala koşulsuz biçimde öncelik verilmesi, bundan böyle kabul edilemez.

Önceki tartışmaları biraz daha açıklığa kavuşturmak ve 1970'lerdeki başat Marksist mekânsal analiz yaklaşımlarının üçlü tipolojisini tekrar örneklemek için, finans kapitalin tekelci kapitalist şehir içerisindeki rolüne dair çıkan tartışmayı ele alalım. Uzun yıllardır *International Journal of Urban and Regional Research*'ün editörlüğünü üstlenmiş önemli bir Marksist kent sosyoloğu olan Michael Harloe, tartışmanın bir yönünü tanımlamıştır:

> Harvey'nin şehirde üretici sermaye yerine finansın rolüne ağırlık vermesi genel olarak eleştirilmiştir. Ne var ki Harvey, finans sermayesinin, yani üretimden çok dolaşımla ilgili sermayenin, toplumdaki egemen güç haline geldiğini; bu sermayenin toprak ve emlak spekülasyonundaki rolüne dayanan kentsel ihtilafların ise işyeri ihtilaflarının yerini aldığını düşünen Lefebvre kadar ileri gitmemiştir – ki bu teori Castells tarafından sert biçimde eleştirilmiştir. Gelgelelim Harvey bu teoriyi açıkça bir olasılık olarak görür; ama onu eleştirenlere bakılırsa, sonunda servetini artı değerden çıkarması gerektiği ve bu yüzden son tahlilde üretici sermayeye tabi olduğu için, finans sermayesinin üretici sermayeye göre ikincil konumda kalması gerekmektedir. (Harloe, 1976, s. 25)

Kategorik mantığın diyalektik mantık üzerinde nihai hâkimiyetini kurmaya ve onun mahvına sebep olmaya yönelik gayret, Harloe'nun finans sermayesi "denetimi elinde tutuyormuş gibi görünse de, başat rolün üretici sermayeye düşeceğine" dair vardığı sonuçta, tüm yapısalcı basitliği içerisinde kısa ve öz bir biçimde örneklenir. Dolayısıyla Lefebvre, Marx'ın kaidelerini unutmuş, bildiğini okuyan ayrıksı biridir. Harvey kabul edilemez şekilde arada kalmıştır. Üretim ise dokunulmaz üstünlüğünü ilan etmiştir.

Ne var ki esas soru, finans sermayesinin "son tahlilde" sanayi sermayesine hâkim olup olmaması değil, sermayenin bir bölümü

olarak onun belirli toplumsal oluşumlar içerisindeki diğer sermaye bölümleriyle nasıl ilişkilendiği ve bu durumun sınıfsal eylemi nasıl etkilediği sorusudur. Dolayısıyla mesele, belli zaman dilimlerinde belli yerlerde ortaya çıkan sınıf ilişkileri bütünlerine işaret eden konjonktürel bir meseledir. Marksist analizi nihai yapısal belirlenimlerin ileri sürülmesine indirgemek, tüm tarihsel ve coğrafi özgüllüğü ortadan kaldırmak ve böylece şehri de bir analiz konusu olmaktan çıkarmaktır.[1]

Finans sermayesini nasıl değerlendirmeliyiz o halde? Lefebvre finans sermayesinin artı değerin gerçekleştirilmesinde oynadığı rolün altını açıkça çizmiş olsa da, sermayenin diğer biçimleriyle olan ilişkisini net bir şekilde incelememiş, finans ve sanayi sermayesinin çatışma içinde mi, yoksa Lenin'in emperyalizm teorisinde iddia ettiği üzere neredeyse birleşmiş bir halde mi olduklarına dair o eski soruyu yanıtsız bırakmıştır. David Harvey ise aralarındaki görünür tezata aldırmaksızın sanki her iki yaklaşımı da kabul etmiştir. Finans sermayesini kimi zaman ayrı bir bölüm, sayesinde artı değerin bir kısmını rantiye ve faizle sağlayabildiği sanayi sermayesi ile çatışma içinde olan, aslında konut ve temel sosyal hizmetlere aktarılabilecek kaynakları masseden asalak bir tekel sektörü olarak gördü. Kimi zamansa finans sermayesini, sanayi sermayesiyle tekelci bir emperyalist ittifak dahilinde kaynaşmış, bütün üretim sürecini işbirliği içinde denetim altında tutan bir olgu olarak adeta Leninist anlamıyla ele aldı.

1 "Kentsel olanın özgüllüğüne" ilişkin 1970'lerdeki tartışmada birçok genç kent analizcisinin sürüklendiği sonuç tam da buydu. Şehir ne bir "teorik nesne", ne de oluşum ve dönüşüme ilişkin kendine ait bağımsız kuralları olan bir "gerçek nesneydi". Şehirler Marksistler tarafından daha kapsamlı ve derin toplumsal yapıların ifadesi olarak incelenebiliyor, fakat başlı başına önem teşkil eden birer yapılaştırma sahası olarak ele alınamıyordu. Castells'in iddia ettiği üzere Lefebvre'in yaptığı gibi, kentsel olana teorik ve politik bir özgüllük atfetmek, Chicago Okulu içinde geliştirilen kentsel ekolojinin ideolojik tuzağına yeniden düşmek anlamına geliyordu. Lefebvre ve nihayetinde Harvey'nin ileri sürdüğü yaklaşımın, kentsel olanın daha kapsayıcı bir *mekânsal* tanımı olduğunu çok az kişi görebiliyordu. Kentleşme süreci, ayrı olmak bir yana, kapitalizmin tarihsel gelişimine son derece gerekli olan kuşatıcı ve araçsal *mekânsallaştırmanın,* Marksizmin ve diğer eleştirel perspektiflerin yirminci yüzyılın önemli bir bölümünde neredeyse hiç göremediği bir mekânsallaştırmanın ayrılmaz parçasıydı.

Matthew Edel, finans sermayesi üzerine yapılan tartışmayla doğrudan ilintili konular olan rant teorisi ve işçi sınıfı stratejisine dair yazdığı ilginç bir makalede, Harvey'deki bariz ikiliği şöyle yorumladı:

> Finans sermayesine ilişkin bu iki yaklaşım gerçekte birbiriyle uyumlu değildir ve işçi sınıfı için olası iki ayrı stratejik sonuca neden olur. Birinci tanım geçerliyse ve finans tekelleri ya da finansal ayrımcılık, gerek işçilerin büyük bir kısmı gerekse belirli getto alt gruplarının konut finansmanını kısıtlıyorsa, o halde sigorta ayrımcılığına karşı yasalar, devlet destekli konut bankaları, hatta ipotekli kredilere getirilecek ertelemelerle oluşturulacak bir antitekel stratejisi kurmak mantıklıdır. Fakat ikinici tanım geçerliyse ve bütünleşmiş tek bir finansal grup hem konut hem de istihdamı elinde bulunduruyorsa, konut maliyetlerinin düşürülmesi ücretlerin düşürülmesiyle karşılanabilir. Harvey'in tahmini gerçekleşecek olursa, "birikimin doğrudan üretim sürecinde ücretleri düşük tutarak mı, yoksa tüketim sektöründe manipülasyona başvurarak mı sağlandığına ilişkin soruya karşılık" finans sermayesinin sergilediği ilgisizlik, işçi sınıfının, kapitalizmde herhangi bir iktisadi kazanım elde etmek adına hem ücretliler hem de tüketiciler olarak örgütlenmesini gerektirecektir. Tüketim mücadelesi cephesinde yapılacak taktik hatalar ücret mücadelesini olumsuz yönde etkileyeceği ve bu durumun karşılıklı olarak yaşanacağı için böyle zaferler elde etmek zor olacaktır. (Edel, 1977, s. 12)

Ne var ki Edel, finans ve sanayi sermayesi arasındaki ilişki biçiminin tarihsel olarak belirlenmiş ve dolayısıyla açıkça değişime tabi olduğuna hükmeder. 1970'lerdeki iktisadi duraklamanın ilk aşamalarında finansal engeller çok önemli bir etkiye sahipti. Söz konusu engeller, alt gelir gruplarına yönelik konut arzının düşmesi ve kentsel dönüşümle birlikte, büyük şehir merkezlerinin finans sermayesi kuruluşları için görkemli yeni cazibe noktalarına dönüşmesinde büyük pay sahibiydi. Fakat derinleşen iktisadi kriz tekrar reel ücretlerin düşürülmesine yol açmış, böylece tüketim ve üretim ilişkileri üzerine aynı anda iki cepheli bir mücadele yürütülmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla Edel'e göre, ister banka sahipleri ister mülk sahipleri olsun,

sermayenin sadece tek bir sektörüne saldırmak bundan böyle yeterli değildir. Ne var ki bu argüman biraz daha geliştirilmelidir.

"Üretici olmayan" finans sermayesi, çağdaş kapitalizmin yapısı içinde önemli bir unsur haline gelmiş, fakat bu konumu artı değerin gerçekleştirilmesinde sanayi sermayesinin yerine geçtiği için kazanmamıştır. Önemi, artı değerin kolektif tüketimde giderek artan şekilde massedilmesine, emek gücü ve toplumsal düzenin yeniden üretilmesine ve kentleşmiş mekânın toplumsal üretimininin sürdürülmesine dayanır. Rekabetçi sanayi kapitalizminde, kentsel mekânın hem üretim hem de tüketim için örgütlenmesi; arz ve talebe, özel mülkiyet düzenlemelerine ve emek, üretim aygıtları, altyapı üzerine sınai üreticiler arasındaki rekabete bırakılabiliyordu büyük ölçüde. Sanayi kapitalizmi üzerine kurulu şehirler öncelikle birer üretim makinesiydi ve bu itibarla dikkate değer şekilde yekpare bir mekânsal yapı edindi. Engels'in Manchester için, daha sonraysa kent ekolojistlerinin Chicago ve diğer Kuzey Amerika şehirleri için son derece etkileyici biçimde betimledikleri yapı buydu.

Finans sermayesi, yerel kentsel bağlam içinde doğrudan etken olarak bu koşullarda görece önemsizdi. Kapitalist mekânsallaştırma içindeki asli rolü daha küresel nitelikteydi: aşağı yukarı geçen yüzyıl dönümünde yaşanan emperyalist yayılmayı, kentsel üretim makinelerinin kendi ürünlerinin tüketim kapasitelerini aşıp kâr oranlarını düşürmesi ve sınıf çatışmalarını artırması çerçevesinde şekillendirmek.

Ne var ki yeniden üretimin küresel ölçeğe yayılması ve buna koşut olarak büyüyen tekelci kapitalizm, ileri sanayi ülkelerinin merkezlerinde sermayenin yoğunlaşmasını muazzam şekilde pekiştirerek altyapı yatırımları üzerindeki baskıyı giderek artırdı, konutları ve sosyal hizmetleri iyileştirdi, toplumsal kontrol yöntemlerini yeniledi. Sermaye birikimi ve toplumsal kargaşanın yönetilmesi için kentsel sistemlerin daha etkin işlemesini sağlamak ve kentsel mekânı yeniden örgütlemek üzere müdahalede bulunma gereği her zamankinden fazla duyuluyordu. Finans sermayesi böylece kentsel mekânın planlanmasına daha doğrudan dahil oldu.

Asrın ilk yıllarında başlayan bu gelişmeye –emperyalist yayılma arayışı ve kurumsal tekellerin tek başlarına sınıf çatışmasını ve ekonomik krizi ortadan kaldıramayacağı anlaşıldıktan sonra– Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerine karşılık vermek için ivme kazandırıldı. Finans sermayesi, bir dizi yeniden yapılandırma sonucunda, sadece sanayi sermayesiyle değil düzenleyici kuralların ve mekânsal yeniden yapılandırmanın diğer kilit temsilcisi olan devletle de bağlantılı biçimde, kentsel mekânın şekillendirilmesinde daha da önemli bir rol üstlendi. Sermaye ile devlet arasındaki bu ittifak, büyük çaplı banliyöleşme sayesinde dayanıklı tüketim malları için geniş pazarlar açıldıkça, lüks malları bir ihtiyaç haline getirip şehri bir tüketim makinesi olarak yeniden planlamak üzere etkin şekilde çalıştı. Sıra evlerden oluşan bu "hudutların" genişlemesi, konut alanında yaşanan ayrışmayı, toplumsal parçalanmayı ve işçi sınıfının mesleki bölümlenmeye uğramasını da yoğunlaştırdı.

Ne var ki 1970'lerde faaliyet gösteren Marksist kent analizcileri, kriz kaynaklı bu yeniden yapılanmanın, savaş sonrası yaşanan ekonomik büyümenin sürdürülmesinde önemli bir rol oynadıktan sonra, bizatihi yeni çelişki, kriz ve toplumsal mücadele biçimleri yaratmaya başladığını giderek daha açıkça gördüler. Castells (1976) *la ville sauvage*, yani "vahşi şehir" tanımıyla gelişmekte olan yeni kentsel mekânsal problematiği canlı biçimde yansıtmış olsa da, 1970'lerde yapılmış ve yankıları 1980'lerin ortalarına dek süren en güçlü teorik yorum, "kapitalizm etkisindeki kentsel sürece" ilişkin fazla teferruatlı ama isabetli analiziyle David Harvey'den gelmiştir. Harvey, sermayenin mekân oluşturucu yatırımın iç içe üç devresinden geçişinin izini sürdükten sonra, son derece provokatif bir sonuç ortaya koyar:

> Sermaye, sermayenin aşamalı birikimini çoğaltmak için kullanım değeri olarak oluşturulan, öz suretinde yaratılmış bir fiziksel peyzaj biçiminde kendini gösterir. Sonuçta ortaya çıkan coğrafi peyzaj, geçmiş kapitalist gelişmenin zafer nişanesidir. Fakat bu peyzaj aynı zamanda ölü emeğin canlı emek üzerindeki gücünü ifade eder ve bu nedenle birikim sürecini bir dizi özgül fiziksel kısıtlama içerisinde sınırlar ve ketler. ... Dolayısıyla kapitalist gelişme, yapılı çevre içeri-

> sindeki geçmiş sermaye yatırımlarının mübadele değerlerini korumak ile birikim için yeni alan açmak adına bu yatırımların değerini yok etmek arasında, bıçak sırtı bir yol çizmek durumundadır.
> O halde kapitalist düzende, sermayenin daha sonraki bir uğrakta, genelde de kriz esnasında yok etmek zorunda kalacağı, belli bir anda kendi koşullarına denk düşen fiziksel peyzajlar oluşturduğu sürekli bir mücadele söz konusudur. Yapılı çevredeki yatırımın zamansal ve coğrafi gelgiti, sadece bu süreç üzerinden anlaşılabilir. (Harvey, 1978, s. 124)

Şehir ve yapılı çevre, bu yaklaşıma göre sermayenin hareketli peyzajı içinde yerleştirilmiş, aynı anda hem geliştirip hem kısıtlayan, hem yeni alanlar açıp hem sınırlayan, hem çözümler üretip hem de ortadan kaldırılma çağrısında bulunan karmaşık ve çelişkilerle dolu bir toplumsal mekânsallaştırmanın parçası olarak tanımlanır. Kapitalizmin, kentleşme ve sanayileşmenin, kriz ve yeniden yapılanmanın, birikim ve sınıf mücadelesinin tarihi, zorunlu ve merkezi bir biçimde yerelleşmiş bir tarihsel coğrafya haline gelir. Bu özlü düşünceyle birlikte Harvey'nin kararsızlığı son bulmuş, Marksist kentsel analizde ise Yedinci Bölüm'de inceleyeceğimiz yeni bir evre başlamıştır.

Bölgesel ve Uluslararası Mekânsal Problematik

Bölgesel ve uluslararası gelişmenin Marksist yorumları ve Marksist kentsel analiz 1970'lerde nadiren kesişti. Yeni bir bölgesel siyasal iktisat, kendine çoktan sağlam bir yer edinmiş olan siyasal iktisatla koşut biçimde şekilleniyor gibi görünse de, aralarındaki fikir paylaşımı görece kısıtlıydı.[2] Bölgesel analiz, kentsel tartışma ve argümanlara yaslanmak yerine, 1960'lardan itibaren –rastlantı eseri bulunmuş da olsa– iddialı bir mekânsal perspektif benimsemeye başlamış olan, uluslararası gelişme ve azgelişmeye ilişkin neo-Marksist teorilerden yararlandı daha çok.

2 Bu durumun en kayda değer istisnaları *Review of Radical Political Economics*'in (Sayı 10, 1978) Bölgesel Eşitsiz Gelişme üzerine Özel Sayısı; Doreen Massey'in *Capital and Class*'ta (Sayı 6, 1978) Marksist bölgesel analiz üzerine yaptığı inceleme ve Alain Lipietz'in *Le Capital et son espace* (1977) adlı eseriydi.

Yaptıkları çalışmalar, mekânsal fetişleştirme ve sınıf analizinin bastırılmasına dair bildik ithamlara da kaçınılmaz bir şekilde maruz kaldı. En sert eleştirilerden biri, o dönemde bölgesel siyasal iktisat üzerine çalışmalarına henüz başlamış bir iktisatçı olan Ann Markusen'den geldi. Markusen, "burjuva toplumsal bilimlerinde, analitik odak gibi bir sürecin dinamiklerine bağlı kalmaktansa, konumlar ve şeylere vasıflar atfetmeye yönelik eğilimi farkında olmaksızın taklit eden, [özellikle] genç kuşak Marksist toplumsal bilimcilere" (1978, s. 40) eleştirel yaklaşıyordu. Süreç dinamiklerinin coğrafi değil, esas olarak tarihsel ve politik bir nitelik taşıdığını iddia ediyordu. Coğrafyalar, bölgesel eşitsizlikler ve bölgesellikler tarih ve politikanın, coğrafi değil tarihsel eşitsiz gelişmenin sonuçları olarak daha sonra geliyordu. Tarihselciliğin on dokuzuncu yüzyıldan kalma hayaletleri, bir başka adanmış varisin ağzından yine dile gelmişti.

Dolayısıyla yirminci yüzyılın en önde gelen Marksist siyasal iktisatçılarından biri olan Ernest Mandel'in çalışmalarında, 1960'ların başından itibaren gelişmekte olan argümanı neredeyse kimse fark etmememiş gibiydi. 1963'te bölgesel siyasal iktisadın ilk önemli ampirik çalışması olarak anılabilecek, ilerideki gelişmelere işaret edercesine "Belçika'da sınıf ve bölge diyalektiği" başlığını taşıyan bir makale yayımladı.[3] Daha sonra, yankı uyandıran *Marxist Economic Theory* [Marksist İktisat Teorisi] (1968) adlı kitabında, eşitsiz bölgesel gelişmenin "Marksist iktisat çalışmalarında genelde ciddiye alınmadığını," fakat yine de "genişlemiş yeniden üretimi anlamanın temel araçlarından biri," olduğunu belirtmiştir (Cilt 1, s. 373). En güçlü çıkışında da gördüğümüz gibi (Mandel, 1976), bölgelerin ve ulusların eşitsiz gelişmesinin, kapitalizm için emeğin sermaye tarafından doğrudan sömürüsü kadar asli önem taşıdığını söyleyerek, sonraki çalışmalarında argümanını daha da ileri taşıyacaktı.

Immanuel Wallerstein'ın kapitalist "dünya sistemi" ve bu sistemin merkezler, çevreler ve yarı-çevrelerden oluşan karakteristik

3 Yıllardan beri İngilizce konuşan Sol'un en yüksek tirajlı dergisinde şimdiye kadar yayımlanmış, açıkça bölgesel ya da mekânsal çok az sayıda analizden biri olan bu makale, *New Left Review*'da (20, 1963, s. 5-31) çıktı.

yapısı üzerine; André Gunder Franck ve Latin Amerikalı "Yapısalcı" ekolün merkez-uydu ilişkileri, az gelişmişlik ve bağımlılık üzerine; Samir Amin'in sermayenin küresel ölçekte birikimiyle merkezi ve çevresel kapitalizmin ayırt edici özellikleri üzerine; Arghiri Emmanuel'in de eşitsiz mübadele ve değer aktarımı üzerine yaptıkları çalışmaların tümü, dolaylı olarak Mandel'in argümanlarını tamamlayıp genişletmiştir; ancak bu isimler gerek Marksist teorinin gerekse Mandel'in kapitalist gelişmeye ilişkin *Geç Kapitalizm*'i yorumlamasında bulunan somut tarihin getirdiği güçlü mekânsallaştırmaları nadiren dikkate aldılar. Bölgesel ve uluslararası ölçekte bir mekânsal problematik saptayışlarının "rastlantı eseri" gerçekleştiğini, kapitalist düzendeki genişlemiş yeniden üretime ilişkin analizlerine adeta kaza eseri getirilmiş bir ilave olduğunu söylememin nedeni buydu. 1970'lerde bölgesel ve uluslararası kalkınma teorisinin giderek mekânsallaştırılmasından ileri gelen üstü kapalı problematiğin temellerine şimdi biraz daha inelim.

Eşitsiz coğrafi gelişmenin zorunluluğu üstüne

Mekânsal problematik ve onun bölgesel ve uluslararası ölçekteki olası sosyopolitik yansımaları, kapitalizmin doğuşu ve dönüşümünde eşitsiz coğrafi büyümeye atfedilen öneme dayanmaktadır. Bir başka deyişle, Mandel'in eşitsiz gelişme ve sermaye-emek ilişkisinin açıklayıcı eşdeğerliğine yönelik iddiasının, Marksist teori ve politik pratikte ne ölçüde kabul edilebileceği ve esas alınabileceğine dayanır. Sorulması gereken soru açıktır: Eşitsiz coğrafi gelişme kapitalizmin hem zorunlu hem de olumsal bir unsuru mudur?

Sermayenin saf ve türdeş (yani, mekânsal açıdan farklılaşmamış) koşullar etkisindeki genel hareket yasalarının analiziyle belli toplumsal oluşumlar içerisinde ve arasında mevcut bulunan koşulların daha somut bir analizi arasında bir ayrım yaparak başlamak, bu soruyu yanıtlamamızı kolaylaştırabilir. İlkinde, yapı ve sürecin zaman ve konumun özelliklerinden soyutlanmış halde bulunan temel mantığı, gerçekten de mekânsız gibi görünebilir. Marx'ın *Kapital*'deki argümanının izinden giderek, kriz ve sınıf mücadelesi yoluyla eninde

sonunda devrimci dönüşüme uğrayacak, üretim güçleri ve ilişkileri arasındaki çelişki başta olmak üzere bir dizi içsel çelişkiye dayalı bir üretim sistemi olarak kapitalizmin doğası açığa vurulabilir. Bilimin zaman ve konumun özgüllüğünden sıyrılmış genel yasalara dayanan Batılı kavramlaştırmalarıyla gösterdiği örtük paralellikler hesaba katılırsa, kapitalizmin bu esasen teorik ve soyutlanmış yorumunda, eşitsiz coğrafi gelişme sadece anlamsız olmakla kalmaz, örtbas edilip mantıksal açıdan da yok edilir.

Söz konusu genel hareket yasalarına dayanan ve üretim sürecinde emek ve sermaye arasındaki çelişki etrafında toplanan Marksist analizler, kapitalizmin geçiciliğini, gerçekleşmesi an meselesi olan özyıkımını etkili bir şekilde gösterir. Ama kapitalizmin varlığını nasıl ve neden sürdürmüş olduğunu tek başına açıklamazlar. Açıklayabilmek için üretim süreçlerine, özellikle de kapitalizmin genişlemiş yeniden üretiminin özelliklerine daha doğrudan eğilmek gerekir. Sermayenin genel hareket yasaları kapitalist üretim tarzının somut tarihi ve coğrafyasına dayandırıldığında (ki Mandel'e göre Marksist teorinin şimdiye dek tatmin edici bir şekilde açıklığa kavuşturamadığı bir birleşimdir bu) eşitsiz coğrafi gelişmenin kurucu rolü daha görünür kılınır.

Mevzubahis argüman ile daha önce kentsel mekânsal problematiğe ilişkin sunulan argüman arasında birçok koşutluk var. Kapitalizmin can alıcı mekânsallığı, ortodoks Marksist teorinin en soyut biçimine başvurularak her ikisinde de genel olarak örtbas edilir. Fakat genişlemiş yeniden üretim bağlamında, yani kapitalizmin "yoğunlaştırılması" ve "yaygınlaştırılması" ile bağlantılı özgüllük dahilinde somutlaştırıldığında, mekânsallığın önemi yeniden ileri sürülür. Yine asıl soru kapitalizmin neden ayakta kalamayacağı sorusu değil, Marx'ın dönemindeki rekabetçi sınai tezahüründen günümüzdeki başkalaşımına dek varlığını neden ve nasıl sürdürdüğüdür – ki elli yıldır Lefebvre'in çalışmalarını kateden soru da budur.

O halde genişlemiş yeniden üretim bağlamında eşitsiz coğrafi gelişmenin rolünü nasıl tanımlayabiliriz? Bir kez daha, kapitalizmin bir mekân üretip onu işgal ederek, kuşatıcı ve problemli bir

mekânsallaştırma süreciyle varlığını sürdürüp "büyüme" gösterebilmiş olduğunu ileri süren Lefebvre'in kurucu iddiasıyla başlamalıyız. Söz konusu iddiaya, kapitalizmin varlığını sürdürmesinin ve bu sürece bağlı olarak üretilen karakteristik mekânsallığının, işgal edilmiş mekânın "aşırı gelişmiş" ve "azgelişmiş" bölgelere ayrılmasına, "gelişmenin ve azgelişmenin yan yana getirilmesi ve sürekli olarak birleştirilmesine" dayandığını belirten Mandel'ci bir şerh düşüyoruz. Kapitalizmin bu özgül coğrafyasının nasıl şekillendiği ve zaman içinde nasıl yeniden şekillendiği, daha yeni yeni açıklık kazanmaktadır.

Kapitalist üretkenliğin istikrarsız ve çelişkili akışına karşılık verebilecek büyük emek havuzları ve tamamlayıcı pazarlar oluşturan bölgesel azgelişmişlik, yayılmış ve genişletilmiş yeniden üretimin ayrılmaz bir parçasıdır. "Tüm çalışan nüfus hayatta kalabilmek adına yaşadıkları bölgede iş bulsaydı, sanayi kapitalizminin ani genişlemelerini karşılayacak serbest ücretli emek havuzları kalmazdı," der Mandel (1976, s. 43). Bu bölgesel emek havuzları[4] "doğal" nüfus hareketleri tarafından oluşturulmadıklarında, doğrudan zor kullanarak ve başka yollarla üretilir. Bir alanda tükenince, diğer bir alanda tekrar oluşturulur.

Emek havuzuna ait mekânlar oluşturulması aynı zamanda birikimin "aşırı-gelişmiş" merkezlerindeki sermaye için önemli pazarlar temin eder. Bir yandan da merkezin fazla üretimi için pazar işlevi gören, iktisadi durgunluğa düşmüş emek havuzlarının bu birleşimi, eşitsiz mübadele sistemiyle, ya da kabaca değerin coğrafi aktarımı olarak adlandırılabilecek bir olgu aracılığıyla korunur ve pekiştirilir. Mandel'in dediği gibi, bu eşitsiz mübadelenin kendisi bölgesel farklılaşmaya dayanır.

> Kâr oranı hem bir ülkenin tüm bölgelerinde, hem dünyanın tüm ülkelerinde, hem de tüm sanayi kollarında her zaman aynı olsaydı, demografik hareketin zorunlu kıldığı dışında sermaye birikimi ol-

4 Bölgesel emek havuzları kentsel alanlarda da yer alabilir. Mandel'in tüm kapitalist sistem için söylediği gibi, coğrafi eşitsiz gelişme, hem yerel hem de küresel düzlemde, "verimliliğin farklı düzeylerinden oluşan hiyerarşik bir yapı gibi görünür". Bu çok-ölçekli hiyerarşinin kendisi kapitalist mekânsallaştırmanın ürünüdür.

> mazdı. Üstelik bu birikim de ortaya çıkacak ağır iktisadi durgunluğun tesiriyle değişime uğrardı. (Mandel, 1976, s. 43)

Mandel, *Late Capitalism* (1975) adlı kitabında, bir yanda coğrafi ve sektörel değer aktarımları arasındaki ilişki ile diğer yanda coğrafi eşitsiz gelişmenin taşıdığı önemin yenilikçi bir tarihsel sentezini sunar.[5] Genişlemiş yeniden üretim sürecinde bulunan, kâr oranının farklılaşması ve eşitlenmesi (ve sermayenin organik bileşimi ve sömürü oranları gibi ilişkili önlemler) arasındaki kritik çelişki üzerine kurar bu sentezi. Olağan kapitalist rekabet, sektörler ve bölgeler arasındaki kâr oranının eşitlenmesine yönelik bir eğilim gösterirken, genişlemiş yeniden üretim, sırasınca sektörel ve/veya bölgesel farklılaştırma gerektirecek "süper-kârlar"dan (yani, ortalama oranın üzerinde kârlardan) yararlanmalıdır. Dolayısıyla Mandel'e göre, kapitalizmin fiili gelişme süreci kâr oranında tam bir eşitlenme sağlayamaz. Türdeş bir başlangıç sergileyen "ideal durum"da bile, der Mandel, sektörel ve mekânsal olarak eşitsiz bir şekilde gelişmiştir.

> *Sermaye birikiminin kendisi, gelişme ve azgelişmeyi, sermayenin eşitsiz ve birleşmiş hareketinin karşılıklı olarak belirleyici momentleri olarak üretir.* Kapitalist iktisattaki türdeşsizlik, bizatihi sermayenin hareket yasalarının göz önüne serilişinin zorunlu bir sonucudur (Mandel, 1975, s. 85; vurgular Mandel'e ait).

Mandel aracılığıyla söylemeye çalıştığım şey, kapitalist gelişmenin coğrafi açıdan eşitsiz olduğu değil sadece; zira her toplumsal sürecin sonucunda bir miktar coğrafi eşitsizlik oluşur. Asıl mesele, doğası

5 Mandel hiçbir zaman özel olarak " eşitsiz coğrafi gelişme" ya da "değerin coğrafi aktarımı" terimlerini kullanmaz. Bildiğim kadarıyla bu terimlerin ilk tutarlı kullanımı, Mandel'in genelde eşitsiz gelişme ve bölgelerle uluslar arasında eşitsiz gelişme olarak adlandırdığı olguları, daha açık bir coğrafi vurguyla tanımlamak için benim yazılarımda geçti. 1970'lerin sonlarında, "Değerin Coğrafi Aktarımı" (Graduate School of Architecture and Planning, UCLA, 1980) adlı yayımlanmamış tezinde konu üzerine düşüncelerini geliştirmekte olan Yunan mimar/planlamacı Costis Hadjimichalis'le yakinen çalıştım. O dönemki düşüncem üzerinde büyük etkisi olan Hadjimichalis'in bu çalışmasının devamı için bkz. yeni yayımlanan kitabı *Uneven Development and Regionalism* [Eşitsiz Gelişme ve Bölgesellik] (1986).

gereği kapitalizmin –ya da kâr peşinde koşan kapitalistlerin olağan faaliyetinin– kendi varlığını sürdürmesinin zorunlu aracı olarak bölgesel ve mekânsal eşitsizliklere dayanmasıdır. Bizatihi kapitalizmin mevcudiyeti, coğrafi eşitsiz gelişmenin besleyici varlığına ve yaşamsal araçsallığına bağlıdır.

O halde coğrafi olarak farklılaşan şey nedir? Liste çok önemli bir değişken olan kâr oranlarıyla başlasa da, sermayenin organik bileşimini, emek verimliliğini, ücret oranlarını, emek gücünün yeniden üretimi için gerekli malzemelerin maliyetini, teknoloji ve makineleşme düzeylerini, emeğin örgütlenmesini ve sınıf mücadelesi olgusunu da içerir. Söz konusu farklılaşmalar, sermaye yatırımı ve toplumsal altyapının coğrafi ve sektörel bakımdan eşitsiz biçimde dağıtılması, denetim noktalarının emek ve üretim araçları üzerindeki bölgesel yoğunlaşması, sermayenin kentleşme sürecindeki kesişen devreleri, ve kapitalist ile kapitalist olmayan üretim ilişkileri arasındaki belirli eklemlenmeler aracılığıyla korunur. Bütün bunlar başlangıcından bu yana kapitalizmin tarihsel gelişimine damgasını vuran karmaşık ve karakteristik mekânsallaştırmanın birer parçasıdır.

Aynı zamanda, türdeşliği artırmaya ve bu coğrafi farkları azaltmaya yönelik sürekli bir eğilim vardır. Coğrafi eşitsiz gelişmenin temelini oluşturan dinamik, farklılaşma ve eşitlenme arasındaki bu diyalektik gerilimdir. İşyerinde, evde ve kentsel yapılı çevredeki gündelik yaşamın dolaysızlıklarından, uluslararası işbölümü ve kapitalist dünya ekonomisinin görece uzak yapısına kadar, mekânsal problematiğinin her coğrafi ölçekteki asli kaynağıdır. Genelde fark edilmese de bu diyalektik gerilim, Marx'ın ilkel birikim ve kentle kır arasındaki karşıtlık üzerine değerlendirmelerinin yanı sıra, devlet teorisine dair daha güncel Marksist tartışmalarda da yer alır.[6] Ala-

6 Eleştirel bölgesel planlama teorisyenleri, ulusal kalkınma dinamiklerinde de benzer bir mantık görüyordu. Örneğin Gunnar Myrdal'ın, "yayılma" ("*spread*") ve "geri bırakma" ("*backwash*") etkilerinden söz eden, yöresel yığılma avantajı ve kümülatif nedensellik modeli, gelişmenin bölgesel eşitsizlikleri hem artırmaya hem de azaltmaya yönelik eğilimleri nasıl tetiklediğini gösterdi (Myrdal, 1957). Myrdal'cı bu ve başka modeller (örneğin Hirschmann, 1958), daha sonra John Friedmann'ın, dengesiz bölgesel büyümenin ve merkez-çevre yapısının dinamiklerine daha açık bir

in Lipietz bu gerilimin devlet rolüyle olan ilişkilerini son derece net biçimde yakalar:

> Sosyoekonomik bölgelerin eşitsiz gelişimi sorunuyla karşı karşıya kalan devlet, eskimiş üretim biçimlerinin fazlasıyla ani bir şekilde tasfiye edilmesinin ya da benimsenmesinin doğuracağı politik ve toplumsal mücadeleleri tetiklememeye özen göstermek durumundadır. Bölünme sürecine ket vurduğunda (korumacılık) ya da olası toplumsal sonuçları bertaraf etmek için hızlıca müdahale ettiğinde (süresiz işsizlik maaşı) genel anlamda yaptığı budur. Ne var ki kapitalist gelişme, içsel ve uluslararası değişimler bunu zorunlu kıldığı anda, bölgeler arası yeni bir işbölümünün kuruluşunu yönetmesi ve teşvik etmesi için devlete görev verir. Söz konusu "tasarlanmış mekân", "devralınmış mekân" ile az çok şiddetli bir çatışmaya girer. Dolayısıyla devlet müdahalesi, tasarlanmış mekânın mevcut mekânın yerini almasını örgütlemek şeklinde gerçekleşmelidir. (Lipietz, 1980, s. 74, 1977'den çevrildi.)

Yine burada karşımıza Harvey'nin o hareketli coğrafi peyzajı, gerek bölgesel gerekse kentsel problematiğe kazınmış ve kapitalist toprak yönetimlerinin o en güçlüsüyle, yani ulus-devletle benzer şekilde ilişkili olan, koruma ve yıkım arasındaki bıçak sırtı yol çıkıyor.

Ne var ki mekânsal farklılaşma ile eşitlenme arasındaki dinamik çelişkinin, kapitalizmin nihai coğrafi sınırlarına eriştiği ölçek olan sermayenin uluslararasılaşmasına ilişkin olarak 1970'lerde en belirgin haliyle su yüzüne çıkması şaşırtıcı değildir. Coğrafi eşitsiz gelişme, emperyalizm üzerine kurulan erken dönem teorilerde önemli bir meseleydi ve kapitalizmin coğrafi gelişiminin *Kapital*'in saf ilişkilerinin –tabakta yayılan pekmez gibi– kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin yerini aldığı basit bir homojenleşme süreci olmadığı anlaşıldıkça, göze çarpmaya devam etti. Buna karşılık, üretim ilişkileri titizlikle ve eş zamanlı olarak ayrıştırılıp korunan kapitalist-olmayan dünya, kapitalist dünyaya tümüyle eklemlendi. Kapita-

politik mücadele ekleyen "genel kutuplaşmış büyüme teorisi"nde yaratıcı biçimde genişletildi. Ne var ki bütün bu planlama yaklaşımlarında gelişmenin mekânsallığı, müşfik devlet müdahelesiyle masumca manipüle edilmek için orada duran, sorunsallaştırılmamış yayılma süreçlerinin bir sonucu olarak görüldü.

lizmin küresel mekânsallaştırmasının karakteristik biçimi olarak ortaya çıkan uluslararası işbölümünün kaynağında, bu çelişki dolu farklılaşma/eşitlenme, ayrışma/korunma, parçalanma/eklemlenme birleşimleri vardır.

Aglietta ve Lipietz'le birlikte Fransız siyasal iktisat "Düzenleme Ekolü"nün gelişiminde önemli bir rol oynayan Christian Palloix, sermayenin uluslararasılaşması –ya da onun deyimiyle "kapitalist üretim biçiminin mekânsal genişlemesi– kapsamında eşitsiz coğrafi gelişmenin bu çelişkilerine doğrudan eğildi.[7]

> Sermayenin dünya ölçeğinde genişlemesi, üretim kollarının uluslararası yayılımını destekler ve özdeşlik eğilimi hâkim gibi görünür. Farklılaşmanın bir sanayi kolunun uluslararasılaşmasıyla meydana geldiğini hesaba katmayan bir yaklaşımdır bu. Farklılaşma bir anda öyle bir şekilde kaybolur ve ortadan kaldırılır ki, farklılaşmaya yol açan *yeni* üretim ve mübadele *koşulları* yaratılır. ... Sermayenin uluslararasılaştırılmasının esası, üretim ve mübadele koşullarındaki farklılaşma tarafından *bu* eşitlenme *eğilimine anında ket vurulmasıdır*. Dolayısıyla özdeşlik eğilimi, önemli bir biçimde, farklılaşmanın *koşulunu* sağlar. (Palloix, 1977, s. 3; vurgular asıl metne ait)

> Böylece uluslararası bir boyut kazanan sermaye, muhtelif işçi sınıflarını bölerek, gelişim alanlarından nemalanarak ve mevcut hizipleri güçlendirerek uluslararası işçi sınıfı hareketinin birleşmesini engeller. Sermayenin uluslararasılaşması, işçi sınıfının birliğini yeniden kurmaya çalışan proletaryanın uluslararası mücadelesiyle hasmane bir ilişki içindedir. (a.g.y., s. 23)

Merkez-çevre tartışması

1970'lerde İngilizce konuşulan ülkelerden kapitalist gelişmenin "uluslararası boyutu"na getirilen yorumlara yön veren bir yandan azgelişmişlik ve bağımlılık teorileri, diğer yandan Wallerstein'in

7 Fransızlar bu konuda da "mekânsal terminolojiye" çok daha yatkın görünüyorlar. 1980 öncesinde sermayenin uluslararasılaşması üzerine İngilizcede yazılmış hiçbir çalışmada, incelediği olguyu sermayenin "mekânsal genişlemesi" olarak tanımlamaya yanaşan bir isme rastlamadım.

dünya sistemleri üzerine yaptığı çalışmalardı. Söz konusu literatürde Fransız düşüncesiyle önemli bağlantılar olsa da (örneğin, Wallerstein'in Braudel'ci esinleri) mekân ve mekânsallığa yönelik Fransızlara özgü o açıklık İngilizce çeviride sanki yitiyordu. Buna karşılık, başka kılıklarda aradan sızan coğrafyalarsa İngilizce konuşan Marksist coğrafyacıların, iktisatçıların, sosyologların ve hatta kimi coğrafyacıların sert tepkisini çekti.

Kapitalist dünya ekonomisinin merkez ve çevreden oluşan bir yapısı olduğu; sanayi üretimi ve birikimin asli merkezleri niteliğinde belli birtakım "çekirdek" ülkelere karşılık "Üçüncü Dünya"ya mensup ikincil, bağımlı ve yoğun sömürüye uğrayan bir dizi "çevresel" ülke bulunduğu konusunda sanki neredeyse herkes hemfikirdi. Fakat karmaşık hiyerarşinin sadece en yüksek (dünya sistemi) düzeyinin kapitalist birikim ve sınıf mücadelesinin tarihini açıkladığı düşünülürken, eşitsiz coğrafi gelişime ilişkin sıkı bir kavramlaştırmanın yokluğunda, bu merkez-çevre yapısının teorik ve politik önemini kavramak güçtü. Böylelikle kapitalizm, ampirizm odaklı Marksist tarihçilerin en rahat hareket ettiği biçimde, yani "alttan" değil "yukarıdan", içeriden ziyade dışarıdan açıklanıyor gibiydi.

Dolayısıyla birçok Marksist araştırmacının gözünde, azgelişmişlik ve bağımlılık teorisyenlerinden oluşan neo-Marksist ekol, sınıfa verilen önemi azaltarak yoksulluk, sömürü ve eşitsizlik davasını sömürgeci ya da neo-sömürgeci tahakkümün herhangi bir biçimine dayanan sabit bir uluslararası işbölümünün ve merkez ülkelerin eline neredeyse tümüyle teslim ediyormuş gibi görünüyordu. Sömürü, hatta tüm kapitalist sistem, esasen uluslar arasındaki ilişkiler düzeyinde işleyen, merkez ve çevre alanlar arasındaki bir coğrafi süreçten doğuyormuş gibi düşünülüyordu. Görüşlerini savunan André Gunder Franck, "bağımlılık teorisi öldü – yaşasın bağımlılık ve sınıf mücadelesi," diyerek neyin öncelik taşıdığını aklından çıkarmadığını şakayla karışık göstermiş oldu. Fakat bağımlılık teorisinde ve merkez-çevre karşıtlığının yapısal kutuplaşmasında, kapitalizmin toplumsal ve mekânsal boyutlarına ilişkin yapılmakta olan can alıcı bağlantıyı daha detaylıca açıklamaya yönelik pek az girişim vardı.

Gelgelelim, Wallerstein daha ileri gitti. Kapitalist dünya sisteminin, biri sınıfa (burjuvaziye karşı proletarya) diğeri mekânsal bir hiyerarşi içindeki "iktisadi uzmanlaşmaya" dayalı iki temel "ikilik" tarafından belirlendiğini söyleyerek, sonradan bunlara "orta" sınıfın oluşumuna kabaca benzer bir "yarı-çevre" ekledi. Şöyle devam ediyordu:

> Kapitalist sistemin dehası, deyim yerindeyse, birbiriyle çakışsa bile özdeş olmayan ve sistemin kültürel ve politik karmaşıklıklarını (ve belirsizliklerini) yaratan bu iki sömürü hattının iç içe girmesidir. Bu olgu, başka şeylerin yanı sıra, döngüsel ekonomik krizlerin yarattığı politik-iktisadi baskılara, sınıf hiyerarşilerini fazla bozmaksızın mekânsal hiyerarşilerin yeniden düzenlenmesi aracılığıyla karşılık verilebilmesini sağlamıştır. (Wallerstein, 1976, s. 350-1)

Buradaki çifte ikili karşıtlık geleneksel azgelişmişlik teorisinin ötesine geçip, iddialı bir sosyo-mekânsal diyalektiğin sınırına dek dayanır. Wallerstein'ın mekânsal yapıyı toplumsal yapıyla "aynı düzeyde" teorize edememiş olması ve böylece merkez-çevre ilişkisini çağrışımlar uyandıran betimleyici bir metafordan ileriye taşıma fırsatını kaçırmasıyla, bu hamle bir nebze zayıf kalmıştır.[8]

Böyle bir hamle, merkez ve çevrelerin mekânsal hiyerarşisinin eşitsiz coğrafi gelişimin hem ürünü hem de etkili bir aracı olarak kavramlaştırılmasını gerektirirdi. Merkez-çevre yapısı bu kavramlaştırmada toplumsal sınıfın dikey yapısıyla esasen türdeş hale gelir. Bu yapı iç içe geçip çakışmakla kalmaz, sermaye ve emeğin bizatihi kapitalist üretim biçimini belirleyen aynı çelişik ilişkileri tarafından şekillenmiş, aynı kaynaklardan çıkmıştır. Dolayısıyla merkez ve çevrenin oluşumu sanayi burjuvazisinin ve şehir proletaryasının oluşumundan ayrı düşünülemez.

Uyguladığımız bu Marksist mekânsallaştırmayı sürdürecek olursak, toplumsal ve mekânsal yapıların her ikisinin de, üretim araçla-

8 Wallerstein'ın mekânsal iddiaları, kapitalist dünya sistemini yeni bir (coğrafi) belirlenim halinde şeyleştirdiğine dair bir "kanıt" olarak göstermek dışında, Marksist ve Marksist olmayan tarihçi ve sosyologlar tarafından genelde görmezden gelindi. Galeyana gelmiş tarihsel tahayyülün bildik aşırı tepkisiydi bu.

rının denetimine dayanan ve hâkim toplumsal sınıfın değer temellüküyle sürdürülen bir sömürü ilişkisi etrafına kurulduğu söylenebilir. Toplumsal ve mekânsal yapının katmerli sömürücü yapısından doğan sınıf mücadelesi, her biri diğerinde sürdürülen mücadelenin tesirini azaltmak üzere yeniden düzenlenebildiği için, her iki yapının eşzamanlı dönüşümünü hedeflemelidir. 1970'lerin en önemli "keşfi" olan, kapitalist sistemin nadir görülse de gerçek "dehası" işte bu çifte zemin olabilir.

Söz konusu ikili kutuplaşmanın birçok farklı düzey ve ölçekte meydana geldiği, özgül toplumsal ve mekânsal düzenlemelerin zaman içinde, temel yapısı değişmeksizin, her ölçekte değişebileceği unutulmamalıdır. Bireyler ve aileler nasıl tek nesilde proleter sınıftan burjuvaziye geçebiliyorsa, bir merkez ülke veya bir ülkedeki merkez bölge de çevrenin parçası haline gelirken, önceden çevre olan da merkezin parçası haline gelebilir. Tüm ölçeklerdeki kutuplaşmış yapıların maddi biçimleri de belirsizleşmiş ve bulanıklaşmış, böylece fiili toplumsal ve mekânsal işbölümleri daha karmaşık ve ayrıntılı bir şekilde bölümlenmiş durumdadır. Merkez-çevre yapısı uluslararası işbölümünün, devlet sınırlarıyla belirlenmiş bölgeler arası işbölümünün, metropol alanlarındaki kentleşmiş işbölümünün ve en küçük yerellik, fabrika veya evlerdeki işbölümlerinin tüm karmaşıklığını yansıtamaz. Fakat toplumsal ve mekânsal ilişkiler kapitalist üretime bağlandığı ölçüde bu yapılar yine *mevcuttur*. Kapitalizmin özgül coğrafyası yeniden yapılandırılabilir, ama hiçbir zaman yapısallıktan ya da temel bir sosyo-mekânsal kutuplaşmadan muaf değildir.

Merkez-çevre ilişkilerinin değişken mekânsal hiyerarşisi iyi kavranamamış, yaygın yanlış anlaşılmalara yol açmıştır. Örneğin bazı çevresel ülkeler şu anda çok hızlı biçimde sanayileşirken bir zamanların ileri sanayi bölgelerinin düşüşe geçmesi, azgelişmişlik teorisinin, küresel merkez-çevre yapısının ve coğrafi eşitsiz gelişmeye yönelik zorunluluğun bir şekilde reddedilmesini gerektirmez. Değişen ampirik örüntüler içerisinde, "gelişmenin ve azgelişmenin yan yana getirilmesi ve sürekli olarak birleştirilmesi", homojenleşme ve farklılaşma, çözülme ve koruma aynen devam etmektedir.

1970'lerde bir başka yanlış anlama tartışmalara neden olmuş, bölgesel ve uluslararası Marksist siyasal iktisadın ilerleyişini aksatmıştır. Bir yandan merkez ile çevrenin, diğer yandansa burjuvazi ile proletaryanın arasında bir etkileşim olduğuna ilişkin iddia düşünüldüğünde, bu tartışma bölgelerin de başka bölgeleri sömürüp sömürmediği sorusu etrafında dönüyordu: Burjuvazi ve proletarya birer bölge miydi, eğer bölgeyse şeyleşmenin son raddesi değil miydi bu? İnsanları sömüren elbet yine başka insanlardı sadece; yoksa sınıflar başka sınıfları sömürür/onlara hükmeder mi? Bu soruları cevaplamak ve halihazırda sunulmuş birçok argümanı özetlemek için, burada inceleyeceğimiz son tartışmaya geçmek gerek.

Coğrafi değer aktarımı üzerine

"Eşitsiz mübadele" mefhumu (Emmanuel, 1972; Amin, 1973 ve 1974; Mandel, 1975) ya da daha kapsayıcı bir tanımlamayla, coğrafi değer aktarımı (Hadjimichalis, 1980) açıkça anlaşılır kılındığında, *Kapital*'in üçüncü cildindeki değer aktarımına ilişkin genel tartışmadan doğrudan doğruya türetilmişçesine Marksist siyasal iktisat açısından son derece aşikâr görünür. Marx'ın açıkladığı üzere, sermayenin organik bileşimi ve emek verimliliği gibi temel ölçütleri bakımından kapitalist üretimin şirketleri, kolları ve sektörleri arasındaki farklılaşma, her yanda rastlanan rekabetle birleşerek toplumsal bakımdan, gerekli emek süresine göre ölçülen bir değer aktarımına yol açar. Örneğin görece verimli (ve çoğunlukla daha mekanize) bir şirket, rekabetçi bir pazarın işleyişi dahilinde, içerilen emek değeri ile rekabet eden şirketler genelindeki üretim maliyetleri arasındaki farklardan başka bir şeye bağlı olmayan emek süreci üzerinden ürettiğine kıyasla, mübadele sürecinden daha fazla değer elde edecektir. Benzer şekilde görece daha verimsiz şirketse daha az değer elde edecektir.

Coğrafi değer aktarımının ana hatlarını çizmek için, kapitalizme somut bir coğrafya vermek, üretim ve mübadeleyi o mekânsız toplu iğne ucundan alıp farklılaşmış ve eşitsiz gelişmiş bir mekânsallığa taşımak yeterlidir. Sermayenin coğrafi peyzajında, her biri aynı bütünleşik mal piyasası içinde olacak şekilde, daha yüksek ve daha düşük

verimlilik gösteren alanlar, yüksek ve düşük sermaye emek (yani, organik bileşim) oranları ve değişken kâr oranları görülecektir. Böylece piyasa mübadelesi, sadece şirket ve sektörler arasındaki değer aktarımı için değil, coğrafi değer aktarımı için de bir araç haline gelir. Bazı alanlar değer bakımından net kazanç sağlarken bazı alanlarsa net kayıp yaşar; bu da birikimin coğrafyası üzerinde, yani her mekânsal ölçekte merkezlerin ve çevrelerin oluşumu üzerinde belli bir etki gösterecektir.

Farklı coğrafi alanlardaki toplam üretimin değer içeriğini belirleyen özgül unsurların, firma ve sektörler arasında kendi kendilerini –deyim yerindeyse– sıfırlayacak şekilde bölünüp birbirine karışması ve böylece önem arz eden hiçbir alansal çeşitlenmeye yol açmaması mümkündür. Böylesi bir durumda kâr oranları, organik bileşim, verimlilik ve bunlara bağlı endekslerde geniş bir mekânsal eşitlenme üstün gelecek ve değerin coğrafi aktarımının pek anlamı kalmayacaktır. Ne var ki kapitalizmin bu tahayyül edilebilir mekânsallığı, kapitalist gelişmenin dengelerin devamlı olarak bozulduğu gerçek dünyasında neredeyse hiçbir zaman gerçekleşmeyen ideal bir denge durumudur. Bir süre belli birtakım bölgelerde, hatta ABD'nin bölgeleri içinde gerçekleşmiş olabilir. Fakat dengeleme eğilimleri, her zaman beraberinde farklılaşmaya ve dolayısıyla eşitsiz coğrafi gelişmenin üretimi ve yeniden üretimine yönelik eğilimler getirir. Kapitalist gelişmede coğrafi eşitsizlik olduğunda coğrafi değer aktarımı görülecektir. Belli bölgeler arasındaki net akış zaman içerisinde sabit bir seyir izlemeyebilir, hatta yönü tersine çevrilebilir; fakat gelişme ve azgelişmenin tetikleyici yan yanalığı sistem içinde bir yerde hâlâ mevcuttur. Dolayısıyla coğrafi değer aktarımının değişken mekânsallığı, sıkıca iç içe geçmiş olduğu merkez-çevre yapısı ve eşitsiz coğrafi gelişmenin çok katmanlı ampirik mozaikleriyle epey benzerlik taşır.

Daha kesin şekilde tanımlanacak olursa, coğrafi değer aktarımı bir yer, alan ya da bölgede üretilen değerin bir parçasının, alıcı bölgenin yerel birikim bazına ilavede bulunacak şekilde başka bir yer, alan ya da bölgede gerçekleştiği mekanizma ya da süreçtir. Bu aktarım iki düzeyde işler. Birincisi ve mekânsal yapı bakımından en "derini", üretim

sistemleri ve bunlarla ilişkili emek süreçlerindeki coğrafi farklardan doğan, yani Marx'ın firma ve sektörler arası değer aktarımının o basit mekânsallaştırmasından ileri gelen değer aktarımıdır. Söz konusu hareket ampirik açıdan görünmezdir ve dolayısıyla doğrudan nicel ölçüme müsait değildir. Esasen emek değer teorisinin politik mantığından türemiştir ve bu yüzden kapitalist mübadele ilişkilerinde (en azından emek teorisinin benimsendiği ölçüde) bir nitelik şeklinde ve doğal olarak mevcuttur.

Hadjimichalis'i (1980) izleyerek, belli bir bölgeye üretimle katılan toplam değer ile bu üretimle bölge nüfusunun elde ettiği toplam değer arasındaki istatiksel farka bakıp bu temel aktarıma kabaca yaklaşılabilir; tabii işi zorlaştırıcı başka akış ve aktarımlara bir açıklama getirilmesi koşuluyla. Hiç olmazsa böylelikle –değer aktarımının daha aşikâr ikinci düzeyinde işleyen birçok aktarım hattı yüzünden burada bile tahmin yürütmek güçleşse de– değer aktarımının açıkça artı veya eksi yönde olma ihtimali kabaca görülebilir.[9]

Değer aktarımı bu ikinci düzeyde birçok değişik biçim alır, daha ölçülebilir bir haldedir ve daha kolayca değiştirilip düzenlenebilir. Emmanuel'in eşitsiz mübadele teorisini eleştiren Michael Kidron (1974) sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasına dair bir analizle bağlantılı olarak, "coğrafi değer aktarımının ikinci düzeyi" adını verdiğim şeyi tarif eder. Kidron'a göre "pozitif merkezileşme" esas olarak ilkel birikimle eşdeğerdir ve çevredeki tamamen kapitalist olmayan toplumsal oluşumlara doğrudan bir değer kaybı yaşatmadan "merkeze" net bir kazanç sağlanmasını içerir: mesela vergi, haraç ve yağma aracılığıyla sömürgelerden sağlananlar vb.[10] Buna karşılık "Negatif

9 Hadjimichalis (1980 ve 1986) İspanya, İtalya ve Yunanistan'a dair çeşitli zaman dilimlerine ait bir dizi bölgesel haritada bu yöntemi kullanmıştır. Madrid'in merkez bölgeleri, kuzey İtalya'nın sanayi üçgeni ve özellikle de Atina bölgesi değer mübadelesindeki net "alıcı" taraf olarak zaman içerisinde sabit kaldı, fakat birçok başka bölge alıcıdan "verici"ye ya da vericiden "alıcı"ya döndü.

10 Mandel, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Üçüncü Dünya metropollerinde gerçekleşen sömürünün başlıca biçiminin bu olduğunu söyler. Bkz. Emmanuel (1972) üzerine daha olumlu bir başka eleştiri içeren "Neo-sömürgecilik" ve "Eşitsiz Mübadele" üzerine *Late Capitalism*'deki (1975) ilginç bölüm. Mevzubahis "pozitif merkezileşme"nin Marx'ın kent-kır karşıtlığına ilişkin tanımını, coğrafi değer aktarımının temel "model"ini, mer-

merkezileşme" ise, savaş ve yıkım aracılığıyla çevredeki fazlaların yok edilmesiyle sermayenin göreli büyüklüklerindeki merkez-çevre farklarını büyütür – yani, çevredeki fazlaları silah üretimi ve/veya alımı gibi üretici olmayan faaliyetlere yöneltir. Son olarak "nötr merkezileşme", toplam üretilen değerde hiçbir değişiklik oluşmaksızın sermayeler arasındaki fazlalığın aktarımını içerir. Söz konusu merkezileşme birçok süreç barındırır; seçici göçün yarattığı "beyin göçü"; "yardım" karşılığında kârların, ücretlerin, kullanım hakkı bedellerinin vs. net ihracatı; çevresel sermaye üzerindeki doğrudan denetimin merkez ülkelere bağlı çokuluslu şirketle devredilmesi; çokuluslu büyük şirketlerin (ya da birden çok yerde bulunan firmaların) transfer fiyatlandırma teknikleri; özellikle de, Emmanuel, Mandel, Amin ve başkalarının savaş sonrası uluslararası ekonomideki coğrafi değer aktarımının en önemli temeli haline geldiğini iddia ettikleri, mal ticaretinin şartlarındaki belirgin farklılıklardan doğan şişirilmiş eşitsiz mübadele.

İster sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının bir parçası, isterse merkezin çevre üzerindeki tahakkümü olarak tarif edilsin, coğrafi değer aktarımının bütün bu biçimlerinde temel model aynıdır. Bir yerde oluşturulan fazla ürünün bir kısmı, bulunduğu yerde gerçekleştirilmekten ve biriktirilmekten alıkonulurken, başka bir yerde üretilen fazlalık daha da artırılır. Sermayenin işyerindeki emek sömürüsüyle az çok kıyaslanabilir bir durum söz konusu burada. Sömürünün hem toplumsal hem de mekânsal hatlarının kökleri doğası gereği üretim tarzına uzanır ve orada sürdürülür – ve bu kökler öylesine derindir ki onları tümüyle kurutmak devrimci ve küresel bir dönüşüm gerektirir. Ne var ki ikisi de bir nebze eğilip bükülebilir bir nitelikte olup, yapısal kutuplaşmayı yok etmek durumunda kalmaksızın, belli zaman ve yerlerde kurumsal ya da başka araçlarla artırılmaya ya da azaltılmaya elverişlidir. İki hat da ayrı görülebilir, fakat aslında iç içedirler; ayrıca her ikisi de politika ve ideoloji yüklüdür.

Marx'ın üretim, gerçekleşme ve birikimin her zaman aynı yerde meydana geldiğini ileri sürmediği, dolayısıyla da kapitalizmin coğrafi

kez-çevre ilişkisini ve coğrafi eşitsiz gelişmenin kapitalizm tarihi içindeki zorunluluğunu katettiği de belirtilmelidir.

peyzajına ve onun mekânsal sömürü hatlarına dair açıklayıcı bir bakışa kapı araladığı akılda tutulmalıdır. Fakat kapitalist mekânsallığın maddi önemini gizleyen uzun bir gelenek 1970'lere gelene kadar Marksistlerin bu kapıdan açık ve berrak şekilde bakmalarını engellemiştir. Örneklemek gerekirse, coğrafi değer aktarımına sistematik olarak ilk rastlanan yer Arghiri Emmanuel'in *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade* [Eşitsiz Mübadele: Ticarette Emperyalizm Üzerine Bir İnceleme] (1972) adlı eseri olabilir.

Ne var ki Emmanuel, çevresel kapitalist ülkelerde üretilen değerin ticaret ve ücret farklılıkları aracılığıyla merkeze devamlı aktarıldığı bir mekanizma olarak eşitsiz mübadelenin, neredeyse tamamen uluslararası düzeyde işlediğini düşünüyordu. 1970'lerin önemli bir kısmında, coğrafi değer aktarımı üzerine yürüyen tartışma bu nokta çevresinde odaklanmış haldeydi. Kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişmesinin arkasında yatan daha genel ve çok-ölçekli süreçleri kavramlaştırma ve ampirik olarak inceleme konusunda pek bir çaba gösterilmedi. Coğrafi tahayyül uzun uykusundan uyanıyordu, fakat bakışı hâlâ dar ve bulanıktı.

Küresel ölçekte eşitsiz mübadele üzerine yapılan özel tartışmalardan birçok netameli mesele doğmuştu; fakat bunların çoğu tartışılanların mekânsal sonuçlarını açıklığa kavuşturmaktan ziyade örtüyordu. Merkez-çevre değer aktarımı ve başka bölgeleri sömüren bölgelere dair yapılan tasvirlerin beslediği politik sorular üzerine Marksistler arasında süren hararetli tartışmalar bunların en açık örneğidir. Amin bu soruların özünü şöyle aktarır:

> Sistemin merkezi ile çevresi arasındaki ilişkiler, çevreden merkeze değer aktarımıyla ifade bulan tahakküme dayalı eşitsiz ilişkilerse, dünya sisteminin de –artık genel kabul görmüş deyimiyle– burjuva uluslar ve proleter uluslar üzerinden analiz edilmesi gerekmez mi? Çevreden merkeze doğru gerçekleşen bu değer aktarımı, merkezdeki emek ücretinde aksi hale göre çok daha büyük bir iyileşme getirebiliyorsa, bu durumda merkezdeki proletaryanın dünya statükosunu sürdürmek için kendi burjuvazisiyle güçlerini birleştirmesi gerekmez mi? Eğer söz konusu aktarım çevrede sadece emek ücretini değil, yerel serma-

> yenin de kâr oranını düşürüyorsa, sürdürecekleri ulusal iktisadi özgürleşme mücadelelerinde burjuvazi ile proletarya arasında bir ulusal dayanışma kurulmasının gerekçesi olmaz mı bu? (Amin, 1974, s. 23)

Birçok bakımdan, emperyalist çağın başlangıcından beri ulusal ve uluslararası gelişmeye yönelik Marksist-Leninist politikaları bölmüş olan aynı politik ve stratejik meseleler, birkaç yeni değişiklike yeniden ifade ediliyordu burada. Amin'in birkaç yeni değişiklikle yeniden ortaya çıkan bu ikilemlerle getirdiği çözüm açıklayıcıydı. Merkezi ve çevresel kapitalist toplumsal oluşumlar arasındaki farkı ve bu ikisi arasında sürekli değer aktarımının taşıdığı önemi kabul etmemiz gerekse de, dünya sistemini burjuva ve proleter uluslar üzerinden analiz etmememiz gerektiğini söylüyordu. Ne var ki uluslararası kapitalizmin bu güçlü mekânsal yapısını bir yandan kabul ederken, aynı zamanda "toplumsal düzlemin" önemini de yeniden ileri sürmeliyiz. Amin'e göre kapitalizmin kilit toplumsal çelişkileri "tek tek her ülkenin burjuvazisiyle proletaryası arasında değil, dünya burjuvazisiyle dünya proletaryası arasındadır." (Amin, 1974, s. 24)

"Dünyanın tüm işçileri birleşin" demek pek de yeni bir strateji sayılmaz, ama bu bağlamda tekrar ifade edilmesi, uluslararası kapitalist gelişmenin daha yeni görünürleşen mekânsal dinamiklerini gerek teoride gerekse pratikte uygulanır hale getirmek için "toplumsal düzlem"in daha esaslı şekilde yeniden düşünülmesine yönelen ilginin başka tarafa yönlendirilmesine neden oldu. Amin, 1970'lerde sermayenin coğrafi peyzajını konu edinen ve diğer yönlerden ferasetli pek çok gözlemci gibi, sosyo-mekânsal diyalektiğin ortaya çıkardığı soruyla ve bu sorunun dolaylı olarak kapsadığı iki ucu keskin mücadeleyle yüzleşmektense, toplumsal (ve de tarihsel) olanın hâkimiyetini yeniden teyit etti. Mandel eşitsiz mübadele ve neo-sömürgeciliğe (1975, s. 343-76) dair tartışmaya daha da açıklık getirmiş olsa da, birçok önemli soruyu sorulmadan ve/veya cevaplandırmadan bıraktı.

Dolayısıyla bölgelerin başka bölgeleri sömürüp sömürmediğine ilişkin soru olumlu cevaplanmalıdır; ama bölgeselleşme ve bölgecilik, üretimin asli ilişkilerince hiyerarşik biçimde yapılandırılan toplumsal

süreçler olarak görüldüğü takdirde bu doğrulama teorik ve politik bir anlam taşıyabilir ancak. Bölgeler, bu bağlamda insanlar, sınıflar, toplumsal oluşumlar, mekânsal bütünlüklerdir; kapitalizmin coğrafi tablosunun etki ve tepki gösteren parçalarıdır. Hiçbir zaman yekpare biçimde burjuva veya proleter olmayabilirler, ama yerelleşmiş üretim sistemleri, aynı ölçekteki diğer bölgeler bakımından, ya birikim kutupları ya da değersizleştirme kutupları olarak işlev görerek, burjuvazi ile proletarya arasındaki ilişkiye benzeyen (ama ona denk olmayan) etkileşimli bir kutupsallık yaratırlar.

Temel kaygı sömürüyse, o halde her bir bölge (sosyo-mekânsal sistemler olarak), en az üç sömürü hattı tarafından kuşatılmış olarak görülmelidir. Bu hatlardan birincisi, üretim sürecinde sermayeyle emek arasındaki yerel ilişkiler tarafından tanımlanır; ikincisi, belirli bir ölçekte bulunan daha geniş bir mekânsal işbölümü içindeki bölgeler arası ilişkiler tarafından; üçüncüsüyse, sömürüye dayalı ilişkilerin küreselden yerele, dünya sisteminden her bir fabrika ve haneye dek uzanan çok basamaklı hiyerarşisi tarafından tanımlanır. Sömürüye karşı, genelde öngörülenden çok daha karmaşık bir mücadele sahasıdır bu, ama zaten mücadelenin kolay olacağını kimse söylemedi.

Marksistlerin gözünde bu hatların ilki geleneksel olarak o denli ağır basmıştır ki, diğer ikisi son yüz yıldır çok daha görünmez kalmıştır. 1970'lerde bu iki mekânsal hat daha görünür kılındığındaysa, yapılan yetkin gözlemlerin birçoğu, alabildiğine büyük bir ilgiyle karşılanıyor olmasına rağmen kafa karşılıklığına, müphemliğe ve abartıya düşmeden etkili bir şekilde anlatılamamış, ortodoks Marksistler de kendilerini tehdit altında hissetmişti. Teorik ve politik olarak iddialı bir mekânsal problematik ufaktan kaynayıp yüzeye çıkmaya başlamıştı, fakat o eski tarihsel kapak hâlâ sıkı sıkıya kapalıydı.

5

Yeniden İleri Sürme Girişimleri: Mekânsallaştırılmış Bir Ontolojiye Doğru

> Bugüne dek Marksist araştırmalar, kendi hesaplarına ... mekân ve zamanda gerçekleşen dönüşümlerin esasen düşünme biçimleriyle ilgili olduğunu düşünmüştür: Bu yaklaşım ideolojik-kültürel alana, yani toplum ve sınıfların mekân ve zamanı *temsil etme* tarzlarına ait oldukları gerekçesiyle böyle değişimlere daha ikincil bir rol biçer. Gerçekteyse, mekânsal-zamansal matrislerde yaşanan dönüşümler toplumsal işbölümünün ve Devletin yapısının maddiliğiyle, kapitalist iktisadi, politik ve ideolojik iktidarın pratik ve teknikleriyle ilişkilidir. Mekân-zamanın mitik, dini, felsefi ya da "deneyimsel" temsillerinin *gerçek temelidir* bunlar. (Poulantzas, 1978, s. 26)
>
> Toplumsal atomlaştırma ve parçalama bu birincil maddi çerçevenin biçimini alır ve emek sürecinin pratiklerinde tezahür eder. Aynı zamanda hem üretim ilişkilerinin önkabulu hem de üretim sürecinin tezahürü niteliğindeki bu çerçeve, Taylorizmin temelinde yatan yapıya benzer biçimde sürekli, homojen, çatlamış ve parçalanmış bir mekân-zaman örgütlenmesine dayanır: bir yanda her parçanın (bireyin) kendine ait bir yere sahip olduğu ve her yerleştirmede, bir parçaya (bireye) karşılık gelmekle beraber kendisini homojen ve özdeş biçimde sunmak zorunda olduğu, kesişmeli, bölünmüş ve parçalı bir mekân; diğer yanda çeşitli momentlerin birbiriyle bütünleştiği ve kendisi de bitmiş bir ürüne –yani, üretim hattında mükemmelen maddeleşen mekân-zamana– yönelen çizgisel, sıralı, yinelemeli ve birikerek çoğalan bir zaman. (A.g.y., s. 64-5)

Nicos Poulantzas, büyük eserlerinin sonuncusu olan *State, Power, Socialism* [*Devlet, İktidar ve Sosyalizm*] (1978) adlı kitabının yayımlanmasıyla birlikte, kendisinin de bir tür sosyo-mekânsal diyalektik keşfettiğini ve Marksist analizi mekân ve zamanın materyalist yo-

rumlamasına –yani, kapitalizmin açıkça tarihsel bir coğrafyasına– doğru taşımaya çalıştığını heyecan verici bir şekilde gösterdi. Kısmen Lefebvre'in katkılarına yaslanarak, kapitalizmin mekânsal ve zamansal "matrislerini", yani onun maddi yerleşikliğini, üretim ilişkilerinin aynı anda hem önkabulu hem de tezahürü olarak tanımladı. İç içe geçen bu matrisler, önceden var olan üretim ilişkilerinin ileride belli bir aşamada somut bir tarih ve coğrafyaya yol açtığı, mekanik bir nedenselliğin sonuçları değildi sadece. Poulantzas'ın mekânsal ve zamansal matrislere verdiği isimlerle "toprak" ve "gelenek", önkabulleriyle "aynı anda" ortaya çıkan (Marx'ın *Voraussetzung* kelimesiyle karşıladığı) birer *mantıksal öncelikti*. Kantçı indirgemedeki gibi sadece birer düşünme biçimi ya da temsil kipi olarak da görülmemeliydiler. Mekânsal ve zamansal matrislerin oluşturulması ve dönüşümü, toplumsal yaşamın gerçek temeli olan birincil bir maddi çerçeveyi meydana getiriyordu.

Lefebvre'in *Mekânın Üretimi*'ndeki giriş bölümünde olduğu gibi, Marksist gelenek içinde son derece iddialı biçimde zaman ile ilişkilendirilmiş nitelikleri mekâna atfeden, karmaşık ve rahatsız edici argümanlar bunlar: temel bir maddilik, problematik bir toplumsal soykütük, toplumsal yaşamın üretimi ve yeniden üretimiyle kurulan ayrılmaz bir bağ üzerinden harekete geçen bir politik praksis ve tüm bunların arkasında ontolojik bir öncelik, mekânsallık ile oluş arasında esaslı bir bağlantı. Poulantzas, yine Lefebvre'in yaptığı gibi, Marx'a sırt çevirmeksizin Marksizmi kapitalizmin gelişmesi ve varlığını sürdürmesiyle ilişkili olan maddi ve ideolojik mekânsallaştırmayı ısrarlı bir şekilde görmediği için eleştirdi. Toplumsal işbölümü, devletin kurumsal maddiliği ve iktisadi, politik ve ideolojik iktidarın ifadesiyle sıkı sıkıya bağlı bir mekânsallaştırmaydı söz konusu olan. Bununla birlikte, mekânsallığın yorumlayıcı gücünü düşünsel seyrinin az çok geç bir uğrağında fark etmiş Anthony Giddens ve başka toplumsal teorisyenler gibi tarihe yönelik müzmin bir eğilim gösteren Poulantzas'ın, pek aşina olmadığı mekânsal matristense tarihle daha içli dışlı olduğu açıktı. Fakat Poulantzas yine de, 1970'lerin

sonlarında toplumsal yaşamın mekânsallığının etkili şekilde yeniden teorize edilmesine yönelik çağrıda bulunan bu diğer mekân öncülerinin arasına katıldı.

Zamanı mekândan keskin biçimde ayırmış ve mekânsallığın ontolojik ve epistemolojik önemini yok edecek şekilde zamansallığa öncelik vermiş Batı felsefi geleneğinde mekân için etkin bir "yer" ve mekânsallığa uygun düşecek ontolojik ve epistemolojik bir konum arayışı içeren, daha meta-teorik bir başka proje bu çağrıya eşlik ediyordu. Bu tartışmaya önemli katkılar sunan Michel Foucault (*Herodote* muhabirlerinin –yukarıda aktarılan– sıkıştırıcı sorularıyla bu farkındalığa ulaştıktan sonra) zamana kıyasla mekânın felsefi görünmezliğini kabul etmişti. Sözleri tekrarlanmaya değer: "Diyalektik olmayan; cansız, sabit ve hareketsiz addedilen mekândı. Buna karşılık yaşamın ta kendisi, bereketli, verimli ve diyalektik olansa zaman." Bu tarihselci değersizleştirme girişiminden kurtulmak ve mekânı toplumsal varlığın asli konusu olarak yeniden görünür kılmak için, sadece toplumsal pratiklerin somutluğunun değil, çağdaş ontoloji ve epistemolojinin teorize etmeye yönelik soyutlamalarının da köklü biçimde yeniden ele alınması gerekir.

Mekân Kavramlaştırmasında Maddilik ve Yanılsama

Mekânsallığın materyalist yorumlamasının kaynağı, mekânsallığın toplumsal olarak üretildiğinin ve tıpkı toplum gibi, hem elle tutulur biçimlerde (somut mekânsallıklar) hem de birey ve gruplar arasındaki bir dizi ilişkide toplumsal yaşamın bir "tezahürü" ve aracı biçiminde mevcut olduğunun kabulüne dayanır. Toplumsal olarak üretilmiş mekân olarak mekânsallık, her biri mekânın toplumsal üretiminde kullanılıp yer alsa da onun muadili olarak kavramlaştırılamayan, maddi doğanın fiziksel mekânından ve bilişle temsilin zihinsel mekânından ayırt edilebilir. Sıkça gözardı edilen belli sınırlar dahilinde, fiziksel ve psikolojik süreç ve biçimler, mekânsal boyutları ve nitelikleri bakımından bağımsız olarak teorize edilebilir. Fiziksel mekânın mutlak ve göreli özel-

likleri üzerine bilim tarihindeki klasik tartışma ilkini örneklerken, "zihinsel haritaların" ve peyzaj tasvirlerinin şahsi anlamını ve simgesel içeriğini araştırmaya yönelik girişimler ikincisine misal teşkil eder. Ne var ki bağımsız kavramlaştırma ve araştırmaya yönelik bu olasılık, bu üç mekân (fiziksel, zihinsel, toplumsal) arasında sugötürmez bir özerkliğe ya da katı bir ayrıma neden olmaz. Özellikle de fiziksel-zihinsel ikilik, toplumsal mekânı dışta bırakacak kadar tarihsel tartışmayı ele geçirdiğinden beri, bu ara bağlantıları tanımlamak çağdaş toplumsal teorinin önündeki en zorlu görevlerinden biri olmayı sürdürmektedir.

Toplumsal mekânsallığın ileri sürülmesi geleneksel ikiliği yerle bir eder ve toplumsal teorinin yapısal birliği niteliğindeki mekân, zaman ve varlığın maddiliğinin baştan aşağı yeniden yorumlanmasını dayatır. Birincisi, yani doğanın ve bilişin mekânı, mekânsallığın toplumsal üretimine dahil edilmekle kalmaz, bu süreçte önemli ölçüde dönüşüme de uğrar. Bu toplumsal dahil etme-dönüştürme olgusu, fiziksel ve zihinsel mekânın, özellikle de somut toplumsal analiz ve yorumlamaya yönelik olası uygulanabilirlikleri bakımından, bağımsız teorizasyonlarına önemli sınırlamalar getirir. Gerek fiziksel doğanın maddi mekânı gerekse insan doğasının düşünsel mekânı, uygun yorumlayıcı bağlamları içinde toplumsal olarak üretilmiş ve yeniden üretilmiş görülmek zorundadır. Dolayısıyla her ikisi de, toplumsal yaşamın ontolojik ve epistemolojik parçaları olarak teorize edilmeli ve anlaşılmalıdır.

Buna karşılık mekânsallık, fiziksel ve psikolojik süreçlerden bütünüyle ayrılamaz. Ne ölçüde toplumsal dolayımla sağlanmış olursa olsun, fiziksel ve biyolojik süreçler toplumu etkiler ve toplumsal yaşam mesafenin fiziksel sürtünmesinin yarattığı kısıtlayıcı ihlallerden hiçbir zaman tamamıyla muaf değildir. Ne var ki bu "birinci doğa"nın tesiri safça ya da bağımsız bir şekilde kendini göstermez, zira toplumsal etkisi insan emeği ve bilgisinin örgütlü ve birikerek çoğalan uygulanışından ileri gelen bir "ikinci doğa"dan geçer her zaman. Dolayısıyla beşeri coğrafya ve tarihin materyalist yorumunda, kendine ait nedensel mantığı olan özerk bir naturalizm ya da

toplumsal fizik olamaz. Doğa gibi mekânsallık da, toplum bağlamında nesnel ve ayrı bir yerde duruyor gibi görünür; yine de üretimi ve yeniden üretimi toplumsal olarak gerçekleştirilir. Dolayısıyla doğanın mekânı politika ve ideolojiyle, üretim ilişkileriyle ve enikonu dönüştürülme olasılığıyla doludur.

Neil Smith, "Doğa, Sermaye ve Mekânın Yeniden Üretimi" gibi açıklayıcı bir altbaşlığa sahip olan *Uneven Development* [Eşitsiz Gelişim] (1984) adlı yeni çalışmasında, doğanın bu toplumsal üretiminin anlamını yakalamıştır.

> Doğanın kapitalist toplumdaki yüzeysel görünümü üzerinden değerlendirilirse, doğanın üretimi düşüncesi saçma görünecek kadar çelişkilidir. Doğa genelde zaten "üretilemeyen şey" olarak görülür; insanın üretim faaliyetinin antitezidir. Doğal peyzaj, en dolaysız görünümünde, gündelik yaşamın maddi temeli ve mübadele değerinden ziyade kullanım değerlerinin alanı olarak kendini bize sunar. Bu itibarla pek çok eksen hattında bir hayli farklılaşmıştır. Fakat sermaye birikiminin ilerleyişi ve iktisadi gelişmenin genişlemesiyle birlikte, bu maddi temel giderek toplumsal üretimin bir ürününe dönüşür; farklılaşmanın hâkim eksenleriyse giderek daha çok toplumsal olana dayanır. Kısacası, doğanın bu dolaysız görünümü tarihsel bağlama oturtulduğunda, maddi peyzajın gelişmesi bir doğanın üretilmesi süreci olarak görünür. Doğanın bu üretiminin farklılaşmış sonuçları eşitsiz gelişmenin maddi emareleridir. Dolayısıyla en soyut düzeyde, kullanım değeriyle mübadele değeri, mekânla toplum, doğanın üretimi içinde birbiriyle kaynaşır. (Smith, 1984, s. 32)

Bilişsel veya zihinsel mekân açısından da benzer bir argüman kurulabilir. Somut mekânsallığın tasarımı, ikisi arasında doğrudan ve belirli herhangi bir mütekabiliyet zorunluluğu olmaksızın, insan algısı ve bilişinin karmaşık ve çok çeşitli temsilleriyle kuşatılmıştır. Göstergesel imgeler ve bilişsel haritalamalar, düşünceler ve ideolojiler olarak bu temsiller, toplumsal yaşamın mekânsallığının şekillenmesinde güçlü bir rol oynarlar. Mekânsallaştırılmış bir *mentalité* (düşünme biçimi) niteliğindeki bu insanlaştırılmış zihinsel mekânın varlığı reddedilemez. Fakat mekânsallığın toplumsal

üretimi burada da, zihinsel mekânın temsillerini ve anlamlandırmalarını toplumsal yaşamın ve ikinci doğanın parçası olarak kendine mal edip yeniden biçimlendirir. Dolayısıyla göstergesel temsilin bağımsız süreçleri kapsamında mekânsallığı yorumlamak da isabetsiz ve yanıltıcıdır, zira bu yaklaşım toplumsal kökenleri ve potansiyel toplumsal dönüşümleri, mekânsız ve zamansız bir dünyada çalımla yürüyen evrensel ve semavi bir insan doğasının, yani idealizmin ve psikolojizmin aldatıcı perdesiyle örter.

Fiziksel, zihinsel ve toplumsal mekân arasındaki ilişkilerin bu yorumuyla bağlantılı olarak; mekânsallığın dinamiklerine ve dolayısıyla (toplumsal) mekân ve zaman, coğrafya ve tarih arasındaki ilişkilere dair can alıcı bir varsayım vardır. Mekânsallık ontolojik bakımdan bir dönüşüm sürecinin ürünü olarak var olduğu gibi maddi yaşamın bağlamları içerisinde her zaman başka dönüşümlere de açıktır. Hiçbir zaman asli ya da daimi olarak belirlenmiş değildir. Böyle düz bir şekilde ifade edildiğinde malumu ilam etmek gibi görülebilir, ama son yüz yıldır eleştirel teorik bilinçle arasına set çekilen, işte bu dönüştürücü dinamik, bu dinamikle ilişkili toplumsal gerilim ve çelişkiler ve bu dinamiğin etkin toplumsal praksise dayalı oluşudur. Görülen mekânlar yanıltıcı olmuş, mekânsallaştırmanın toplumsal dinamiklerini tassavvur etme yetimizi karartmıştır.

Mekânsallığın yanlış yerleşimi: saydamsızlık yanılsaması

Saydamsızlık yanılsamaları yaratan, ötesini göremeyecek şekilde en yakındaki yüzey görünümlerine odaklanarak mekânsallığa ilişkin kıt görüşlü yorumlamalar getiren kafa karıştırıcı bir miyopluk, mekânsal teorizasyonu sürekli olarak çarpıtmıştır. Bu nedenle mekânsallık, nihayetinde toplumsal nedenselliğe bağlanabilse de sadece kendinde-şey olarak bilinebilecek elle tutulur görünümler ya da şeyler bütünü olarak yorumlanır ve teorize edilir. Mekânın bu esasen ampirist (ama kimi zaman da fenomenolojik) yorumu, mekânsal ve toplumsal teorisyenlerin gerek içgörü gerekse meşruiyet sağlamak için tekrar tekar başvurdukları güçlü

bir nesnel natüralizm geleneği oluşturmuş Aydınlanma felsefesinden beri bilimsel düşünceye hâkim olan tözsel-özniteliksel yapıyı (Zeleny, 1980) yansıtır.[1]

Mekânsallık, bu miyop bakış açısına göre (Hume ve Locke tarafından geliştirilmiş ve daha sonra Comte ve başkalarınca gözden geçirilip sistemleştirilerek çok daha az septik bir pozitivizm biçimine sokulmuş bir yaklaşım olan) duyusal algının bir tür birleşimi; Kartezyen matematiksel-geometrik soyutlamalar (Euklidesçi olmayan varyasyonlar da dahil) ve Newton sonrası toplumsal fiziğin ya da Darwin sonrası sosyo-biyolojinin mekanik materyalizmi aracılığıyla kavranan, nesnel olarak ölçülebilir görünümler şeklinde kavranır.

Özellikle de Fransız felsefe ve bilim geleneğinde etkili olmuş, yüzyıl sonuna ait bir isim olan Henri Bergson'un kişiliğinde bu mekânsal miyopluğun günümüze daha yakın bir temsilcisi bulunabilir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına damga vuran, mekânın olağanüstü değersizleştirilmesi ve ikincil konuma (zamana göre) itilmesine geri dönüp bakınca, bu yaklaşımın en güçlü teşvikçilerinden biri olarak Bergson öne çıkar. Zaman, *durée* adını verdiği o yaşamsal alan, ona göre yaratıcılığın, tinin, anlamın, duyunun taşıyıcısı, dünyamızın ve bilincimizin "gerçek hakikati"ydi. Sınıflandırıcı aklın bir biçimi olarak mekân, zihni (nitelik yerine) niceliğe ve ölçüme (anlam yerine) yönlendiren bir şey olarak görülüyordu. Böylece mekân sürenin akışını anlamsız parçalara ayıran, zamanı da kendi fiziksel boyutları içine indirgeyen bir şey olarak görülüyordu. En son *Society and Space*'de (Burgel vd., 1987) yayımlanan söyleşisinde olmak üzere Lefebvre'in sıklıkla belirttiği gibi, "bütün günahı mekânın boynuna atan" bu Bergsoncu yaklaşım, daha sonra Lukács'ı ve yirminci yüzyılın başka birçok iflah olmaz tarihçisini etkileyen amansız ikilik uyarınca, bilime karşı felsefe, biçime kar-

1 Bir grup realist felsefecinin pozitivizme yönelik epistemolojik eleştirileri, mekânın çağımızda yeniden teorizasyonunu önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin bkz. Bhaskar (1975 ve 1979), Keat ve Urry (1982), Sayer (1984) ve beşeri coğrafyaya daha doğrudan uygulanmış haliyle Gregory (1978).

şıysa yaşam gibi, mekân ve zamanı da birbirinden keskin şekilde ayırır.[2]

Bütün bu yaklaşımlarda mekânsallık fiziksel nesne ve biçimlere indirgenir; düzenli, yinelenebilir tanımlamalar ve ampirik düzenliliklerin (genelde olgusal görünümlerin ilişkili mekânsal çeşitlemelerinde) keşfedilmesi şeklindeki hâkim bilimsel açıklamaya uygun hale gelmesi için doğallaştırılarak bir "ilk doğa"ya dönüştürülür. Mekâna yönelik böylesi kıt görüşlü bir yaklaşım, kesin coğrafi bilginin toplanmasında verimli, muhtemel bir coğrafya biliminin meşruiyet kazanması bakımındansa cazibeli olmuştur. Ne var ki coğrafi tanımlama mekânın toplumsal üretiminde ve toplumun mekânsal örgütlenmesinde açıklamanın yerini aldığında, başka deyişle, coğrafi görünümler mekânsallığın epistemolojisinin kaynağı olarak ileri sürüldüğünde, bu yaklaşım yanıltıcı hale gelir. Fakat daha önce de belirttiğim gibi, anaakım toplumsal bilimlerde ve 1960'larda şekillenmiş teorik coğrafyada mekân tam da böyle teorize edilmiştir. "Toplumun mekânsal örgütlenmesi," dar bir ampirizm ya da pozitivizmden kaçınıldığında bile, toplumsal olarak etkisiz ve mesafe sürtünmesi, konumun göreliği, ekolojiyle ilişkili çeşitlemelerin istatistikleri ve geometrinin aksiyomlarının düzenleyici disiplininin körelmiş bir ürünüymüş gibi gösterilir. Bu görsel yanılsama içinde oluşturulan teoriler genellikle toplumsal çatışma ve toplumsal failliğin üzerini, bunları neredeyse sırf –verili oldukları (doğal olarak? organik olarak?) varsayılan– bireysel tercihlerin toplamına indirgeyerek örten türdendirler. Mekânsallığın daha derine inen toplumsal kökenleri; problematik üretim ve yeniden

2 Bergson'un mekân ve zaman üzerine yazdığı temel eserler *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889; ayrıca bkz. Bergson, 1910) ve *Matiére et mémoire*'dır (1896). Mekânsallaştırmanın fenalıklarına karşı zamana ve tarihe öncelik tanınmasına ve Bergson'a yönelik yakın tarihli bir güzelleme için bkz. "üç ayda bir çıkan radikal düşünce dergisi" *Telos*'ta (Kış, 1981-82) yayımlanan David Gross, "Space, Time, and Modern Culture" ("Mekân, Zaman ve Modern Kültür"). Zamanın mekâna karşı önceliğini koruma isteği bu dergide öylesine yoğun ki, Gross'un makalesinin ön sayfasında ve her sayfa başında yazının başlığı "Zaman, Mekân ve Modern Kültür" olarak geçer!

üretimi; politika, iktidar ve ideolojiyi bağlamsallaştırması örtbas edilmiştir.

Toplumsal çatışmayı depolitize edilmiş geometriler ardında saklayan bu saydamsızlık yanılgısının gelişimi ve devamlılığının, miyop yanılgının ötesini görebilenlerce kapitalizmin evriminin ayrılmaz bir parçası olarak yorumlanmış olması şaşırtıcı değildir. Bir eleştirmenin söylediği gibi, "Zaman ve mekân ... bütün olarak mübadele soyutlamasına ve onun her bir özelliğine damgasını vurmak zorunda olan o mutlak zamansızlık ve evrensellik mahiyetine bürünür" (Sohn-Rethel, 1978, Smith, s. 74). Meta formu, rekabetçi piyasa ve toplumsal sınıfların yapıları gibi zaman ve mekân da –Poulantzas'ın güçlü ifadesine tekrar dönecek olursak– kapitalist emek sürecine dayalı "sürekli, homojen, çatlamış ve parçalanmış bir mekân-zaman" olarak değil, bu kendinde şeylerin asli fiziksel özellikleri ve öznitelikleri üzerinden nesnel olarak açıklanabilen, şeyler arasındaki doğal bir ilişki olarak temsil edilir. Son birkaç yüzyıldır saydamsızlık yanılsamaları, kapitalizmin problematik tarihsel coğrafyasını karartarak (gerek fenni gerekse toplumsal) "normal" bilime hâkim olmuştur.

Mekânsallığın yanlış yerleşimi: saydamlık yanılsaması

Benzer bir yorum, mekânsallık teorizasyonundaki ilk yorumla karmaşık bir etkileşim içinde ve genellikle onun felsefi yadsıma girişimi olarak gelişen ikinci bir yanılgı kaynağı için de yapılabilir.[3] Ampirist miyopluk nesnel görünümlerin saydamsızlığı ardında yatan mekânın toplumsal üretimini göremezken, hipermetrop saydamlık yanılsaması ise bu üretimi kasıtlı idealizmin ve gayri maddileşmiş düşünümselliğin sezgisel alanına yansıtarak, toplumsal yaşamın somut mekânsallığının içine doğruca nüfuz eder.

3 Pozitivizm ve ampirizmin bir yandan süren hâkim natüralist/bilimsel akımı ile diğer yandaki "doğalcılık karşıtı yorumbilimsel hareket" arasında süregelen tarihsel "gitgel" Bhaskar'da (1979) güçlü biçimde betimlenmiştir.

Odak noktası miyopluk oluşturacak şekilde, görülmesi gereken şeyin fazlasıyla yakınında olduğu için değil; çarpıtan ve gereğinden fazla uzaklaştıran –miyoptansa hipermetrop– bir görüşün kaynağı olarak odak noktası görülmesi gerekenden fazlasıyla uzak olduğu için görme bulanıklaşır. Mekânsallığın üretimi idrak, zihinsel tasarım ve aynı ölçüde yanıltıcı bir duyusal nesnelliğin yerini almış yanıltıcı bir düşünsel öznellik olarak temsil edilir – kelimenin tam anlamıyla yeniden sunulur. Mekânsallık sadece bir zihinsel yapıya, bir düşünme biçimine, gerçek dünyanın elle tutulur özü ve görünümüne göre gerçeklik "imgesinin" daha fazla epistemolojik önem taşıdığı bir düşünsel sürece indirgenir. Toplumsal mekân zihinsel mekâna, maddileşmiş toplumsal gerçekliklerden bizi sanılandan çok daha sık uzaklaştıran mekânsallığın yarı saydam kavramlarına dönüşür.

Söz konusu teorizasyon yaklaşımının felsefi kökleri büyük ihtimalle Platon'a dayanır. Leibniz'in fiziksel mekânın göreliliğini ve onun bir şeyden çok bir idea olarak var olduğunu ileri sürmesiyle ivme kazandığıysa kesindir. Fakat mekânsallığın süregelen neo-Kantçı yorumu içerisinde titizlikle korunan kategorik antinomiler sistemiyle, coğrafyaya ve mekânsal analize belirgin ve mukavim bir ontolojik konum sağlayan Kant, bu yaklaşımın felsefi meşruiyeti ve gelişiminin en önemli gücü olmuştur. Kantçı aşkın mekânsal idealizm mirası modern yorumbilimsel geleneğin her kanadına hâkim olmuş, Marksizmin mekânsallığa yönelik tarihsel yaklaşımına sızmış ve on dokuzuncu yüzyıl sonundaki başlangıcından itibaren modern coğrafya disiplininde merkezi bir rol üstlenmiştir. Neden olduğu beşeri coğrafya anlayışı, ya sezgisel olarak verili nitelik taşıyan ya da birçok farklı "düşünme biçimi" halinde görelileştirilmiş olan fenomenlerin zihinsel düzenlenişinin öngördüğü bir mekân örgütlenmesi içerir. Daha sonra söz konusu mekân mefhumları kategorik kavrayış yapıları –en genel anlamıyla insan doğası ve kültürü, en özel anlamıyla biyografik deneyim ya da "bilim", Hegelci "tin", yapısalcı Marksist "ideolojik, kültürel alan" ve bilincin

bunların arasında yer alan sonsuz sayıdaki olası her çeşit düşünsel bölümü ve kaynağı vb.– arasında pay edilir.

Robert Sack'in *Conceptions of Space in Social Thought* [Toplumsal Düşüncede Mekân Mefhumları] (1980) gibi ilgi çekici bir başlığa sahip çalışması, tam da böyle bir neo-Kantçı bilişsel haritalamayı örnekler. Realist bir felsefe öne sürmüş ve saf mekânsal öznelliğin sınırlarının çok ötesine geçmiş olsa da, Sack'in "düşünce kiplerinin temel yapılarına" ilişkin analizi, klasik neo-Kantçı tavırla gelecekte araştırılmak üzere bıraktığı, "toplumsal-maddi koşulların" özel etkilerinden adeta kurtulmuştur. Bunun yerine mekânsallık kavramlaştırmasını; sanat, bilim ve çağdaş sanayi toplumuyla ilişkili "karmaşık-parçalanmış" mekânsal anlamı; ilkelin ve çocuğun, mit ve büyünün "karmaşık olmayan-kaynaşmış" kavramlaştırmasıyla karşılaştıran derli toplu bir kategorik ikiliğe sığdırır. Mekânsal kavramlar arasında yaratılan bu ikilik, birçok bakımdan, *Gemeinschaft* ve *Gessellschaft*, mekanik ve organik dayanışma, "çiğ" ve "pişmiş" olan gibi, toplumsal teorinin aynı ölçüde amansız ikilikleriyle koşutluk gösterir ve o bağlama yerleştirilebilir.

Böyle yaklaşımlar da yararlı çıkarımlar sağlayabilir; ama özellikle mekânsallığın ideleştirilmesi kendi problematiğinin ve politik açıdan yüklü üretim ve yeniden üretiminin anlaşılmasına yönelik doğrudan bir hat olarak sunulduğunda, mekânın toplumsal üretimini gizleyen temel yanılgının pekişmesine de yol açabilirler. İnsanların genellikle hâkim olan mekân kavrayışı daha kapsamlı şekilde incelenmeye değer içsel ve belirlenebilen birtakım niteliklere sahip olabilir; fakat mekânsal kaynaşma-parçalanma gerçekten de toplumsal düşüncenin temel yapılarından biriyse, o halde her daim insan yaşamının maddi koşullarına dayandırılmalı, insan doğasının zamansız ve mekânsız bir tümeli gibi havada asılı kalmamalıdır. Aşkınsal idealizmin bu boşluğunda, ne kaynaşma ne de parçalanma meydana gelir.

Lefebvre'in belirttiği, Poulantzas, Foucault, Giddens, Gregory ve başkalarının da değişik şekillerde yeniden gösterdiği gibi, gerek

mekânsal parçalanma gerekse mekânsal bütünlük ve homojenlik görünümü toplumsal ürünlerdir ve genellikle politik iktidarın araçsallığının ayrılmaz parçasıdır. Basit bir belirlilikle maddi mekânsallıktan ya da üretim tarzından doğmadıkları gibi; bir kere meydana çıktıklarında da, başka türlü basit bir belirlilikle topluma geri yansımazlar. Fakat toplumsal düşüncedeki mekân mefhumları ve temsilleri, ister bir grup avcı toplayıcının kolektif zihninden isterse ileri kapitalist devletin kurumsallaşmış siyasal yapısından çıksın, nerede veya ne zaman bulunduğuna bakmadan, toplumsal-maddi koşullardan farazi olarak (ya da başka türlü) bağımsız şekilde, düşünme tarzlarının izdüşümleri olarak görülemezler.

Kapitalizmin ele avuca sığmaz mekânsallığına yeniden odaklanmak

Belirttiğim gibi, kısmen Marx'ın Hegel'e verdiği karşılığa dayanan tuhaf bir mekânsalcılık karşıtlığı, Batı Marksizmi ile mekânsallığın uygun bir materyalist yorumunun arasına girmiştir. Marx mekânı fiziksel bir bağlam, üretim yerlerinin toplamı, farklı pazarların bölgeleri, sermayenin giderek serbest hale gelen faaliyetleri ve zaman tarafından "yok edilecek" kaba mesafe sürtünmelerinin kaynağı olarak ele alıyordu. Marx'ın, özellikle kent kır ilişkilerine dair tartışmasında, mekânsallığın saydamsızlığını, nesnel görünümleri altında üretimin temel toplumsal ilişkilerini gizleyebildiğini fark ettiği öne sürülebilir. Bu kadar dolaysız bir biçimde olmasa da Marx sosyo-mekânsal diyalektiğin temel problematiğini de ele aldı: Toplumsal ilişkiler eşzamanlı ve çelişkili biçimde hem mekân oluşturucu hem de mekâna bağlıydı. Toplumsal edimin mekânsal olumsallığı ise esas olarak fetişleştirmeye ve yanlış bilince indirgendi ve Marx tarafından etkili bir materyalist yoruma tabi tutulmadı.

Üretim ve sınıfın bu toplumsal ilişkilerinin, gelişmekte olan – ve onları somutlaştırmış– mekânsallık aracılığıyla yeniden düzenlenip dönüştürülebileceğine, yani toplumsal ilişkilerin mekânsal olumsallığına ilişkin argümanlar, mekânın materyalist yorumunun günümüz Marksist araştırmacılarınca kabullenmesi belki de en zor yönüdür hâlâ. Toplumsal yaşamın coğrafi belirlenimine yönelik her

fikre karşı süregelen itirazlar, mekânsallığın kendisinin başlı başına dayatılan bir toplumsal ürün olmamasının ve hiçbir zaman atıl ya da değişmez bir nitelik göstermemesinin sebeplerini anlamayı güçleştirmektedir. Kapitalizmin coğrafyası ve tarihi, sürekli olarak gelişen bir tarihsel mekânsallık silsilesi oluşturan karmaşık bir toplumsal süreçte kesişir. Sadece toplumsal gelişmenin büyük hareketlerini değil, çağdaş toplumların en az kapitalist olanında bile gündelik faaliyetin tekrarlamalı pratiklerini de şekillendirip konumlandıran toplumsal yaşamın mekânsal-zamansal yapısıdır söz konusu olan.

Tarihin yapılmasıyla bağlantılı olarak mekânsallığın üretimi, toplumsal edim ve ilişkinin, yani toplumun kendisinin hem aracı hem de sonucu, hem önkoşulu hem de somutlaşması olarak tanımlanabilir böylece. Toplumsal ve mekânsal yapılar, kategorik izdüşümler olarak birbiri üzerine yansıtılmakla kalmazlar; toplumsal yaşamda da diyalektik olarak iç içe geçmişlerdir. Mekânsal yapıların kendi tarihsel coğrafyası dahilinde maddi olarak oluşturulduğu, mekânsal yapı ve ilişkilerin –üretim tarzı ne olursa olsun– zaman içinde evrilen toplumsal yapı ve ilişkilerin somut tezahürleri olduğu, yani mekânsallığın materyalist yorumunun teorik kilit parçası işte bu can alıcı bağlantıyla birlikte ortaya çıkar. Tarihin, toplumsal yaşamın maddileştirilmesi olduğunu iddia etmek, özellikle Marksist araştırmacılar arasında ciddi bir tartışmaya neden olmayacaktır. Tarihsel materyalist analizde handiyse aksiyomatik bir savdır bu. Fakat toplumsal varlığın ikinci bir maddileşmesi/bağlamsallaşması olarak mekânsallık, tam da bu temel aksiyomatik ve ontolojik düzeyde dahil edilmelidir. Toplumun oluşumu mekânsal ve zamansaldır, toplumsal varlık coğrafya ve tarihte somutlaştırılır.

Bu temel önermenin sistematik olarak geliştirilmiş ilk ifadesi *Mekânın Üretimi*'nde (1974) Lefebvre'den gelmiştir:

> Daha önce sorulmamış bir soru kalır geride. Toplumsal ilişkiler tam olarak ne şekilde var olur? Tözsellik olarak mı? Doğallık mı, yoksa biçimsel soyutlama mı? Mekânın incelenmesi buna cevap vermeyi sağlar: Toplumsal üretim ilişkilerinin mekânsal varlıkları olduğu için toplumsal varlıkları vardır; kendilerini bir mekâna

> yansıtırlar, mekânı üreterek bu mekâna dahil olurlar. Yoksa, bu ilişkiler, "saf" soyutlama içinde, yani temsiller ve sonuç olarak ideolojinin içinde, başka deyişle söz kalabalığı, boş laflar, kelimeler içinde kalabilir. (s. 152-3)
>
> Postmodern eleştirel toplumsal teorinin geçirdiği ve 1980'lerde önemli mesafe kaydeden kapsamlı yeniden kavramlaştırmanın kaynağı işte bu "keşif"tir. Toplumsal yaşamın mekânsallığını yeniden kavramlaştırmaya başlayan Lefebvre, Poulantzas, Giddens ve diğerlerinin buna ilaveten altını çizdiği özel birkaç ortak husus daha vardır: birçok farklı düzeyde mekânın örgütlenmesinden ayrılamayan araçsal iktidar, bu araçsal ve disipliner iktidarın gerek gündelik yaşamı gerekse kapitalist gelişmenin küresel sürecini giderek daha fazla kuşatması, her nereye konuşlandırılmış olursun devletin bu iktidar ilişkilerindeki değişen ve genellikle çelişkili rolleri.

İster mekânsal matris isterse mekânsal yapılaşma olarak yorumlansın, kapitalist sistemdeki iktidar yüklü mekân üretimi, toplumsal yapının herhangi bir direnç ya da kısıtlamayla karşılaşmaksızın peyzaja damgasını vurduğu pürüzsüz ya da kendiliğinden gelişen bir süreç olmamıştır. Sanayi kapitalizminin gelişimi, başından itibaren, kendine ait toplumsal olarak dönüştürücü ve kapsayıcı bir mekânsallık inşa etmeye yönelik son derece çelişkili bir çabaya dayanıyordu. Pek çok mücadele sahası vardı: feodal mülkiyet ilişkilerinin yok olması ve önceki geçim yollarından "kurtulan" proletaryanın verdiği hiddetli tepki; bununla bağlantılı olarak gelişen kentsel merkezlerde emek gücü ve sanayi üretiminin giderek kuşatılması ve metalaşmasıyla gelen köklü değişimler (ve kentleşme, sanayileşme ve kırsal yaşamın bu süreçlerle birlikte –tümüyle olmasa da– yıkıma uğraması); işyeri ile meskenin zorla birbirinden ayrılması ve kentsel imarla şehirciliğin yapılı çevresinin yine aynı şekilde zorla düzenlenmesi; farklılaşmış bölgesel pazarların kurulması ve kapitalist devletin egemenlik alanının yayılması; kapitalizmin küresel ölçekte genişlemeye başlaması. Poulantzas'ın ileri sürdüğü (Foucault'nun da araştırmalarında son derece detaylı ve yetkin bir şekilde ele aldığı) gibi, doğrudan üreticiler topraktan kurtulur ama bu kez de sisteme hapsolur – sadece modern fabrikayı değil, modern aileyi, okulu, orduyu, hapishane sis-

temini, şehri ve ülke sınırlarını da kapsayan bir sisteme (Poulantzas, 1978, s. 105). Poulantzas kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişmesinin ardında yatan paradoksal parçalanma ve homojenleşmeyi, mekânsal farklılaşma ve farklılıkların azaltılmasını tanımlamaya girişir:

> Birleştirmek için ayırmak ve bölmek; kuşatmak için atomize etmek; bütünleştirmek için parçalara ayırmak; homojenize etmek için kapatmak; farkları ve ötekilikleri ortadan kaldırmak için bireyselleştirmek. Totaliterliğin kökleri modern devletin somutlaştırdığı ve üretim ilişkileri ile kapitalist işbölümünde halihazırda mevcut olan mekânsal matrise dayanır. (s. 107)

Ne var ki kapitalist mekânsallığın üretimi tek seferlik bir olay değildir. Mekânsal matris sürekli olarak berkitilmeli ve gerektiğinde yeniden yapılandırılmalıdır – yani mekânsallık toplumsal olarak üretilmelidir ve bu yeniden üretim süreci sürekli bir çatışma ve kriz kaynağıdır.

Toplumsal ve mekânsal yeniden üretim arasındaki problematik ilişki bunu hemen takip eder. Mekânsallık toplumsal ilişkilerin ve toplumsal yapının hem sonucu/tezahürü hem de aracı/önkoşuluysa, bu ilişki ve yapıların maddi dayanağı ve toplumsal yaşamları, hem mekân oluşturucu hem de mekân tarafından belirlenen birer olgu, hem mekânsallığın üreticisi hem de ürünü olarak görülmelidir. Bu çift yönlü ilişki, coğrafya ile tarihin toplumsal üretimleri arasındaki gerilimli ve çelişki dolu etkileşimin, yani aynı zamanda mekânsal-zamansal bir diyalektiğin de parçası olan bir sosyo-mekânsal diyalektiği tanımlar, hatta belki yeniden tanımlar. Marx'ın bildik vecizesi üzerinde gerekli değişilikleri yapacak olursak: Kendi tarihimizi ve coğrafyamızı kendimiz yaparız, fakat bunu yaparken dilediğimizce hareket etmeyiz; tarih ve coğrafyayı kendi seçtiğimiz koşullar altında değil, geçmişte üretilen tarihsel coğrafyalarda doğrudan doğruya karşılaştığımız verili ve aktarılmış koşullar altında yaparız.

Yukarıda sunduğum genel argüman, birbiriyle bağlantılı bir dizi önermeyle kısaca özetlenebilir:

1. Mekânsallık, fiziksel ve psikolojik süreçleri toplumsallaştırıp dönüştürürken kendine dahil eden "ikinci doğanın" bir parçası, doğrulanmış ve tanınabilir bir toplumsal üründür.

2. Bir toplumsal ürün olarak mekânsallık, toplumsal edim ve ilişkilerin aynı zamanda hem aracı hem sonucu, hem önkabulu hem de tezahürüdür.

3. Toplumsal yaşamın mekânsal-zamansal yapılandırması (sınıf ilişkileri dahil olmak üzere) toplumsal edim ve ilişkilerin nasıl maddi olarak oluşturulduğunu, somutlaştırıldığını belirler.

4. Oluşturma/somutlaştırma süreci (tekrara dayalı ve tekdüze pek çok özelliğinin yanı sıra) çelişki ve mücadeleyle dolu problematik bir süreçtir.

5. Çelişkiler esasen, toplumsal faaliyetin hem sonucu/tezahürü/ürünü hem de aracı/önkabulü/üreticisi olarak üretilmiş mekânın ikiliğinden ileri gelir.

6. Dolayısıyla somut mekânsallık –yani fiili beşeri coğrafya– bir yanda toplumsal üretim ve yeniden üretim üzerine mücadelenin, diğer yanda gerek var olan mekânsallığın korunması ve güçlendirilmesini gerekse kapsamlı yeniden yapılandırma ve/veya radikal dönüşümü hedefleyen toplumsal pratiklerin rekabet alanıdır.

7. Toplumsal yaşamın mekânsallığı nasıl zamansal/tarihsel olumsallığa dayanıyorsa, gündelik faaliyetin rutinlerinden ve olaylarından tarihin daha uzun vadeli yapılışına (Braudel'in deyimiyle *évènement* ve *durée*) dek toplumsal yaşamın zamansallığı da aynı şekilde mekânsal olumsallığa dayanır.

8. Materyalist tarih yorumuyla materyalist coğrafya yorumu, birinin diğerine kıyasla herhangi bir doğal önceliği olmaksızın, ayrılmaz biçimde iç içedir ve teorik olarak birbirine bağlıdır.

Birlikte ele alındığında bu önermeler, ancak yeni yeni şekillenen ve ampirik araştırmaları etkileyen materyalist bir mekânsallık yorumu formüle etmektedir. Çoğunlukla örtük kaldıkları için, haliha-

zırdaki literatürden çekilip çıkarılmayı beklemektedirler. Foucault örneğinde olduğu gibi, bu önermelerin ardında yatan argümanları ustalıklı bir şekilde aydınlatan araştırmaların gerçek mahiyeti, genelde araştırmacılar tarafından bile ilk etapta anlaşılmamaktadır. İyi niyetli örneklerse yine mekânsal kaçışın tuzağına düşerek, aydınlattıklarına kıyasla daha fazla sayıda argümanı gözlerden saklar.

Dahası, materyalist mekânsallık yorumunun ve özellikle kapitalist mekânsallaştırmaları anlamayı ve değiştirmeyi hedefleyen iddialı bir tarihsel-coğrafi materyalizmin kabul görmesinin karşısında hâlâ çok güçlü ve inatçı engeller bulunmaktadır. En katı engel, mekânı ya tarihsel edimin sabit ve sorunsuz sahasına ya da temel toplumsal ilişkilerin mistifikasyonunu içeren yanlış bilincin kaynağına indirgeyen, katı bir Marksist, hatta belki de genel anlamda Aydınlanma sonrası tarihselcilik geleneğinden ileri gelir. Tarihselcilik hem mekânsallığın toplumdaki yapılandırıcı bir güç olarak maddi nesnelliğini, hem de kolektif bilincin gittikçe daha etkin bir parçası olarak düşünsel öznelliğini perdeler. Eleştirel toplumsal teorinin yeniden yapılandırılması üzerine 1980'lerde süren tartışmalar bağlamında yeni bir anlam kazanacak biçimde biraz farklı yoldan ifade edilecek olursa, Batı Marksizminin insan failliği ile toplumsal yapı arasındaki etkileşime dair kavramlaştırması esasen tarih yapımının praksisi içinde tanımlanan tarihsel bir kavramlaştırma olagelmiştir. Beşeri coğrafya üretmenin praksisi olarak mekânsallık, tarihin birebir yansıması olan taşıyıcısı sıfatıyla, tali bir konuma itilmeyi sürdürmektedir. Tarihselcilik hâlâ, eleştirel toplumsal teori ve Batı Marksizminin çağdaş toplumsal yaşamın mekânsallığını başarılı şekilde tasavvur edebilmesi için yıkılması gereken, en sağlam on dokuzuncu yüzyıl abidelerinden biridir.

Tarih karşıtı bir hava yaratmaksızın Batı Marksizmi mekânsallaştırılabilir mi? Mekânsallaştırılabilirse eğer, tarihsel tahayyülün zaman kadar yoğun ve diyalektik bir mekânı içermesi nasıl sağlanabilir? Son yıllara dek belki de hiç sorulmamış zorlu sorular bunlar. Sosyo-mekânsal bir diyalektiğin, tarihsel ve coğrafi materyalizmin, toplumsal yaşamın mekân-zaman odaklı yapılaş-

masının doğrudan doğruya rasyonel bir şekilde ileri sürülmesi, yani mantıksal ikna yaklaşımı, bu sorulara verilebilecek olası karşılıklardan biridir. Sabırlı okur, bu teorik iddianın izlediği seyre artık aşinadır. Fakat bu yeterli değildir. Sonunda beni Los Angeles'taki kentsel yeniden yapılanmayı incelemeye sevk eden parlak bir seçenek, "gerçek dünyanın" güncel mesele ve politikalarına materyalist bir yorum getirmeyi içeren, ampirizme dayalı kanıtlamadır. Ampirik araştırmaya yapılan bu dönüşün, tarihsel coğrafi materyalizmin ve yeniden düzenlenmiş bir postmodern eleştirel toplumsal teorinin gelecekteki gelişimi için hayati önem taşıyacağı muhakkaktır.

Ne var ki, teorik iddiadan ayrılıp ters yöne saparak, teori oluşumunun ampirik ve politik "ileri bağlantıları" yerine "geri bağlantılarına" eğilen ve bugün artık pek izlenmeyen bir başka yol daha vardır. Bilginin ve insan ediminin mümkün olabilmesi için dünyanın nasıl olması gerektiğini, *var olmanın* ne anlama geldiğini bulmaya çalışan bir meta-teorik söylem olan ontolojinin daha da kaygan ve soyut alanına giden bir yoldur bu (Bhaskar, 1975). Praksise yönelik karakteristik mesafeliliğiyle, ontolojik söylem içinde önemli sayılabilecek pek az şey kaldığını düşünen çoğu Batılı Marksist, geriye dönük bu yolda fazla ilerlemekten geri durmuştur. Fakat mekân, zaman ve varlık arasında, dolayısıyla da tarihin, beşeri coğrafyanın ve toplumun şekillenmesi arasında hâlâ eksik kalan bağlantıları bulmamızı sağlayabileceği için zahmete değer bir yolculuktur bu.

Ontolojiye Dönüş: Varlığın Varoluşsal Mekânsallığı Üzerine

Varoluşçuluk ve varoluşçu fenomenoloji insan varlığının, varlığın ve özellikle de dünya-içinde-varolmanın yapılarını anlamaya yönelik temel ilgisinin tetiklediği ontolojik tartışmalar yönünden zengindir. Dünya-içinde-varolmanın etkin yerleşimine ve konumlanmasına yapılan vurgu, varoluşçu fenomenolojiyi, Henri Lefebvre'in bir defasında Sartre'ın önemli erken dönem eseri *Varlık ve Hiçlik*'te bulunan "posa felsefesi" olarak adlandırdığı, tekil bireyin saf müşahedesi içine hapsolmuş "kaba" varoluşçuluktan ayırmak için kul-

lanılmıştır bazen.[4] Fakat varoluşçuluk ile fenomenoloji arasındaki benzerlikler ve farklılıklara ilişkin tartışmayı başlatmaktansa, varlığın mekânsallığıyla ilgili ne dediklerini çekip çıkarmak için ikisinin ortak başarılarına eğilmeyi daha yararlı buluyorum.

Varoluşçu mekânsallığa yönelik en belirgin yaklaşım Martin Buber'in "Distance and Relation" [Mesafe ve İlişki] (1957) adlı eserinde bulunabilir. Buber mekânsallığı insan bilincinin başlangıcı, insan yaşamının "birinci ilkesi" olarak sunar:

> Bütünü bir dünya olarak kendisinden ayırıp kendisine karşıt kılma yetkisiyle donatılmış bir varlığın, bütün içerisinde bir tek burada zuhur etmiş olması insan yaşamının hususiyetidir.

Bireyleştirilmiş İnsanın tüm Doğadan, şeylerin dünyasından ayrılmasını sağlayan bu asli varoluşçu yeti, Buber'in "birincil mesafe koyuş" olarak adlandırdığı olgu etrafında şekillenir. Sadece insanlar kendilerini ayrı bir şekilde konumlandırarak dünyayı nesneleştirebilir. Bir boşluk, bir mesafe, bir mekân oluşturarak yaparlar bunu. Bu nesneleştirme süreci insanlık durumunu belirler ve onu mekânsallığa, uzaklaşmanın sağladığı mesafe koyma kabiliyetine, yani en baştan mekânsal olma temeline dayandırır.

Bilinçli olmayan hakikatin, cansız nesnelerin ve şeylerin varlığı olan kendinde varlık ile bilinçli insan bireyinin varlığı olan kendi-için-varlık arasındaki temel varoluşsal ayrıma olanak verdiği –hatta bunu önkoşul olarak varsaydığı– için mekânsallık insan

4 Lefebvre, Sartre'ın çalışmalarının ilk ve en sert eleştirmeniydi. 1940'larda sol cenahta varoluşçuluğa yönelik gelişen ilgiyi kırmaya kararlı olan Lefebvre, kendisinin de gençliğinde ilgilendiği, fakat Marksizmin indirgemeci olmayan gelişimi için tali önemde olduğu gerekçesiyle terkettiği, eskimiş ve gerici bir fikirler toplamı olarak *Varlık ve Hiçlik*'i (*L'Etre et le néant*, İngilizce çev. Hazel Barnes, 1956) eleştirdi. Lefebvre'in eleştirisi için bkz. *L'Existentialism* (1946); Sartre-Lefebvre çatışmasına ilişkin eleştirel bir değerlendirme için bkz. Mark Poster, *Existential Marxism in Post-War France* (1975). Lefebvre şöyle yazar: "*L'Etre et le néant*, küçük burjuva aydını olmamın dışsal deneyimiyle ilişkilendirmeksizin ... içsel bir deneyimin izini sürdü ... Dolayısıyla *L'Etre et le néant*'da 'öznellik' denen şey, benim bugünkü anladığımdan farklıdır: içselleştirmenin bir edim aracılığıyla kendini yeniden-dışsallaştırdığı bir süreçteki *décalage* [değişen açı?]" (*Situations, IX*, s. 102; Fell, 1979, s. 478, dipnot 59. Fell *décalage*'ı "küçük aralık" olarak çevirir).

bilincinin başlangıcında mevcuttur. Birincil mesafe koyuş, yani nesneleştirme, varlığın farklılaşması, varlığın kendi insanlığının bilincine varması için en başta zorunlu olan, öznel bilinç ile nesneler dünyası arasındaki fiziksel yarılmayı ifade eden ve Sartre'ın "hiçlik" olarak adlandırdığı mefhumla ilgilidir. İnsan bilinci bu asli mekânsallaştırmada, bu temel edimde doğar (taşınır demek de bir o kadar uygun olur). Dolayısıyla hiçlik, birincil mesafe koyuştan, ilk üretilmiş mekândan, özne ile nesneyi ayırt etmenin ontolojik dayanağını sağlayan yaşamsal ayrımdan farksızdır.

Ne var ki nesneleştirme, mesafe koyma ve uzaklaşma, bilincin sadece tek bir varoluşsal boyutu, varlığın olsa olsa asgari tanımının dayanağıdır. İnsan olmak sadece mesafeler yaratmayı değil, bu mesafeleri aşmayı; yönelmişlik, duygu, dahiliyet ve bağlanma aracılığıyla birincil mesafeyi aşmayı da içerir. Dolayısıyla beşeri mekânsallık, uzaktaki çokluğunu ve kendi ayrı olma özelliğimizi müşahede etmek için dünyadan, el değmemiş Doğadan kendimizi ayırma kabiliyetimizin bir ürününden daha fazlasıdır. Birincil mesafe koyma ediminin, kendi yadsıması olmadığı, yani dünyayla kurulan ilişkiler üzerinden anlam yaratmadığı müddetçe anlamsız olması (Varoluşçuluğun en önemli kavramlarından biridir) insan varlığının belki de en temel diyalektiğidir. Dolayısıyla Buber'in ileri sürdüğü gibi insan bilinci, uzaklaşma ve ilişkinin etkileşiminden (ve birliği ile karşıtlığından demeye dilim varır mı?) doğar. İlişki kurmak, dünyada-olma, Heidegger'in *Dasein*'ı, Sartre'ın *L'Être pour soi* ve *être-là*'sı ("orada-olma") uzaklaşma edimi olmadan, dünyaya ilişkin bir bakış açısı edinmemizi sağlayan o yeti olmadan mümkün değildir. Fakat dünyadaki varlığımızı teyit etmemizin, anlamsızlığı aşarak kimlik kurmamızın tek yolu olan, mesafeliliği aşmaya yönelik zorunlu bir güdü niteliğindeki ilişki kurma iradesi de bu yetiye dahildir. Buber'e göre böylece bu iki hareket, "her biri diğerinde kendi ilişkisine getirilen engelleri görerek, birbiriyle mücadele eder". Varlığa yer sağlayan, insanlaştırılmış bir ikinci-doğa ve ortam yaratan bir diyalektik gerilim içinde, öznellik ve nesnellik böylelikle birbirine yeniden bağlanır.

Özne ve nesnenin bu yeniden birbirine bağlanışında, varoluşçu eleştirinin özünü içeren anlam ve yabancılaşma ikilemi yatar. Nesneleştirme insanlık durumunun parçasıdır, fakat kişinin dünyayla arasına mesafe koyması aynı zamanda yabancılaşmanın da kaynağıdır. Dünyayla ilişki kurmak, öznenin ilgi alanındaki nesnelerle sağladığı yaratıcı bağlantı, yabancılaşmayı aşma çabasıdır; fakat bu çaba da öznel kendiliği indirgediğinde, özne dünyayla kurulan ilişkiler üzerinden nesneleştirildiğinde yabancılaştırmaya yol açabilir. Dolayısıyla varoluşsal yabancılaşma insanın hem kendinden hem de nesnel dünyadan, yani yaratımın aracı ve anlamının kendisinden ayrı olma halidir.

Varoluşçuluk ve fenomenolojinin klasik eserlerinde, yabancılaşmanın gerçekliği ile onu aşma ihtiyacı arasındaki diyalektik gerilimin kökleri zamana, *oluşun* zamansallığına ve dolayısıyla "biyografi oluşumu" ve tarih yapımına uzanır. Fakat geçen yüz yılın belki de en önde gelen ve en etkili varoluşçu fenomenologları sayılabilecek Sartre, Heidegger ve Husserl'in başlıca eserlerinde vurguladıkları gibi, bu diyalektik gerilim aynı zamanda ve doğası itibarıyla mekânsaldır. Dünyada-olmaya, ilişkiler kurmaya ve dahiliyete içkin yönelimsel ve yaratıcı edimler aracılığıyla varoluş ve mekânsallığın birleştirildiği, açıkça konumlandırılmış (ya da Husserl'in deyimiyle "bölgesel" – bkz. Pickles, 1985) bir ontolojidir onlarınki. Söz konusu varoluşsal mekânsallık varlığa bir yer, "yaşam-dünyası" (Husserl'in *Lebenswelt*'i) içinde bir konum sağlar. Bu *konumlanma* özne ile nesneyi, İnsan ile Doğayı, birey ile çevreyi ve coğrafya ile tarihi birbirine bağlayan şiddetli bir süreçtir. *Search for a Method*'da [*Yöntem Araştırmaları*] Sartre, epey yerinde bir müdahalede bulunur:

> [K]urumları, anıtları, araçları, kültürel "sonsuz"ları ... fetişleri, toplumsal zamansallığı ve "hodolojik mekân"ıyla, yaşam "mahal"imizin *kendisi de* incelemeye konu olmalıdır ... İnsan, emeğinin ve toplumsal üretim koşullarının biçimlendirdiği ürünün bir ürünü olarak, *aynı anda* hem yarattığı ürünlerin oluşturduğu ortamda var olmakta, hem de kendisini bitirip tüketmekte olan "ortak nesnelerin" tözünü yaratmaktadır. Yaşamın her aşamasında kısa devreler

> oluşmuştur, varlığının çıktığı maddi koşulların temeline dayanarak insanı değiştirmeye katkıda bulunan yatay bir deneyim söz konusudur ... O halde amaç, söz konusu nesnelerin kendi yapılarıyla yasalarını özgürce oluşturabilecekleri yatay bir sentez oluşturmaktır. Bu kesişmeli bütünleniş, dikey sentezle ilişkisinde aynı anda hem bağımlılığını hem de görece özerkliğini doğrulamaktadır. Bu sentez, kendi başına ne yeterlidir ne de bağdaşmazdır.[5]

Böylece "yer", mekânsallığın yaşamın dikey-zamansal seyri üzerindeki salınımlı etkisine, yani yatay deneyime içkin "kısa devreler" yoluyla varlık kazanır. Bu konumlandırma varlığı bir yerde temellendirse de, ne yazık ki Sartre, Heidegger, Husserl ve başka birçok ismin özellikle olgunluk yapıtlarında cebelleştiği bir başka ontolojik ikilemin kaynağı haline gelir. En azından *res cogitans* ile *res extensa* arasındaki Kartezyen ayrımdan bu yana modern ontolojik geleneği kutuplaştırmış, düşünen özne ile "temellendirici" nesne, aşkınsal ego ile yaşanan dünya arasındaki güçlü ayrımı betimleyen ve "bölünmüş varlık" olarak adlandırılmış soruna gelip dayanan bir ikilemdir bu. Sartre ve Heidegger, sorunun kaynağı olan ilksel konumlanma konusunda oldukça benzer görüşlere sahiptir. Sartre "insan gerçekliğini", "yer"in nesnelere gelmesine neden olan varlık olarak tanımlar: "Bir yere sahip olmamam mümkün değildir." He-

5 Sartre, 1968, s. 79-80. *Search for a Method*, Sartre'ın en başta muazzam eseri *Critique de la raison dialectique*'in (1960) sonuna eklemeyi düşündüğü ama sonunda kitabın giriş bölümü olarak yayımladığı *Questions de méthode*'un (Hazel E. Barnes tarafından yapılan) İngilizceye çevirisidir. Barnes "hodolojik" mekân teriminin Kurt Lewin'den alındığını ve kişisel yönelim üzerinden müşahede edilen çevreye atıfta bulunduğunu belirtir. "Yatay deneyim" ve "yatay senteze" ilişkin atıflarınsa, Sartre tarafından uzun bir dipnotta alışılmadık biçimde övülen Henri Lefebvre›den alındığı açıktır (1968 çev., s. 51-52). Sartre, kitabın yayımlanan son halindeki önsözünde (başlık sayfası *Critique de la raison dialectique* [*precédé de Question de méthode*] olarak geçer) *Search for a Method*'ın, Fransız kültürü özel sayısına katkıda bulunmak üzere varoluşçuluk üzerine bir makale göndermesi için bir Polonya dergisinden aldığı çağrıdan doğduğunu da belirtir. Sartre özellikle Fransız Marksizmi bağlamında "felsefenin günümüz çelişkileri" üzerine yazma arzusuna getirilen bu kısıtlamadan dolayı içerlemişti; oysa bu temalar üzerine bir yazı kaleme alması için başka bir isme, Henri Lefebvre'e teklif götürülmüştü. Poster (1975) Lefebvre'in *Varlık ve Hiçlik* eleştirisini kısmen detaylı biçimde incelemiş olsa da, bu iki önde gelen Fransız felsefeci arasında daha sonra vuku bulan karşılıklı ilişkiyi ele alan herhangi bir çalışma bulabilmiş değilim.

idegger içinse Dasein "ilk önce deneyimlenip, sonra tam anlamıyla Yer olarak; yani Varlığın hakikatinin mahali olarak deneyimlenmesi gereken şeyin adıdır" (bkz. Fell, 1979, s. 31). Fakat varlık yer bulduğunda, yer ile varlık arasındaki ilişki nasıl anlaşılmalıdır? Ayrı sahalar olarak mı? Birbiriyle bağlılık ilişkisi içinde mi? Tamamen mutlak ego tarafından şekillendirilmiş olarak mı? Yoksa bütünüyle yerin maddiliği tarafından şekillendirilmiş olarak mı? Tüm toplumsal teorinin dayandığı ontolojik sorgulamaların bunlar olduğu görüşündeyim.

Gerek Sartre gerekse Heidegger bu konumlandırmanın ikili niteliğini varlığın temellendirilmişliğinden doğan toplumsallaştırılmış bir ikinci doğanın ileri sürülmesini andıran bir birleştirme aracılığıyla aşmaya çalışırlar. Joseph Fell, *Heidegger and Sartre: An Essay on Being and Place* [Heidegger ve Sartre: Varlık ve Mekân Üzerine] adlı eserinde Heidegger'ci üçüncü yolu anlatır.

> İlksel birlik, ayrılıktaki birlik ve birlikteki ayrılıktır. Dünya ve düşünce elbette ayrı olsa da birbirlerine aittir ve *Düşünülür Dünya* olarak en başından itibaren etkileşirler. (1979, s. 385, vurgu yazara ait)

Fell daha sonra bu diyalektik birleşimi (ifade bana ait) yine birleşim içeren ve kendi ifadesiyle onun "muadili" olarak görülmesi gereken, klasik tümel-tikel karşıtlığıyla karşılaştırır. Bildik ontolojilerin egoyu mutlak ve üstün saymaları göz önünde tutulursa, bahse konu diyalektik birleşim yaşam dünyasına, hep eksikliğini duyduğu o önemli felsefi itibara temas etmiş olur. Fakat Heidegger, varlığın tanımlanabilir mekânsallaştırması olarak bu düşünülür dünyayı sunduktan sonra onu zamansallıkla kuşatır. *Sein und Zeit*'da [*Varlık ve Zaman*] (1927) şöyle yazar:

> [Ö]yle anlaşılıyor ki, mekânsallık da sanki zamansallık gibi *Dasein*'ın benzer bir temel belirlenimini oluşturmaktadır. Dolayısıyla varoluşsal-zamansal analizimiz, *Dasein*'ın mekânsallığıyla birlikte bir sınıra [Sartre'ın "kısa devresi"?] ulaşmış gibi görün-

> mektedir. Yani adına *Dasein* dediğimiz bu varolan, hem "zamansal" "ve hem de" mekânsal denilmek suretiyle bir ilave mertebeye daha ihtiyaç duyar olmuştur. Acaba *Dasein*'ın varoluşsal-zamansal analizinde, daha önce *Dasein*'a özgü mekânsallık olarak gördüğümüz ve dünya-içinde-varolmaya ait olduğunu gösterdiğimiz bu fenomenle birlikte bir sona mı ulaşmış oluyoruz? (s.418)

Mekânsal-zamansal diyalektiğin, yatay ve dikey deneyimin varoluşsal geriliminin, ve mekân, zaman ile deneyime ilişkin dengeli bir yorum yapma imkânının ontolojik sınırına dayanmış bulunuyoruz. Ne var ki zamanın önceliğine karşı koymak mümkün değildir. Heidegger kendi sorusunu şöyle cevaplar:

> *Dasein*'ın oluşumu ve varlık minvalleri ancak ve ancak zamansallık zemini üzerinde mümkündür (söz konusu varolanın "zaman içinde" mevcut olup olmadığı mühim değildir burada). Bu doğruysa eğer, *Dasein*'ın özgül mekânsallığı da zamansallık üzerine temelleniyor olmalıdır. [a.g.y.]

Heidegger daha sonraki çalışmalarında varlığın mekânsal-zamansallığı sorusunu gündeme almış ve "tarihte gizlenmiş" temel bir ontolojik kategori olarak yerin önemini ileri sürecek kadar zamansallaştırmasını yumuşatmıştır. Fakat enikonu mekânsallaştırılmış bir ontoloji kurma girişimi hiçbir zaman tamamlanmamıştır. Heidegger'in "yer"i yarım ağızla yüceltişi, sonunda –ve bazen sanki kendi teşvikiyle– Nazizmi körüklemek için kullanılmış; 1976 yılında Kara Orman'daki doğum yerinde ölene dek (savaş sonrası)-dünyada-varoluşuna damga vuran kişisel ve felsefi tecritine katkıda bulunmuştu.

Heidegger'in mekânı tarihselleştirme girişimi en nihayetinde muhafazakâr, politik angajmandan uzak ve manevi bir nitelik taşırken, Sartre'ın izlediği mekânsal-zamansal yol, "yöntem araştırması" aracılığıyla onu Marksizmle burun buruna getirecek çok daha radikal, aktivist ve materyalist bir yoldu. Sartre'ın tarih yorumu ve yaşam dünyasının anlaşılabilirliği praksiste ifade bulur; praksis ise *Critique of Dialectical Reason*'da [*Diyalektik Aklın Eleştirisi*] (1976)

temel yönelimi "kıtlık" tarafından belirlenen ve bu gibi temel gereksinimler ve "işlenmiş maddeler" için kolektif olarak mücadele edecek grupların oluşmasına neden olan bir hareketle ilişkilendirilmiştir. Sartre, bu yataylaştırılmış dikey hareketi sarmal olarak tanımlar. Fell bunu şöyle açıklıyor:

> [Sarmal] üç boyutlu hale gelecek biçimde esnetilmiş daireyi temsil eder – organizmanın, başlangıçtaki gibi dengeye kavuşacağı ya da çevresiyle dengeli bir ilişki kuracağı o ideal gelecek zamana ulaşma çabası içinde, tercihen giderek daha yüksek kademede kendi etrafını dönmesi gereken, patlamış bir "merkez"dir. Dikey ekseni insanın birliğe yönelik tarihsel arayışının doğrusallığını temsil eder. Yatay eksenleri (her dönüş) ise katı doğrusallıkta oluşabilecek zorunlu "sapmaları", projesini bir yandan tehdit eden bir yandan destekleyen maddi çevreyi hem yapan hem de bu maddi çevre tarafından yapılan insanın tekrar tekrar dışsallaştırma ve içselleştirmelerini temsil eder. İçe doğru ve dışa doğru yatay hareket, böylelikle diyalektik bir dolayım ifade eder. ... Dolayısıyla [sarmal], varoluşsal projenin maddileşmesini ya da maddi tarihe, yararlığı karşılığında, Sartre'cı "devrimci bilincin" yerleştirilmesini temsil eder. (Fell, 1979, s. 348-349)

Tarihsel coğrafya felsefesinin, mekân-zaman yapılaşmasının ve mekân, zaman ile varlığın dengeli ve öncelik sırası verilmemiş ontoloji ve epistemolojisinin yine sınırına gelip dayanmış bulunuyoruz. Ne var ki Sartre da ontolojik tarihselciliğinden, yani tarih yapımına kendisinin (ve tarihsel materyalizminin) tanıdığı bariz biçimde öncelikli "birincilikten" tam olarak sıyrılamaz. Sovyetler Birliği üzerine yazdığı bitmemiş çalışmasında yapacağı şekilde, eleştirisini tarihsel coğrafyaya uygulamaktansa, son yıllarının önemli kısmını bireyselleştirilmiş tarihsel tahayyülün o en iddialı vasıtası olan biyografiye adamayı seçti.

Heidegger ve özellikle de Sartre, yaşamlarında ve düşüncelerinde vardıkları nihai sonuçlara rağmen, toplumsal teori ve felsefede mekânın yeniden ileri sürülmesine önemli katkılarda bulundu. Yirminci yüzyılın bu iki temel fenomenoluğunun başarılarına damgasını vurmuş ontolojik mücadelelerin ardından; varlığın, bilincin

ve edimin mekânsallığına ilişkin bir yeniden uyanış gerçekleşmiş, mekânsal praksis olanağına dair artan bir farkındalık ortaya çıkmış ve toplumsal yaşamın mekânsallığını daha merkezi biçimde dahil etmek adına toplumsal teoriyi yeniden ele almaya yönelik giderek daha yoğun biçimde hissedilen bir ihtiyaç doğmuştur.

6

Mekânsallaştırmalar: Giddens'çı Yaklaşımın Eleştirisi

> Kozmik dış'tan gelen her yeni saldırı ... aynı zamanda hem massedilecek bir başkalık, hem de kadim ve yıkılmaz çelişkileri bünyesine katmaya, yani kozmik bir belirlenim olarak tezahür edecek dayanıklı bir birlik içinde onları aşmaya çalışan büyük bütünlük-oluşturma edimiyle, yeni bir zeminde tekrar başlamaya yönelik belki de eşsiz bir olanakmış gibi belirdi. Dairesel hareketi üç boyutlu bir mekân içinde, içerdiği çok sayıda merkezin, başlangıç noktaları etrafında sonsuz sayıda dönüş gerçekleştirerek durmaksızın saptığı ve durmaksızın yükseldiği bir sarmal olarak tahayyül edebiliriz. En azından skleroz ve gerileyici kendi üzerine kıvrılma ... ânına dek, kişileştirici gelişim bu minvaldedir. Bu sonuncu durumda, hareket ya aynı yerleri tekrar geçerek kendini süresiz olarak tekrar eder, ya da daha yüksek bir dönüşten daha düşük herhangi bir dönüşe ani şekilde düşer. (Sartre, *L'Idiot de la famille*, I, 1971, s. 656-7, İng. çev. Fell, 1979, s. 348)

Sarmalı Pekiştirmek: Mekân-Zaman ve Anthony Giddens

Anthony Giddens, onu günümüzün İngilizce yazan en önde gelen toplumsal teori yorumcularından biri haline getirmiş, birbiriyle alışılmadık biçimde bağlantılı bir dizi kitabında toplumsal teoriyi eleştirel bir yaklaşımla yeniden tanımlamaya doğru uzun yıllardır giderek hızlanarak ilerlemektedir. Sosyolojinin köklerine dair ilk eleştirel değerlendirmelerinden en yakın tarihli teorik sentezlerine dek, Giddens'ın projesi sarmal biçiminde evrilmiştir. Toplumsal bilimler ile felsefe arasında hep anlaşmazlık konusu olan birikmiş antinomilerin içinden sıyrılıp ikna edici şekilde ilerleyen argümanları, yine de sosyolojik teori ve analizin kökenlerine yeni perspektifler getirmek için hep geriye uzanır. Bu kendine özgü süreç ve üslup

Durkheim, Weber ve Marx'ın klasik teorik yöntemlerinin sinkretik ve eleştirel bir yöntemle kullanılması ve modernleştirilmesi etrafında yeniden biçimlendirmeye çalıştığı ilk çalışmalarında oluşmuştu. Düşüncesindeki her yeni ilerlemeyle birlikte Giddens, bu kıta Avrupası geleneğini tekrar harekete geçirip –bir nebze daha uzakta da olsa kalıcı gelenekleri gözden kaybedecek yükseliğe hiçbir zaman çıkmayan– farklı bakış açılarından ele almak için adeta görev duygusuyla geri dönüşler yapar

Giddens, örneğin *New Rules for Sociological Method* [*Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*] (1976) adlı çalışmasında, gelişmekte olan eleştirisini yorumlayıcı sosyoloji ve yorumbilimin yapıcı biçimde yeniden değerlendirilmesine dayalı, anlam ve edime ilişkin bir analitik teori etrafında yoğunlaştırdı. İzlediği sarmal yol, insan failliği ve praksisinin yaratıcı gücü etrafında yoğunlaşmak üzere yirminci yüzyılın hümanizmaları ve edim felsefelerinin engin alanlarından geçti. Sonra da sürüp giden işlevselcilik geleneğini şiddetle eleştirmek (ki Giddens'ın çalışmalarında devamlı bir izlektir), Durkheim'cı mirası tekrardan derinlemesine incelemek ve yavan eylem teorisiyle savaş sonrası akademik sosyolojiyi çok güçlü biçimde şekillendiren ve Giddens'ın çalışmalarının birçoğunun da arka planında yer tutan Talcott Parsons'un hayaletini bir kez daha kovmak için tekrar geriye uzandı.

Central Problems in Social Theory [*Sosyal Teorinin Temel Problemleri*] (1979) adlı çalışmadaysa önemli bir geçiş yaşandı. Giddens güçlendirilmiş eylem teorisini, yapısalcı düşüncenin ana akımlarının olumlu eleştirisiyle birleştirdi. İnsan faili ve belirleyici yapının bu körükleyici birleşimiyle birlikte Giddens, yirminci yüzyılda tartışmalı ve çözüme kavuşmamış bir karşıtlık içinde gelişen iki teorik söylemi bir araya getirdi. Faillik ve yapının, öznellik ve nesnelliğin diyalektik birleşimi *Central Problems*'ta toplumsal teorinin merkezine iddialı biçimde yerleştirildi. Gelişmekte olan yapılaşma teorisinde, praksis ve toplumsal yeniden üretimin "edimin devamlı akışı olarak *zaman ve mekân*" (1979, s. 2) içinde konumlandırılmasıyla Giddens tarafından yeniden tanımlanmış bir toplumsal teoriydi

bu. Giddens için bu kuşatıcı fikirler birleşimi, bir eleştirel yeniden yorumlama sarmalının sonu, ilkinden daha adanmış ve yapıcı bir başka sarmalınsa başlangıcıydı.

Giddens'ın her kitabı bir sonrakinin tohumlarını taşır ve bu düzenin en açık örneği *Central Problems* ile bir sonraki önemli çalışması *A Contemporary Critique of Historical Materialism* [*Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*] (Cilt I, 1981) arasındaki bağlantıdır. *Critique*, tekrar on dokuzuncu yüzyıla göz gezdirmek için atılmış birkaç adımdan, Marx'ın tarihsel materyalizminin fiili yeniden yorumlamasından hem çok daha fazlası, hem de daha azıdır. Durkheim ve Weber gibi başka yazarlara göre Marx dizinde daha fazla yer kaplamayı sürdürse de, *Critique* Giddens'ın kendi toplumsal teori tanımının en açık ve adanmış ifadesi, faillik-yapı bağlantısının teori oluşturucu kabiliyetinin yapıcı bir olumlaması haline geldi. Kitap, "ileri sürdüğü konunun eksiksiz bir analizine girişmektense ... konu üzerinde daha fazla düşünülmesini teşvik eden" bir başlangıç olarak, temkinle sunuldu (1981, s. 24). Başlangıç niteliğinde olsun ya da olmasın, *Critique* hem kutlanacak bir başarı hem de yazarın tüm teorik projesinin eleştirel bir yaklaşımla yeniden değerlendirilmesine yönelik bir çağrı olarak, Giddens'ın en özgün ve dolayısıyla en saldırıya açık kitabıdır.

Critique aynı anda hem yapıbozumcu bir eleştiri hem de yeniden yapılandırmaya yönelik bir olumlama girişimi olarak, gerek içeriksel gerekse teorik düzeyde incelenmelidir. Giddens, "Faillik ve yapıya ilişkin sorunları aydınlatma çabasında yararlanılabilecek en önemli düşünceler hâlâ Marx'ın yazılarında bulunmaktadır" diye yazdığı *Central Problems*'ta (1979, s. 53) tarihsel materyalizm yaklaşımını muştular. Ne var ki bu düşüncelerin aydınlatıcı gücü, "hatalı, muğlak ya da tutarsız" analitik kavramların yarattığı engellerin ve daha sonraki Marksizmlerin düştüğü pek çok yanlışın titizlikle ayıklanmasıyla artırılmalıdır. *Critique*'in ismiyle müsemma amacı da bu engellerin kaldırılmasıdır.

Giddens'ın seçtiği hedeflerin birçoğu, günümüz Marksist literatüründeki bildik tartışma konularıdır: Marx'ın evrim şemasının ve

çağdışı kalmış antropolojisinin yetersizliği; ekonomizmin ve yapısal belirlenimciliğin tehlikeleri; işlevselci kategori ve açıklamalara aşırı bel bağlanması; devlet, politika, kentleşme ve iktidara ilişkin gerekli teorilerin yokluğu. Analitik bir kavram olarak üretim tarzına dair eleştiriler, üretici güçlerin ardı arkası kesilmeyen aşamalı büyümesine yönelik itirazlar ve "tüm tarihi" sınıf mücadelesinin tarihi olarak görmeyi reddeden yaklaşımlar söz konusudur. Eleştirel yadsımalardan oluşan bu koronun bazı Marksist okurları kızdırması ve rahatız etmesi kaçınılmaz. Başka bir kesimse, haklı olarak, "Marksist" etiketini kabullenmeye Giddens'tan daha uzak eleştirel teoristlerin, tam da bu konuları daha etkili bir şekilde ele aldığını ileri sürecektir.

Ne var ki Giddens, tüm şikayetlerine rağmen, eleştirel toplumsal teorinin oluşturulmasında tarihsel materyalizmin merkezi rolüne bağlılık göstermekte, bilhassa uzlaşmacı ve rıza gösteren bir tavır sergilemektedir. Gerçekten de Giddens'ın sunduğu tarihsel materyalizm eleştirisi, yapılaşma teorisinin ve özellikle de *Central Problems*'taki "sınıflara bölünmüş" toplumlar ile "sınıflı" toplumlar arasındaki kökleşmiş ayrımın uygulanması ve detaylandırılmasına esasen yardımcı niteliktedir. *Critique*'in önemli bölümleri, dünya tarihinin önceki safhalarına kıyasla sanayi kapitalizminin özgüllüğünü açıklamak amacıyla bu ayrım etrafında döner. Sınıflara bölünmüş toplumlar (sınıflar içerse de, "örgütlenmenin temel yapısal ilkesini saptamak için sınıfsal analizin dayanak oluşturmadığı" [1981, s. 7] esasen tarımsal devletler) ile sınıflı toplumlar (yani sınıf çatışması, mücadelesi ve analizinin temel ve merkezi nitelik taşıdığı kapitalizm) arasındaki farklar, belki de özellikle bizzat Giddens tarafından yapılacak sıkı eleştirel analize kolayca karşı koyamayacağını düşündüğüm, kabaca sentezlenmiş başlangıç niteliğinde içgörüler ve "hazırlık mahiyetinde bilgilerle" dolu bir dizi eleştirel makaleyle açımlanır.

"Zaman yolcusu olarak toplum: kapitalizm ve dünya tarihi" başlıklı 3. Bölüm, Marx'ın evrim şeması ile *Grundrisse*'nin *Formen* bölümündeki daha ihtiyatlı içgörüler arasındaki çelişkilerin anali-

zidir. Sonra sırasıyla "Zaman-mekân yayılması ve iktidar oluşumu" (tarihin önemli ölçüde değişikliğe uğramış materyalist yorumu içinde, doğayla kurulan ilişkilere karşı zaman-mekân ilişkilerinin öneminin ileri sürülmesi); "Mülkiyet ve sınıflı toplum" (özel mülkiyetin şekillendirdiği bir "denetim diyalektiğinde" sermaye ile ücretli emeğin birbirine kenetlenmiş süreçleri içinde sınıflı toplumun oluşturulması üzerine); "Zaman, emek ve şehir" (Lefebvre, Castells, Harvey, Mumford, Wirth, Christaller, Sjoberg ve başka isimlerin eklektik bir senteziyle, kapitalist düzendeki gündelik yaşamda zaman ve mekânın metalaştırılması üzerine); "Kapitalizm: entegrasyon, denetim ve sınıf iktidarı" (denetim araçları, devletin rolü ve toplumlararası entegrasyonun dünya sistemlerinin ortaya çıkışı bakımından kapitalizmin özgüllüğüne ilişkin ileri bir tetkik); "Ulus devlet, milliyetçilik ve kapitalist gelişme" (Montesquieu'dan yeni uluslararası işbölümüne, ilginç bir arasöz); son olarak da "Devlet: sınıf çatışması ve politik düzen" (devlet teorilerine ilişkin güncel tartışmaların yaratıcı fakat sınırlı bir panoraması) gelir. Beklenileceği üzere *Critique*, "Çelişki ve sömürüye" ilişkin bir tartışmaya gömülmüş halde (*The Nation State and Violence* [*Ulus Devlet ve Şiddet*] ve *Between Capitalism and Socialism* [Kapitalizmle Sosyalizm Arasında] gibi) muhtemel devamlarının tohumlarıyla sona erer.

Fakat Giddens'ın izlediği sarmal yolun bir sonraki aşamasına geçmesine izin vermeden önce, bu önemli bölümleri şekillendiren ve *Critique*'te (1981, s. 3) "farklı bir tarih yorumunun unsurları" olarak sunulan kavramlaştırıcı argümanlara dikkatle eğilmek gerek. Özellikle *yapılaşma teorisi*, Giddens'ın başka teorilere başarıyla uyguladığı aynı "pozitif eleştiriye" tabi tutulmalıdır. Giddens'ın uzun soluklu projesine damgasını vurarak onu *Critique*'in parlak başarılarına taşıyan sarmal izleğinin, kendi kavramsal tuzağına dönüştüğü, teorik gelişmeyi daha da ilerleteceğine onu kısıtladığı ileri sürülebilir böylece. Başlangıç niteliğindeki bir kitap herhalde yine başlangıç niteliğinde bir değerlendirme, teferruatlı bir analizdense daha etraflı bir değerlendirme gerektirmektedir.

Giddens'ın yapılaşma teorisi, faillik-yapı ilişkisinin toplumsal teorideki hâlâ en veciz ifadesi olan, Marx'ın özlü "insanlar tarihi kendileri yapar, fakat bunu kendilerince seçilmiş koşullarda yapmazlar" sözünü temel alıp detaylandırır. Giddens tarihin yapılmasına, ilk başta acemi bir şekilde ve olası sonuçlarına tümüyle vakıf olmaksızın, "coğrafyanın yapılması" olarak tanımlanabilecek, aynı praksis diyalektiğine kök salmış mekânın toplumsal üretimini ekler. *Critique*, toplumsal teorinin merkezine zamansallığın ve mekânsallığın zerk edilmesine yönelik çağrıda bulunur ve yapılaşma teorisini zaman-mekân ilişkileri içinde tutup paranteze alır. "Her toplumsal etkileşim," diye yazar Giddens (1981, s. 19), "zaman-mekân içinde konumlanmış ve insan failler tarafından hünerli ve bilgili bir şekilde örgütlenen toplumsal pratiklerden oluşur." Ne var ki bu bilgililik ve eylem, toplumsal edimlerin (Giddens'ın "yapının ikiliği" olarak adlandırdığı olguyu oluşturacak şekilde) hem *aracı* hem de *sonucu* niteliğindeki, toplumsal sistemlerin yapısal özellikleri tarafından her zaman "sınırlandırılır". Böylelikle toplumsal sistemler, zaman ve mekân boyunca toplumsal olarak yeniden üretilen düzenlenmiş (yapılaştırılmış) ilişkiler, tarih ve coğrafya, yani yerleşik pratikler olarak tasavvur edilir.[1]

Yapılaşma teorisi, zaman-mekân ilişkilerinin ifadesini doğrudan doğruya iktidar oluşumuna ve tahakküm yapılarının yeniden üretimine bağlanmasını sağlayan üç söylemden oluşmuş bir birleşim aracılığıyla güçlendirilir. Heidegger'in Zaman ve Varlık felsefesi, Althusser'in yapısalcı şemaları ve modern coğrafyacıların "zaman-coğrafya" ve mesafenin öznelliği gibi kavramlar üzerine yazdıkları Giddens tarafından yeniden düzenlenir. Giddens'ın bu düzenlemedeki amacı "formların nasıl meydana geldiğini" ve yerleşik pratiklerin toplumsal yaşamın oluşturulmasında zamansal, yapısal ve mekânsal olarak "momentleri" nasıl birleştirdiğini betimlemektir. Giddens'ın haklı olarak anlayış gösterilmesini rica ettiği tüm bu türetilmiş kelimeler ve yenilenmiş terminoloji bulutu arasında en açık

1 "Zaman-mekân" birleşimini düzenli biçimde vurgulamasına karşın, Giddens'ın hiçbir zaman "tarihsel coğrafya" ifadesini açıkça kullanmaması kayda değerdir.

şekilde seçilebilen şey, iktidarın işleyişine yapılan kurumsal vurgu ve Giddens'ın bu çerçeve içinde de tanımlayıcı bir ayrıma gitmiş olduğudur. İktidar ve tahakküm, maddi dünyanın dağıtımsal denetimi ile toplumsal dünyanın yetkesel denetiminin yapılaşmasında birbirlerine iliştirilir. Böylelikle dağıtım ve yetke, sırasıyla iktisadi ve politik alanı belirler ve genel yapılaşma teorisini *Critique*'in altbaşlığında atıfta bulunulan tema ve literatürle ilişkilendirir: İktidar, Mülkiyet ve Devlet.

Ne var ki *Critique*'te anahatlarıyla çizilen yapılaşma teorisi yine de muğlaktır ve amacı uygulamasından çok daha caziptir. Sorunun bir kısmı girişilen çabanın büyüklüğünde ve faillik-yapı bağlantısı etrafında alışılmadık biçimde birleştirilen birbirinden farklı dillerde yatar. Dahası Giddens'ın teorik argümanlar oluşturmak için devamlı olarak başvurduğu strateji, birbirine kenetli sınıflandırma şemalarını ayrı birimler haline getirmeyi içerir ve bu uygulama *Critique*'te aşırı yoğunlaşmaya ve argümanın açıklığa kavuşturulması yerine bulandırılmasına yol açar. Fakat daha da temelde yapılaşma teorisi, Giddens'ın başarabildiğinden daha çetin bir perspektif uyarlaması gerektiren üretici bir öncül üzerine kuruludur.[2] Tekrar tekrar ifade ettiği amacı hem zamansallığı ve hem de mekânsallığı, muhtemelen zaman-mekân arasında açık bir denge kuracak şekilde eleştirel teorinin merkezine yerleştirmek olsa da Giddens –Heidegger'e çok benzer şekilde– mekânsal olanın, zaman ve tarihin çoktandır devam eden ontolojik ve epistemolojik önceliğine tabi kılınışını istemsizce devam ettirmiştir. Tarih ve sosyoloji Giddens için "metodolojik olarak birbirlerinden ayırt edilemez" hale gelse de, mekânsal yapılaşma hâlâ ikincil, kavrayış sağlayıcı bir uzantıdır.

Ne var ki Giddens'ın "modern coğrafyacıların yazdıklarını" ve yapılaşmanın mekânsallığını keşfetmesi, gerek *Central Problems*'ta gerekse *Critique*'teki en önemli yeniliktir: Toplumsal yaşamın mekânsallığının handiyse görünmez kaldığı yazarın daha önceki

2 Bir önceki bölümdeki tartışma göz önünde tutulursa, bu üretici öncül asıl olarak, çalışmaları Giddens'ın teorizasyonları üzerinde önemli ölçüde etkili olmuş Heidegger'den devşirilen *ontolojik* bir iddia olarak tanımlamak daha doğru olabilir.

bütün katkılarına kıyasla bu iki eseri öne çıkarır. Toplumsal teori ve mekânsal yapı ile toplum ve mekânsallığın diyalektikleri üzerine gitgide gelişen güncel tartışma, bulgusunu adeta yalnız bir kaşif-mişçesine sunan Giddens tarafından ne yazık ki hemen hemen hiç görülmez. Bu tutumsa *Critique* için çok merkezi bir nitelik taşıyan, toplumsal sistemlerin zaman-mekân yapısının alternatif bir tanımlamasına yönelik teorik içerik sağladıklarının farkına varmaksızın Lefebvre, Foucault, Harvey, Castells ve Poulantzas gibi bu tartışmaya katkıda bulunmuş en önemli isimlerin yazılarının birbirinden kopuk parçalarından yararlanmasına yol açar. Örneğin Poulantzas *State, Power, Socialism* [*Devlet, İktidar, Sosyalizm*] (1978) adlı eserinde, devletin kurumsal maddiliğine ilişkin analizini, toprak ve gelenek temalarında açığa çıkan "mekânsal ve zamansal matrislerin" oluşumu ve dönüşümü etrafında yeniden odaklamıştı. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, bu matrisler kapitalizmin (sadece önkoşulu ya da sonuçları olarak değil) "önvarsayımları" olarak tanımlanmıştı. Gerek toplumsal ilişkilerin ve toplumsal pratiğin somutlaşması, gerekse mekân-zamanın mitik, dini, felsefi ve deneyime ait temsilleri olarak zamansallık ve mekânsallık bir arada sunulur. Giddens gerek teorik düzeyde gerekse devlet ve milliyetçilik üzerine yazdığı önemli bölümlerde –ki eksikliği en fazla burada göze batar– Poulantzas'ın yorumunun açıklığını ve dengesini benimsemiş olsaydı, *Critique* çok daha ayrıntılı ve zengin olurdu. Giddens'ın zaman-mekân yayılmasına, mevcut olagelme ve yok olagelmeye, zaman ve mekânın metalaştırılmasına, dağıtımsallığa ve yetkeselliğe ilişkin yorumlamaları da daha net ve anlaşılır hale gelirdi. Bunun yerine, Poulantzas'ın son önemli eserinin bu kritik boyutundan hiç söz edilmez.

Critique'in ironisi, Giddens'ın kendi sarmal izleğinin son on yılda çok verimli biçimde başardığı şeyi; yani Marx, Weber ve Durkheim'ın klasik katkılarını ve yorumbilimle yapısalcılığın yirminci yüzyıldaki başarılarını yeniden değerlendirme ve yeniden oluşturma fırsatını ıskalamasında yatar. Zamanın mekân üzerindeki teorik üstünlüğünün tarihini (ve coğrafyasını?) üretici köklerine

dek izleyecek bir başka eleştirel teori sarmalı yazılmayı beklemektedir. Durkheim, Weber ve Marx bu sarmalda yine birincil kaynaklardır. Devrimsel zaman ve tarihin (Hegelci devletin tinsel formu ve teritoryal bilinç olarak) mekânsallığın yerini alarak onu idealist ve oyalayıcı fetişizm statüsüne indirgemesi, tarihsel materyalizmin anti-Hegelci kaynaklarında gerçekleşti. Devletin, milliyetçilik ve bölgeciliğin, teritoryal bütünlük ve bilincin etkili bir materyalist teorisinin gelişimi o zamandan beri ketlenmiştir. Bireysel edim ve kolektif bilinç arasındaki bağlantının birbirinden farklı yorumlamalarına dayanan, göreli olarak mekânsız bir toplumsal bilim inşa eden Durkheim ve Weber'in teorik programları, yine benzer şekilde, mekânsal olanı adeta mekanik bir dışsallık olarak ikincil konuma itmiştir. Mekânsallık, "çevresel" belirlenimin zincirlerinden kurtarılmış insan failliği ve toplumsal süreçlerin etkin işleyişinin edilgen bir aynası/taşıyıcısı haline geldi. Yorumbilim ve yapısalcılık bu geleneksel dengesizliği önemli ölçüde yineledi. Varoluşçu fenemenoloji *Dasein, Etre-là, Orada-olmak* gibi kavramların özü itibarıyla mekânsal niteliğine karşın, Varlık ve Oluş'un zamansallığına ağırlık vermeyi sürdürdü. Özellikle de Heidegger için, varlığın mekânı birden fazla açıdan kronik bir problem teşkil etmeye devam etti. Buna karşılık yapısalcılığın senkronik olanı göklere çıkarışı umut verici mekânsal metaforlarla doluydu, fakat açık mekânsal analiz bakımından görece zayıftı. Buna rağmen gerek yorumbilim gerekse yapısalcılık, zaman-mekân ilişkilerini daha uygun bir simetriyle yeniden bağlantılandırmak için yeni kanallar açtı.

Ne denli mücadeleci ve amansız olmuş olsalar da, yapısalcılık ve yorumbilimin (Giddens'ın çalışmalarının sadece tek bir önemli örneğini teşkil ettiği) faillik-yapı ilişkisi etrafındaki yeni ve henüz deneme niteliğindeki birleşimleri, failliğin yapı üzerinde ya da yapının faillik üzerinde zorunlu herhangi bir önceliğe sahip olmadığı, uygun bir diyalektik bağlantı noktası gerektirmiştir. Faillik ve yapının bu diyalektik bağlantısının beraberinde, benzer bir kavramlaştırma gerektiren başka bir geleneksel ikiliğe, yani mekânsal ve zamansal ikiliğe artan düzeyde ilgi gösterilmesi kayda değerdir: epistemolojik

olarak denk, maddi ifadelerince diyalektik olarak bağlantılı, praksiste birleşmiş ve eleştirel toplumsal teorizasyonun tam kalbine konumlandırılmış.

Giddens'ın bu kritik yeniden kavramlaştırmaya yaklaştığı söylenebilir; İngilizce yazan bütün çağdaş sosyologlara kıyasla daha fazla yaklaştığıysa kesindir. Ne var ki teorik "mekânı" yine de fazla sınırlıdır. Örneğin *Critique*'te, faillik-belirlenim ilişkisi bağlamında toplumsal teori ve mekânsal yapı üzerine yaptığı çalışmaları çağdaş coğrafi literatürü pek parlak biçimde aydınlatmış Cambridge'li meslektaşı Derek Gregory'den hiç söz edilmez.[3] Ayrıca Fransız toplumsal teorisinden fazlasıyla sınırlı ve dar görüşlü bir şekilde yararlanılmıştır. Özellikle Lefebvre'in toplumsal yaşam ve toplumsal yeniden üretimle, faillik ve yapının mekânın toplumsal üretimine yerleşik diyalektiği üzerine yazdığı kapsamlı eserleri, Giddens'ın (birçokları gibi, Castells'in *The Urban Question*'daki düşüncelerinin izinden giderek) yaptığı gibi, *le quotidien* [gündelik] olan üzerine yaptığı yorumlara ve "kentsel" olanın hatalı biçimde şeyleştirilmesine indirgenemez.

Söz konusu zayıflıklar "yapısal" zayıflıklar olarak tanımlanabilecek olsa da, özellikle kendi üzerine düşünen ve bilgilenebilen insan failin dahiliyeti dikkate alındığında, tabii ki kesin olarak belirlenmiş değildir. Giddens, *Critique*'in yayımlanmasından kısa süre sonra ve vaat edilen devam kitapları tamamlanmadan önce, aynı yerleri yeniden ama bu kez daha anlaşılır bir biçimde ve formelleştirme amacıyla işleyerek teorik gelişmenin bir başka aşamasına geçti. *The Constitution of Society* [*Toplumun Kuruluşu*] (1984) adlı kitabında, Giddens aynı anda hem gelen eleştirileri karşıladı, hem son zamanlardaki "kişiselleştirici evrimi"nin eklektik kaynaklarını ortaya serdi, hem de bütünlük oluşturucu yapılaşma teorisini titizlikle bir araya getirdi. *Critique*'in başlangıç niteliğindeki tohumları, çiçeklenen her

3 Özellikle bkz. Gregory (1978). *Critique*'in yayımlanmasından sonra Giddens ile Gregory çok daha fazla temas halindedir. Bkz. Gregory (1984). Gregory ve Urry (1985) ve Gregory'in *The Dictionary of Human Geography*'de (Johnson vd., 1986) "yapılaşma teorisi" üzerine yazdığı madde.

türünün ontogenetik ve filogenetik kalıtımı titizlikle sınıflandırılmış, muntazam ve oturmuş bir bahçe halinde serpilmiştir artık. *Constitution*, bu sayede *Critique*'in çizdiği izleği ele almaya ve mekânın yeniden ileri sürülmesinin Giddens'çı versiyonunu daha sağlam bir temel üzerinde tekrar inşa etmeye yönelik bir imkân daha sunar.

Toplumun Kuruluşu ve Toplumsal Teorinin Yeniden Kurulması

Giddens *Society and Space*'te Derek Gregory ile yaptığı söyleşide, kendine özgü kişisel projesini şöyle tanımladı:

> Epistemolojik meseleler üzerine herhangi biçimde yenilikçi bir çalışma izlediğimi düşünmüyorum ve bunları önemli sayılabilecek ölçüde "paranteze almaya" çalışıyorum. Yapmaya çalıştığım şey, temel olarak insan toplumunun *ontolojisi* olarak tanımladığım şey üzerine çalışmak; yani, insan failliğinin nasıl teorize edileceğine, bu teorizasyonun toplumsal kurumların analizine nasıl yansıyacağına, sonra da bir arada işlenen bu iki kavram arasında nasıl bir ilişki olduğuna dair meselelere odaklanmak. ... Dört başı mamur bir epistemoloji formüle edebileceğimizi ve daha sonra bir yolunu bulup doğruca dünyayı incelemeye koyulabileceğimizi varsaymayı ne gerekli ne de mümkün görüyorum. Dolayısıyla toplumsal gerçekliğe –deyim yerindeyse– yaylım ateşi açmayı deniyorum; etraflı biçimde sağlamlaştırılmış bir epistemoloji sunmayan kavramsal yaylım ateşleri. (Gregory, 1984, s. 124)

Constitution'da yapılan bu kavramsal yaylım ateşlerinden çıkan şey, varlığa, toplumsal varoluşun doğasına ilişkin yeniden formüle edilmiş bir teoridir. *Constitution* doğru perspektife oturtulduğunda, toplumsal yaşamın mekânsal-zamansal yapılaşması üzerine mevcut en sıkı, dengeli ve sistematik ontolojik manifesto olarak öne çıkar. Eleştirel toplumsal teori söylemi içindeki konumu ve menşesi bellidir, fakat Husserl, Heidegger ve Sartre'ın çabalarıyla oluşan felsefi zemin sayesinde, varlığa "yer" sağlayacak şekilde daha geniş kazanımlara sahiptir. Asıl başarı işte burada aranmalıdır.

Formel bir epistemolojiye bilerek yer verilmemesi, Giddens'ın ontolojisinin tanıtlanabilir ampirik araştırmaya basit ve doğrudan şekilde dönüştürülmesini epey zorlaştırırken, bu ontolojinin kaçınılmaz kavramsal yaratıcılığıysa, özellikle de Giddens'ın çalışmalarında doğrudan ve basit içgörüler arayanlar arasında, yanlış anlaşılmalara yol açmayı sürdürmektedir. Yine de *The Constitution of Society*, dolambaçlı yollardan da olsa, ampirik analiz için, özellikle de kapitalizmin tarihsel coğrafyasının eleştirel biçimde yeniden yorumlanması için aydınlatıcı kılavuz ilkeler sunmaktadır. Bu kitap kolay formüller ve modeller sağlamadığı gibi, izlenecek teorik yollar üzerine katı kategorik bakış açıları da öne sürmez. Fakat bu onun güçlü yönüdür, zayıf yönü değil.

Constitution'daki yapılaşma teorisi, öznellik ve nesnellik arasındaki çoğu kez katılaşmış karşıtlığın peşisıra gelen, bağlantılı ikiliklerin neredeyse bitimsiz birleşimlerinin esnek bir sentezidir. Faillik ve yapı, birey ve toplumsal olan Giddens tarafından esnek biçimde bir araya getirilir ve asıl olarak belirtilmek istenen de bu ontolojik esneklik ve kaynaşmadır.

Bu ontolojik dengeyi ileri süren kilit önemdeki sentezleyici kavramlar, kolaylık sağlayacak şekilde eklenmiş kavram dizininden (s. 373-7) çıkarılabilir. Devraldığımız kavramsal dil mekânsal-zamansal ilişkiler bakımından öylesine çarpıtılmıştır ki mekân, zaman ve toplumsal varlık ilişkilerini ifade edebilmek için köklü biçimde tamamen değiştirilmelidir; Giddens'ın *Constitution*'da bilinçli olarak üstlendiği iş de budur. Sonuçta oluşan kavramsal sözlük, mekânı asla tek başına değil, zamana eklenmiş bir şekilde istikrarlı olarak toplumun kuruluşuna yerleştiren ustalıklı bir dengeleme numarasıdır.

> *Bağlamsallık*: Etkileşim ortamını, ortak eyleyenler ve onlar arasındaki iletişimi kapsayan, etkileşimin zaman-mekân'daki yerleşik niteliği

Mahal: Etkileşimi o veya bu şekilde yoğunlaştırmayı sağlayan belirli sınırlara sahip, etkileşim ortamının bir parçası olan fiziksel bölge

Bölgeselleştirme: Bölgelerin ya mahaller içinde ya da mahaller arasında zamansal, mekânsal ya da zaman-mekâna dayalı farklılaşması; bölgeselleştirme, toplumların her zaman homojen, birleşik sistemler olduğuna dair varsayıma karşı koyulmasında önemli bir mefhumdur

Toplumsal bütünleşme: Karşılaşmalardaki süreklilikler ve ayrışımlar olarak varsayılan, ortak mevcudiyet koşullarında eyleyenler arasındaki pratiklerin karşılıklı olma durumu

Sistemsel bütünleşme: Eyleyenler ya da bütünlükler arasında, genişletilmiş zaman-mekân boyunca, ortak mevcudiyet koşulları dışında karşılıklılık durumu

Zaman-mekân yayılması: Toplumsal sistemlerin genişletilmiş zaman-mekân boyunca, toplumsal ve sistemsel bütünleşme mekanizmaları üzerinden uzatılması

Gerçekleştirilen kavramsal ilerlemelere rağmen nezaretçi zamansallık bazen fazla korumacı bir hal alır, çünkü Giddens mekânı Modern Coğrafyanın disipliner önyargılarına ve bu önyargılara özgü ayrımlara yakalanmaksızın kabul etmeye kararlıdır. Ne var ki tarihe ve tarihin disipliner eğilimlerine çok daha az ihtiyat gösterilir. Dolayısıyla zaman ve tarih, *The Constitution of Society*'de yetkesel ve dağıtımsal bir konumda, daha az tanıdık coğrafi "dışarlıklı"ya kıyasla çok daha "yerleşik" bir halde, genellikle tek başına yer alır.[4] Dayatılan düzen, "merkez-çevre" gibi hâkim olandan hâkim olunana doğru aynı sırayla bağlanan "zaman-mekân"dır daima.

4 Giddens'ın kavram dizini *tarihselcilik* için de bir madde içerir: "Tarihin ilerleyici değişim olarak tanımlanmasıyla birlikte, bu tanımlamanın söz konusu değişimi ileri taşımak üzere bilişsel olarak kullanılması. Tarihselcilik "tarih"in ne olduğuna ilişkin belli bir görüş içerir, ki bu da tarih bilgisinin tarihi değiştirmek için kullanılması anlamına gelir." Mekânsallık için buna muadil bir giriş yoktur.

Böylelikle Giddens eleştirel toplumsal teorinin çağdaş yeniden yapılandırmasına eşlik etmesi gereken zorunlu tarihselcilik eleştirisini yine başlatamaz.[5] Buna rağmen Giddens'ın yeniden düzenlenmiş kavramsal dağarcığı, mekânsal-zamansal yapılaşmanın özü ve anlamını yeniden inşa etmek için etkili şekilde kullanılabilir. Uyarlamaya yönelik bazı eklemelerle birlikte Giddens'ın kavramlar çerçevesi, Modern Coğrafya ile Batı Marksizminin karşılaşmasından doğmuş bütün yaklaşımlardan çok daha ehil, tarihsel-coğrafi materyalizmin gelişmine yardım eden provokatif bir toplumsal ontoloji kurmaktadır.

Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse Giddens, bütün etkili toplumsal teorisyenler arasında, toplumsal yaşamın mekânsallığına ilişkin bana göre en temel bağlamsal genellemeyi –yani, varlığın bilinebilir yaşam dünyasının her zaman ve her yerde toplumsal olarak kurulmuş bağlantı noktalarının çok katmanlı sistemlerinden, farklılaşmış ve hiyerarşik olarak düzenlenmiş mahallerden oluştuğunu– açığa çıkarmaya en çok yaklaşan isimdir. Bu varoluşsal mekânsal yapının özgül biçim ve işlevleri zaman ve mekâna göre önemli ölçüde farklılık gösterir, ama varlık bir kez dünyada-konumlanınca, içinde bulunduğu dünya, yuvalanmış mahallerin mekânsal matrisi içinde toplumsallaşır. Topolojik yapı değişken ve değiştirilebilirdir; ama her zaman kapsamaya ve oluşturmaya, tüm insan edimini konumlamaya ve kurmaya, hem tarihin hem de coğrafyanın yapılmasını somutlaştırmaya hazır haldedir.

Coğrafyacılar ve sosyologlar bu varoluşsal mekânsallaştırmanın kimi kısımlarına dikkatle bakmış ve onun gerçek ya da beklenen ampirik görünümlerinin özelliklerini ve varsayılan geometrilerini betimleyen etkileyici bir literatür ortaya koymuştur.[6] Ne var ki

5 Fakat (buna en çok yaklaşan isimler olarak) Foucault ve Lefebvre'den Harvey, Mandel ve Jameson'a kadar, ele aldığım mekânsallaştırıcı toplumsal teorilerden hiçbirinin bir tarihselcilik eleştirisi başlatamamış olduğu da belirtilmelidir.

6 Örneğin merkezi yer teorisi, sosyal hizmetlerin tedariki bakımından piyasa ilişkileri ve mesafeyi en aza indirme davranışlarının mekânın toplumsal üretimine yön verdiği varsayılan koşullarda, mekânsal matrisin idealize edilmiş geometrisini tanımlar. Büyük ölçüde, yuvalanmış mahallerin varsayılan mekânsal matrisi etrafında fazlasıyla

mekânsal matrisin üretici kaynakları hem anlaşılmaz hem de yanıltıcı olmuştur. Coğrafya ve sosyolojinin, şu anki moda deyimiyle "mekânın" (sadece mevcut olmaktansa) "önem arz ettiği" uygun bir ontoloji tertip edememesi, mekânsal bağlamın varoluşsal anlamını gizli tutmuştur. Toplumsal varlığın mekânsal genelliği ve özgüllüğünü daha açıkça meydana çıkarmak için Giddens'ın yaklaşımının nasıl etkili bir şekilde genişletilebileceğine daha yakından bakalım şimdi.

İlk olarak, eylemi bir noktaya toplayan ve toplumsal yaşam içinde hem tek ve tekil olanı hem de genel ve nomotetik olanı bir araya getiren sınırları belli bir bölge olarak betimlenen, çağrışım yüklü mahal kavramı vardır. Giddens'ın bellirttiği gibi bu mefhum, kültürel coğrafyacıların yazılarında kullanıldığı şekliyle "yer"e bir ölçüde yakın bir mefhumdur (ki söz konusu yazılarda, "mekân" veya "bölge"nin yerine tercih edilen bir alternatif olduğunu da ekleyebilirim). Fakat mahal, Heidegger ve Sartre'ın ontolojilerindeki "yer" kullanımıyla daha da sıkı bir benzerlik taşır. Giddens'e göre mahaller, "etkileşimlere *ortam* sağlamak için mekânın kullanılması, öte yandan da etkileşim ortamlarının mekânın *bağlamsallığının* tayin edilmesinde can alıcı rol oynamasını," ifade eder (1984, s. 118). Bu ortamlar evdeki bir oda, bir köşebaşı, bir fabrikanın imalathane katı, bir hapishane, bir düşkünler evi, bir hastane, sınırları çizilebilir bir mahalle/kasaba/şehir/bölge, ulus-devletlerin kapladığı hudutları tayin edilmiş bölgeler, hatta bütün olarak dünyada insanlarca işgal edilmiş her yer olabilir. Mahaller pek çok farklı ölçekte yer almaktadır ve mahallerin bu çok katmanlı hiyerarşisi hem bir toplumsal yapı hem de dünya-içinde-varolmanın hayati bir parçası olarak teşhis edilebilir.[7]

yapılandırılmış olduğu için bu teorinin modelleri, kapitalist toplumların gerçek coğrafi peyzajlarıyla bir nebze benzerlik taşır. Merkezi yer teorisi, toplumsal teori tarihinde bu varoluşsal mekânsallaştırmaların belli birtakım yönlerini ele almaya yönelik çok az sayıdaki çabadan biridir.

7 Ölçek ve hiyerarşi de aynı şekilde sadece varoluşsal verililik olarak değil, birer toplumsal inşa olarak görülmelidir. Gerek küresel düzeyde, gerek ulus-devlet ve kentsellik düzeyinde kapitalist gelişmeyle ilintili karakteristik mekânsal ölçekler

Etkileşimin mahallerde yoğunlaşması, toplumsal varlığın Giddens'ın teslim etmekten geri durduğu bir başka bağlamsal özgüllüğüyle bağlantılıdır. Bu özgüllük toplumsal yaşamın düğümselliği, yani eylemlerin teşhis edilebilir coğrafi merkezlerin ve düğümlerin etrafında toplumsal-mekânsal olarak kümelenmesi ya da yığılması olarak tanımlanabilir. Düğümsellik ve merkezde toplanmaysa, kendi paylarına, çevreselliğe ilişkin bir toplumsal koşul varsayar: her bir merkeze karşılık, esasen yığılmanın getirdiği faydalara sağlanacak erişim üzerindeki denetimler aracılığıyla meydana gelen, düğümselliğin coğrafi küçülmesi tarafından tanımlanmış, sınırları az çok çizilebilir bir artbölge vardır. Dünya-içinde-varolmaya doğrudan doğruya zorla yüklenen ontolojik olarak verili mesafe sürtünmesiyle başa çıkmaya yönelik bireysel ve kolektif çabaların bir ürünü olarak bile olsa, düğümsellik ve çevresellik bir ölçüye kadar her mahalde vardır. İster "asli ortam" düzeyinde, isterse de günlük yaşamın yeknesak rutinlerinde olsun, varoluş, varlığın mevcudiyetinin ta kendisi, mesafe sürtünmesiyle başa çıkmayı gerektirir. Böylelikle mesafe-sıralı bir mekân-zaman düzenlemesi insan etkileşiminin varoluşsal ortamına hâkim olur ve teori oluşumunda göz ardı edilemez.

Buna karşılık, Modern Coğrafyanın nicel ya da "bilimsel" biçimlerinde sıklıkla görüldüğü gibi, mesafe sürtünmesi toplumsal bağlamsallığından koparılıp mahallerin düğümselliğini belirleyen yarı-Newtoncu bir "bağımsız değişken" olarak da ortaya koyulmamalıdır. Giddens'ın merkez-çevre ayrımlarına ve "eşitsiz gelişme"ye ilişkin fazlasıyla kısa tartışmasında demeye getirdiği gibi, dağıtımsal ve yetkesel iktidarın işleyişi çeşitli mahal-ortamlar boyunca merkez ve çevrelerin oluşumunu düzenler. Doğası itibarıyla mekânsallığı depolitize eden mekânsal ayrılıkçılığın gizleyici taktiklerinden sakınmaya çalışan Giddens, –sonradan "dışarıda" olma durumunu tanımlayacak, insanlar üzerine önceden "kurulan" bir kontrol ek-

üzerine yakında yapılmış bazı tartışmalar için bkz. Taylor (1981) ve Smith (1984). Ne var ki bu çalışmalar, en iyi ihtimalle son derece karmaşık ve yeterince incelenmemiş bir konuya yapılan yoklama mahiyetinde incelemelerdir.

seni içinde– düğümselliği ve onun mekânsal uzantılarını iktidar ilişkilerinin zamansallığı içine oturtur. Farklılaşmanın bu zamansal ekseni merkezi ve çevresel bölgeler arasındaki farklılaşmayla kesişerek, zaman-mekân yayılması ve bölgeselleştirmeye, eşitsiz gelişmeye uğramış ve farklılaşmış bir dizi ortam içinde insan etkileşiminin zaman ve mekân üzerinde nasıl "esnetilerek uzatıldığına" dair Giddens'ın kurduğu mefhumlara dayanak sağlar.[8] Daha basit şekilde ifade edilecek olursa, mahallerin mekânsallığı ve zamansallığı bağlamsal olarak iç içe geçmiştir ve başlangıçtan sonuca dek iktidar ilişkileriyle ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. Coğrafi eşitsiz gelişmenin doğası ve zorunluluğuyla mekânsallık ve sınıf arasındaki ilişkiler üzerine daha önceki argümanıma dönecek olursak (bkz. Bölüm 4), merkezi ve çevresel bölgeler iktidarın girdisiyle çıktısı arasındaki asli toplumsal karşıtlığın yaratılmasıyla benzer niteliktedir.

Düğümsellik, bölgeselleştirme ve iktidar toplumsal varlığın bir başka bağlamsallaştırıcı özelliğiyle ilişkilidir; yani Giddens'ın insan etkileşiminin "mevcudiyet müsaitliği" (mevcudiyet/namevcudiyet) olarak tanımladığı şeyin hudutlarını belirleyen çevrelenmiş alanların oluşturulmasıyla. Burada yakından ilişkili iki ek terim olan "teritoryallik" ve "bölgesellik" Giddens'çı terminolojiye dahil edilmeli ve yapılaşma teorisine yedirilmelidir. İkisi de, mevcudiyet/namevcudiyeti ve dahil etme/dışlamayı denetim altında tutarak birçok farklı şekilde insan etkileşimini ayırıp bölümlendirir. Yakından ilişkili oldukları merkez-çevre ayrımı gibi, teritoryallik ve bölgesellik de mahallerde işleyen dağıtımsal ve yetkesel iktidarı ifade eder. Foucault'ya başvuracak olursak, bu iki olgu mekân/iktidar/bilginin araçsallığının sonuçlarıdır ve iktidarın işleyişini hem mekânsal hem de zamansal kılmanın zeminini sağlar.

Daha genel niteliğe sahip olan terim teritoryalliktir ve egemenlik, mülkiyet, disiplin, gözetleme ve yargı yetkisi gibi belirli mefhum-

8 Giddens bu ilişkileri açıklamak için basit bir şema sunar (1984, s. 131). Dikey eksen üstte, "dışarlıklılar" altta "yerleşmiştir". Bu ise "merkezi bölgelerden" "çevresel bölgelere" uzanan yatay bir eksen tarafından kesilir.

ları çağrıştırır.[9] Sadece etkileşimi yoğunlaştırmakla kalmayıp (ki bu özellik her mahalde vardır) onun sınırlılığını pekiştirip güçlendiren mekânsal olarak kapatılmış alanların üretimi ve yeniden üretimini de ifade eder. Teritoryallik, neredeyse tanımı gereği, her mahalde, hiç değilse (etkileşimin namevcudiyetinin başladığı nokta olan) dış sınırda vardır. Fakat bu sınır az çok sert ya da geçirgen olabilir ve zaman içinde şekil değiştirebilir. Ayrıca mahal ortamı içinde de yer alabilir. Bu mahaller içi teritoryallik, merkezi ve çevresel bölgelerle denk düşebilir de düşmeyebilir de; fakat bölgeselleştirmeyle, eylem ve ilişkinin toplumsal-zamansal ayrımlarıyla her zaman ilişkilidir. Mahaller içindeki ve arasındaki bölgesel farklılaşma ise, teritoryal ve toplumsal olarak kapatılmış alanlar olarak belli bölgelerin diğer bölgelere karşı geliştirdiği etkin bilinç ve iddialılıkla, olumsal bir bölgeciliğin zeminini kurar. Mahallerin teritoryalliğinin bir dışavurumu olarak bölgesellik, iktidarın coğrafyasına dayanmaktadır.

Bu farklılaşmış düğümsel mahaller hiyerarşisinin ilk ve prefigüratif örneği beden biçimindeki maddi varlıktır. Varlığın birincil gerilim yüklü merkezlemesi egodur ve bu egonun etrafında, Giddens'ın (pratik olana karşılık) söylemsel bilincimiz olarak tanımladığı olgunun inatla dışında kaldığı için, çok yakın zamana kadar formel analizden kaçan yaratılmış bir bölgeselleştirme oluşmuştur. Giddens ego merkezli bu bölgeselleştirmenin içyüzünü anlamak için esas olarak Goffman'ın karşılaşma sosyolojisine ve Hagerstrand'ın zaman-coğrafyasına başvurmuştur başvurmasına ama kültürel eleştiri ve mekânsal bilişi temel alan çevresel bir psikolojinin ortaya atılmasıyla egonun mekânsallaştırılmasına katkı sunan Edward Hall, Robert Sommer ve başka isimlerin çalışmalarında da aynı ölçüde açıklayıcı

9 Beşeri teritoryalliği ve bu kavramın mekânın toplumsal örgütlenmesiyle ilişkisini 1960'ların sonlarında araştırmaya başladım (bkz. Soja, 1971). Bu çalışmanın önemli kısmı tamamen savunma amaçlıydı, çünkü zamanın hâkim teritoryallik görüşü kurulabilecek her türlü sosyopolitik yorumu ketleyen biyo-etolojik buyruklarla doluydu. Beşeri teritoryalliğe ilişkin tartışmaları toparlayıp yeniden ele almayı amaçlayan yakın zamanlı bir girişim için bkz. Sack, 1986. Gelgelelim ne benim önceki çalışmalarım ne de Sack'in girişimleri, teritoryallik üzerine tatminkâr bir toplumsal ontoloji kuramamıştır.

kavramsal hamleler bulunabilir (Soja, 1971). Bu çalışmalarda giderek ortaya çıkan şey, mekânsal özneler-arasılığın sözel ve yazılı olmayan gündelik dili; insan etkileşiminin kişisel mekân bölgeleşmesi ve "proksemik" davranışın taşınabilir kabarcıklarına dayanan, fevkalade bir mikro-coğrafya olmuştur.

Ne var ki, insanlaştırılmış peyzaja kazınmak üzere taşınabilir egonun öznel mekânsallığından dışa doğru dalga dalga yayılan, oluşturulmuş mahal ve bölgeselleştirmelerin pek çok katmanının ilki olarak sadece bir başlangıçtır bu. Düğümsellik, kendileri de bölgeselleştirilmiş ve teritoryal olarak az çok sınırlandırılmış diğer merkezlenmiş ve görece sabitlenmiş ortamlar etrafındaki kolektif eylemleri birbirlerine bağlar. Modern dünyada çalışma yeriyle ikamet yeri, toplumsal ortak-varoluşun ve bu varoluşun konumsal ayrışmasının başat düğümsel mahalleridir. Teritoryallik de insan etkileşimi ve deneyiminin kendi mesafe-sıralı fakat toplumsal olarak üretilmiş kalıbını teşvik eder. O kadar modern olmayan bağlamlardaysa bu iki mahal (düğümsel mahal ve tekil mikro-coğrafyaların insan yerleşimlerine –ya da daha kullanışlı bir ifadeyle– *yerelliklere* toplanması dışında) daha yüksek coğrafi ölçeklerde etkileşime pek geçit sağlamayan sıkıca sınırlandırılmış toplumsal bütünleşme alanları tanımlayacak şekilde genellikle ortak merkezlidir ve birbirini destekler.

Giddens'ın kullanmadığı bir başka terim olan yerellikler, ilk faaliyet bölgelerinin kümelenmiş yerleşimleri ve birbirine yakın bölgesel topluluklar aracılığıyla toplumsal ve mekânsal olarak sabitliğe kavuşmuş devamlı mahallerin özel türleri olarak tanımlanabilir. Her mahal gibi yerellikler de, insan failliği ve önceden varolan mekânsal-zamansal koşulların birleşiminin yarattığı şartlandırıcı etkiden ileri gelen mekânsal-zamansal yapılaştırmalardır. Bir başka yaratılmış ortam, daha karmaşık bir yapılı çevre, ya da ölçek, yoğunluk, toplumsal farklılaşma ve yer'e duyulan kolektif bağlılık bakımından genişletilmiş bir insani edim alanı sağlarlar. Yerellikler, Giddens'ın "yayılma" (*distanciation*) olarak tanımladığı, toplumsal sistemlerin yerel toplumsal bütünleşmeden sistemsel bütünleş-

menin daha kapsayıcı ve esnek bütünlük ve mütekabiliyetlerine zaman-mekân üzerinden uzatılmasının üretildiği mahallerdir aynı zamanda. Dolayısıyla yerellikler kentleşmenin –(küme içinde) içsel olarak, (kentleşmiş bir mahalin başka bir mahale karşı) göreli olarak ve (kentsel mahallerin çok katmanlı sistemi içinde konumlanmış halde) hiyerarşik olarak bölgesel açıdan farklılaşan, düğümsel biçimde kümelenmiş ve birleşmiş mahallerin oluşumunun– yapıtaşıdır. Kasabalar ve şehirler, hem toplumsal hem de sistemsel entegrasyonla, dolayısıyla da toplumsal iktidarın çoklu ağlarıyla bağlantılı insan etkileşiminin bağlamları, kapatılmış alanları ve düğümsel yoğunlaşmalarını kapsayan yerellikler olarak tanımlanabilir. Yerellik, çağdaş dünya bağlamında en küçük yerleşim ya da mahalleden en büyük kümekente dek dağılım gösterebilir.

Ne var ki kentleşme, ontolojik genellikten bir kopuşu temsil eder ve daha somut biçimde belirlenmiş bir tarihsel coğrafyaya geçiş yapılmasını dayatır; işte bu Giddens'ın açıklığa kavuşturamadığı bir geçiştir. Varolmuş her insan topluluğu birey-üstü düğümsel mahallerin çok-katmanlı yerleşimi etrafında bağlama oturtulmuş ve bölgeselleştirilmiştir – kolektif beslenme ve biyolojik üreme için üsler, erzak ve levazım için toplama alanları ve bölgeleri, tören merkezleri ve oyun yerleri, ortak kullanım alanları ve yasak araziler, tanımlanabilir mahalleler ve etrafı çevrili topraklar. Ama sadece bazı toplumlarda bu mahaller özellikle kentsel yerleşimler halinde bir araya toplanmıştır. Kentleşme sadece son iki yüz yılda "kentsel olmayan" ya da kırsal olarak tabir edilegelen bölgelerde bile dünya nüfusunun büyük kısmının başat yaşam ortamı haline gelmiştir. Kapitalizmin özgül coğrafyasını tanımlamak için Lefebvre'in kullandığı kentsel teriminin kapsamlı tanımı budur.

Böylelikle şehircilik ve kentleşmeyi hiyerarşik olarak merkezlenmiş mahaller bağlamında kavramak Giddens'çı ontolojiyi yadsımaktan ziyade yansıtır. Zengin ve kesinlikli bir kentleşme teorisi geliştiremeyen Giddens, değerlendirmelerini ulus-devlet üzerine yoğunlaştırmayı seçti (sanki devlet kentleşmeyi iktidarın asli yeri olarak bünyesinde bulundurmaktan ziyade onun yerini alıyormuş

gibi). Fakat Giddens kentsel olanı eleştirel toplumsal teorinin kalbinde ve zaman-mekân yapılaşmasının ortasında konumlandırmakta ısrarcı değildir. Böylece Marksist coğrafyacılar ve sosyologlar arasında çok önemli fikir ayrılıklarına neden olan o eski soruya, yani kentsel olanın özgüllüğü sorusuna, yeni bir suret ve önem kazandırılmıştır.

Kentleşme, zaman-mekân yayılmasının birkaç önemli ivmelenmesinden biri olarak görülebilir ve insan etkileşimlerinin ölçeğini, temel mekânsal anatomilerini zorunlu olarak yok etmeden genişlettiği söylenebilir. Siz ve ben bedenlerimizden yayılan, düğümsel bölgeselleştirmeler hiyerarşisi içinde yaşıyoruz hâlâ, fakat toplumsal etkileşim ve toplumsal entegrasyon artık dünya ölçeğine yayılmış, ana vasıtası kentleşme süreci olan küresel bir erime ulaşmıştır. Böylelikle kentsel olanın özgüllüğü, ne oluşum ve dönüşüme ilişkin kendine özgü toplumsal ve mekânsal kuralları olan ayrı bir gerçeklik, ne de sırf toplumsal düzenin yansıması ve zoraki dayatması olarak tanımlanır. Kentsel olan, toplumsal yaşamın mekânsallığına, yani düğümsel mahallerden oluşmuş çok katmanlı bir mekânlar matrisini yaratıp işgal ettiğimize ilişkin en temel genellemenin ayrılmaz bir parçası ve tikel dışavurumudur. Kentsel olan tikelliği ve toplumsal özgüllüğü içinde, bölgesel farklılaşma ve bölgeselliği, teritoryallik ve eşitsiz gelişmeyi, rutin ve devrimleri pek çok farklı ölçekte ileten iktidar ilişkileri, tahakküm ve tabiyet ilişkileriyle doludur.

Chicago Okulu'nun ve modern kent sosyolojisi ve coğrafyasının –şehirlerin büyüklükleri, yoğunlukları, heterojenlikleri, anomileri, işlevsel birlikleri, coğrafi eş merkezlilik ve eksenellikleri üzerinden (herhalde kırdan ve kentsel olmayandan) ayırt edildiklerini ileri süren– tanımlayıcı genellemeleri yanlış değildir. Fakat bu genellemeler kentsel olanın düğümsellik, mekân ve iktidarın kesişiminden ileri gelen daha temel özgüllüğünü perdeler. Şehirler, toplumsal iktidarın araçsal "mevcudiyet müsaitliği" üzerinde kurulan özelleşmiş düğümsel toplanmalardır. Foucault'nun deyimiyle "doğal ortamın küçük taktikleri" aracılığıyla, ustaca kotarılmış bir çevirme, kapatma, gözetleme, bölümlere ayırma, toplumsal disiplin ve mekânsal

farklılaşmanın coğrafyası üzerinden korumak ve tahakküm kurmak için tasarlanmış birer kale, birer kontrol merkezidir.

Kontrol etme kabiliyeti büyük ölçüde düğümsellik/merkeziyetin kendisinden doğar ve biri (toplumsal entegrasyonun tipik bir yakından kontrol örneği olarak) merkezden çıkıp doğrudan artbölgeye, ikincisiyse (sistemsel bütünleşmenin karakteristik hiyerarşik kontrolünü sergileyerek) bir düğümsel merkezden diğerlerine, en az iki düzlem boyunca dışa yayılır. İktidar ve kontrolün bu kentsel ve teritoryal biçimleri birlikte tam da devletin doğasını tanımlar. Aynı zamanda *le droit à la ville*, Lefebvre'in deyimiyle "şehir hakkı" üzerinde, mekânın toplumsal üretimini kentlilerin kontrol etme gücü üzerinde mekânsal politika ve kentsel mücadelenin yürütüldüğü çekişmeli bir alan da tanımlar.[10]

Giddens'ın yazdığı gibi şehir, "salt bir fiziksel çevre değildir. Etrafında devletler kurulan idari kaynakların 'depolandığı bir kap'tır" (1984, s. 183). "Zaman, Mekân ve Bölgeselleşme" üzerine yazdığı bir bölümün sonlarında, kapitalist sanayileşmenin yükseliş kaydederken bir yandan da zaman ve mekânı metalaştırması sonucu şehrin bağlamsallığında meydana gelen çarpıcı değişimlerden söz eder. Sonra da, gayet uygun şekilde, disiplinci iktidarın "zamansal ve mekânsal ayarlamasına" ilişkin eleştirel içgörü edinmek için Foucault'ya başvurarak bu içgörüleri Kabile toplumunun, Sınıflara Bölünmüş ve Sınıflı (kapitalist) Toplumun yapısal ilkelerine dair daha sonra yürüteceği analiz için kullanır. Bu noktada, sınıflara bölünmüş toplumların başat mahal örgütlenmesi ile kapitalizmin "imal edilmiş ya da 'yaratılmış bir çevrenin'" büyüyen genişlemesi biçimindeki başat mahal örgütlenmesi arasında kökleri şehir ve kırın simbiyozuna, "kentsel alanları kırsal artbölgeleriyle bağlantı-

10 Devlet ve toplumsal katmanlaşmanın az sayıdaki açıkça coğrafi analizinden biri olacağa benzeyen bir çalışmanın başlangıcı için bkz. Michael Mann, *The Sources of Social Power* (cilt 1, 1986). Mann şu vurgulanmış savla başlar: "*Toplumlar, üst üste binen ve kesişen çoklu sosyo-mekânsal iktidar ağlarından oluşur*" (s. 1). Daha sonra şöyle devam eder: "Çoğu teorisyen toplumsal yapının soyut mefhumlarını tercih ettiği için, toplumların coğrafi ve sosyo-mekânsal veçhelerini ihmal eder. "Toplumların" belli mekânsal hatlara sahip *ağlar* olduğunu aklımızda tutarsak bu sorunu çözebiliriz" (s. 9).

landıran eksene" uzanan önemli bir ayrım ortaya çıkar. Lefebvre tarafından gerçek yüzü gösterilen ve kentleşmeyle sıkı sıkıya ilişkilendirilen, başka isimlerinse çağdaş kapitalist toplumu anlamanın anahtarı olarak görmeye başladığı "kapitalizmin tarihsel coğrafyasına" damgasını vuran o problematik ve önemli mekânsallaştırmaya dikkatlerimizi çekmeye ne kadar da yakın bir yaklaşım bu.

Fakat Giddens yine sarmal hareketini Lefevbre'ci yaklaşımın sınırına dek götürüp, bir sonraki (yanal?) adımı atmayı reddeder. Giddens'çı sarmal, *Constitution*'ın ikinci yarısında, handiyse gerileyen bir kıvrılma hareketi başlatıp, pek fazla ilerleme göstermeyerek kendini tekrarlar. Mekânsallığın kuvvetli ve merkezi önemi, yapılaştırma teorisinin ampirik araştırma ve toplumsal eleştiriye uygulanması üzerine yazılmış (Talcott Parsons'ın bir başka reddiyesini takip eden) uzun bir bölümde, geriye hiç mekân kalmayana dek, adeta parça parça eksiltilir. Eşitsiz gelişmenin "genelde kabul edilenden daha geniş bir uygulama alanına" (s. 319) sahip olduğuna ilişkin kısa bir değerlendirme ve sonrasında bölgeselleştirmenin toplumsal çelişkileri hem ürettiği hem de yaydığını ifade eden Wallerstein'cı denebilecek birkaç cümle vardır. Fakat "toplumsal analist"e verilen kesin nasihat, "mekânın (yine de) önemli" olduğuna dair güçlü iddiayı atlamış gibidir. Giddens'a verilen –olumlu ya da olumsuz– sosyolojik tepkilerde onun belirgin mekânsal dönüşünün öneminin hiçbir şekilde görülememiş olması şaşırtıcı değildir, zira bizzat Giddens en kritik anlarda bu dönüşün üzerini örtmüş gibidir.

Giddens, önceki 150 sayfa boyunca zulada sakladıktan sonra, *Constitution*'ın son sayfalarında coğrafyasını geri getirmek için büyük çaba harcar. Aklına gelen en son fikirmiş gibi sunarak, şöyle yazar:

> Tuhaf bir ifade gibi gelse de, insanlar "kendi tarihlerini yaptıkları" ölçüde "kendi coğrafyalarını da yaparlar". Yani toplumsal teori için toplumsal yaşamın mekânsal düzenlemeleri, en az zamansallığın boyutları kadar asli önem taşır.

Metnin son cümleleriyse şunlardır:

> Mekân, üzerinde toplumsal gruplaşmaların yapılandığı boş bir boyut olarak değil, etkileşim sistemlerinin oluşturulmasında oynadığı rol bakımından değerlendirilmelidir. Tarihe ilişkin iddia (beşeri) coğrafya için de geçerlidir: Beşeri coğrafya ile sosyoloji arasında hiçbir mantıksal ya da metodolojik farklılık yoktur! (s. 368)

"Toplumsal Bilimler, Tarih ve Coğrafya" üzerine bu veda kabilinden ünlemli ifadelerin Giddens'ın konu üzerindeki son düşünceleri mi, yoksa sarmal nitelikli bir başka devam çalışmanın nüvesi mi olduğunu tahmin etmek güç.

The Constitution of Society'ye geri dönüp bakıldığında, övgüye değer pek çok şey bulunabilir. Açıkça mekânsallaştırılmış bir toplum ontolojisinin içine, dolayısıyla tarih yapımının yanında coğrafya yapımına ilişkin yorumlamalara iktidarın aşılanması, bana göre Giddens'ın en büyük başarısıdır. Foucault, Lefebvre, Poulantzas, Sartre ve belki gözümden kaçırmış olabilebileceğim başka isimlerin çalışmalarında benzer argümanlar bulunabilir. Fakat *Constitution*'da Giddens, eleştirel toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülmesini destekleyebilecek sistematik bir toplumsal ontolojiyi ilk defa sunan muazzam bir sentezle hemen her şeyi bir araya getirir.

Giddens'a getirilecek en kolay eleştiri aynı zamanda en karmaşık ve belki de en beyhude eleştiridir; zira Giddens gelebilecek eleştirilere karşı, kişisel evrimi süresince son derece güçlü bir zırh örmüştür. Epistemolojiyi başkalarına bırakıp toplumsal ontolojiye yoğunlaşan Giddens, kendi yorumlama çerçevesi, (baştaki Sartre alıntısını yeniden kullanacak olursak) kendi "kozmik belirlenimi" dışında hiçbir şeye bağlı kalmadan ampirik analize canının istediği şekilde dalacak şekilde kendini özgürleştirir. En iyi toplumsal teorisyenler ve felsefeciler arasında az rastlanan bir durum değildir elbette bu. Fakat Giddens'ı çağdaş hareketin hususiyetlerini, yeni olanaklarını ve geçmişten kopuşlarını gözden kaçırmaya açık hale getirir. Sosyolog ve teorik realist John Urry'nin yazdığı üzere:

> [Giddens] geç kapitalizmin mekânsal yapılanmasında yeni gerçekleşen dönüşümlerin neden ve sonuçlarını açıklamaktaki sorunları ihmal etmektedir. Dahası ... çağdaş kapitalizmin, gerek en belirgin süreçleri gerekse daha genel toplumsal bilinç bakımından en göze çarpan boyutu, zamandan ziyade mekân olduğu için bilhassa ciddi bir ihmaldir bu. *Long durée* tarihçisi Braudel, "Tüm toplumsal bilimlerin, giderek daha coğrafi bir insanlık anlayışına yer açması" gerektiğini ileri sürmektedir. (1985, s. 21)

Eleştirel toplumsal teorinin günümüzün karışıklıklarına hem daha ampirik hem de daha mekân merkezli biçimde uygulanması için bir çağrıdır aslında bu. Ayrıca bizi yeni bir tur *yeniden yapılanmaya*, eleştirel toplumsal teorinin Giddens'ın öngördüğünden daha derin ve daha radikal bir yapıbozum ve yeniden yapılanmaya uğratılmasına götürür.

Modernist kisveleri altında tarih, coğrafya ve sosyolojinin mantıksal ve metodolojik eşdeğerliğini ilan edip, aralarında yeniden oluşmaya başlayan bağlantıların verimliliğini göklere çıkararak günümüz modernitesini, ya da dilerseniz postmodernitesini, anlamlandırmak mümkün değildir. Geç on dokuzuncu yüzyıldan beri bu disiplinleri tanımlayan, çevreleyen ve somutlaştıran Modern akademik ve düşünsel işbölümünün tüm yapısı radikal biçimde yeniden şekillendirilmelidir. Dolayısıyla Giddens'da kalıntı halinde bulunan sosyolojizm yeni bir önem kazanır, zira Giddens'ın baştan aşağı sağlamlaştırılıp genişlettiği Sosyoloji günümüzde, yeni bir şeyler başarmadan önce yapıbozuma uğratmamız gereken birçok şeyleşmiş ve abideleşmiş disiplinden biridir.

7

Kentsel ve Bölgesel Yeniden Yapılanmanın Tarihsel Coğrafyası

> Kapitalist gelişme, belli bir yer ve zamanda yapılan geçmiş taahhütlerin değerlerini korumak ile birikim için yeni alan açmak adına onların değerini düşürmek arasında bıçak sırtı bir denge sağlamak durumundadır. Dolayısıyla kapitalizm, ileriki bir zamanda yine bir o kadar kesin biçimde baltalayacağı, bozacağı ve hatta yok edeceği kendi suretinde ve kendi ihtiyaçları için zorunlu toplumsal ve fiziksel peyzajlar üretmeye daima gayret eder. Kapitalizmin içsel çelişkileri coğrafi peyzajların dur durak bilmeyen oluşum ve yeniden oluşumuyla ifade bulur. Kapitalizmin tarihsel coğrafyası sürekli bu telden çalmak zorundadır. (Harvey 1985, s. 150)

David Harvey'nin kentleşme ve yapılı çevre üzerine mücadelelere ilişkin daha önce yaptığı tanımlamayı yeniden ele alışı, argümanlarının kapsamında gerçekleşen, özellikle kentsel olandan daha coğrafi bir analitik peyzaja uzanan değişime işaret eder. Bir yanda gündelik yaşamın rutinleşmiş pratiklerinden küresel bir mekânsal işbölümünün daha uzaktaki jeopolitik dolambaçlarına dek, pek çok farklı ölçekte vuku bulan bir tarihsel coğrafya; diğer yanda mekân ve zaman, insan failliği ve yapısal kısıtlanmanın dinamik ve çelişki yüklü diyalektiği, bu daha kapsamlı peyzaja yansıtılmıştır.

Peyzaj yeni yeni anlamaya başladığımız bir metinselliğe sahiptir, zira onu bütün olarak görebilmemiz ve daha geniş hareketleri, yazılı olayları ve anlamları bakımından onu "okumamız" ancak kısa bir süre önce mümkün olmuştur. Harvey'nin başlangıç niteliğindeki okuması peyzajın sert mantığına, bıçak sırtı yollarına, daimi mücadele noktalarına, tahripkâr arkitektoniğine ve ısrarlı tümlüğüne odaklanır. Sermaye, burada kaba ve yerinde duramayan *auteur* konumundadır. Bir türlü karara varamayan sermaye, çabalar ve

müzakere eder, yaratır ve yıkar. Sermaye ilkin mekânın uzlaşmaz toplumsal fiziğini zamansal verimlilikle yok etmeye çalışan, sonraysa tam da aşmaya çabaladığı mekânsallıktan sağ kurtulmak adına vakit kazanmak için yine geri dönen, zaman ve mekânın süreğen etkileşimini riyakârca sahnelenen bir şey olarak yorumlanır. Bu gergin ikirciklik, peyzajın maddi biçim ve düzenlemelerini tezat içeren yıkıcı bir yaratıcılık dansıyla düzenleyerek, her yerde iz bırakır. Tamamıyla belirlenmiş hiçbir şey yoktur, fakat hikâye kurulmuş, ana karakterler açıkça belirlenmiş, anlatının üslubuysa sağlam şekilde ortaya koyulmuştur.

Tabii ki asıl metin çok daha incelikli biçimde yazılmış, tespit edilecek ve yorumlanacak pek çok farklı tarihsel ve coğrafi altmetinle örülmüştür. Bilhassa sermaye, peyzajın tarihsel coğrafyasının şekillendirilmesinde asla tek başına değildir; tek müellif ya da yetkili olmadığı ise kesindir. Ne var ki betimlenen peyzajın, kendine özgü tarihsel coğrafyası ve tikelleşmiş mekân-zaman yapılaşması bulunan kapitalist bir peyzaj olarak görülmesi gerekir. Dolayısıyla ilk haritalama girişimi, tarih ve insan failliği onları ne denli bulanıklaştırmış ve zayıflatmış olursa olsun, en azından kapitalizmin "içsel çelişkileri" ve "hareket yasaları"nın sert hatlarını gözden kaçırmamalıdır. Hikâye dallanıp budaklansa da, kalıcı ana izleği ortadan kaldıracak denli çetrefil hale gelmemiştir.

"Coğrafi peyzajların" kapitalist gelişmenin dinamiklerince tetiklenen "dur durak bilmeyen oluşumu ve yeniden oluşumu", Batı Marksizmi ile Modern Coğrafya arasındaki karşılaşmadan doğan en önemli keşif olmuştur. Önceki bölümlerde bu sorunlu mekânsallığın önemini ifade ederek pratik ve teorik incelemesine başlamak için birçok yol izlemeye; yani, kapitalizmin tarihsel coğrafyasının politik açıdan yüklü ampirik yorumlamasının temellerini ana hatlarıyla belirlemeye çalıştım. Bu amaçla "mekânsallaştırma" terimi, gerek mekânsal vurgunun ontolojik, epistemolojik, teorik söylemde ve maddi dünyaya ilişkin pratik kavrayışımızda giderek daha çok vurgulanmasını ifade etmek için genel anlamda; gerekse bir üretim biçimi, bir siyasal iktisat ve modernitenin maddi kültü-

rü olarak kapitalizmin gelişimi ve varlığını sürdürmesi anlamında, özel bir fenomenolojik ve ideolojik süreç olarak kullanılmıştır. Mekânsallaşmanın genel ve özel anlamları çağdaş bağlamda ve postmodern coğrafyaların oluşumunda açıklayıcı bir şekilde kesişse de, ayırt edilebilir niteliklerini kaybetmezler.

Bununla birlikte, kapitalist mekânsallaşmanın hususiyetleriyle ilgili genelleme yapmaya ve mekânsallaştırılmış eleştirel toplumsal teoriye ilişkin genellemeleri belirlemeye başlamak artık mümkündür. Günümüzde kentsel ve bölgesel yeniden yapılandırmanın analizinde ya da bir önceki bölümde geliştirilen terminolojiyi kullanmak gerekirse, kapitalizmin başlangıcından itibaren farklı şekillerde gelişen yerleşmiş hiyerarşinin ya da bölgeselleşmiş ve düğümsel mahallerin değişen biçimlenmesinin ve politik anlamının analizinde bu iki tasavvur iç içe geçer. Buradaki kuşatıcı ve kurumsallaşmış mekânsal matris, çarpıcı bir yeniden düzenlemenin tam ortasında yer almaktadır. Kendisi de hem genellenebilir hem de biricik bir nitelik gösteren bu yeniden düzenleme, geçmişteki uzatmalı kriz ve yeniden yapılandırma dönemlerini çağrıştırsa da, yerleşik kavrama biçimlerine meydan okuyan yeni koşul ve olanaklarla doludur. Kapitalist mekânsallıktaki bu çağdaş yeniden yapılanmayı teorik ve pratik olarak anlamlandırmak, ortaya çıkan postmodern eleştirel beşeri coğrafyanın en önemli hedefi haline gelmiştir.

Yeniden Yapılanma Kavramı Üzerine Gözlemler

Yeniden yapılanma, en geniş anlamıyla, uzun vadeli eğilimlerde bir kırılma değilse bile bir "fren" anlamı taşır ve toplumsal, iktisadi ve politik yaşamda önemli ölçüde farklı bir düzene doğru yaşanan geçişi ifade eder. Böylelikle yerleşik düşünce ve eylem sistemlerinde belli birtakım yetersizlik ya da karışıklıklardan ileri gelen, dağılma ve yeniden toparlama, yapıbozum ve yeniden oluşturmadan oluşan ardışık bir tertip çağrıştırır. Eski nizam bildik yama işi uyarlamalara meydan vermeyecek ve onun yerine önemli yapısal değişimler isteyecek ölçüde gerilmiştir. Giddens'ın terminolojisi genişletilecek

olursa, bu fren-ve-geçiş, toplumsal pratiklerin gündelikten evrensele doğru bir zaman-mekânsal *yeniden* yapılandırılması olarak tanımlanabilir.

Bu toplumsal yeniden yapılanma süreçleri, değişimin sanki kendiliğinden gerçekleştiği ya da "gelişmeye" doğru kaçınılmaz bir tür ilerlemeyi taçlandırmak üzere ortaya çıktığı, idealize edilmiş gelişimsel şemalar altında gizlenmişlerdir. Tarihselciliğin bir başka biçimi olan bu gelişimsel idealizm, yeniden yapılandırmanın, eski ile yeni arasındaki ve devralınmış düzen ile öngörülen düzen arasındaki rekabetçi çatışmada, ayrıca da krizde kökleşmiş olduğunu saklar. Yeniden yapılanma mekanik ya da otomatik bir süreç olmadığı gibi, olası sonuçları ve imkânları da önceden belirlenmiş değildir. Yeniden yapılanma, tezahürlerinin oluşturduğu hiyerarşi içinde, önceden varolan toplumsal koşul ve pratiklerdeki ciddi sarsıntılara dayanan, bu sarsıntılara karşılık veren ve maddi yaşamı şekillendiren kuvvetlerin denetlemesi için rekabetçi mücadelelerin yoğunlaşmasını tetikleyen bir şey olarak görülmelidir. Böylece akış ve geçişe, saldırı ve savunma duruşlarına, süreklilik ve değişimin karmaşık ve kararsız bir karışımına işaret eder. Yeniden yapılandırma bu özelliklerinden ötürü, kısmi reform ile devrimci dönüşüm arasında, eski olan ile tamamıyla farklı olan arasında yer alır.

Sürmekte olan yoğun bir toplumsal yeniden yapılanma döneminden geçtiğimizi reddetmek geriye dönüp bakıldığında giderek zorlaşıyor. Bu çağdaş yeniden yapılanmayı yorumlamaya çalışanların genel anlamda hemfikir olduğu bir görüş de, İkinci Dünya Savaşı ertesindeki kapitalist iktisadi genişleme dönemini sonlandıran –1960'ların kent ayaklanmalarından 1973-75'teki ciddi küresel iktisadi durgunluğa dek– birbiriyle ilişkili bir dizi krizin onu tetiklediğidir. Üzerinde o denli mutabık kalınmamışsa da, bu krizlerin savaş sonrası iktisadi canlılık yıllarındaki genişlemeci kapitalist birikimi ayakta tutup şekillendiren özel kurumsal yapılarla bağlantılı olarak ortaya çıktığı görüşü de ileri sürülebilir. Bunlar daha özelde, karmaşık bir krizler dizisi olarak görülebilir: yerleşik uluslararası işbölümünün yanı sıra politik ve iktisadi iktidarın küresel dağıtı-

mında; ulus-devletin genişletilmiş ve artık açıkça çelişkili işlevlerinde; gerek Keynesçi sosyal yardım sistemlerinde, gerekse devletler, şirketler ve örgütlü işgücü arasındaki istikrar sağlayıcı toplumsal mutabakatlarda; önceki yüzyıl boyunca ülkeler içinde çok sağlam şekilde yerleşmiş eşitsiz bölgesel gelişme biçimlerinde; kadınların, azınlıkların ve doğal çevre sömürüsünün gelişmiş biçimlerinde; şehir ve metropoliten alanların mekânsal morfolojisi, sanayileşmesi ve finansal işleyişinde; yapılı çevre ve kolektif tüketimin tasarım ve altyapısında; işyerindeki emek süreçlerinden, evlerde yaşam, emek ve ataerkil iktidarın yeniden üretimine dek, kapitalist üretim ilişkilerinin gündelik yaşama damga vurma biçimlerinde.

Bu kriz ve yeniden yapılanma sahalarından her biri, giderek büyüyen bir akademik literatür ve yeni eleştirel tartışma bağlamları oluşturmuştur. Yine her biri, ortaya çıktığı varsayılan yeni biçimleri tespit edip tanımlama amacıyla, kendine ait popüler tabirler üretmiştir. Bu tabirlerin ilk ve en tanıdık örneklerinden birinde "Sanayi Sonrası Toplumu"nun doğuşu ilan edildi. Bu toplumun bir ucu sanayi devrine ve ileri kapitalist ülkelerdeki buna bağlı ideolojilere uzatılıyor, buna paralel olarak yeni hizmet-temelli iktisada geçiş ise tedrici "büyüme aşamaları" yoluyla çığır açıcı tırmanışın idealleştirilmiş sonucu olarak sunuluyordu. Ne var ki halihazırda popüler tahayyülü yeniden yapılandırmaya dair yakıştırmalarla dolduran pek çok başka tabir de vardır: YSÜ'nün (Yeni Sanayileşmiş Ülkeler) "sınai mucizeleri" ve "Pasifik Ülkeleri" merkezinde yeniden örgütlenen "Küresel Sermaye Çağında" "Merkezin Çevreselleşmesi"yle tetiklenen "Yeni Uluslararası İktisadi Düzen"; "Amerika'nın Sanayisizleşmesi" ve "Yüksek Teknoloji"nin gelişmesi ve yeni "Silikon Peyzajlar"daki "Elektronik Devrim"den ileri gelen, "Güneş Kuşağı ile Buz Kuşağı"nı karşı karşıya getiren "İktidar Kayması"; "Bilgi Temelli Toplum" ve "Post Fordist" sanayi sistemleri oluşturmak için "Yeni Tasarruf Politikalarıyla" cebelleşen "Refah Sonrası Devletler".

Bu metaforik orman içinde bir yol seçmek kolay değildir. Söz konusu etiketlerin her biri yeniden yapılanma sürecini bir nebze aydınlatmaya yarasa da, genellikle o kadar parlak biçimde çakıp sö-

nerler ki, tüm o bayağı karmaşıklık ve olumsallık içinde gerçekten ne olup bittiğini göremeyiz. Dolayısıyla, çağdaş yeniden yapılandırma süreçlerinin analiz edilmesinde ve yorumlanmasında nasıl bir yol izleyeceğime ilişkin birkaç söz etmek gerekiyor.

Başlangıç noktası, yeniden yapılandırma ile mekânsallaştırma arasındaki kararlı bağlantıdır. Böylece çağdaş döngü kapitalizmin mekânsal ve zamansal matrislerini yeniden yapılandırmaya yönelik en son girişim ve kapitalizmin varlığını sürdürmeyi hedefleyen mekânsal-zamansal bir çözüm bulmak için bir başka arayış olarak yorumlanacaktır. Tarihsel-coğrafi bir materyalizm (ya da sağlam bir eleştirel beşeri coğrafya) olacaksa, bu çağdaş mekânsal, zamansal ve toplumsal yeniden yapılandırmanın teorik ve pratik bakımdan anlamlandırılması sayesinde olacaktır.

Bu üç katlı yeniden yapılandırmada geleneksel olarak en çok göz ardı edilen unsuru vurgulamak (ve diğer kat ve kıvrımlarda yitmesini engellemek) için, mekânsal yeniden yapılandırmanın üç büyük kolu üzerinde yoğunlaşacağım. İlki eleştirel toplumsal teori ve felsefi söylemde mekânın yeniden ileri sürülmesine katkı sunan ve önceki bölümlerin ana teması olan ontolojik yeniden yapılanmayla başlar. Bu teorik yeniden yapılanma için güncel bir isim gerekiyorsa, "post-tarihselcilik" diyebiliriz. Batı Marksizminin mekânsallaştırılmasıyla ileri taşınan ikinci kol, kentsel ve bölgesel gelişme bağlamında kapitalist birikim ve sınıf mücadelesinin maddi siyasal iktisadıyla ilgilidir. "Post-Fordizm", mekânsal yeniden yapılandırmanın bu kolunu şimdilik tatmin edici şekilde karşılayan bir terimdir. Üçüncü kol, kentsel ve bölgesel siyasal iktisada, yeniden yapılandırmayı modernite, modernizasyon ve modernizmin yapısına ilişkin tartışmalara taşıyan, ısrarlı bir kültürel boyut ve eleştiri kazandırır. Argümanlar bu noktada, çağdaş uğrağın kuşatıcı araçsallığına karşılık vermek üzere başını Janus gibi kaldıran "postmodernizmin" devreye girmiş olmasına takılmıştır.[1]

1 *Post* ön eki, burada kullanıldığı şekliyle, "peşi sıra gelmeyi" veya "sonra"lığı imlese de, önüne geldiği terimin bütün bütüne ikame edildiğini göstermez. Modernizm, Fordizm ve tarihselcilik, post tanımlı yeniden yapılandırmalarından sonra da de-

Bahsedilen bu üç kolun bir araya geldiği en elverişli nokta, örnek bir yerin, Los Angeles'ın kavşak niteliğindeki şehir-bölgesinin ampirik bağlamıdır. Fakat Los Angeles'a dönmeden önce, kentsel ve bölgesel yeniden yapılanmanın siyasal iktisadını, mekânsallığını, dönemselliğini ve tarihsel coğrafyasının kimi yönlerini tanımlamak için öncelikle ikinci kol üzerinde yol alacağım. Argümanlara derinlik kazandırmak ve onları inandırıcı kılmak için, belki de bireysel olgu ve olayları incelemeye yatkın tarihçi ve coğrafyacıların bilhassa gerek duyduğu yoğun ampirik detay ve karmaşıklıktan yoksun kalacak epey kapsamlı bir yolculuk söz konusu. Fakat bu yolculuk, daha ayrıntılı tarihsel-coğrafi araştırmayı teşvik etmeyi hedefleyen öneri mahiyetinde bir taslak olarak, gerekli zemini hazırlayacaktır.

Bağlama Oturtulmuş Bölgeler: "Yeniden Yapılanma" ve "Bölgesellik Meselesi"

Geçen yüzyılda ileri kapitalist ülkelerde çok sağlam şekilde yerleşmiş eşitsiz bölgesel gelişme yapılarında son yirmi yıldır önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Küresel iktisattaki eşzamanlı gelişmeler nasıl Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya ülkelerinin derli toplu şekilde bölümlenmesini adeta yerle bir ediyor ve "Yeni Uluslararası İşbölümü"ne ilişkin iddialara yol açıyorsa, yerel bölgesel farklılaşmanın planlı mozaiği de yine az çok aynı şekilde daha alacalı hale gelmiş, önceki katılığından kurtulmuştur. Örneğin ABD'de sanayi üretimi ve politik gücün Paslı Kuşak'tan çekilip giderek Güneşli Kuşak'a kayması, "bölgesellik meselesi" üzerine yapılan kamusal tartışmaları ve akademik araştırmayı kuşatan ve belirleyen kapsamlı bir metafor haline gelmiştir. Benzer şekilde, eşitsiz bölgesel gelişmenin en klasik "Kuzey-Güney" modelini şimdiye dek tanımlayan basit ikiliği çetre-

vamlılık gösterir. Post-modernizm, post-Fordizm ve post-tarihselciliğin bazı özellikleri de aynı şekilde daha uzak bir geçmişte önsel olarak bulunabilirler. Zamansallık ve ardışıklık içeren bir kategorik mantık uygulanması konusunda ısrar edenler için bu kullanım kafa karıştırıcı olabilir, fakat kısmen amacı da budur.

filleştiren "Üçüncü İtalya"nın ortaya çıkışına dikkat çekilmiştir (Bagnasco, 1977). Yine vaktiyle daha az gelişmiş bölgesel çevrelerin hızla sanayileşmesi ve bir zamanların müreffeh sanayi bölgelerinin aynı süreçte düşüşe geçmesiyle, başka pek çok ülkedeki bir dizi "kökensel rol değişikliği" de gözlerden kaçmamıştır.

Birçok kişinin iddia ettiği üzere, bölgesellik meselesi ve bölgesel yeniden yapılandırmanın analizi, çağdaş politik ve teorik gündemde yeniden güç kazanmıştır. Örneğin yakın zamanlı bazı yayınların başlıklarına göz atalım: "Krizdeki Bölgeler", "Sermayeye karşı Bölgeler", "Bölgesellik Meselesi", "Gündemdeki Bölgeler", "İş ve Dolar için Bölgesel Savaşlar", "Bölgesel Analiz ve Yeni Uluslararası İşbölümü", "Bölgecilik ve Kapitalist Devlet", "Eşitsiz Gelişme ve Bölgecilik", "Küresel Kapitalizm ve Bölgesel Gerileyiş", "Hangi Anlamda Bölgesel bir Sorun?", "Kuzey Yine Yükselecektir", "Bölgesel Gelişme ve Yerel Toplum", "Kâr Döngüleri, Oligopoli ve Bölgesel Gelişme". Çağdaş bölgesel değişime ilişkin uygun bir anlayış oluşturmaya çalışan farklı farklı görüşler, ortaya çıkan bölgesel siyasal iktisat içinde avantajlı bir konuma geçmeye çabalarken, bir şeylerin harekete geçtiği açıktır.

Bölgesellik meselesi üzerine süren güncel tartışmaları konumlandırmak için dört yorumlama bağlamı kullanılabilir. İlki ve en kapsamlısı mekân, zaman ve toplumsal varlıkların, güncel toplumsal teori ve felsefede gerçekleşen dönüştürücü yeniden teorizasyonudur. Bu konumlandırıcı bağlam hakkında insan toplumunun yeniden oluşturulmuş ontolojisinden çıktığını yeniden vurgulamak dışında, söylenmesi gereken daha fazla şey yoktur. Bu toplumda bölgelerin oluşumu, eşitsiz bölgesel gelişmenin ve bölgeselliğin biçimlendirilmesi ve bölge teorisinin formülasyonu kuşatıcı bir mekânsallaştırma süreci içine, yani mekânın toplumsal üretimi süreci içine doğrudan yerleştirilmiştir. Toplumun hem somut hem de somutlaştırıcı, tarihsel çerçeveye yerleşmiş ve politik olarak yüklü bu mekânsal yapılandırması, etkisini toplumsal entegrasyonun dolaysız yapılı çevresindeki gündelik yaşamdan küresel mekânın ekonomisini bir arada tutan sistematik akış ağları ve işleme dayalı bağ-

lantılara dek uzanan çok katmanlı bir mekânsallığın parçası olarak, bölgelere yorumlayıcı bir özgüllük kazandırır. Dolayısıyla ulus altı bölgeler, bir yandan toplum ve tarihe şekil verirken diğer yandan da toplumsal ve tarihsel süreçlere bağlı kalan, toplumsal yaşamın oluşturulmuş ve oluşturucu pek çok mahalinden biridir.

İkinci yorumlama bağlamı, coğrafi eşitsiz gelişmenin neden ve sonuçları, yapısı ve zorunluluğunun daha özgül yeniden teorizasyonundan ileri gelir. Daha önce (4. Bölüm) ileri sürüldüğü gibi, eşitsiz coğrafi gelişme kapitalist mekânsallığın, kendine özgü mekânsal matris ve topolojisinin asli parçasıdır. Birçok ölçekte üretilip yeniden üretilen eşitsiz coğrafi gelişme, gerek araç / varsayım gerekse sonuç / cisimleşme olarak kapitalist toplumsal ilişkilerin ve bölgeselleştirmelerin somutlaştırılmasına içkindir. Aynı mekânsallık gibi coğrafi eşitsiz gelişme de geleneksel olarak toplumsal kuvvetlerin dış yansıması, toplumsal eylemin ve toplumsal sınıf mücadelesinin yanıltıcı aynası olarak görülmüştür. Artık bu da yeniden kurulan bir tarihsel ve coğrafi materyalizm çerçevesinde uygun şekilde yeniden kavramlaştırılmaktadır.

Ulus altı düzeyde bölgesellik meselesini eşitsiz coğrafi gelişme bağlamına yerleştirmek, onu değişen mekânsal işbölümlerinin dinamikleriyle ve bölgeselleşme-bölgecilik etkileşimiyle irtibatlandırır. Dolayısıyla bu şekilde tanımlanan ulus altı bölgeler –kapitalist gelişmenin mekânsal matrisinin diğer tüm unsurları kadar deneme niteliğinde, kararsız ve yaratıcı bir şekilde yıkıcı olan belirlenmiş bir coğrafi farklılaşma sergileyen– ulus-devlet düzeyindeki bölgeselleşmenin bir ürünüdür. Aynı şekilde bu ulus altı mekânsal işbölümü etkili sömürü kanalları sunabilir de sunmayabilir de – zira sermayenin mantığına bağlı herhangi bir otomatik ve önceden belirlenmiş işlevselliği yoktur. Bu işbölümünde söz konusu olan, gerilim, politika, ideoloji ve iktidarla dolu rekabetçi mücadeleler ve özel konjonktürlerden doğan bir mekânsallaştırmadır. Bölgecilik ise –etnisite ve benzeri komünal kimlikleri tanımlamak için kullanılan bir terime başvuracak olursak– bir "tepki oluşumu", bölgeselleştirmeye verilen olası bir karşılıktır. Ek kaynaklar için uysal taleplerden politik ayrı-

lığa yönelik şiddetli girişimlere dek, bölgecilik pek çok farklı politik ve ideolojik biçim alabilir (Hadjimichalis, 1986).

Ulus altı bölgeselleşme ve buradaki bölgecilik dinamikleri esas itibarıyla konjonktürel olduğu ve belirli aralıklarla büyük ölçüde yeniden yapılandırıldıkları için kolayca genelleştirilemez ya da belirlenemezler. Bölgesellik meselesini üçüncü bir yorumlama bağlamına yerleştirerek daha da somutlaştırma gereği bundan kaynaklanır: Kapitalizmin tarihsel coğrafyasında bölgeselleşmenin dönemselliği. Bu ise bizi Harvey'nin coğrafi peyzajların dur durak bilmez oluşum ve yeniden oluşumuna dair tanımına ve Mandel'in yaptığı kapitalist gelişmenin "uzun dalga" dönemselleştirmesine götürüyor. Daha önce belirtildiği gibi, Mandel'in bölgesellik meselesine ilişkin yorumu, tüm kapitalist sistemin farklı üretkenlik düzeylerine sahip hiyerarşik bir yapı olarak; yani, "devletlerin, bölgelerin, sanayi ve şirket kollarının süper-kârlar elde etme çabası sonucu meydana gelen eşitsiz gelişmesi" (1975, s. 102) olarak tezahür ettiğini ileri sürmesinden doğar. Süper-kârlar elde etmeye yönelik bu arayış, ikisi esas itibarıyla (ulus altı ve uluslararası) bölgesel farklılıklar etrafında, üçüncüsüyse sektörel eşitsiz gelişme etrafında tanımlanan üç ana kaynak çevresinde yoğunlaşır. Her üç kaynak da kapitalizmin doğuşundan bu yana var olmuşsa da, Mandel her birinin farklı tarihsel dönemlerde öncelik kazandığını iddia eder.

Süper-kârların başat biçimi, Mandel'in "serbest rekabetçi kapitalizm" çağı olarak adlandırdığı, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına dek süren dönem boyunca, zamanın ileri kapitalist ülkelerinde sanayi ile tarımın bölgesel olarak yan yana bulunmasından kaynaklanıyordu ve bu yan yanalık şehirle kır arasındaki ilişkilerde son derece sıkışık haldeydi. Sınai sermaye ve üretim sadece birkaç bölgesel komplekste yoğunlaşmış ve sınırlanmıştı. Bu kompleksler de hammade ve gıda sağlayan tarım bölgeleri, sanayi tüketimine yönelik pazarlar ve ucuz işgücü depolarından oluşan halkalarla çevrelenmişti.

Geç on dokuzuncu yüzyılda Almanya ve İtalya'nın ulusal birliklerinin kurulmasında yaşandığı gibi, entegre ulusal pazarların oluşturulmasıyla pekişen bu kendine özgü bölgesel işbölümü, ba-

ğımlı bölgeler üzerindeki hâkimiyeti güçlendirdi. Marx'ın belirttiği gibi, gelişmekte olan sanayisi kapitalist azgelişmişliğin erken bir örneği uyarınca yok edilen İrlanda, tipik bir tarımsal "tabi ülke"ydi. Diğer benzer tabi bölgeler ve "iç sömürgeler" arasında Flaman Bölgesi, ABD'nin güneyi, Güney İtalya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun birçok bölgesi, Almanya'nın bazı doğu ve güney kısımları (Bavyera, Silezya, Pomeranya-Mecklenburg), Fransa'nın tarımsal batı ve orta bölgeleri ve Endülüs bölgesi sayılabilir. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyıl boyunca meydana gelen şey, performatif şehir-kır ilişkisi ve kapitalizmin doğuşuna damga vuran "ilkel birikim"in ölçeğinin genişlemesi ve bölgesel olarak yeniden yapılandırılmasıydı. Zemini hazırlayan ilk gelişme ticari sermayenin coğrafi genişlemesi olsa da, başat mekânsallaştırıcı kuvvet büyük çaplı kentsel sanayileşmeyle ilişkiliydi.

On dokuzuncu yüzyıl bölgecilikleri, artan homojenleştirme karşısında özel bölgesel kültürleri korumaya, ya da genişleyen pazar entegrasyonu ve aynı ölçüde genişleyen ulus devlet tarafından dayatılan belli mekânsal ayrımlara karşı direnmeye yönelik çabalardan doğdu. Çoğunlukla tabi tarımsal bölgeleri içerse de, Katalonya gibi göreli olarak sanayileşmiş mahallerde de karşılık buluyordu bu. Açıkça devlet karşıtı ve ademi merkeziyetçi ilkeleriyle Anarşist düşünce, bu teritoryal bölgelerin çoğunda kendine verimli alan bulabildi ve yüzyılın önemli bir bölümünde kentsel-sanayi kapitalizmine karşı en büyük tehlikeyi oluşturdu. Fakat ulusal çevreler içinde bölgesel azgelişmişlik sürecini memnuniyetle karşılayan, düzenleyen ve ondan faydalanan (Gramsci'ye başvuracak olursak) yeni güçlü bölgesel hegemonik bloklar gelişti. Söz konusu bloklar bölgesel iktidar yapılarını sağlamlaştırmaya ve daha radikal bölgecilikleri bastırmaya yardım etti. Tekel ve oligopollerin yükseldiği emperyalizm çağında, süper-kârların ana kaynağı değişmeye başladı. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında gerçekleşen ölçek genişletici ve kriz kaynaklı bir başka yeniden yapılandırma kapsamında, (emperyalist devletlerdeki) gelişmişlik ile (sömürge ve yarı sömürgelerdeki) azgelişmişlik arasındaki uluslararası

karşıtlık, kapitalizmin varlığını sürdürmesi için ulus altı bölgesel farklılaşmalardan çok daha önemli hale geldi. Yeni konsolide olmuş küresel çevrenin aşırı ölçüde sömürülmesi geç on dokuzuncu yüzyıldaki iktisadi buhrandan çıkılmasını sağladı ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde merkez ülkelerde gerçekleşen hızlı iktisadi genişlemenin yolunu açtı. Kapitalizmin uluslararası nitelik kazanması birden olmadı. Ticari sermaye mal ticaretiyle bütün dünyada süper-kâr elde etmek için yüzyıllarca faaliyet göstermişti. Ne var ki emperyalizm, daha geniş ölçekli coğrafi değer aktarımları için uluslararası iktisadı hiç olmadığı kadar verimli bir şekilde düzenleyen; finans, para ve yatırım işlemleriyle bağlantılı bir başka sermaye döngüsünü uluslararası hale getirdi. O eski şehir-kır ilişkisi sadece ulusal ölçeğe değil, kapitalist merkez ve çevrenin küresel yapısına da yerleştirildi. Merkez ülkelerdeki bölgesel azgelişmişlik yok olmadığı gibi, karşıt bölgeciliklerin yarattığı baskı da kalkmadı. Fakat uluslararasılaşma ve emperyalist kâr realizasyonlarının coğrafi bakımdan eşitsiz tesirinin yanı sıra yerli sermayenin hızlandırılmış yoğunlaşması ve merkezileşmesiyle şekillenmiş (yüzyıl dönümünde, özellikle de ABD'de, dikey ve yatay birleşmeler silsilesiyle örneklenen) önemli bazı bölgesel yapılanmalar da vardı.

Belli başlı emperyalist başkentler ve tekel merkezleri (büyük şirket merkezleri vb.) içeren bölgeler, önceden benzer sınai gelişme düzeyine sahip olduysa da küresel kâr realizasyonundan o denli faydalanamamış bölgelere nazaran çok daha hızlı büyüdü. Ne var ki merkez ülkelerdeki mekânsal yeniden yapılanmanın ana ölçeği uluslararası olmaktan ziyade kent içiydi. Bölgesel eşitsizliklerin toplam yoğunluğu önemli ölçüde düşürüldüğünde bile ülkeler içindeki "devralınmış" bölgesel işbölümü, büyük ihtimalle bu dönemde pek fazla değişmedi. Eşitsiz bölgesel gelişmenin yapısının iyileşmesi değilse bile gösterdiği bu göreli istikrar, gerçekten de ulus altı bölgesel farklılaşmadan elde edilen süper-kârların taşıdığı göreli önemin azalışının göstergesiydi.

Daha eski tarımsal çevreler ya kısmen kentleştirildi ya da nispeten kendi haline bırakıldı, ama ucuz işgücü, gıda, hammadde ve

pazar sağlanmasında oynadıkları kilit rol gitgide "dış" kolonilere aktarıldı. İrlanda ve güney İtalya gibi bu işlevlerin önem arz etmeyi sürdürdüğü yerlerdeyse köylü ayaklanmaları ve şiddetli bölgesel hareketler (ve de kitlesel göç) meydana geldi. Fakat asıl politik ve iktisadi faaliyet, "aşağıdaki" asıl kent merkezleri ile "yukarıdaki" emperyalistler-arası çekişmenin gerçekleştiği dünya arenası içinde, bölgeler etrafında hiyerarşik olarak sıkışmıştı.

Dünyanın hâkim-sınai-emperyalist merkezleri ile tabi-tarımsal-azgelişmiş çevresinin yanı sıra, tekel ve finans sermayesinin daha merkezileşmiş kurumsal yapısı şeklinde bölümlenen bir uluslararası işbölümünün sağlamlaşmasına dayalı bu kendine özgü sermaye birikimi rejimi, onu önceleyen rekabetçi-girişimci rejimin izlediği seyre benzer bir tarihsel gelişme hattı çizdi. Geç on dokuzuncu yüzyıldaki kriz ve yeniden yapılanma döneminde açıkça ortaya çıkan bu rejim, erken yirminci yüzyıldaki hızlı iktisadi büyümenin temelini oluşturduktan hemen sonra Büyük Buhran'da kendi kriz ve yeniden yapılanma evresine girdi. Bununla birlikte hâkim birikimci rejim olarak öne sürülüşü selefini nasıl ortadan kaldırmadıysa, tekelci kapitalizm de yok olmadı. Ortaya çıkan şey, arta kalan öncülleri üzerinden ifade edilen ve kapitalist tarih/coğrafyanın en derin buhranından kurtuluşu koordine edebilen, tekrar örgütlenmiş bir birikim rejimi, yani bir başka "katman"dı.

Mandel bu yeni birikim rejimini "Geç Kapitalizm" olarak tanımlar ve bu rejimin ortaya çıkışıyla birlikte, süper-kârların asli kaynağının eşitsiz coğrafi gelişmeden, "esasen emperyalist ülkelerde ama ikincil yollardan yarı sömürgelerde de geçerli olan, büyüme sektörlerindeki gelişmeyle diğer sektörlerde azgelişmenin yan yana gerçekleşmesi"ne kaydığını ileri sürer. Mandel'in özellikle belirttiği gibi, bu teknolojik rant –yani, esas itibarıyla teknolojik gelişmelere ve üretim sistemlerinin düzenlenmesine bağlı olarak verimlilikteki ilerlemelerden kaynaklı kârlar– önceki dönemlerde de vardı ve kapitalizmin başlangıcı için yaşamsal nitelikteydi. Ne var ki, yüksek düzeyli merkezileşmenin ve sermaye yoğunlaşmasının yokluğunda, özellikle serbest girişimci rekabet hesaba katı-

lırsa, kâr tahsisi sınırlı ve kısa süreliydi. Mandel'e göre söz konusu rant sadece Geç Kapitalizmde hâkim ve etkin biçimde sistematik hale geldi. Teknolojik rantın artan önemi, önceki birikim rejimlerinde eşitsiz coğrafi gelişme sömürüsünün sahip olduğu rakipsiz konumu biraz gölgede bırakır. Fakat aynı zamanda geçmiş elli yıl boyunca değişen bölgesel işbölümü ve bölgesellik meselesinin değişen yapısını anlamak için daha önemli bir nitelik kazanır. Süperkârların sektörel kaynakları artırması mekânsal kaynakların mutlaka önemsizleşeceği anlamına gelmez. Gerçekten de, günümüzün süper-kâr –nerede bulunursa bulunsun– arayışı, kapitalist gelişmenin tarihinde hiç görülmediği kadar yüksek bir rekabetçi aşamaya ulaşarak da tüm dünyada yeni ve daha karmaşık gelişme ve azgelişme biçimleri yaratmaktadır.

Büyük Buhran sırasında ve hemen savaş sonrası dönemde sahneden çekilen bölgesellik meselesi, 1950'lerde yeni bir önem kazandı. Britanya'daki Yeni Şehirler programının sadece kentsel sorunlardan uzaklaşıp daha bölgesel sorunlara yönlendirilmesinden, Fransa'da DATAR'ın kurulması ile Güney İtalya ve merkez ülkelerdeki diğer "geri" bölgeler için yapılacak mekân planlamasının başlangıcına dek, bölgesel sosyal yardım planlaması –her zaman olmasa bile çoğunlukla bölgesel huzursuzluklara ve politik hareketlere karşılık olarak– gündeme taşındı. Planlamanın diğer biçimleri ve daha genel olarak devletin rolü için geçerli olduğu gibi, devlet güdümlü kapitalizm adı verilebilecek rejimin getirdiği bu geliştirilmiş bölgesel toplumsal yardım vaatlerinin, potansiyel olarak çelişkili iki yönü vardı. Merkezi devlet planlaması, bilhassa politik ve iktisadi karışıklık çıkarmaya en yatkın tarafların sağlayacağı, devamlı bir toplumsal meşruiyete gerek duyuyordu. Daha dengeli bir bölgesel toplumsal yardım vaat etmek, bu amaca epey uygun düşüyordu. Devlet aynı zamanda, bölgesel toplumsal yardım girişimlerinin geliştirilmesiyle devamlı olarak örtüşmeyen kapitalist birikim sürecine de –esasen vergi gelirlerine bel bağladığı için– olanak sağlamak durumundaydı. Ne de olsa eşitsiz bölgesel gelişme, süper-kâr üretimi ve geliri için önemli bir temel sağlamıştır ve süper-kârlılığın

asli kaynaklarının sektörel eşitsiz gelişmeye kaymış olabileceği bir çağda bile sağlamaya devam etmektedir.

Bölgesel iktisadi eşitsizlikleri gidermeyi hedefleyen neredeyse her bölgesel gelişim programı özel sermayenin şu ya da bu kesiminin güçlü direnişiyle karşılaşsa da, sosyal refah devleti ve bölgesel sosyal yardım planlamasının çelişkili rolü, 1960'ların ortalarına dek nispeten görünmez kaldı. Program faaliyetleri, yürürlüğe konmaları engellenemediğinde bile, yüksek düzeyde merkezileşmiş ve yoğunlaşmış sermaye çıkarlarına hizmet etmek için hiç değilse kısmen ele geçiriliyor, "geri kalmış" bölgelerin kaynakları (ve mevcut teknolojik rantı) genellikle ulusal mekân iktisadının en gelişmiş alanlarına akıtılıyordu. ABD'deki Appalachia merkezli büyük bölgesel toplumsal yardım planlama denemesi için geçerli olan bu durum, Fransa'da (Bretonya ve güney bölgeler için), Britanya'da (neredeyse belirlenmiş tüm bölgesel kalkınma alanları için), İtalya'da (Casa per il Mezzogiorno aracılığıyla) defalarca tekrarlandı. Buna benzer bir model, merkezden çıkan ve merkez ülkelerce genellikle sömürgecilik sonrası bir planlama iksiri olarak yüceltilen sistematik planlama modellerini giderek artan şekilde benimseyen "geri kalmış" çevresel ülkelerde, dünya çapında uygulandı.

Gerek hedeflenen bölgelerdeki yoksulların gerekse (teorisyenler ve uygulayıcılar gibi) bölgesel politikayı şekillendiren uzmanların, sermayenin (ve devletin) telafi edici mekânsal stratejilerine ilişkin pek farkındalıkları yoktu. İlk grup, hemen yerine getirilmediğinde bile, genel olarak verilen vaatlerle yatışıyordu. Nihayet birileri bölgesellik meselesinin farkına varmış ve bu konuda bir şeyler yapmayı teklif etmişti. İyi niyet ve yenilikçi mekânsal planlama fikirleriyle idealist amaçlarına erişebileceklerine inanan, dönemin yeni mekân teorileriyle büyülenmiş bölge planlamacıları da içtenlikle razı olmaya yatkındı.

Bölgesel planlama hiçbir zaman kamu harcamalarından özellikle büyük paylar almamış olsa da, 1950'den 1970'e kadar süren dönem, bölgesel planlama teorisi ve pratiği tarihinde bir çeşit altın çağdı (Weaver, 1984). "Büyüme kutupları" ve "büyüme merkezleri",

bölge bilimi ve mekânsal sistem analizi, kentsel sistemler analizi ve düğümsel bölgelerden oluşan daha dengeli ve adil bir hiyerarşiyi yeniden kurmaya yönelik başka çabalar, hiç olmadığı kadar popülerdi. 1970'e gelindiğinde, dünyadaki neredeyse her ülke bir tür mekânsal planlama politikası benimsemiş, bazı durumlarda bu politikalar ulusal iktisadi kalkınma planının en önemli unsuru haline getirilmişti. Keynesçi bölgesel planlamanın dünya çapında yayılması, bölgesel (ve uluslararası) eşitsizlikleri düzeltmeyi, ama fiilen yerleşik mekânsal işbölümünü değiştirmeyi amaçlayan, devletin verdiği –ve çoğu zaman kağıt üzerinde kalan– taahhütü gösteriyordu. Potansiyel olarak yerine getirilebilir gibi göründüğü sürece verilen vaatlerin tutulmasını bekleyen muhalif devlet karşıtı bölgecilikler nispeten sakin kalıyordu.

Merkez kapitalizmin savaş sonrası iktisadi genişlemesinin sonunu getiren bir dizi kriz ve gerileme, aynı zamanda bölgesel toplumsal yardım planlamasının sebatkar iyimserliğini de yok etti. Birikimin muntazam süreçlerine kafa tutmak üzere yeni sektörel ve mekânsal "kurtuluş" hareketleri ortaya çıktı. Çin Kültür Devrimi de dahil olmak üzere radikal ulusalcı hareketler, bir milyar insanı kârlı uluslararası gelişme ve azgelişme oyunundan ya kurtardı, ya da hiç değilse oyunun akıcılığına önemli ölçüde sekte vurdu. Yeni yerler giderek esnekleşen, post-Fordist ve görünürde "örgütsüz" kapitalist birikim rejiminin en ivme sağlayıcı sektörleri tarafından oluşturulan teknolojik rantı, serbest bırakamasa bile yerelleştirmek için başarıyla rekabete girmeye başlarken, yeniden dirilen bir dizi bölgecilik de benzer şekilde sosyal yardım devletlerinin yerleşik faaliyetlerini zorlamaya başladı (Piore ve Sabel, 1984; Scott ve Storper, 1986; Offe, 1985; Lash ve Urry, 1987). Kapitalizmin tarihsel coğrafyasına damgasını vuran mekânsallaştırmalar silsilesi bir başka kriz ve yeniden yapılanma dönemine girerek, yeniden düzenleme ve dönüşüm için yeni bir rekabetçi olanaklar dizisi yarattı. Dolayısıyla bölgesellik meselesini anlamayı sürdüreceksek, çağdaş yeniden yapılanma sürecinin hususiyetlerine dayalı dördüncü bir yorumlama bağlamı gerekecektir. Günümüzde bölgesellik üzerine çalışan her

siyasal iktisatçı, çağdaş döneme ilişkin analizlerinde Mandel'ci uzun dalgalar, Geç Kapitalizm ve teknolojik rant kavramlaştırmalarına bağlı değildir. Buna karşılık, "alt üretim tarzları"nın tezahürleri ve "küresel kapitalizmin" yükselişi üzerine yapılan çalışmalardan (Forbes ve Thrift, 1984; Gibson ve Horvath, 1983; Gibson vd., 1984); Fransız düzenleme yöntemleri / birikim rejimleri ekolü ve onun "Fordizm krizinin küreselleşmesi"ne ilişkin tartışmalarına (Aglietta, 1979; Lipietz, 1984a, 1984b, 1986); bölgesel emek pazarları, sektörel kâr dalgalanmaları, yüksek teknoloji tabanlı sanayi komplekslerinin yeni sınai coğrafyası ve değişen mekânsal işbölümüne kadar (Massey, 1984; Walker ve Storper, 1984; Cooker, 1983; Scott ve Storper, 1986) geniş yelpazeli çağdaş bölgesel yaklaşımlar için dikkat çekecek ölçüde benzer bir vurgu ve yorumlama getirilmiştir. Dönemselleştirmede, terminolojide ve özellikle de çağdaş yeniden yapılandırmanın politik yansımalarına yapılan özel vurguda farklılıklar görülse de, bölgesellik meselesi üzerine gelişen tarihsel-coğrafi materyalist perspektifin güçlü yönlerini zayıflatmaktan ziyade pekiştiren önemli ortaklıklar mevcuttur.

Söz konusu çalışmaların hepsinde şunlar bulunur: tarihsel ve coğrafi değişime ilişkin bir kriz modeli; sınıf analizi ve emek süreci üzerine yapılan vurgu; verimlilik ve kârın ayırt edilmesinde teknolojinin ve kurumsal yapının öneminin tanınması; mekânsallık, politika ve devletin oynadığı rol arasındaki etkileşime yönelik belirgin bir ilgi; sermayenin uluslararasılaşmasını ve bununla bağlantılı olarak gelişen sermaye hareketliliği ve emek göçünü analiz etme çabası ve kapitalist mekânsallaştırmanın genel yapısını ve ayırt edici niteliğini çeşitli ölçülerde fark eden bir yaklaşım. Daha özel yorumlamalarsa 1960'ların sonlarında ya da 1970'lerin başındaki tarihsel dönüm noktasına ve bu dönüm noktasının geçmişteki Büyük Buhranları tekrarlamasına dayanır ve şu genel yeniden yapılanma hipotezi açıkça kabul edilir: Kısmen işçi sınıf örgütlenmesi, ücretler ve yaşam standartlarına yapılan doğrudan saldırılar aracılığıyla, yeniden kâr yükselişi sağlamaya ve emek disiplinini yeniden güçlendirmeye yönelik (henüz tamamıyla başarıya ulaşmamış) bir çaba

kapsamında, sermaye ve emeğin önemli ölçüde yeniden düzenlendiği bir dönemde yaşıyoruz.

Son yirmi yılda şekillenen "yeni" bölgesel ve uluslararası işbölümlerinin, varlığını sürdürmekle kalmayıp aynı zamanda etkisini de sürdüren "eski" ayrımları bütünüyle ikame etmediği konusunda da genel bir mutabakat vardır. Kapitalizmin tarihsel coğrafyası büyük sapmalara ve mutlak sistem değişikliklerine sahne olmamış, daha ziyade geçmişi silmeyen veya kapitalist toplumsal ve mekânsal ilişkilerin derin yapısal koşullarını ortadan kaldırmayan, gelişme halinde bir dizi kısmi ve seçici yeniden yapılanma geçirmiştir. Dolayısıyla, geçmiş soyulup bir köşeye atılabilen bir şeymiş gibi çağları noktalamakta ısrar eden ve post-endüstriyalizme, post-kapitalizme ya da post-Marksizme, yani safça ve fazla basitleştirilmiş bir "post-'a hücum" furyasının hiçbir gerekçesi yoktur.

Bununla birlikte, günümüzde gerçekleşmekte olan yeniden yapılanma döneminde önemli bölgesel değişiklikler meydana gelmiştir ve bunlara değinmek gerekir. İlk bakışta ne denli paradoksal görünse de, önceden varolan birçok alandaki eşitsiz bölgesel gelişmenin yoğunlaşması ve bunun neticesinde eski merkez ve çevre ayrımlarının pekişmesi, yaşanan kayda değer değişimlerden biridir. Birtakım köklü merkez bölgeler devamlı ve hatta artan bir göreli iktisadi ve politik güç elde ederken, pek çok geri kalmış çevre göreli yoksulluğa saplanmış, bazı örneklerdeyse yaygın kıtlığa düşmüştür. Ne var ki bu "yoğunlaştırılmış süreklilikler" basit bir eski tas eski hamam durumu değildir; zira eşitsiz coğrafi gelişmenin ne şekilde oluşturulup yeniden oluşturulduğunu önemli ölçüde değişikliğe uğratan yeni bir dizi sektörel, toplumsal, politik ve teknolojik koşulda meydana gelmişlerdir. Bu değiştirilmiş koşulları saptamak ve anlamak, bölgesel yeniden yapılandırmanın çağdaş yorumlamalarının kritik odağı haline gelmiştir.

Mandel'in İkinci Dünya Savaşı'ndan beri süper-kârların en önemli kaynağı olduğunu ileri sürdüğü teknolojik ranta ve sektörel eşitsiz gelişmeye tekrar dönmek, bu durumu örneklendirmemiz için faydalı olacaktır. Daha önce belirtildiği gibi teknolojik rant

kapitalizmin tarihsel coğrafyasında her zaman son derece önemli olmuştur. Ne var ki İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, belli sanayiler ve sanayi sektörlerindeki birtakım kollar ve şirketler verimlilik, kârlılık ve işgücü denetimi bakımından birbirinden giderek ayrılırken teknolojik rantın merkezi önemi, bölgesel değişimi ve bölgesel işbölümlerinin örgütlenmesini hiç olmadığı kadar sektörel dinamiklerin doğrudan sonucu haline getirmiştir. Bazı sektörler/kollar/şirketlerdeki hızlı büyüme döngüleri ile diğerlerindeki gerileyiş ve değersizleşme arasındaki karşıtlığın arkasında, devlet politikalarıyla (özellikle ABD'deki savunma amaçlı ve askeri harcamalar aracılığıyla) teşvik edilip sürdürülen, işyeri ve emek süreçlerinin örgütlenmesinde daha geniş esneklik yaratmayı amaçladığı varsayılan, geniş kapsamlı bir teknolojik çözüm yatar.

Üretimde, idari kadro ile işçiler arasındaki ilişkilerde ve üretim faaliyetlerinin yerelleştirilmesinde esnek uzmanlaşma, daha eski hiyerarşik yapıların çözülmesine yol açarak en azından görüntüde önemli ölçüde farklı bir yükümlülük ve denetim düzeni oluşturur. Piore ve Sabel'e (1984) göre bu, kapitalizmin başlangıcından beri yaşanan en önemli iktisadi ve politik dönüşüm olan "Yeni Endüstriyel Bölünme"yi ["*The New Industrial Divide*"] tanımlar. Devlet teorisiyle uğraşan Alman Clausse Offe'ye (1985) göre Örgütsüz Kapitalizm'in ["*Disorganized Capitalism*"] bir parçası ya da Lash ve Urry'nin (1987) deyimiyle "Örgütlü Kapitalizmin Sonu" ["*The End of Organized Capitalism*"] ve yani planlı ve yönetimli iktidar ve politik otorite sistemlerinin çöküşüdür. Esnek uzmanlaşma başkalarına göre ise post-Fordizmin özü, giderek dağılmış toplumsal işbölümlerine dayalı yeni yığılma biçimlerinin başlatıcısı ve eski Fordist sanayi peyzajının merkezleri dışında yer alan kentsel ve bölgesel üretim komplekslerinde yoğunlaşmış esnek işlem yapısıdır.

Dünyanın her yerinde sektörel süper-kâr (emek maliyetlerinde yaşanan ciddi düşüşten elde edilen kâr da dahil olmak üzere) arayışlarında esnek uzmanlaşma, dikey olarak parçalanmış üretim sistemleri ve katı hiyerarşilerin çözülmesine hızlandırılmış sermaye hareketliliği eşlik etmiştir. Tabii ki söz konusu coğrafi

arayış her zaman başarıya ulaşmaz, ama bu sektörel yeniden yapılandırma süreçlerinin toplam etkisi, köklü mekânsal işbölümlerinin neredeyse her coğrafi ölçekte çözülmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Çağdaş yeniden yapılandırmanın sektörel ve mekânsal tasarılarının, eşitsiz gelişmenin gerek dikey gerekse yatay düzlemlerinde sömürü döngülerine hız kazandırarak bir noktada birleşip birlikte titreştiği yer işte burasıdır.

Sermaye peyzajının yeni "esnek birikim" (Harvey, 1987) sistemi etkisindeki –belki de benzersiz– bu gevşeme ve açılmanın bölgesel yansımaları, çarpıcı ve muammalı olmuştur. Eşitsiz bölgesel gelişmenin göreli olarak dengeli mozaiği birdenbire altüst olmuştur. ABD'nin sanayi kuşağının bazı kısımları, Kuzeydoğu İngiltere ve Galler, Kuzey Fransa, Belçika'da Valon ve Almanya'nın Ruhr bölgesi gibi bir zamanların sanayileşmiş ve müreffeh merkez bölgeleri hızlı bir iktisadi düşüş ve sanayisizleşmeye uğrarken, bölgesel azgelişmişliğin bazı klasik örnekleri dahil olmak üzere pek çok çevresel bölge de sınai büyüme ve iktisadi genişlemenin yeni merkezleri haline gelmiştir. Mandel'in "bölgelerin rol değiştirmesi" olarak adlandırdığı bu olgu, sayıları giderek artan bir dizi yeni YSÜ (Yeni Sanayileşen Ülkeler) ve YSB'ler (Yeni Sanayileşen Ulus Altı Bölgeler) oluşturarak, başlangıcından beri sınai kapitalizmin en kapsamlı coğrafi ademi merkezleşmesi ve uluslararasılaşması olmuştur.

Bölgelerin rol değiştirmesi de kendi içinde aşırı basitleştirilmiş bir kavramdır. Meydana gelen bölgesel yeniden yapılandırma çok daha karmaşık ve kararsızdır. Yer değiştiren sektörel süper-kârlar, emeğin art arda yoğun biçimde disiplin altına alınması ve yüksek sermaye hareketliliğiyle bağlantılı olarak bölgelerin çeşitli gelişme ve gerileme evrelerinden geçmesini içeren söz konusu olguyu, hızlandırılmış bir bölgesel geri dönüşüm olarak tanımlamak daha doğru olabilir. Gerek sermayenin gerekse emeğin yoğun olarak iç disiplin altına alınmasından sonra günümüzde hızlı bir iktisadi gelişme yaşayan New England (Harrison, 1984) bu bölgesel geri dönüşümün en iyi analiz edilmiş örneklerinden biridir. İskoçya'nın Lowlands bölgesinde ve birkaç başka daha eski sanayi bölgesinde de benzer bir toparlanma

gerçekleşiyor olabilir. Pas Kuşağı-Güneş Kuşağı değişimi ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen gibi büyük betimleyici metaforların giderek abartılı ve yanıltıcı görünmesine neden olacak şekilde, YSÜ'lerin ve YSB'lerin sanayi "mucizelerinin" de aynı ölçüde kararsız ve kısa ömürlü olduğu izlenimini uyandıran bazı kanıtlar var.

Meydana gelen şeyler, daha temkinli biçimde, köklü bölgesel işbölümlerinde yaşanan, dönüştürücü olmasa da önemli bir silkelenme ve ulusal ekonomilerdeki yeni ama halen son derece kararsız bölgeselleşmelerin oluşumu olarak da tanımlanabilir. Birtakım bölgesel hareketler ve bölgesel politik koalisyonlar direnmek, teşvik etmek, yeniden örgütlenmek, daha fazlasını talep etmek ve ısrarla yön değişikliği istemek için bu yeniden yapılanmaya tepki gösterdikçe, yeniden yapılandırılmış bölgeselleştirmelere cevap niteliğinde bir bölgecilik ortaya çıkmıştır. İster radikal ister gerici olsun, bölgeciliğin bu çeşitli biçimleri bölgesellik meselesini daha genel bir mekânsallık meselesi olarak yeniden politize etmiştir. Bölgeciliğin tek kaynağı, esasen on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi kültürel geleneklerin homojenleştirilmesine karşı gösterilen direnişte yatmamaktadır artık. Bundan böyle, Goodman'ın (1979) yerinde ifadesiyle "iş ve dolar için verilen bölgesel savaşın", yani en küçük yerellikten dünya ekonomisi ölçeğine kadar mekânsal mahallerin oluşturduğu tüm hiyerarşiyi kateden yoğunlaştırılmış bir bölgesel rekabetin parçasıdır.

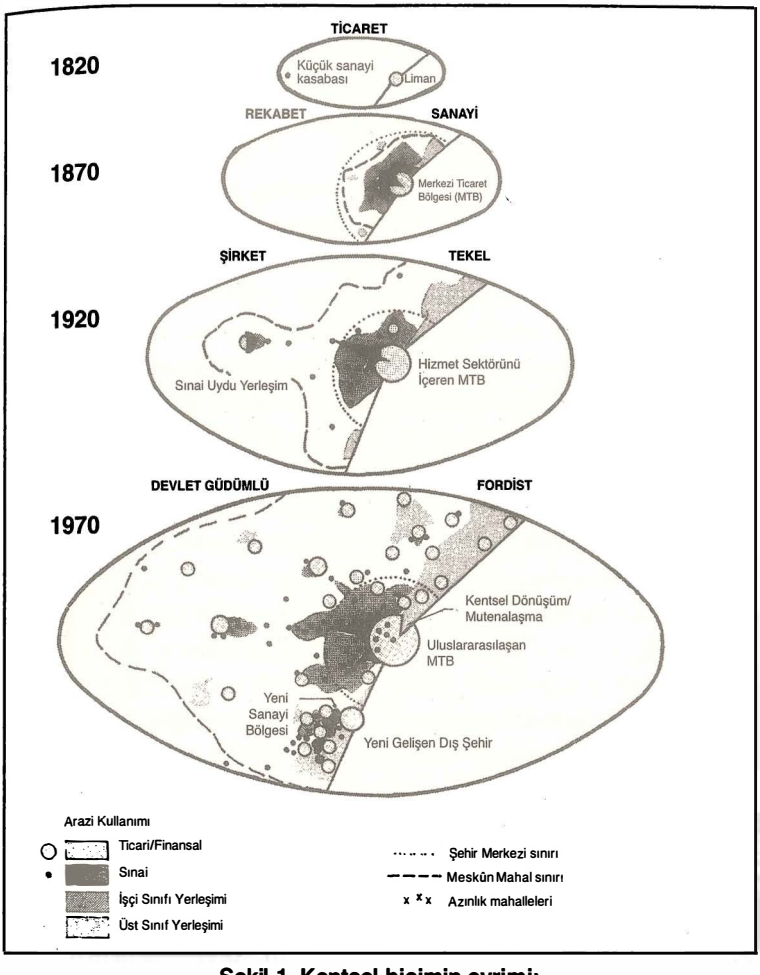
Dolayısıyla bölgesel ve sektörel yeniden yapılandırmanın artan önemi, süper-kâr elde etmenin bir kaynağı olarak coğrafi eşitsiz gelişmenin sömürülmesini ortadan kaldırmamıştır. Ortadan kaldırmadığı gibi, toplumsal yaşamın mekânsallığının politik ve iktisadi önemini de azaltmamıştır. Aksine mekânsallık ve mekânsallaştırmaya, bölgeselleştirme ve bölgeciliğe ilişkin vurgulanmış bir görünürlük ve bilinç, çağdaş yeniden yapılandırma dönemine eşlik etmiştir. Sermaye birikimi ve toplumsal denetimin mekânsal ve konumsal stratejilerinin araçsal niteliği, geçen yüz yıl içinde hiç olmadığı kadar açık biçimde ortaya çıkarılmıştır. Gerek emekçilerin gerekse kapitalist gelişme ve yeniden yapılandırma tarafından toplumun şu veya bu şekilde çevreselleştirilmiş ve tahakküm altına alınmış tüm diğer

kesimlerinin, mekânın yeniden yapılandırılması üzerinde kontrol elde etmek için her coğrafi ölçekte ve birden çok mahalde mekânsal açıdan bilinçli karşı stratejiler geliştirmeye çalışmaların şart olduğu düşüncesi de yaygınlaşmaktadır. Mekânsal yeniden yapılandırmanın sömürücü araçsallığını yeniden örtbas etmeye kararlı yeni muhafazakâr karşıtlığın gelişip güçlenmesi hesaba katılacak olursa, bütün ilerici toplumsal güçlerin (feminizm, "Yeşiller", barış hareketi, örgütlü ve örgütlü olmayan işgücü, ulusal özgürlük hareketleri, radikal kentsel ve bölgesel değişim hareketleri vb.), aynı zamanda bilinçli ve açık biçimde mekânsal hareketlere dönüşmesi daha da önem kazanır.

Yeniden Yapılanma ve Kentsel Biçimin Evrimi

Günümüzde kentsel yeniden yapılanma üzerine yapılan incelemeler, bölgesel gelişme için demin tanımlanan mekânsallaştırma dizisiyle yakın benzerlik taşıyan bir tarihsel coğrafya çizmeye başlamıştır. Geriye dönük atılan bu bakışlar biriktikçe, kentsel biçimin geçirdiği evrimin (kapitalist şehrin mekânsal iç yapısının) büyük ölçekli sanayileşmenin başlangıcından beri makro-coğrafi peyzajı şekillendirmiş aynı dönemselleştirilebilir kriz kaynaklı oluşum ve yeniden oluşum ritmini takip ettiğini ileri sürmek giderek mümkün hale gelmiştir. Şu anki dördüncü modernizasyondan geriye bakıldığında, bundan önce gerçekleşmiş birbirinin aynı üç hızlandırılmış yeniden yapılandırma ve modernizasyon dönemi süregelen huzursuz devinim arasından sıyrılır. Her biri, kapitalist gelişmenin makro-siyasal iktisadındaki uzun soluklu büyüme evrelerinin sonuna damgasını vuran iktisadi durgunluk, kriz ve toplumsal çalkantıyla başlar. Yine her biri toplumsal yaşamın mekânsallığının önemli ölçüde yeniden bağlamsallaştırılmasına, farklı bir beşeri coğrafya üretilmesine neden olur.

Bu yeniden yapılandırma çağlarının kesin tarihlemesi ve göreli yoğunlukları ülkeden ülkeye değişir. Fakat kapitalist şehrin içsel

Şekil 1. Kentsel biçimin evrimi:
1820-1970 arası Kuzey Amerika Şehri prototipleri

biçimi ve toplumsal bölgeselleştirilmesinin 1830 ile on dokuzuncu yüzyılın ortaları arasında, yirminci yüzyılın başlangıcından önceki otuz yılda ve Rus Devrimi ile başlayıp İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi arasında kalan, neredeyse her yerde önemli değişiklikler geçirdiği sanki gittikçe açıklık kazanmaktadır. Ayrıca şu anda bir başka büyük ve anlaşılması güç kentsel başkalaşım sürecine kapılmış olduğumuz da bir o kadar açıktır.

Şekil 1, kentsel biçimin bu dört yeniden yapılandırma dönemi boyunca geçirdiği evrimin genel tablosunu sunar. Bölgesel yeniden yapılandırmada olduğu gibi kentsel mekânsallaştırma dizisi de birikimlidir, her aşaması daha önceki coğrafyalardan, yani kaybolmaktan ziyade seçici biçimde yeniden düzenlenen halihazırda oluşmuş kentsel mekânsal işbölümlerinden izler taşır. Bölgeler arası mekânsal işbölümünü tanımlamak için Massey (1984) tarafından kullanılan jeolojik metafor bize kolaylık sağlayacaksa, özel kentsel mekânsallaştırmalar yatırım, sınai üretim, kolektif tüketim ve toplumsal mücadele coğrafyalarındaki belirgin geçişleri yansıtmak için üst üste "katmanlandırılmış" olgular olarak da görülebilir. Ne var ki gerçekleşen tortullaşma, basit bir tabakalaşmadan çok daha karmaşık ve dolambaçlıdır, zira her kesit hem geçmişi temsil eder hem de bir sonraki yeniden yapılanma sürecinin bağlamlarını içerir.

Bu sıralı çerçeveleme sisteminde, böyle özetleyici haritaların üretilmesi için gerekli ayrıntı ayıklayıcı genellemelerin şart koştuğu başka basitleştirmeler de vardır. Örneğin temel peyzaj, kapitalizm öncesi yapılı çevrelerini kente yansıtmış eski yerleşimlerin varlığını hesaba katmaz. Dolayısıyla bütün şematik tanımlamalar, kentleşme ve sanayileşmenin kapitalizmin yayılmasıyla birlikte meydana geldiği alanlara daha doğrudan uygulanabilir. Avrupa ve Asya'da olduğu gibi, kapitalizm öncesi geniş kapsamlı kentleşmenin gerçekleştiği bazı yerlerde aynı düzen görülebiliyorsa da, genel tablo hiç de o kadar tertipli ve muntazam değildir. Değişiklik gösteren yerel fiziki coğrafyaların yarattığı sapmalara imkân tanıyan Kuzey Amerika şehri belki de en yakın örnektir. Mesela Manchester bu modele nasıl Londra'ya göre daha uygunsa, Chicago da New York'a naza-

ran daha iyi uyacaktır. Dolayısıyla Şekil 1'de gösterilen "modeller", her şehirde bir arada bulunmayan ya da aynı ölçüde belirgin şekilde bulunmayan asli yeniden yapılandırma süreçlerinin terkibini sergilemeyi amaçlayan, ideal genellemelerdir.

Yeniden yapılanma dizisi küçük mal üretimi, uluslararası ticaret ve sınırlı sanayileşme bağlamında meydana çıkan "Ticaret Şehri" ile başlar. Merkezi nitelikte bir liman şehri olması ve halen büyük ölçüde tarımsal bir coğrafyada serpiştirilmiş küçük sanayi kasabalarından oluşması, ABD'nin 1840'lar öncesindeki kentsel durumunu neredeyse mükemmelen temsil eder. Ticari sermaye ABD'ye özgü durumun bu örnek niteliğindeki aşamasında zanaatkâr, esnaf, çiftçi, yönetici ve tüccarların ikamet ettiği küçük, kalabalık ve genellikle kıyıda yer alan yerleşimlerde yoğunlaşmıştı. Kuzeydeki başlıca merkezler New York, Philadelphia, Baltimore ve Boston'du. Kuzeydeki büyük dört şehrinden çok daha küçük olan Savanah, Charleston, Mobile ve New Orleans ise Güney ekonomisine ve ülkenin ana ihracat ürününü sağlayan köleliğe dayalı pamuk üretimine hizmet etti.

Kent nüfusunun yüzde sekseni kendi hesabına çalışıyordu ve kentsel yaşam ağırlıklı olarak küçük burjuvazinin faaliyetleri ve merkezi liman şehrinin düğümselliği etrafında dönüyordu. Avrupa sanayi devriminin erken evrenlerinde olduğu gibi, kapitalist sanayileşmenin başladığı yer de –kanallar, nehir nakliyatı ve giderek demiryoluyla ticari limanlara bağlanan– kırsaldaki enerji alanları oldu. Toplumsal mücadeleler, sanayi devrimi sonrası dönemin büyük kısmında tarımsal meseleler ve kırsal toprak mülkiyeti çevresinde yoğunlaştıysa da, ticaret şehirlerinde yükselen gelir adaletsizliği giderek görünür oldu ve bu adaletsizlik sıkça çatışma ve toplumsal huzursuzluğun kaynağı haline geldi.

ABD'deki erken dönem kentleşme üzerine yazılmış zengin tarihsel literatürü özetleyen David Gordon, "Ticaret Şehri'nin çelişkilerine" dair mekânsal açıdan keskin bir tasvir sunar:

> Ticari birikim, alıcı ve satıcılar arasında eşitsiz gelişme oluşturma eğilimindeydi. ... Ticaret Şehirlerinde farklı sosyoekonomik grup-

> lar bir arada yaşayıp birbirleriyle yakın şekilde çalıştıkları için bu yayılan eşitsizlikler fiziksel olarak gitgide belirginleşmeye başladı. ... Eşitsizliğin belirginlik kazanışı, ona karşı yaygın itirazların doğmasına neden olmuş gibi duruyor. 1820'lerde ve 1830'larda eşitsizliklerin zirve yapmasıyla birlikte, genel protestolar da yoğunlaşmış gibi görünüyor. Bu protestoların önemli bir kısmının odağında daha fazla eşitlik talebi yatıyordu. Bu protestolar çoğu kez siyasi etkilere neden olduğu için ticari birikimin ilerlemesini sağlayacak fırsatları da sınırlıyordu. (1978, s. 36)

Gordon bu "eşitsiz gelişme ve yaygın protesto diyalektiğinin", "sermaye birikimine giden ticari yolun barındırdığı çelişkilerdeki temel *mekânsal* veçheyi" gösterdiğini sözlerine ekler.

> Ticaret Şehri dolaysız, yakın ve bütünleşmiş toplumsal ilişkilerin kapitalizm öncesi döneme ait şeffaflığını koruduğu için ticari kapitalist kârların örtbas edilmesi mümkün değildi. Ticaret Şehri'nin sokaklarında eksikliği çarpıcı biçimde hissedilen böyle bir kılıfa yönelik arayış, yeni ve en nihayetinde daha saydam bir sermaye birikimi yöntemine başvurulmasında merkezi bir rol oynadı. (a.g.y.)

Kentsel yeniden yapılandırmanın ilk büyük evresinin en şiddetli uğrakları olan 1830 ve 1848'de, genel protestoların Avrupa'nın ve dünyanın başka şehirlerinin sokaklarına taşmasını sağlayan da buna benzer koşullardı. 1840'lardan 1870'lerin ilk yıllarına kadarki dönem, Avrupa ve Kuzey Amerika'da olağanüstü bir sınai ve kentsel büyüme dönemiydi. Eş zamanlı olarak uluslararası ticaret de eşi görülmemiş oranda genişledi. "Devrim Çağı" yerini, Hobsbawm'ın deyimiyle "Sermaye Çağı"na bırakmış, kapitalizmin 1848-49 küresel krizlerinde doruğa ulaşan yeniden yapılanmasından sonra kapitalist mekânsallık her coğrafi ölçekte hız kazanmıştı. Söz konusu mekânsallaşmanın referans noktaları yeni şehir türleri ve hiyerarşik şehir sistemleriydi. Bunlar, toplumsal denetim, ticari birikim ve siyasi yönetimin giderek genişleyen geleneksel işlevlerine, ölçekleri aşan eşi görülmedik bir sınai üretim yığılması ekledi.

Düğümsellik, sınai sermaye için bilhassa önemliydi. Her artışla birlikte, ticaret ve tarım için sağladığından çok daha büyük kârlar getiren beşeri mahallerin karakteristik düğümselliği, birtakım fiziksel ve tarihsel kısıtlardan bir kez kurtulunca aniden çökerek klasik "Rekabetçi Sınai Kapitalist Şehrin" kendine özgü biçimini oluşturdu. Üretimin coğrafi açıdan bu denli yoğunlaştığı, konumsal olarak merkezileştiği ve sıkıca yığıldığı hiç görülmemişti. Kentsel sanayileşme ABD'nin doğusunda ya onları tümden ortadan kaldırarak, ya da bazen günümüze kadar ayakta kalmış (veya orijinali artık varolmayan birebir kopyalar, birer simulakr olarak yeniden yaratılan) "eski" kentte bazı hatıraları muhafaza ederek küçük ticaret şehirlerini yok etti. Avrupa'nın köklü sanayi öncesi şehirlerini dağıtmak ve asimile etmek çok daha zor olsa da, sınai üretimin merkezileşmesi, rekabetçi sınai kapitalizmin üç ayırt edici unsurunun genişlemesine yer sağlamak için, oralarda bile kentsel merkezleri parçalamaya başladı: bu unsurlar sanayi fabrikaları ve onlara bağlı üretici hizmetler, sanayi burjuvazisi ve onun hemen yakınındaki, bütün sistemin işlemesini sağlayan sanayi işçi sınıfıdır.

Şehir merkezindeki arazi kullanımının yoğunlaşması şehrin biçimini yeniden tanımladı ve kent yaşamında gerçekleşecek hatırı sayılır –ve daha çapraşık– bir toplumsal ve mekânsal düzenlemeyi harekete geçirdi. Demiryolu ve asansör gibi kullanışlı ulaşım ve inşaat teknolojileri bu yoğunlaşmayı ve bu yoğunlaşmayla birlikte gelen yığılma ekonomilerini hızlandırdı. Kent proletaryasının kısıtlı günlük işe gidiş geliş yolculuğu ile sanayi burjuvasinin işçileri denetleme amaçlı günlük gidiş geliş yolculuğunu kapsamak için düzenlenen yerleşim halkaları ve dairesel alanlardan oluşan bölgelere ayrılmış yapılı çevre, Merkezi Ticaret Bölgesi ve çalışma merkezinden dışa doğru dalga dalga yayıldı. Rekabetçi sınai kapitalizmin karşıtlık içeren toplumsal yapısı, toplumsal olarak homojen ve tekil kentsel alan ve çevreler içinde mekânsallaştırıldığı için, gerçekleşen bölgeleşme daha çok sınıfsal bir meseleydi.

Şehir içi bölgeleşme sanayi öncesi şehirlere nazaran çok daha tekrarlı ve rahatlıkla tespit edilebilir olsa da, bu aleni düzen döne-

min akademik gözlemcilerince pek fark edilmemiştir. Toplumun mekânsal örgütlenmesinin toplumsal ve politik önemi on dokuzuncu yüzyıl toplumsal bilimlerinde elverişli bir şekilde gözden yiterken, yeni kentsel coğrafyanın giderek gizlenen araçsallığını Manchester üzerine yazdıklarıyla Engels gibi sadece birkaç ferasetli tanık görebiliyordu. Gerek eş merkezlilikleri ve bağlantı noktalarının, merkez ve çevrelerinin geniş ana hatlarıyla, gerekse hücreler, sıralar, çevrilmiş ve ayrılmış bölgelerden oluşan daha girift hatlarıyla bu disipliner mekânsallaşma kapitalist mimarların komplosuyla tasarlanmamış, ama yine de ustalıkla bir araya getirilmişti.[2]

Chicago Okulu'na mensup kent ekolojistleri bu özel kentsel bölgeleşmenin kapsamlı geometrisini ortaya çıkarmış olsalar da, onun güçlü araçsallığını örtbas edici bir natüralizm ve/veya kültürel görelilik ideolojisi altına gömmüştür. Neo-klasik iktisat daha sonra kent teorisini ele geçirip onu kendisine ait disipline edici bir mekâna dönüştürdükçe, söz konusu araçsallık daha da derine gömülmüştür. Ne var ki sanayileşmiş kapitalist şehrin biçimi bu gelişmelerden çok önce, örnek niteliğindeki Chicago'da bile, önemli ölçüde değişmişti. 1871'de Paris Komünü'nün patlak vermesi, 1873'teki finansal panik ve bununla bağlantılı olarak ABD'de yaşanan 300 bin kişilik istihdam kaybı, New York'ta görülen bir dizi kitlesel tahliye ve kira isyanları ve sistemlerin maruz kaldığı başka sarsıntılar, 1848 sonrası yaşanan hızlı iktisadi büyümenin sonuna gelindiğine ve neredeyse yüzyıl sonuna dek sürecek uzatmalı bir kapitalist yeniden yapılanma sürecinin başladığına işaret ediyordu.

Kapitalizm, bu yeniden yapılanma dönemi süresince sermayenin giderek kurumsal tekellerde bir araya gelmesi ve merkezileşmesiyle belirgin biçimde yoğunlaşmış; finans sermayesinin yükselen emperyalizm çağındaki kapsamlı uluslararasılaşma süreciyle de

2 Harvey'nin Paris'in dönüşümü üzerine kaleme aldığı yoğunluklu yazı (Harvey, 1985b) özellikle Haussmann'a ilişkin yaptığı ayrıntılı değerlendirmeleriyle, bu araçsal kentsel mekânsallaştırmada bulunan disiplinci iktidarın belki de en sembolik örneğini inceler. Araştırmalarını çok öncesinden başlatan Foucault, mekân/iktidar/bilginin kent bağlamındaki araçsallığını görebilmemizde en büyük pay sahibi olan düşünürdür.

yaygınlaşmıştı. Özellikle kamu maliyesi yönetimi ve kentsel iktisadi planlama aracılığıyla devlet iktisada daha derinden nüfuz etmeye başladı. Bir yandan bunlar yaşanırken, gelişen sendikalar ve sosyalist/işçi partilerinin öncülüğünde neredeyse tüm sanayileşmiş ülkelerde işçi sınıfı güçlü protesto ve grevler yapıyordu.

Radikalleşmiş Avrupalı göçmenlerce tetiklenen ABD'deki işçi ayaklanmaları başta küçük maden ve demiryolu şehirlerinde yoğunlaşsa da, 1885'ten sonra en büyük şehirlerin merkezlerine sıçradı ve New York, Philadelphia ve Chicago'dan oluşan belli başlı üç sanayi şehrinde şiddetli şekilde patlak verdi (Gordon, 1984). Klasik kapitalist sanayi şehrini karakterize eden fabrikaların ve işçi topluluklarının etkin coğrafi merkezileşmesi, daha önce şirket kentlerinde yaşananlara çok daha büyük ölçekte tekabül eden güçlenmiş bir işçi sınıfı bilinci ve militanlığı geliştiriyor gibiydi. Kapitalist birikim hız kesmekle kalmadı, kent yaşamının disipliner mekânsallığı da zayıfladı. Haussmann'ın Paris'i bile, kısa süreliğine de olsa, Komünculer tarafından ele geçirildi.

Kapitalizmin geç on dokuzuncu yüzyılda geçirdiği yoğunlaşma ve yaygınlaşmanın arkasında, kârlı sermaye birikimi ve emek denetimi koşullarını yeniden tesis etmeye yönelik kriz kaynaklı bir ihtiyaç yatıyordu. 1890'larda dünya genelinde yaşanan buhrandan sonra kapitalizm, sanayi ülkelerinde taze bir kuvvetle yeniden hayat buldu ve yüzyıl sonundaki bu dönüşle birlikte kapitalist şehir seçici bir biçimde yeniden yapılandırıldı. 1920'lere gelindiğinde, kuşkusuz bazı şehirlerde daha açık biçimde olsa da, yeni bir coğrafya gelişmişti. Örnek olarak yine ABD şehrini kullanacağım.

Daha büyük kurumsal merkezileşme, işgücünün tekel ve rekabetçi sektörler içinde artan şekilde bölümlendirilmesi, yeni üretim teknolojileri ve yönetimle üretim işlevlerinin birbirinden ayrılması, kapitalist kentleşmedeki mekânsal işbölümünü yeniden örgütledi. Fabrikalar eski iç yerleşim halkalarına ve eski düzene daha da ters düşecek şekilde Gary, Indiana ve Illinois'teki Doğu St Louis gibi uydu sanayi merkezlerine yayıldıkça, yeni "Kapitalist Şirket Tekeli Şehri"nde sanayi üretimi şehir merkezleri çevresinden çekilmeye

başladı. Bunun sonucunda eski kent merkezleri, ayrılan sanayilerin yerine getirilen şirket merkezi (1929'a gelindiğinde, en büyük şirket merkezlerinin yarısından fazlası sadece New York ve Chicago'da bulunuyordu), devlet dairesi, finans kurumu, ayrıca bunlara yönelik destek ve teftiş kuruluşlarının artmasıyla, giderek üçüncül sektörlerin hâkimiyetine girdi.

İşçi sınıfının oluşturduğu yerleşim halkaları ile ırksal ve etnik getto bölgeleri, hâkim niteliğini korumayı sürdüren kent merkezine hizmet etmeyi sürdürdü ve en üst gelir grubuna mensup sakinlerin oturduğu merkezden başlayarak çevreye ulaşan en az bir korunmuş yerleşim bölgesi neredeyse her büyük ABD şehrinde mevcuttu. Ne var ki yöneticiler, müdürler ve uzmanlar şehrin önceki idari sınırlarını aşıp dalgalar halinde yayılan banliyölerdeki eski sanayi burjuvazisine katıldıkça kent peyzajı genişledi. Bir araya gelmiş çeşitli belediyelerin alanlarını çoğaltması, kentsel bölgesel büyümenin esas modeli olan ilhak politikasının yerini alarak, metropollerde daha önce yanına bile yaklaşılmamış bir politik parçalanma yarattı. Kentsel peyzaj çok daha büyük bir alana yayılmakla kalmadı, çok daha fazla sayıda parçaya da bölündü.

Bu parçalı, çok merkezli ve daha girift kentsel bölgeselleşme, sanayi sermayesinin yığılmış işçi sınıfı militanlığından kaçıp kurtulmasına yardımcı oldu.[3] İşverenler örgütlü sendika baskısından rahatça kurtulabiliyor, işgücü daha parçalı ve bölgesel olarak ayrılmış hale geliyor, montaj hattı ve benzeri yeni teknolojiler sanayi üretiminin pozitif dışsallıklarının ele geçirilmesinde daha basit yollar sağlıyor ve yüklü sübvansiyonlar konusunda daha yardımsever yerel ve ulusal yönetimlerden istifade edilebiliyordu. Coğrafya bir zamanlar olduğu kadar muntazam değildi, fakat sermaye birikimi ve emeğin iç edilmesinin kentsel olanakları önemli ölçüde genişle-

3 Gordon (1984, s. 41) Chicago'daki bir müteahhit firması başkanının sözlerini aktarır: "Burada son birkaç senedir yaşadığımız bütün bu tartışmalar ve grevler ... yabancıların buraya gelmesini ve sermaye yatırımı yapmasını engellemiş... Chicago'daki sermayeyi caydırmıştır ... Üreticiler çalışanlarının belaya bulaşacağından ve grevlere katılacağından korktukları için şehirden uzaklaştı ... Sonuçta Chicago'nun kırk-elli mil çevresindeki en küçük kasabalar bu fabrikaları kaptı."

di. ABD şehri, hızlı iktisadi büyüme sona erdiğinde büyüleyici proleterleşme sürecini tamamlamak üzereydi. Kent nüfusunun yüzde 80'i çok değil, aşağı yukarı yüz yıl öncesinde kendi hesabına çalışıyordu. Oysa 1940'a gelindiğinde neredeyse yüzde 80'i maaşlı ve ücretli çalışandı.

Rus Devrimi'nin artçıları ve sonrasında Büyük Buhran'ın başlaması erken yirminci yüzyılda yaşanan hızlı iktisadi büyümenin vurdumduymazlıklarını yerle bir etti ve yine bir kentsel yeniden yapılanmaya yol açtı. Ne var ki bu üçüncü yeniden yapılanma, ciddi yeni dönüşlere ve değişikliklere yol açmaktan ziyade ikinci modernizasyonu karakterize eden şu aynı süreçlerin gücünü daha da artırdı: kurumsal sermayenin artan merkezileşmesi, yoğunlaşması ve uluslararasılaşması; üretim sürecinin değişen örgütlenmesine bağlı olarak emeğin giderek bölünmesi; artan kentsel politik parçalanma ve işçi sınıfı topluluklarının dağılması; hem sermayenin teşvikinde hem de meşru emek disiplininin korunmasında devlete daha da büyük rol düşmesi.

Keynesçi talep yaratma politikası, mali ve finansal denetimler, iktisadi planlama, kamu yönetimli sanayi yatırımı ve (özellikle işçi sınıfından gelen baskıları yatıştırmaya ve içtimai huzursuzluğu dindirmeye yönelik) sosyal yardım programları aracılığıyla devlet, üretim sürecine hiç olmadığı kadar dolaysız ve ciddi şekilde müdahale etti. Kurumsal Şehrin Buhran yıllarında geçirdiği değer kaybı ve yeniden yapılandırma içinden bir "Devlet Güdümlü Kentsel Sistem" şekillenmeye başladı. Savaşın getirdiği yıkımdan sonra hızlandırılmış birikim ve süper-kârlar için daha da fazla alan açılmasıyla birlikte kapitalizm, bir başka kisve altında yeniden yükselişe geçti. Bu genişlemenin ardından farklı bir kentsel peyzaj oluştu.

Banliyöleşme, İkinci Dünya Savaşı ertesinde belirgin biçimde hızlandı. İşçi sınıfının gerek mavi gerekse beyaz yakalı kesimlerinin önemli bir kısmı, devletin büyük desteği ve teşvikiyle banliyö bölgelerine ve etrafı çevrilmiş özel alanlara yerleşti. Kapsamlı bir metropolleşme süreciyle birlikte politik yetki alanlarının daha da parçalanması ve (sadece sanayi tesislerinin değil aynı zamanda şir-

ket merkezlerinin, perakendelerin vb.) hızlandırılmış ademi merkezileşmesi, şehrin iç merkezinin seçici biçimde terk edilmesine daha da fazla katkıda bulundu. Kentsel peyzajın eski merkezleri tortu niteliğinde unsurlara kalmıştı: rekabetçi sektör firmaları, daha eski sanayiler, bazı lüks mağaza ve oteller, devletin ve finans sermayesinin temel kurumları, geride kalan şirket merkezleri, bir de esasen azınlıklardan ve metropol nüfusunun en yoksul kesimlerinden oluşan, gereğinden büyük düzensiz bir işgücü – coğrafi olarak yoğunlaşmış ve itaatkâr bir yedek emekçi ordusu.[4]

Devlet Güdümlü Kentsel Sistemin pekişmesiyle birlikte şehir içi varlıkların büyük oranda değersizleşmesi; kentsel dönüşüm, mutenalaştırma ve hatırı sayılır bir kurumsal (ve idari) mevcudiyet sağlamak amacıyla toprak mülkiyeti ve mevzuat sistemlerinde yapılan değişiklikler aracılığıyla şehir merkezinin "yeniden canlandırılmasına" yönelik devamlı ve genellikle devlet destekli çabalarla başından beri ilintiliydi. Bozulmayla yenilenme arasındaki hassas denge şehirden şehre farklılık gösteriyordu ve bu denge zaman içinde önemli ölçüde değişerek, merkezden taşınanların banliyölere yerleşmesi için verilen desteğe ek olarak, hem geride kalan yoksullar hem de geride kalan zenginler için yapılan sosyal yardım ödemeleriyle devletin büyük harcamalar yaptığı sorunlu bir durum yarattı. Harvey'nin tanımladığı bıçak sırtı mekânsal problematikle büyük benzerlik taşıyan bu sorunlu durumu çevreleyen gerilimler, savaş sonrası dönem boyunca kentsel (ve önemli ölçüde de ulusal) politikaya sirayet ettiği gibi, etkileri de ABD'yle sınırlı kalmayacaktı.

Kararsız gibi görünen bu mekânsallaştırmayı ve onun gerektirdiği eşgüdümlü mekânsal planlamayı sürdürme kabiliyeti, savaş sırasında ABD'de başlayan ve bir süre sonra Avrupa ve Japonya'da görülen genişlemeci hızlı iktisadi büyümeden ileri geliyordu daha çok. Devlet yine başı çekiyordu. (Pek çok ülkede devlet kurumlarınca üstlenilen) otomobil üretimi, (genellikle devlet tarafından

4 Benzer süreçler Avrupa şehirlerinde yaşansa da banliyöleşme, kentsel parçalanma ve şehir merkezlerinin (savaşların yarattığı yıkım haricinde) boşaltılması çok daha düşük yoğunlukta görülüyordu.

işletilen) hava taşımacılığı, (fiziksel hareketliliği özendirmek için ciddi devlet desteği gören) petrol sanayii, (ipotekli krediler için devlet programlarıyla teşvik edilen) konut inşaatı ve (vaktiyle daha kolektif biçimde örgütlenen tüketimin daha fazla özelleştirilmesine neden olacak televizyon, çamaşır makinesi vb. gibi) dayanaklı tüketim mallarının üretimi, iktisadi genişlemenin başını çekmekle kalmayıp –özellikle eş zamanlı gelişen banliyöleşme süreci aracılığıyla– kentsel biçimde önemli değişikliklerin gerçekleşmesine katkıda bulundu (Walker, 1981). Üretim ve yeniden üretimi düzenleyen toplumsal ve mekânsal ilişkilerle bu ilişkilerden doğan çatışma ve mücadeleler devlet tarafından hiç olmadığı kadar çok kanalize edilmeye, sindirilmeye ve yönetilmeye başlandı. Kimileri bu özel birikim rejimi ve düzenleme biçimine "tekelci devlet kapitalizmi" derken, Poulantzas sıkça "otoriter devlet kapitalizmi" terimini kullanmış, Lefebvre ise buna devletçi bir üretim tarzını tanımlayan *système étatique* (devlet sistemi) adını vermeyi düşünmüştür. Mandel içinse "Geç Kapitalizm" kafiydi. Takılan daha başka adlar, sınai emek süreci içinde kökleşmişliklerini yeniden vurgulamak için birikim ve düzenlemeyi Fordizm'le bağlantılandırmıştır (Lipietz, 1986). Uygun isim ne olursa olsun, bu "farklı" kapitalizm yine "farklı" bir kentsel mekânsallaştırma üretmiş, hem yeni olanaklar içeren hem de kendi yeniden yaratıcı yıkımının tohumlarını taşıyan, geçici bir kentsel mekânsal çözüm sağlamıştı. En belirgin halini 1950'lerde ve 1960'larda alan, değişikliğe uğramış olsa da halen çelişkilerle yüklü bu kentsel peyzaj, ilk defa kentleşme ve mekânsal değişim üzerine yoğunlaşmış bir Marksizm içeren, Marksist bir kentsel siyasal iktisat ve kent sosyolojisinin gelişimine zemin oluşturdu. Fakat etkili bir şekilde anlaşılamadan peyzajın kendisi de değişmeye başladı.

Yürürlükte olan kentsel yeniden yapılandırma döneminin başlangıcı, 1960'larda parçalanmaya başlayan, devlet yönetimli ve mekânsal olarak planlı kentsel sistemlerin (Castells'in deyimiyle *villes sauvages*) gerilmiş ve sıkı sıkıya dolaşık dokusuna dek uzanır. Savaş sonrası yaşanan iktisadi yükselişten en az pay alan gruplarca tetiklenmiş şehirden şehire yayılan iç ayaklanmalar, 1968 ve 1969'da

Fransa ve İtalya'da yaşanan kent isyanları ve giderek çoğalan kent tabanlı toplumsal hareketler, spesifik olarak kentsel bir devrim hayallerini yeniden harekete geçirdi ve savaş sonrası dönemin olağan işleyişinin sona erdiğini gösterdi. Ne var ki sözde "ticaret krizi", kapitalizmi Büyük Buhran'dan kurtarıp uzatmalı savaş sonrası iktisadi gelişme sürecinde ona güç sağlayan bütün yönetim, planlama, toplumsal yardım ve ideolojik meşrulaştırma sisteminde ve devlette yaşanan çok daha büyük bir krizin parçasıydı. 1960'lara gelindiğinde, pahalıya mal olan Keynesyen toplumsal yardım politikalarının sürdürülmesi güçleşirken, hızlı iktisadi büyümeyi beslemiş muazzam kredi genişlemesine eşlik eden finansal baskılar, onun yerine enflasyonu beslemeye başladı. Sistemin uğradığı bir dizi sarsıntıdan sonra gelen 1973-75'teki küresel gerileme, yine bir başka toplu yeniden yapılanma sürecini tetikledi.

İktisadi gerilim ve gerileme alanı haline gelen, iktisadi büyümeye olanak sağlayan yine tam da toplumsal ve mekânsal yapılar olmuştu. İşyerinde verimli bir huzur ortamına karşılık örgütlü işgücüne büyük maaş desteği ve toplumsal yardımlar sağlayan savaş sonrasındaki "verimlilik anlaşmaları"; talep güdümleyici banliyöleşme süreci; şehirlerin hassas dengeye dayalı değersizleşmesi/yenilenmesi; devlet denetim ve yönetim sistemi; kamu istihdamının hızla büyümesi gibi unsurlar, çözümün bir parçasıyken sorunun bir parçası haline geldi. Petrol fiyatları ve enerji maliyetlerindeki yükseliş ile ABD'nin küresel askeri hegemonyasına karşı başarılı meydan okumalarla daha da şiddetlenen bir başka politik ve iktisadi kriz, ABD'de ve diğer merkez kapitalist ülkelerde 1950'ler ve 1960'lara damgasını vuran özgüven ve iyimserliği tuzla buz etti. Krizin biçimi hem eski hem de yeniydi. Bu kriz birçok bakımdan aşırı üretim/yetersiz tüketimin klasik problemlerini içeriyordu, fakat yine klasik bir yorumlamayı güçleştiren şey, esas itibarıyla devletin mali krizinin hem sermaye birikimi üzerindeki hem de emek disiplinini ve toplumsal kontrolü etkin şekilde sağlama kabiliyeti üzerindeki sıkıştırma etkisinden doğan bir yeniden üretim kriziydi. Bunun sonucunda sermayenin mekânsal peyzajını yeniden düzenlemeye

yönelik ihtiyaç daha da hayati önem kazandı. Bu çağdaş yeniden yapılanma ilerledikçe sadece kentsel doku değil, aynı zamanda kapitalist gelişmeye getirilecek eleştirel yorumlamanın çerçevesi de parçalanıyor.

Bazı Güncel Sonuçlar ve Süreklilikler

Toplumsal ve mekânsal yeniden yapılanmanın şu anki evresine ilişkin kesin hüküm vermek için henüz çok erken. Sonuç hâlâ belirsiz ve durmadan değişen peyzaj üzerine yeni bir astar vurulmamışken olup bitmiş gibi dönüp bakmak henüz mümkün değildir. İlki için Marx'ı, ikincisi için Lenin'i, üçüncüsü içinse Mandel'i gösterebileceğim, son üç uzatmalı yeniden yapılanma döneminin en keskin gözlemcilerinin, kapitalist birikimin yayılmacı niteliğini başarıyla yeniden tesis eden ve onun temsili mekânsallaşmasını güçlendirmeye başlamış bir yeniden yapılanmayı yorumlama fırsatı buldukları, yani bulundukları noktadan dönüp geçmişe bakmak gibi büyük bir avantaja sahip oldukları unutulmamalıdır. Ne var ki henüz yeni bir gelişme yaşanmış değil. Bugün, belirgin şekilde kök salmaya başlamış eğilimlerin deneme kabilinden de olsa tespitiyle yetinmeli, kapitalizmin yeniden yapılanma aracılığıyla toparlanma sürecinin mekanik ya da kesinlikli bir süreç olmadığını, şu an sağlam görünen her şeyin bir anda buhar olup (belki de havaya) uçabileceğini bir kez daha anlamalıyız.

Ne var ki geçmiş yeniden yapılandırma dönemleri hakkında bilgi edinebilirsek, kimi olası beklentiler kaba hatlarıyla çizilebilir. İçinden geçmekte olduğumuz dönem, varlığını sürdürmesinin yaşamsal koşullarını yeniden sağlamak için kapitalizmin bir başka kriz kaynaklı girişimi olarak görülmelidir. Bölgeselleştirilmiş mahallerin hiyerarşisinde ve muhtelif üretken sektör, iş kolu ve şirketler arasında gelişme ve azgelişmenin yan yanalığından süperkârlar elde etme fırsatı doğmaktadır. Her zaman olduğu gibi, büyük kârların yeniden ortaya çıkmasındaki en önemli unsur, emek disiplini ve toplumsal kontrolün sağlanmasını amaçlayan güçlendiril-

miş yöntemlerin tayin edilmesidir, zira kapitalist birikimin devamlı mantığı rekabetçi bir politik ve iktisadi mücadeleyi besler ve asla ihtilaf ya da direnç olmaksızın ilerlemez.

Süper-kârlar ve toplumsal kontrol sağlamaya yönelik bu arayışı, biri kuvvetlendirme (işbölümünün derinleşmesi, yeni tüketim ihtiyaçlarının üretilmesi, kapitalist üretime yeni alanlar dahil edilmesi, sermayenin daha fazla yoğunlaşması ve merkezileşmesi, egemen ideolojinin daha çok meşruiyet kazanması, işçi örgütlenmeleri ve militanlığının güç kaybetmesi) ötekiyse yaygınlaştırma (işbölümünün "genişlemesi", yeni pazarların açılması, ucuz işgücü ve hammadde kaynaklarından yararlanmak için coğrafi yayılma, değer aktarımı ve eşitsiz mübadele aracılığıyla eşitsiz coğrafi gelişmenin uğradığı sömürü kapsamının genişletilmesi) olmak üzere iki genel stratejik kategoriye ayrılabilir. Yâni tek tek seçilebilecek birçok yol vardır. Asıl yol olarak sadece birini seçmek akılsızca katı bir tutum, politik açıdan da safdillik olur. Ayrıca bu özel stratejiler (ve karşı-stratejiler) karışımının kendisi de eşitsiz gelişmiştir ve yarattığı etki hiçbir zaman önceden belirlenmiş değildir.

Kâr ve disipline yönelik bu dur durak bilmez arayışa eşlik eden mekânsallaştırma için de aynı savlar ileri sürülebilir. Hepsi de sermayenin mantığı için "işlevsel" olmayacak ya da emeğin gerekliliklerine özü itibarıyla zıt düşmeyecek çeşitli özel biçimler alan bu mekânsallaştırma, geniş bir örüntüye sahip olsa da, yapısı gereği son derece farklılaşmış ve eşitsiz gelişmiştir. Eşitsiz bölgesel gelişme ve kentsel biçimin geçirdiği evrimin burada sunduğum sıralı tasviri, hususiyetleri ve çetrefilliklerini elekten geçirerek yeniden yapılanmanın, mekânsal açıdan geriye bakıldığında çıkarsanabilecek araçsal dokularını aydınlatan "ince" bir tanımdan başka bir şey değildir. Bu tasviri şu anda gerçekleşmekte olan kentsel ve bölgesel yeniden yapılanmayı kapsayacak şekilde genişletmek daha zordur ve şimdiye dek sergilenenden çok daha güçlü bir ampirik kavrayış ve teorik uygulama gerekecektir.

Şu anki konumumuzdan geriye dönüp geçmiş yirmi yılda gerçekleşen hadiselere bakmak, çağdaş yeniden yapılanma sürecini ni-

teleyen ipucu niteliğinde bir dizi eğilim saptamak için hiç değilse geçici bir dayanak sağlamaktadır yine de. Bu eğilimlerin her biri, 1980'lerde giderek belirgin hale gelmiş mekânsallaştırıcı bir etkiye sahiptir.

1. Farklı alanlara yönlendirilmiş sanayi üretimi, finans, gayri menkul, bilgi işlem, eğlence ve diğer hizmet etkinliklerini bünyesinde toplayan çok büyük holdinglerin oluşumuyla örneklenen, sermaye mülkiyetinin artan şekilde merkezileşmesi başat eğilimlerden biridir. Bu holdingleşme süreci, gerek on dokuzuncu yüzyılın yatay birleşmeleri, gerekse daha sonra Fordizm'in yükselişinde gayet merkezi rol oynayan dikey birleşmeler ve devlet tekellerinden birkaç adım daha ileri gitmiştir. Asli üretim süreçleri, Fordizmin entegre seri üretim hatlarından farklı olarak birçok ayrı yerde faaliyet gösteren münferit alanlara giderek daha fazla bölünürken, formel yönetim yapıları genellikle o denli merkezi bir şekilde kontrol edilmez ve daha esnek kalmaktadır. İş kollarının çoğalması paralel üretim sayesinde daha da fazla esneklik sağlarken, taşeronluk sisteminin geliştirilmesi de holdinglerin çok önemli ticari işlemlerini mülkiyetin sınırlarını bile geçecek ölçüde ileri taşır.

2. Mülkiyetin holdingleşmesiyle birlikte, sermaye yatırımı üzerindeki idari güç merkezlerini paralel işkolları, iştirakler, taşeron firmaları ve uzmanlaşmış kamusal ve özel hizmetlerden oluşan yapılara bağlanması sayesinde, sermaye ve işgücünü yine benzer şekilde mekânsal üretim sistemlerine tahsis eden çeşitlendirilmiş sanayi, araştırma ve hizmet faaliyetlerinin daha çok teknolojiye dayalı entegrasyonu gerçekleştirilmiştir. Mekânsal faaliyet alanı hiç olmadığı kadar küresel bir boyut kazanan bu üretim sistemleri, (genellikle Fordist sanayinin eski merkezleri dışında yer alan) yeni bölgesel sanayi komplekslerinin yerel kümelenmesi aracılığıyla, aynı zamanda güçlü bir kentleştirme etkisine de sahip olmuştur. Coğrafi peyzajda paradoksal şekilde el ele giden dağılma ve yoğunlaşma çifti burada yine karşımıza çıkmış gibi görünüyor.

3. Giderek artan sermaye yoğunlaşması ve oligopoliyle bağlantılı olarak, kredi ve likidite sağlamak adına dünya çapında yapılan yeni düzenlemelerle desteklenen, üretici ve finans sermayesi de daha belirgin şekilde uluslararası hale geldi ve küresel müdahale alanı kazandı. Bu ulus ötesi ya da küresel sermaye, hiç olmadığı kadar az sayıda (özellikle doğrudan devlet kontrolünden gelen) bölgesel kısıtlamaya uğrayarak tüm dünyadaki mal, finansal tüketici ve emek piyasalarını keşfedip sömürebiliyor. Bunun neticesinde, ekonomileri giderek uluslararası hale gelen ileri sanayi ülkelerinin yerel ve ulusal ekonomilerinde katıksız yerli sermayenin rolü gittikçe azalıyor.

4. Giderek "başıboş" ve hareketli hale gelen sermaye karşısında yerel kontrolün ve devletin düzenleyici kurallarının zayıflaması, sanayi üretiminin görülmemiş şekilde yeniden yapılandırılmasına katkıda bulundu. Bir dizi çevresel ülke ve bölgede ilk kez büyük ölçekli kapitalist sanayileşme gerçekleşirken, pek çok merkez ülkesi de kapsamlı bölgesel sınai gerileme yaşıyor. Sanayisizleşme ve yeniden sanayileşmenin bu birleşimi merkez ve çevre ile Birinci-İkinci-Üçüncü Dünyalara ilişkin köklü küresel tanımları yerle bir etmiş ve tümüyle yeni değilse bile farklı bir uluslararası işbölümünün muhtemel anahatlarını çizmiştir.

5. Sınai ve sanayi bağlantılı sermayenin hızlandırılmış coğrafi hareketliliği ABD'de ve dünyanın başka yerlerinde, yönetim birimleri arasında yeni yatırımlar (ve mevcut firmaların yerlerinin korunması) için bölgesel bir rekabeti tetikleyip şiddetlendirdi. "İş ve dolar için verilen [bu] savaşlar" (Goodman, 1979) kamu kaynaklarını artan miktarlarda tüketmekte ve (yerel sosyal hizmetler ve yardımların zararına) kentsel ve bölgesel planlama sürecini genellikle tayin etmektedir. Sermaye birleştikçe topluluklar arası rekabet de kızışır, ki bu da günümüzde bilhassa derinleşen bir başka eski paradokstur.

6. Ülkeler içindeki bölgesel işbölümü, küresel ölçekte yaşananlara koşut biçimde, son yüz yılda değiştiğinden çok daha çarpıcı bir biçimde değişiyor. Savaş sonrasında gerçekleşen hızlı Fordist büyümeye (otomobiller, çelik, sivil uçaklar, dayanıklı tüketim malları) zemin hazırlamış imalat sektörlerini içeren bölgeler, sermaye kaçışı ve fabrikaların kapanması, emek tasarrufu sağlayan yeni teknolojilerin uygulanması ve örgütlü emeğe yönelik daha doğrudan saldırılardan (sendikasızlaştırma, sendikaların verdiği ödünler, toplu sözleşmelere getirilen kısıtlamalar) oluşan çeşitli yöntemlerle zapturapt altına alınıp "rasyonelleştiriliyor". Esas itibarıyla ileri üretim teknolojileri ve daha az sendikalaşmış sektörler üzerinde yoğunlaşan seçici bir yeniden sanayileşme süreci, eşzamanlı olarak ya (New England gibi) daha başarılı şekilde rasyonelleşmiş kimi bölgelerde gerilemeyi durduruyor, ya da sınai büyümeyi (genelde belli başlı metropol alanlarının çevrelerinde bulunan) yeni bölgesel sanayi komplekslerine doğru yönlendiriyor.

7. Söz konusu süreçlere, kentsel işgücü pazarlarının yapılarında gerçekleşen büyük değişiklikler eşlik ediyor. Yüksek ücret/yüksek vasıf ile düşük ücret/düşük vasıflı çalışanlar arasında daha belirgin bir mesleki kutuplaşma ve iş, ırk, etnisite, göçmen statüsü, gelir, yaşam biçimi ve diğer mesleki değişkenlere dayalı, gitgide özelleşen bir kentsel ayrışmayla birlikte, daha derin bir bölünme ve parçalanma gerçekleşiyor. Daha düşük ücretli hizmet sektörü istihdamındaki hızlı artışla birlikte, (temelde daha eski ve sendikalaşmış ağır sanayilerdeki düşen istihdam nedeniyle) imalat sektörü istihdamının göreli oranındaki genel düşüş, işçilerin ücret düzeyleri ve reel gelirlerinde (negatif değilse bile) önemli ölçüde düşmüş büyüme oranlarına (ve bu hareketli sektörel yapı en çok nerede belirginlik kazanmışsa oradaki ulusal ekonominin verim düzeyinde düşük artışlara) neden oluyor.

8. İstihdam artışı nispeten ucuz, zayif örgütlenmiş ve kolay manipüle edilebilir işgücü havuzlarından en rahat yararlanabilen, dola-

yısıyla da uluslararası pazarda daha serbest rekabet edebilen (veya uluslararası rekabete karşı yerel ya da ulusal yönetimler üzerinden önemli bir koruma sağlayabilen) sektörlerde yoğunlaşır. En yüksek istihdam artışına sahip sektörler bu yüzden hem yüksek hem de düşük teknoloji tabanlıdır ve vasıflı teknisyenler, yarı zamanlı çalışanlar, göçmenler ve kadınlardan yararlanmaktadır. Bu durum yukarıda küçük (özellikle de büyüyen kayıtdışı ekonomi de hesaba katılırsa) aşağıda ise daha da büyük bir taşmayla birlikte, emek pazarının ortasında bir sıkışma yaratır. Ne var ki istihdamın geçirdiği bu çarpıcı yeniden yapılanma, tüm ileri sanayi ülkeleri arasında bir tek ABD'de elle tutulur toplam istihdam büyümesiyle bağlantılıdır.[5]

Bu ve benzeri yeniden yapılandırma süreçleri değişen coğrafi peyzaja, basit genellemelere gelmeyen zıt kutupların yarattığı tuhaf bir muğlaklık katmıştır. Kapitalist sanayi şehrinin mekânsallığı ya da eşitsiz bölgesel gelişmenin mozaiği hiçbir zaman bu denli alacalı hale gelmemiş, on dokuzuncu yüzyıla uzanan kökleri bu kadar zayıflamamış, sarsıcı bir uyuşmazlıkla bu denli dolup taşmamıştı. Bir yandan, geç on dokuzuncu yüzyıl gibi erken bir dönemde başlayan bir yapı uyarınca, eski düğümsel yoğunlaşmaları sadece banliyö halkalarına değil, metropol olmayan küçük kasabalara, "gelişmemiş" alanlara ve daha da öteye geçip Yeni Sanayileşen Ülkeler ve Yeni Sanayileşen Bölgelere doğru boşaltan ciddi bir kentsel sanayisizleşme söz konusudur. Öte yandan ise, daha önceki kentsel-sınai peyzajda

5 Kimilerince "Büyük Amerikan İş Makinesi" olarak adlandırılmaya başlayan bu yapıyı kavramak hâlâ güçtür. Stanford'daki Eğitim Finansı ve İdare Araştırmaları Enstitüsü'nün yakın zamanda yayınladığı ve en hızlı büyüyen on mesleğin yer aldığı iki liste bir fikir verebilir. Kesin sayılara dayanarak belirtildiği şekliyle ilk on meslek sırasıyla inşaat bekçiliği, kasiyerlik, sekreterlik, büro memurluğu, tezgahtarlık, uzman hemşirelik, garsonluk, anaokul/ilkokul öğretmenliği, kamyon şoförlüğü ve hemşire yardımcılığı/hastane hademeliğidir. Geçmiş on yıla bakılırsa da, gelecek on yılda gerçekleşmesi öngörülen en büyük yüzde artışları bilgisayar servis teknisyenliği, avukat asistanlığı, bilgisayar sistem analistliği, bilgisayar programcılığı, ofis makinesi tamirciliği, fizik tedavi asistanlığı, elektrik mühendisliği, inşaat mühendisliği teknisyenliği, kişisel bilgisayar donanım operatörlüğü ve bilgisayar operatörlüğünde gerçekleşecektir.

bulunan bölgesel avantajları neredeyse umursamayan bir "kentleşme etkisiyle" birlikte, belli başlı metropol bölgelerinde yeni bir tür sanayi tabanı kurulmaktadır (Scott, 1983a, 1986). Dolayısıyla "sanayi sonrası" şehirlerden söz etmek en iyi ihtimalle yarı yarıya doğru olacak, en kötü ihtimalleyse çağdaş kentsel ve bölgesel dinamiklerin aldatıcı bir şekilde yanlış okunması anlamına gelecektir; zira sanayileşme günümüz dünyasının her köşesinde gelişmenin asli itici gücü olmayı sürdürmektedir.

Kent düğümselliklerinin aynı ölçüde paradoksal yeniden yapılandırması, büyük ölçüde sanayisizleşme ve yeniden sanayileşmenin bu birleşiminden doğmuştur. Banliyöleşme/metropolleşme yayılmayı sürdürse de artık eski şehir merkezlerinin gerilemesiyle daha önce olduğu denli açık biçimde bağlantılıymış gibi görünmemektedir. Şehir merkezlerinin titizlikle kotarılmış "ihyası" hem gelişen hem de gerileme içinde olan metropol merkezlerinde gerçekleşmeye devam ediyor. Aynı zamanda, kimilerinin "dışsal şehirler" olarak adlandırdığı ve kentsel-banliyö-kentdışı (*urban-suburban-exurban*) gibi klasik tanımlara sığmayan oldukça biçimsiz yığılmalar, kent dokusunda yeni yoğunlaşmalar oluşturmakta ve kendi karakteristik özelliklerini yakalamaya çalışan teknokent, teknobanliyö, köykent, metropleks, silikon peyzaj gibi bir sürü devşirme terim ortaya çıkarmaktadır.

Uluslararasılaşma süreci başka birtakım paradokslar yaratmıştır, çünkü bu süreç hem kentsel olanın küresel olana doğru dışa uzanmasını hem de küresel olanın kentsel mahale doğru içe uzanmasını kapsar. Bu durum, yeniden yapılandırılmış uluslararası işbölümünün kentsel yoğunlaşması olarak "dünya şehri" mefhumuna yeni bir anlam yüklemiştir (Friedmann ve Wolff, 1982). Dünyanın makro siyasal iktisadı, hiç olmadığı ölçüde şehirde bağlam kazanıp yeniden üretiliyor. Birinci Dünya şehirleri, kimi durumlarda artık çoğunluk haline gelmiş Üçüncü Dünya nüfuslarıyla doluyor. Bu tümleşik dünya şehirleri uluslararası iktisadı küresel bir tür mekânsal planlama uyarınca şekillendirmek üzere giderek dışa doğru uzanırken, bir yandan da uluslararası ilişkilerin politik ve iktisadi gerilimleri ile mücadele alanlarını gitgide bünyesine dahil ediyor.

Ne klasik kent teorisi ne de 1970'lerde biçimlenen Marksist kentsel siyasal iktisat sürmekte olan bu muammalı kentsel yeniden yapılanmayı teorik ve politik bakımdan anlamlandırabilmiş değil. İlki, açıklamanın yerine kentçiliğin ileri sürülmesini getirerek kentsel olanı fazlaca vurgularken, ikincisiyse kapitalizmin tarihsel coğrafyası içindeki nedensel gücü ve öncelikli konumu üzerinden kayıtsızca geçerek, kentsel olanı yeterince vurgulamamıştır. Her ikisi de tüketime ilişkin meseleler üzerinde fazlaca durmuş, sınai üretimin yarattığı kentleşme etkisini gözardı etmiştir. 1960'lar için politik olarak uygun düşebilecek bu dar yaklaşım, çağdaş yeniden yapılanma süreçleriyle etkin biçimde yüzleşmek için artık fazlasıyla yetersizdir.

Aynı şey, birçok bakımdan, kentsel olanla birlikte gelişen neo-Marksist uluslararası siyasal iktisat için de söylenebilir. Bu yaklaşım da kapitalist üretimin ve emek sürecinin karmaşık yapısını basite indirgiyor veya tarihsel materyalizmin bütün muammalarını zaten çözdüğünü varsayıyordu. Sermayenin dünya sistemini şekillendirmekte kullandığı muhtelif yolların araştırılmasında ve bu yolların tarihsel kökenleri ve coğrafi gelişiminin kaynaklarına inilmesinde epey yol alındı. Fakat hâkim perspektifler, dünya çapında gerçekleşen esasen beklenmedik bir sınai yeniden yapılandırmanın uluslararası işbölümünde neden olduğu çarpıcı dönüşümlerce gafil avlandı.

Nispeten yeni bir alan olan bölgesel siyasal iktisat ve yeniden canlandırılıp yön kazandırılan sınai coğrafya, yeniden yapılandırmanın makro-, mezo- ve mikro-siyasal iktisadını incelemek için şu anki en tesirli ve yenilikçi sahalar gibi görünmektedir. Eski sınırlar ve disipliner kısıtlara karşı daha kayıtsız olduklarından, yeni talep ve zorlukları karşılamak için gerektiğince uyum sağlamaya daha açık olan bu yaklaşımların her ikisi de esnek uzmanlaşma alanı olarak tanımlanabilir. Bölgesel perspektif kentsel ve küresel olanın sentezini sağlarken, ulusal devletin güçlü arabulucu rolünün –bu rolü günümüzde bir nebze azalmış olsa bile– hesaba katmayı da

ihmal etmemektedir. Bölgeselleştirme ve bölgeselliğin karşılıklı etkileşimi, mekânsallaştırma ve eşitsiz coğrafi gelişmenin dinamikleri üzerine bilhassa aydınlatıcı bir pencere sağlar, mekânsal işbölümü mefhumuna daha derinlikli ve politik bir anlam kazandırır ve yukarıda değinilen yenilenmiş toplumsal ontolojilerle kurulmuş kullanışlı bağlantılarla doludur. Açıklığı, esnekliği ve eski kategorik ikiliklere yaslanmaktansa yeni fikir birleşimleri kullanmaya yönelik yatkınlığı sayesinde, *eleştirel bölgesel çalışmaların* çağdaş yeniden yapılandırmadan çıkan üç kolun en olası kesişme noktası olması da bir o kadar önemlidir. Post-Fordizm, postmodernizm ve tarihsellik sonrası bir eleştirel toplumsal teori anlayışımızın gerçekten layıkıyla şekillenebileceği yer işte burasıdır.

8

Her Şeyin Bir Araya Geldiği Yer: Los Angeles

> California'daki iktisadi koşullara dair benim için şöyle iyi (dişe dokunur) bir şeyler bulabilirsen pek makbule geçer. ... California benim için çok önemli çünkü kapitalist merkezileşmenin son derece pervasızca yarattığı çalkantı başka hiçbir yerde bu denli hızlı bir şekilde meydana gelmedi. (Karl Marx'ın Fredrich Sorge'a yazdığı mektuptan, 1880)
>
> İşte karşınızda! Hepsi sizin! (Los Angeles Su Kemeri'nin açılışında William Mulholland'ın tören konuşması, 1913)

Marx'ın California'ya dair kehanetvari merakını, 1848'teki altın keşiflerini izleyen olağanüstü gelişmeler kamçılamıştı. Yeni Dünya'nın Pasifik kıyısında neredeyse bir anda hatırı sayılır bir kapitalist oluşum ortaya çıkmış, kapitalizmin küresel mekân iktisadında etkisini sonraki yüz elli yıl boyunca sürdürecek bir California eğilimi oluşturmuştu. California altını devrim çağından sonra sanayi kapitalizminin toparlanması ve genişlemesini önemli ölçüde besledi, ABD'nin ülke bütünlüğünün sağlanmasına ve geçirdiği hızlı kentsel sanayileşmeye önayak oldu ve San Francisco Körfez bölgesinde geç on dokuzuncu yüzyılın en dinamik birikim merkezlerinden birini yarattı. Fakat bir kere başlayan süreç, bunlarla sona ermedi.

1880'de bir nebze gözden kaçan gelişme, kapitalizmin yirminci yüzyılı California etkisi altında geçirmesine neden olacak bir başka, daha yerel bir eğilimin başlamasıydı. Merkezinde Los Angeles şehri bulunan bir bölge olan Güney California'nın yükselişi, Marx'ın ileri görüşlü sezgisini haklı çıkardı. 1900'den beri, kapitalist merkezileş-

meyle ilişkili çalkantıların bu denli hızlı ve pervasız şekilde geliştiği başka bir yer olmayabilir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Kuzey California'nın ağırlığı neyse, Güney California'nın yirminci yüzyıldaki ağırlığı katbekat fazla olmuştur.

1920'lerden itibaren süper-kârların bölgesel oluşumunun on yıllık küresel haritalarını çıkarabilme fırsatımız olsaydı, Los Angeles bölgesi neredeyse her on yıllık dönemin zirve noktalarında yer alırdı büyük ihtimalle. Yeşil ve siyah altın –yani tarım ve petrol– iktisadi gelişmenin ilk aşamasını sırtladı ve Los Angeles idari bölgesi uzun yıllar boyunca her iki üretim sektöründe de ülkenin başını çekti. Ne var ki 1930'lardan itibaren liderliği sanayi ele geçirdi ve Güney California, o günden günümüze kadar, imalat sanayisi istihdamındaki net artış bakımından ABD'deki benzeri hiçbir bölge tarafından ciddi anlamda geçilmedi. Los Angeles yirminci yüzyılın önemli bir kısmında sınai büyümenin dünya ekonomisindeki en etkin ve kârlılığı en yüksek kutuplarından biri olarak, her dönemin önde gelen sanayi sektörlerini istikrarlı bir şekilde yerelleştirdi. Bugün Güney California'nın gayrisafi bölgesel hasılası, ilk on sırada yer alanlar hariç dünyadaki diğer ülkelerin gayrisafi milli hasılasından daha büyüktür.[1]

Kapitalist mekânsallaşmanın dinamiklerini örneklendirmek ve senteze kavuşturmak için daha uygun bir yer olabilir mi? Los Angeles pek çok bakımdan –*Los Angeles Times*'ın mütevazılıktan nasibini almamış deyimiyle– "her şeyin bir araya geldiği" yerdir. Yaratıcılığımızı kullanacak olursak, Los Angeles şehir merkezini çevreleyen altmış mil (100 kilometre) çapındaki daire içinde kalan kentsel bölgeyi bir *prototopos*, yani model niteliğinde bir yer olarak tanımlayabilir; ya da yaratıcılığımızı daha da zorlayacaksak mikro ve makro olanın, idiyografik ve nomotetik olanın, somut ve soyut olanın birbirine bağlanmış ve etkileşimli bir bileşim içinde eşza-

1 California eyaleti bütün olarak ele alınırsa veriler daha da hayret vericidir. 1987 yılında *Business Week*'te Federal hükümet hesabına verilen iftihar dolu bir ilan, California'nın 550 milyar dolar değerinde mal ve hizmetlerle Britanya ve İtalya'yı geçerek dünyanın en büyük altıncı ekonomisi olduğunu duyurdu.

manlı olarak görülebildiği nizamlı bir dünya, bir *mezkozma* olarak da görülebiliriz. Fakat şimdilik bu varsayıma dayalı tanımlamaları bir kenara bırakıp daha alçakgönüllü bir yaklaşım benimseyerek, teorik bazlı bir bölgesel tanımlama geliştirmeye, tarihsel coğrafyanın ve bölgesel yeniden yapılanmanın ampirik temelli vaka incelemesini yapmaya çalışalım.

Güncel Arka Plan

Los Angeles, Orange, Ventura, Riverside ve San Bernardino'nun oluşturduğu beş county'yi kapsayan Los Angeles kentsel bölgesi, imalat sanayisi istihdamı ve toplam sanayi üretimi bakımından kısa süre önce New York'u geride bırakarak bugün dünyanın en büyük sanayi metropollerinden biri haline gelmiştir. Üstelik 1960'ların sonundan beri, belki de hiçbir ileri sanayi ülkesinde eşi benzeri olmayan bir sanayi, istihdam artışı ve finansal yatırım yoğunlaşması görmüştür. ABD genelindeki imalat sanayisi istihdamındaki net artışın bir milyonu bulmadığı, New York'taysa neredeyse 330 bin kişinin işini kaybettiği 1970 ile 1980 arasında, Los Angeles bölgesi 225 bin 800 kişilik istihdam yarattı. Aynı dönem içinde nüfusa 1.300.000 kişi eklense de, tarım dışı ücretli çalışan sayısının 1.315.000 kişi artmasıyla bölge, dünyanın açık ara en büyük istihdam makinesi haline geldi, ki bu konumunu 1980'lerde de korumayı sürdürmektedir.[2]

Bölgesel istihdam makinesi, en yoğun etkinliğini iki düzeyde gösterdi. Yüksek teknoloji sanayisindeki artan istihdam ve üretim, diğer tüm kentsel bölgelerden daha fazla sayıda mühendisi, biliminsanı, matematikçisi, teknik uzmanı ve de daha yüksek düzeyli güvenlik iznine sahip çalışanıyla Los Angeles'ı dünyanın belki de en büyük "teknokenti" haline getirdi. Gelişen hazır giyim sanayisinin başını çektiği hizmet ve üretim sektörlerindeki düşük ücretli işlerde

2 Los Angeles'ın zar zor yarısına denk gelen toplam 700 bin kişilik artışla Houston bölgesi, 1970'lerde istihdam üretimi bakımından Los Angeles'tan sonra ikinci sırada yer alıyordu.

görülen daha da büyük bir genişlemeyle birlikte (değişen emek taleplerini karşılamak için esnek şekilde örgütlenmiş) yarı-zamanlı ve "rastgele" istihdamdaki patlama, son yirmi yıl içinde iş aramak için piyasaya dahil olmuş (çoğunluğu göçmenler ve kadınlardan oluşan) neredeyse iki milyon kişiye iş sağlamak için emek piyasasının alt kısmını şişirdi.

Daha başka çarpıcı yığılmalar da oldu. Gelişen finans akışı, bankacılık ve hem kurumsal hem de kamusal yönetim, denetim ve karar verme işlevi Los Angeles'ı ABD'nin batı bölgesinin finans merkezine dönüştürmüş, Pasifik pazarının (Tokyo ile beraber) "sermaye başkenti" haline getirmiştir. Ayrıca bu bölge, ABD şehirleri arasında Washington DC dışında bulunan en fazla sayıda kamu görevlisine sahiptir ve çifte San Pedro ve Long Beach limanları şu anda ithalat-ihracat verileri bakımından dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen limanları arasındadır. Bu iki liman günümüzde Kuzey Amerika'nın Pasifik aşırı deniz ticaretinin neredeyse yarısından sorumludur. Dahası Los Angeles bölgesinin, hiç değilse Kore savaşından bu yana, silah AR-GE'si için savunma anlaşmaları yapılan ülkenin başlıca bölgesi ve ABD'nin en önde gelen askeri teçhizat deposu olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Ne var ki bölgesel ekonomide görülen bu hızlı büyüme göstergelerinin karşısında, yine aynı ölçüde şaşırtıcı gerileme ve istihdam kaybı göstergeleri vardır: sendikalaşma oranı en yüksek sektörlerde görülen geniş çaplı iş kaybı ve fabrika kapanmaları neticesinde işçi sendikaları üyeliklerindeki hızlı düşüş; giderek büyüyen yeraltı ya da kayıtdışı ekonomiyle birlikte kendi başının çaresine bakmak zorunda bırakılan mahallelerdeki derinleşen yolsuzluk ve işsizlik; on dokuzuncu yüzyılı anımsatan sanayi terhanelerindeki artış; her zaman son derece ayrışmış bir şehir-bölge niteliği taşıyan bir yerde yoğunlaşan kentsel ayrışma; olağanüstü yüksek şiddet suçu, çete cinayeti ve uyuşturucu kullanımı oranları ve ülkedeki en büyük hapishane nüfusu. Yıllardır patlama noktasındaki vahim konut sorunu, konut sahipliğini artırmaya yönelik uzun vadeli eğilimi tersine çevirmiş ve birbirinden farklı envai çeşit konut stratejisi oluşturulmasına neden

olmuştur. Los Angeles County'de yaklaşık 250 bin kişi dönüştürülmüş garajlarda ve müştemilatlarda kalmakta, bu sayının yarısı kadar bir nüfus ise daha kalıcı ama ulaşımı zor kiralık dairelerin gerektirdiği depozitoyu biriktirebilmek için, motel ve otel odalarına sıkış tepiş doluşmuş durumda. Birçok kişi hiçbir zaman boş kalmayan yataklarda sırayla uyumak zorunda kalırken, diğerleriyse geceyarısından sonra yardımsever bir şekilde bilet fiyatlarını düşüren sinemalarda kalıyor. Daha da muhtaç durumda olanlarsa sokaklarda ve otoban kenarlarında, karton kutu ve derme çatma çadırlarda yaşayarak ABD'nin en büyük evsiz nüfusunu oluşturur – ki bu da Los Angeles'ın bir başka "ilkidir".

Paradoksal görünse de işlevsel olarak birbirine bağlı karşıtlıklar, çağdaş Los Angeles'ın alameti farikasıdır. Geç yirminci yüzyılın toplumsal yeniden yapılanmasıyla bağlantılı pek çok farklı süreç ve desenin son derece canlı örnekleri burada bir araya gelir. Ortaya çıkan özel kombinasyonlar benzersizdir, fakat bu kombinasyonların bünyesinde daha genel nitelikte dışavurum ve yansımalar yoğunlaşmıştır. Los Angeles'ta Silikon Vadisi'nin yüksek teknolojili sanayi kompleksleri ve Houston'ın değişken güneş kuşağı ekonomisi yoktur sadece, aynı zamanda paslı kuşağa ait Detroit ve Cleveland'ın geniş kapsamlı sınai gerilemesi ve iktisadi çöküntüye uğramış mahalleleri de mevcuttur. Los Angeles'ta Boston'ın yanı sıra Aşağı Manhattan ve Güney Bronx, hakeza São Paulo ve Singapur da vardır. Kentsel yeniden yapılanma süreçlerinin bu denli muhtelif unsurdan mürekkep biçimde ifade bulduğu bir başka kıyaslanabilir kentsel bölge yoktur herhalde. Los Angeles, kapitalist kentleşmenin yakın zamanlı tarihini neredeyse tüm çekim biçimleriyle çıkarıyor gibidir.

Kısa Bir Tarihsel Bakış

On dokuzuncu yüzyıl kapitalist sanayi şehrinin ayırt edici özelliği olan ve Rocky Dağları'nın doğusunda kalan çoğu ABD şehrinin (ve kuzeydeki San Fransisco'nun) yaşadığı hızlı genişlemeyi şekillendiren yo-

ğun coğrafi merkezileşme, Los Angeles'a hiçbir zaman tam anlamıyla uğramadı. 1781'de kurulmuş olsa da, yaygın kentleşme sürecinin daha çok ademi merkezileşmiş hale geldiği, geniş kapsamlı banliyöleşmenin başladığı ve ayrı ayrı bir araya gelmiş belediye kümelerinin merkezi metropoliten şehri çevrelemeye koyulduğu bir asır boyunca, Los Angeles şehri küçük bir çevresel mevki olarak kaldı. Dolayısıyla Los Angeles'ta yaşayanların 35 binden neredeyse bir milyon kişiye ulaştığı 1880 ila 1920 yılları arasındaki hızlı nüfus artışı, Kurumsal Şehrin toplumsal ve mekânsal ilişkileri çerçevesinde şekillendi.

Fakat "merkez"in nerede yer aldığı konusunda hiçbir zaman kuşkuya mahal olmadı. İki yüz yıldan uzun bir süre boyunca toplumsal denetim ve yönetimin simgesi niteliğindeki Los Angeles şehir merkezi idari, finansal ve ticari faaliyetlerin hep odak noktasıydı. Merkezin hemen güneyinde, zamanla (1909'da şehre katılan) San Pedro liman kompleksine ve (ilkin 1888'de dahil edilen ve 1920'den beri bölgedeki ikinci büyük şehir olan) Long Beach'e kadar neredeyse aralıksız biçimde genişlemiş büyükçe bir iç sanayi kuşağı da vardı. Ne var ki yapılaşmış alanlardaki görece düşük yoğunlukla birlikte, meskun ve sınai yerleşimin sergilediği genel model daha o zamandan çok-merkezli bir yapı kazanmış ve ademi merkezileşmişti.

Los Angeles, Pasadena ve (bu petrol bağlantılı kentleşmelerin belki de en büyük örneği olan) Long Beach'in oluşturduğu merkezler dışındaki "siyah-altın banliyöleri" (Viehe, 1981) Los Angeles'ı nokta nokta kaplayarak Orange ve San Bernardino'ya sıçradı. Bu siyah-altın banliyöleri arasında Whittier, Huntington Beach, Norwalk, (Standard Oil'ın belli başlı ikinci rafinerisi niteliğindeki) El Segundo ve şehir merkezine dahil edilerek yutulan birçok başka yer vardı. Verimli ve olağanüstü geniş bir alana yayılmış raylı toplu taşıma sistemi (o dönem ülkenin en büyüğüydü) dört yana dağılmış bu merkezleri birbirine bağladı ve her bağlantıyla birlikte, son derece rekabetçi bir yerelciliğe ve bölgesel parçalanmaya sebep oldu.

Los Angeles şehri yüzyıl başında karayla çevrili 43 mil karelik bir alana kuruluyken, zapt edici dokunaçlarını ilk olarak limana, sonra su üzerinde kurduğu fiili tekel sayesinde de Hollywood, Venice,

Watts ve San Fernando Vadisinin uçsuz bucaksız topraklarına uzatarak, 1920'de 362 mil karelik, 1930'daysa 443 mil karelik bir yüzölçümüne ulaştı. Los Angeles Su Kemeri'nin 1913'teki açılışında William Mulholland'ın veciz tören konuşması ("İşte karşınızda! Hepsi sizin!) belli ki ciddiye alınıyordu. Fakat şehrin yaşadığı bu saldırgan genişlemeye karşın, bölgeye dahil olmuş diğer alanlarda şehirdekinden daha hızlı bir nüfus artışı görülmeye başlandı. Ülkedekinden büyük bir sayımlar arası nüfuz hızı artışı 1920'den sonra Los Angeles'ta hiç yaşanmadı.

Los Angeles nüfusu, Büyük Buhran yıllarını kapsayan 1920'den 1940'a dek (şehrin büyük kısmı sözüm ona banliyöler kadar banliyöleştiği için, aralarındaki fark silikleşmeye yüz tutmuş olsa da) şehir ve banliyöler arasında kabaca eşit şekilde dağılmış neredeyse iki milyon kişilik bir artış gördü. Kentsel büyüme esas olarak petrol çıkarma ve işleme faaliyetine, tarıma, sinema endüstrisine ve yerel zanaat üretim biçimlerinin hâkim olduğu ve küçük çaplı olsa da gelişen bir imalat üssüne dayanıyordu. Los Angeles hareketli bir işçi mücadelesi geçmişine sahipti, ama aynı zamanda etkin emek kontrolünün önde gelen merkezlerinden birine dönüşmüş, 1890'lardaki buhranı izleyen elli yıl süresince sendikasız işyerlerinin neredeyse kural haline geldiği bir yer olmuştu.[3] Sendika karşıtı işveren grupları ve onları destekleyen kamu kesimine mensup müttefiklerinin sürüp giden güçlü etkisi, Los Angeles'ın yirminci yüzyıldaki sanayileşmesinde önemli bir rol oynadı.

1920'ye gelindiğinde Los Angeles çoktan dünyanın en otomobil odaklı şehri haline gelmişti ki bu da şehrin son derece ademi merkezileşmiş kentsel morfolojisini hem yansıtan hem de ona katkıda bulunan bir eğilimdi. Bekleneceği üzere, yerel imalat sanayisi çok geçmeden yenilikçi ve deneysel arabalara, en son araç ekipmanlarına ve özel otomobil tasarımlarına ağırlık verdi (Morales, 1986). Bunun yanı sıra kayda değer bir uçak sanayisi, kısmen son derece

3 Perry ve Perry'e göre (1963, s. vii) "Belki 1920'ler San Fransisco'su hariç, işçi hareketinin Los Angeles'takiler kadar güçlü ve iyi örgütlenmiş sendika karşıtı işveren gruplarıyla hiç karşılaşmadığı söylenebilir."

elverişli fiziksel çevre dolayısıyla, ama asıl itibarıyla küçük çaplı özel otomobil ve makine üretimiyle olan ilişkisinden ötürü, aşağı yukarı aynı dönemde gelişti. Los Angeles'ın ülkenin kuzey doğusundaki belli başlı sanayi merkezlerinden ve pazarlarından göreli olarak uzak düşmesinin önemli ölçüde tetiklediği bu yerel üretim geleneği (ABD'nin başka yerlerinde de olduğu gibi) savaş yılları arasında gerçekleşen Fordist kentsel sanayileşmenin zeminini hazırlamıştı.

Dört büyük otomobil üreticisi buhran sırasında Los Angeles'ta seri üretim montaj fabrikası kurdu. 1940'ların sonuna gelindiğinde, Orta Batı dışındaki kitle pazarına yönelik en büyük otomobil-camoto lastiği üretim tesisi Los Angeles'ta ortaya çıkmıştı. Zanaatkârlıkla seri üretimin, otomobil ve uçak imalatının, mebzul miktarda emek ve petrol arzının, savunma ve banliyöleşme için artan federal harcamaların ve güneşli havanın ve sendikasız işyerlerinin bu elverişli birleşimi, buhran yıllarında iktisadi büyümeyi sırtlarken, ilkin İkinci Dünya Savaşı'nda daha sonraysa Kore Savaşı'nda ekonomideki savaş kaynaklı ani yükselişleri tetikledi. 1950 ila 1952 arasında süren Kore Savaşı'nda (artık uçak iskeleti yapımından uzaklaşıp daha çeşitli havacılık-elektronik-güdümlü füze üretimine yönelmiş) uçak sanayisinde 95.000 olmak üzere, toplam istihdamda 415.000'lik bir artış yaşandı.

Los Angeles'ın yüzyılın orta çeyreğindeki hızlandırılmış sanayileşmesi, kısmen ABD'nin pas kuşağını o dönemde belirlemiş Fordist kentsel-sınai gelişmenin bir uzantısıydı. Emek-yoğun üretim son derece önemli bir rol oynamayı sürdürse de Fordist emek süreci ve dayanıklı tüketim mallarının seri üretimi pek çok sanayi sektöründe ülkenin her köşesinde olduğu kadar hızla gelişti. Los Angeles, devlet yönetimli sanayi metropolünü simgeler hale geldi. Los Angeles, sadece Fordist sınai büyüme için değil, Keynesyen arz teşviği ve kitle tüketimi; makro-ekonomik değişkenlerin yönetiminde federal hükümetin uyguladığı telafi edici önlemler; devlet, işletmeler ve sendikalar arasında kurulan üretim odaklı toplumsal mutabakatların sağladığı emek istikrarı ve belki de en önemlisi, kent yaşamını arabaya bağımlı ve sübvansiyona boğulmuş "uydu-

kent" (Jackson, 1985) yaşamına doğru iten banliyöleşme için emsal niteliğinde bir sahneydi.

Los Angeles'ın bu dönemde taşıdığı belirgin özellik, yaygın deyimiyle "güneş kuşağı"nın sanayileşme ve kentsel büyüme biçimlerine bir yandan da model teşkil etmesiydi. Özellikle de şehrin gelişmeye başlayan havacılık ve uzay sanayisi büyüyerek, sivil uçak üretimini ileri elektronik, uzay keşfi, silah araştırma ve geliştirme ve büyük çaplı sivil savunma anlaşmalarıyla buluşturan, yüksek teknolojiye sahip bir sanayi kompleksinin odak noktasına yerleşti. Savaş sonrası hızlı iktisadi büyümenin son yükselişini yaşadığı 1960'lara gelindiğinde, ülkenin en büyük teknokenti bölgedeki konumunu sağlamlaştırmıştı. Böylelikle ikisi de federal hükümet programlarına ve harcamalarına sıkı sıkıya bağlı olan, hem eski Fordist hem de daha yeni post-Fordist sanayileşme süreçleri ve birikim rejimleri, Los Angeles içinde yan yana yer almaya başladı.

Bu çift yönlü sanayileşme, otoban ağıyla birbirine bağlanmış ve adeta yüzlerce yerel yönetimden mürekkep (Miller, 1981) olağanüstü bir idari bölümlenme içinde yer alan, çarpık biçimde yayılmış düşük yoğunluklu mesken ve iş yerleri ağında toplandı. En büyük düğüm halen Los Angeles şehir merkezi olsa da bu büyüklüğün sağladığı göreli avantaj, mahalli alışveriş merkezlerinin ve banliyölerdeki sanayi bölgelerinin geçirdiği hızlı büyümeyle birlikte önemli ölçüde azaldı. Nüfuzlu kurumsal menfaat grupları bu gerilemeye karşılık vermek için yeniden güç gösterisinde bulunarak "sosyalizmle mücadele" kisvesi altında muhtemelen ülkenin en büyük konut projelerinden biri olacak girişimi bastırarak ortadan kaldırdı (Parsons, 1982). "Kamu yararı" ve kamu harcamalarının, şehrin merkezi ticaret bölgesini yeniden canlandırmayı ve etrafındaki yıkık dökük konutlardan oluşan geniş alanları seçici bir şekilde mutenalaştırmayı hedefleyen büyük kentsel dönüşüm projelerine aktarılmasıyla, Los Angeles'ın ülkedeki kentsel eğilimleri (belirlemese bile) yine yansıtmış oldu.

Dünyanın en büyük kentsel sanayi bölgelerinden biri hâlâ şehir merkezinden güneye doğru uzanıyor; siyah ve yoksul beyaz işçilerin yaşadığı, 1930'lar ve 1940'larda on binlerce insanın göçmesiyle olu-

şan keskin şekilde ayrışmış bölgeleri boylu boyunca kesiyordu. Fakat sanayi ve yerleşim alanlarında görülen yeni genişlemeler Orange ve çevredeki diğer county'lere taştıkça, ardında ülkedeki en derin ırklar arası istihdam uçurumlarından birini bırakıyor ve burada da, yani işçi banliyölerinin bu en müreffeh görünen örneğinde de nispi bir gerileme yaşanıyordu. "Beyaz Perde"nin batısında, doğudaki iş rezervine giderek uzak kalsa da ona yine de fazlasıyla yakın düşen, ülkenin en büyük üçüncüsü olan yüksek yoğunluklu bir siyah gettosu vardı.

Devlet yönetimli ve yerel ölçekte desteklenmiş kapitalist kentleşmenin adeta örnek niteliğindeki merkezi olan Los Angeles, aynı zamanda bu kentleşmenin katkıda bulunduğu krizlerin de en somut örneğiydi. 1965'teki Watts ayaklanmaları ABD'de ve Batı Avrupa'daki savaş sonrası iktisadi düzenin meşruiyetine karşı bir dizi kentsel meydan okuma getirdi. Los Angeles'taki hatırı sayılır Chicano nüfusu da ilkin 1966'daki lise boykotlarıyla, daha sonraysa Latinoların 1970'te düzenlediği ve 30.000 kişinin katıldığı bir savaş karşıtı gösteri olan, yakın ABD tarihinin belki de en büyük siyasi protestosu niteliğindeki Chicano Moratoryumu'yla tepki verdi.* Devlet yönetimli metropolün yaşadığı mali zorluklar ve toplumsal gerilimler, özellikle de Los Angeles'ta kendini açıkça belli ediyordu. Toplam toplumsal güvenlik ödenekleri 1964-69 arasında iki kattan fazla artarken, bakıma muhtaç çocuklar için ailelere yapılan yardım üç katına çıktı. 1972-75 dönemindeki küresel iktisadi gerilemenin yarattığı sarsıntı, Los Angeles'ta ve başka yerlerde halihazırda fark edilmiş bir durumu teyit etmekten başka bir şey yapmadı: Savaş sonrası gerçekleşen iktisadi büyümenin devamlılığı eski düzene bel bağlayarak sağlanamazdı. Birikimin toplumsal ve mekânsal yapılarının geniş kapsamlı ve onarıcı bir yöntemle yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Yeni ile eski arasında, devralınmış ve öngörülen düzen arasında, topluluk ile değişim arasında bir başka yoğun rekabet dönemi başlamıştı.

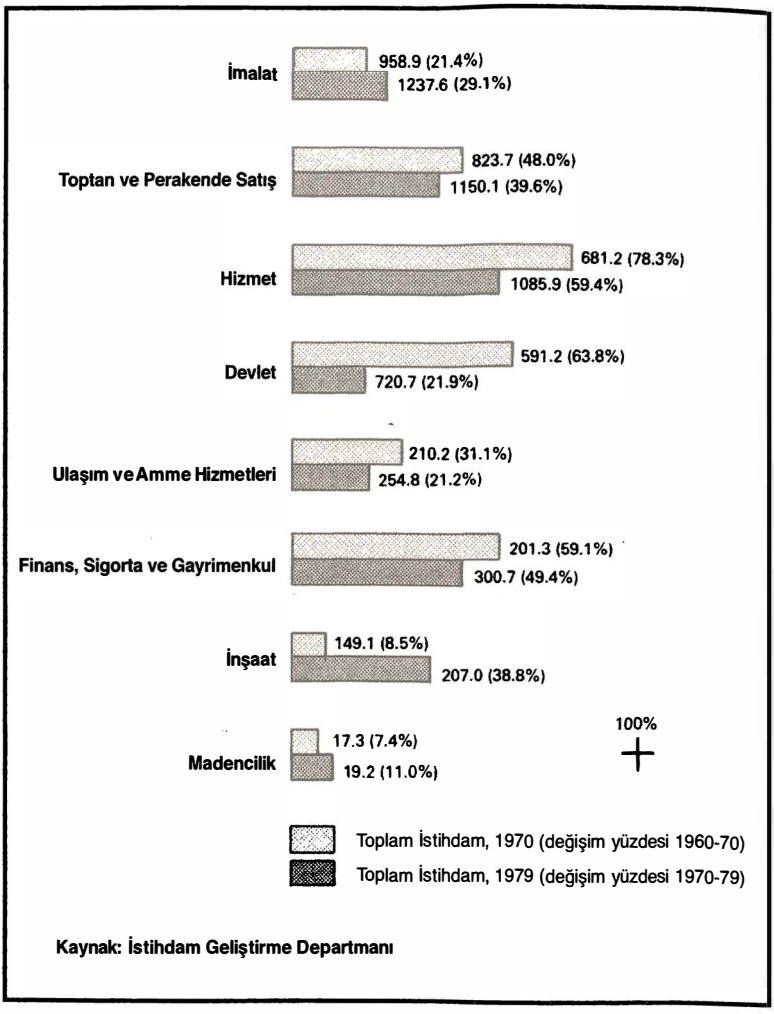
* *Chicano*'lar: Meksika kökenli ABD'liler. (e.n.)

Los Angeles'ın Mekânsal Yeniden Yapılandırması

İstihdamın değişen sektörel dağılımı, son yirmi yıl içinde Los Angeles kentsel bölgesinde gerçekleşen mekânsal yeniden yapılanmanın kapsamı ve yoğunluğu hakkında aydınlatıcı göstergeler sağlar. Şekil 2'de görüleceği üzere, hizmet sektörü hem 1960'larda hem de 1970'lerde en yüksek istihdam artış oranlarına ulaşmıştır ve eldeki tüm göstergelere bakılırsa sektörler arası liderliğini muhtemelen 1980'lerde de sürdürmektedir. 1970'ten beri büyüme oranında düşüş görülse de, hizmet sektöründeki toplam istihdam üretim sektöründeki istihdamı geride bırakarak bölgedeki en büyük istihdam sektörü haline geldi, ki bu konuma en son 1920'lerde sahipti.

Gerek hizmet sektöründe gerek toptan ve perakende sektöründe gerekse finans, sigortacılık ve gayrimenkul sektörlerinde görülen hızlı istihdam artışının yanı sıra (özellikle federal) kamu istihdamında görülen nispi düşüş, genel ulusal eğilimleri yansıtır. Los Angeles'ın bu ulusal eğilimden en belirgin şekilde saptığı nokta, iki on yıllık dönem arasındaki görülen değişim yapısı, özellikle de imalat sanayisinde devam eden büyümedir. 1970'ten beri görülen bu değişimlerin göreli yoğunluğunu ve bölge içindeki coğrafi farklılıklarını görmek için 1962-67 (önemli bir yeniden yapılandırma gerçekleşmeden öncesi), 1967-72 (geçiş dönemi) ve 1972-77 (ilk tur değişimden sonrası) olmak üzere üç zaman diliminde yaşanan istihdam değişimleri üzerine yapılmış pay analizinin sonuçlarını gösteren Şekil 3'e başvurulabilir.[4]

4 Bkz. Morales vd. (1982) Değişim payı analizi sektörlerdeki fiili istihdam değişimini üç unsura ayırır: ulusal büyüme (sektör, tüm sektörlerdeki toplam ulusal büyüme oranında büyüme göstermiş olsaydı eklenecek istihdam sayısı); sanayi bileşiği (sektörün ulusal düzeyde sağladığı oranda değiştiği varsayılırsa eklenecek ya da düşülecek istihdam sayısı); bölgesel pay (ulusal eğilimler hesaba katıldıktan sonra istihdamdaki ikincil veya bilhassa yerel değişim). Örnek olarak 1962-67 arası istihdamını alacak olursak, bu üç veri 393.853 (yüzde 48'lik ulusal istihdam büyüme oranı da dahildir); –265.598 (üretimin ülke çapındaki negatif büyümesini gösterir) ve 92.033'tür (bölgenin ulusal normlardan ne denli saptığının bir göstergesidir). Şekil 3 sadece ayrıntılı bölgesel pay oranlarını içerir.

Şekil 2. Sektörel istihdam değişimleri 1960-79

BÖLGESEL DEĞİŞİM PAY ENDEKSİ, 1962-77*

	Bölge	Los Angeles	Orange	S.B./Riv.
İmalat	922033 +-+	-25803 --+	96310 +++	21515 +++
Toptan ve Perakende Satış	41429 +++	-81157 ---	99639 +++	22946 +++
Hizmet	-20544 --+	-113500 ---	79863 +++	13092 +++
Devlet	....	....	....	....
Ulaşım ve Amme Hizmetleri	9411 ++-	-10647 +--	13663 +++	6395 +++
Finans, Sigorta ve Gayrimenkul	33692 +++	-5250 ++-	33741 +++	5201 +++
İnşaat	-34980 -++	-47348 ---	12616 -++	-248 -++
Madencilik	-4439 +--	-4788 ++-	104 +-+	244 +--

* Değişim Pay Analizi Ventura hariç dört county'yi kapsar. Verilerin altındaki + ve – işaretleri 3 zaman dilimindeki (1962-67, 1967-72 ve 1972-77) pozitif veya negatif büyümeyi gösterir.

Şekil 3. İstihdam değişiminin pay analizi 1962-1977

Bölge genelinde ticaret, finans, sigortacılık ve gayrimenkul sektörleri her üç zaman dilimi süresince pozitif pay oranlarına sahiptir ve bu durum da bölgesel istihdamın ulusal ortalamadan daha hızlı büyüdüğünü gösterir. Ne var ki hizmet ve inşaat sektöründeki büyümenin daha yavaş olması (1972-77 döneminde her ikisinde de toparlanma olmasına rağmen) negatif yönlü bir bileşik bölgesel paya yol açmıştır. Açık ara en büyük toplam oran, esasen Orange County sanayi kompleksinin güçlü büyümesine dayanan (Scott, 1986) imalat sanayisinde görülür. Los Angeles County dönemin tamamında negatif pay oranına sahip olsa da, çok önemli 1972-77

döneminde imalat sanayisi istihdamı pozitif yönlü artış gösterir, ki bu da imalat büyümesinde nispi bir toparlanma olduğunu akla getirir. Bu ölçümler, alışılmadık biçimde güçlü bir imalat sanayisine sahip, içsel olarak ayrışmış ve giderek ademi merkezileşen bir bölgesel istihdam yapısı tanımlar. Bölge ekonomisi hızla üçüncül sektörlerin etkisi altına girse de, bu süreç hizmet sektöründen ziyade esas itibarıyla toptan ve perakende, finans, sigortacılık ve gayrimenkul sektörleri üzerinden işliyordu. Başta Orange olmak üzere çevresel county'ler istihdam büyümesi bakımından neredeyse her sektörde gelişme yaşıyor gibi görünürken, merkez Los Angeles County ilkin hızla gerilese de, dönemin sonuna doğru küçük bir toparlanma yaşamış gibi görünmektedir.

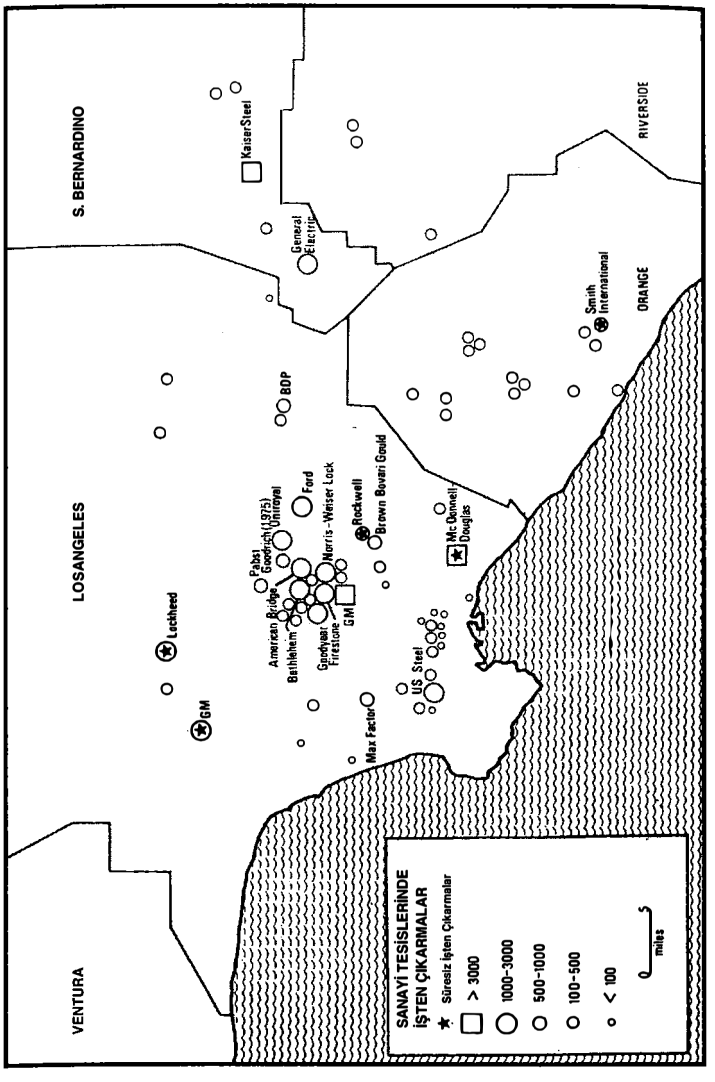
Peki bu yerel sektörel yeniden yapılanmanın arkasında ne yatıyordu ve bölgenin mekânsallaşması üzerinde bunun ne gibi bir etkisi oldu? Los Angeles'ın değişen siyasal iktisadı üzerine yakın dönemde yapılmış pek çok araştırmadan yararlanıp konuyla ilgili bir dizi argüman geliştirilerek, çağdaş kentsel ve bölgesel yeniden yapılanmanın altında yatan dinamikler betimlenebilir. Söz konusu argümanlar, daha ayrıntılı biçimde açıklandığında katı bir uzlaşmazlıktan ziyade daha anlaşılır bir birleşime ve ifadeye kavuşacak, ilk bakışta paradoksal görünen karşıtlıklara ve zıtların birleşimine dayanır. Böylece tartışmanın izleyeceği yol, Los Angeles'ın mekân iktisadına ve geçirdiği post-Fordist dönüşüme ilişkin edinilen yakın zamanlı deneyimin açtığı pencereden görülen, kentsel yeniden yapılanmanın belli başlı diğer metropoliten bölgelerde yarattığı etkiyi incelemek için kullanılabilecek zorunlu bir çerçeve ortaya koymaktadır.

Sanayisizleşme ve yeniden sanayileşme

Pas Kuşağı ve Güneş Kuşağı'na ait dinamikler Los Angeles'ta bir araya gelip iç içe geçerek sınai gerileme ve hızlı sınai gelişmeden derlenmiş girift bir karışım ortaya çıkardı. Detroit ve Pittsburgh'un yanı sıra Houston ve Silikon Vadisi'nde kısa süre önce yaşanan farklı deneyimleri adeta bir potada eriten bu süreç, 1960 öncesinde oluşandan çarpıcı biçimde farklı bir sınai coğrafya yarattı. Daha

önceki sanayileşme dönemleri üretim ve istihdamı Los Angeles şehir merkezinden güneydeki San Pedro ve Long Beach limanlarına uzanan, ve San Fernando ile San Gabriel vadilerinin yanı sıra (bir zamanlar Mississippi Nehri'nin batısına düşen en büyük çelik fabrikasının bulunduğu) San Bernardino'daki "Inland Empire" ("İç İmparatorluk") adı verilen bölgede önemli dış mevkiler de içeren geniş bir kuşakta yoğunlaştırmıştı. Bu geniş çaplı kentsel sınai peyzaj içinde, Vernon ile kısa ve öz isimli "City of Industry" ("Sanayi Şehri") ve "City of Commerce" ("Ticaret Şehri") gibi yönetim bölgeleri, engel çıkaracak herhangi bir yerel nüfusla karşılaşmaksızın kendilerini bütünüyle imalat sanayisine ve onunla bağlantılı depolamaya ve ticari hizmetlere adıyordu. Örneğin Vernon'da 50.000 kişi çalışıyor olsa da orada yaşayanlar yüz kişiden azdı. Watts'la komşu olan ve şehir merkeziyle limanlar arasındaki hattın neredeyse ortasında bulunan South Gate gibi başka şehirlerse ağır sanayi üretimini işçi sınıfının ikamet ettiği ülkedeki en cazibeli mahallerle bir araya getiriyordu. Bunların neredeyse tümüyle beyazların oturduğu mahalleler olduğunu eklemeliyiz, zira Amerikan şehirlerinde görülmüş en keskin ırksal ayrım bu sanayi kuşağını boylu boyunca kesiyordu.

Kapanan sayısız fabrika, yüksek işsizlik oranları, iktisadi yıkıntıya uğramış mahalleler, yaşanan geniş çaplı dış göç, sanayiden hizmet sektörüne doğru gerçekleşen ve ücretlerin düşmesine neden olan vasıfsızlaştırıcı mesleki geçişlerle birlikte bu alanlar günümüzde Los Angeles'ın pas kuşağı haline gelmiştir. Bir zamanlar ülkenin ikinci en büyük otomobil montaj fabrikasından geriye, şu anda tesisin kapatılmasına karşı verilen yoğun bir emek mücadelesine sahne olan (Mann, 1987) Van Nuys'ta tek bir General Motors fabrikası kalmıştır. Firestone, Goodyear, Goodrich, Uniroyal ve daha küçük diğer firmaların kepenk indirmesiyle ülkenin en büyük ikinci lastik imalat sanayisi neredeyse yok olmuş, bu çöküşe Güney California çelik sanayisinin önemli bir bölümü de eşlik etmiştir. 1978-82 yılları arasındaki dört yıllık dönemde kapanan fabrikalar ve süresiz işten çıkarmalar yüzünden 75.000'den fazla kişinin işsiz kalması, en çok da emek piyasasının, iyi maaşlı azınlıkların ve mavi yakalı

Şekil 4. Kapanan fabrikalar ve büyük işten çıkarmalar 1978-82

kadın işçilerin büyük bir bölümünü barındıran yüksek oranda sendikalaşmış kesimi etkiledi. Şekil 4 bu sert sanayisizleşme sürecinin haritasını sunmaktadır.

1980'den bu yana South Gate'teki Firestone Rubber, General Motors ve Norris Industries-Weiser Lock'ın kapanması, önceki yılların zirve döneminde 12.500'ü aşan istihdam sayısının sıfırlanmasına yol açtı. Hemen yanı başındaki Watts ise Los Angeles şehri sınırları içinde iktisadi koşulları en hızlı kötüleşen bölgedir ve bu koşullar, 1965'teki Watts ayaklanmaları zamanında olduğundan daha iyi olmadığı gibi muhtemelen daha da kötü hale gelmiştir. Başkaldırıyı izleyen on beş senelik dönemde orta-güney Los Angeles'ın ağırlıklı olarak siyahi bölgesi 40.000 kişilik nüfus kaybına uğradı, işgücü 20.000 kişi azaldı ve ortalama aile geliri, siyah nüfusun 1970'ler sonundaki şehir ortalamasının 5.900-2.500 dolar altına düştü.

Örgütlü işgücünün genel etkinliği üzerinde bu seçici sanayisizleşmenin önemli bir etkisi olmuştur. 1970'lerde Los Angeles'taki sendikalaşma oranları yüzde 30'lar seviyesinden aşağı yukarı yüzde 23'e düştü. Orange'daki bu düşüş daha da belirgindi ve olağanüstü bir istihdam genişlemesi yaşayan imalat sanayisindeki sendikalaşma oranları hızla yüzde 26,4'ten 10,5'e düştü. Bu da 1971 yılında sendika üyeliğinde en az dörtte birlik kesin bir düşüş yaşandığı anlamına geliyordu. Böylelikle hem sanayisizleşme hem de yeni sınai büyüme, sendiklaşmada görülen ciddi düşüşlerle ve İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yirmi yıl süresince örgütlü işgücü tarafından elde edilen birçok toplu sözleşme kazanımlarının sarsılmasıyla bağlantılı hale gelmişti.

Los Angeles'taki seçici sanayisizleşme ve büyük çaplı sendikasızlaşma, savaş sonrasındaki hızlı ekonomik büyümeyi ve genişlemeci dönemde önemli bir rol oynayan Keynesyen toplumsal sözleşmeleri yerle bir eden iktisadi ve politik krizlere karşı geliştirilmiş ulusal ve küresel eğilimleri devam ettirip genişletti. Geçmişteki benzer kriz ve yeniden yapılanma dönemlerinde olduğu gibi teknolojik yenilikler, kurumsal-idari stratejiler ve devlet politikaları giderek hayati hale gelen ve birbiriyle sıkı sıkıya ilişkili iki amaç etrafında

daha doğrudan ve açık biçimde yoğunlaştı: gelişen süper-kâr fırsatlarının yeniden tesis edilmesi ve işgücü üzerinde daha etkili bir kontrol sağlanması. İvedilikle ihtiyaç duyulan bir "rasyonelleşme" kisvesi altında, yani kapitalist ekonomilerin ayakta kalması için elzem olan yaratıcı yıkımın tekrardan göklere çıkarılmasıyla, savaş sonrası yıllarda oturan iktisadi peyzaj seçici bir şekilde yıkıma uğratılıp yine aynı ölçüde seçici bir şekilde yeni baştan kurulmaya başlandı.

Emeğin yanı sıra daha düşük verimli sermayeler ile merkezi ve yerel yönetimlerin belli başlı bölümlerini disiplin altına almaya yönelik bu kapsamlı girişim, çağdaş yeniden yapılanma sürecinin ana izleklerinden biri olmuştur. Söz konusu girişim, emek maliyetlerinde yapılacak göreli düşüş etrafında şekillenen çeşit çeşit seçenek üzerinden uygulamaya konulmaktadır. En güçlü işçi sınıfı örgütlerine düzenlenen saldırılar; sermayenin giderek merkezileştirilmesi ve yoğunlaştırılması; sürekli bir kapatılma ve yerinden edilme tehdidi yaratmak için artırılan sermaye hareketliliği; maliyetleri düşürmek, emek denetimi ve verimliliği sağlayan geliştirilmiş araçlar üretmek için teşvik edilen teknolojik yenilikler ve her ne pahasına olursa olsun istihdam çekmek isteyen federal hükümetin ve yerel yönetimlerin büyük kurumsal şirketlere sağladığı desteğin büyümesi bu seçenekler arasındadır. Bütün bunlar bazı kesimlerin (sanki çoğunluğun bekası için) yapacağı özveriyi ve tasarrufu gerekçelendirirken, bir yandan da artacak zenginliğin alt sınıflara bir şekilde ulaşacağına dair güçlü bir umut yaratarak diğer kesimlerin ağzına bir parmak bal çalmak için tasarlanan ideolojik programlara bürünmüş halde sunulur. İster genel anlamda ekonomiden ister tek tek kurumsal şirketlerden bahsedelim, yeniden yapılanmanın belli başlı yolları bunlardır. Yürütülen stratejiler her zaman başarılı değildir, ama günümüz dünyasında değişen onca diğer şey arasında süregiden hedefler göz ardı edilemez.

Yeniden yapılanmaya yöneltilen bu daha keskin nitelikli yorumlayıcı perspektif, Los Angeles'ın sanayisizleşmesini masum bir modernizasyon ve "sanayi sonrası" evrim sürecinin yerel dışavurumdan, yani normal şartlarda gelişen bir yerel ekonominin ikincil

vasfından çok daha fazlası olduğunu gösterir. Sanayisizleşme, toplumsal ve mekânsal yeniden yapılanmanın birçok diğer veçhesinin etrafında döndüğü son derece önemli bir odak noktası olmuştur (Bluestone ve Harrison, 1982). Örneğin 1960'lardan beri Los Angeles bölgesinde meydana gelen olağanüstü sınai gelişmeyi anlamak için gerekli zemini sağlar. Bu yayılmacı sınai büyümenin en etkin şu iki bağlamına şimdi daha yakından bakalım: havacılık ve uzay/elektronik ve hazır giyim imalatı.

Şekil 5 ve 6, ileri teknoloji tabanlı sanayinin dünyadaki belki de en büyük kentsel kümelenme örneğinin boyutlarını ve bölgesel yapısını betimler. 1972-79 arasında, 110.000'den fazla istihdamın eklenmesi ve toplam imalat sanayisi istihdamı oranının yüzde 23'ten yüzde 26'a çıkmasıyla, yedi sanayi sektörünün havacılık ve uzay/elektronik alanındaki istihdamı bölgede yüzde 50 arttı. Bu yedi sektördeki istihdam artış oranı aynı dönemde Houston'daki yeni imalat sanayi istihdamında görülen toplam artıştan büyüktü ve 110.000'e karşı Santa Clara'da (1979) aynı yedi sektörde görülen 147.000'lik istihdamla, Silikon Vadisi'ndeki toplam yüksek teknoloji işgücü artışıyla neredeyse denkti. Daha yakın zamanlı verilerse 1985'e gelindiğinde İşgücü İstatistiği Bürosu'nun –yüksek teknoloji sanayisinin genelgeçer bir başka tanımı olan– "3. Grup" kategorisine mensup 250.000'den fazla işçinin sadece Los Angeles'ta istihdam edildiğini gösteriyor. Santa Clara için aynı sayı 160.000'di.

Bu teknopol sanayi ağını oluşturan sektörleri birbirine bağlayan en önemli unsur, Savunma Bakanlığı ve NASA'nın yürüttüğü araştırmalardan ve askeri anlaşmaların verdiği teşvikten ileri gelen teknolojiye olan müşterek bağımlılıklarıydı. Güney California, 1940'lardan beri yapılan belli başlı savunma anlaşmalarının aslan payını almışır. Yüksek teknolojiye sahip sanayilerin 1980'lerde devam eden büyüme süreci Reagan yönetiminin askeri merkezli Keynesçiliği tarafından daha da ileri taşınmış, Reagan'ın Stratejik Savunma Girişimi, yani bilinen adıyla Yıldız Savaşları için verilen araştırma fonlarından en çok yararlanan bölgelerden biri bilhassa Los Angeles olmuştur.

Şekil 5. Havacılık ve uzay/elektronik sanayilerindeki istihdam değişimi

Sektör Kodu	Sektör		Toplam İstihdam 1972	Toplam İstihdam 1979	Sektörün ABD istihdamına % oranı 1972	1979
372	Hava Aracı ve Parçaları	*Bölge* Los Angeles Orange SB/R/V	108.501 103.076 (95,0) 3.581 (3,3) 1.844 (1,7)	100.956 90.153 (89,3) 7.369 (7,3) 3.434 (3,4)	21,8	19,2
376	Güdümlü Füzeler ve Uzay Araçları	*Bölge* Los Angeles Orange SB/R/V	Bu tarihte ayrı bir sektör değil	56.805 47.297 (83,3) 7.500 (13,2) 2.008 (3,5)	—	44,4
357	Ofis Makineleri ve Bilgisayarlar	*Bölge* Los Angeles Orange SB/R/V	20.146 15.815 (78,5) 3.969 (19,7) 362 (1,8)	30.967 14.431 (46,6) 15.886 (51,3) 650 (3,5)	9,2	9,1
365	Radyo ve Televizyon Teçhizatı	*Bölge* Los Angeles Orange SB/R/V	8.016 8.016 (100) — —	8.695 7.514 (86,4) 1,181 (13,6) —	6,6	9,3
366	Haberleşme Teçhizatı	*Bölge* Los Angeles Orange SB/R/V	50.179 27.699 (55,2) 22.480 (44,8) —	64.158 36.698 (57,2) 25.984 (40,5) 1.476 (2,3)	11,7	12,1
367	Elektronik Aksamlar ve Yedek Parçalar	*Bölge* Los Angeles Orange SB/R/V	28.043 19.715 (70,3) 4.879 (17,4) 3.449 (12,3)	53.384 29.308 (54,9) 17.510 (32,8) 6.566 (12,3)	8,6	11,4
382	Ölçüm ve Kontrol Aygıtları	*Bölge* Los Angeles Orange SB/R/V	7.224 7.224 (100) — —	17.485 12.807 (73,2) 4.266 (24,4) 412 (2,4)	7,9	8,1
	TOPLAM	*Bölge* Los Angeles Orange SB/R/V	222,109 181.545 (81,7) 34.909 (15,7) 5.655 (2,6)	332.450 238.208 (71,6) 79.696 (24) 14.546 (4,4)		
	Bölgesel İmalat Sanayisi İstihdamının % Olarak Toplamı		23	26		

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, İşletme Desenleri, 1972 ve 1979

Şekil 6. Elektronik aksam fabrikalarının bulunduğu yerler

Yüksek teknolojili sanayinin Los Angeles'taki bu gelişimi emek disiplini, fabrika kapanmaları ve sermaye kaçışı içeren ciddi ve uzun bir sürecin sonucunda, hızla gelişen yüksek teknoloji ve hizmet sektörüne dayalı bir iktisadi iyileşmenin koşullarının oluştuğu Boston çevresinde yaşanan gelişmelerle bir miktar benzerlik taşır (Harrison, 1984). Her iki kentsel bölgede de emek piyasasını vasıf ve ücret farklılıkları üzerinden gitgide kutuplaştıran bir mesleki dönüşüm gerçekleşmektedir. Vasıflı, sendikalaşmış ve yüksek ücretli mavi yakalı çalışanların orta kesimi daralmaktadır. Bu kesimden kovulan az sayıda işçi genişlemiş bir beyaz yakalı teknokrasisine doğru yükselse de, çok daha büyük bir bölümü ülkeye gelen büyük çaplı göçle ve yarı-zamanlı ve kadın çalışanlarla şişmiş, görece az vasıflı ve düşük ücretli üretim ve hizmet emekçilerinden oluşan bir emek havuzuna doğru kaymıştır. Önceden hali vakti yerinde olan sendikalı işçilerin bu düşüşü, bir keresinde emek pazarının yıldırıcı bir şekilde "K-Mart'laşması" olarak tanımlanmıştı.[5]

Hazır giyim sanayisinin büyümesi, bölgesel emek piyasasında görülen dinamik bir başka değişikliğin yansımasıdır. "Yüksek teknokrasiye" mensup muazzam bir kitle Los Angeles'ı mesken tut-

5 Birkaç yıl önce, General Electric Ontario'daki (San Bernardino) ütü fabrikasını kapattığında, büyük çoğunluğu saat başına 10-20 dolar arasında bir ücret kazanan vasıflı kadın işçilerden oluşan 1000 üyesinin ne gibi işler bulabileceği sorulunca Birleşik Yerli Elektronik İşçileri sendikası başkanı şöyle cevapladı: "Mahalle K-Mart'ında mağaza görevlisi." General Electric'in ABD'de sattığı metal buharlı ütülerin neredeyse tamamının üretildiği General Electric fabrikasının kapanmasını önleme mücadelesi, hem çetin hem de başarısızdı. Bu mücadele kapsamında, işten çıkarılmış işçilere sunulacak özel hizmetler veya programlar oluşturulması ya da bunların ileri taşınması adına devlete ve yerel yönetime baskı kurmak için emekçi, mahalli ve dini liderler arasında bir ittifak oluşturuldu ve Fabrika Kapatılmalarına Karşı Los Angeles Koalisyonu'nun [Los Angeles Coalition Against Plant Shutdowns (LACAPS)] teknik ve örgütlenme desteği sağlandı. Los Angeles bölgesinde gerçekleşmekte olan sınai değişimleri pratik yönden anlamalarına yardımcı olunması için Birleşik Yerli Elektronik İşçileri ve LACAPS'tan UCLA Kentsel Planlama Programı fakültesinin bazı üyelerine gelen talepler kentsel ve sınai yeniden yapılandırma üzerine yapılan (Soja, Morales ve Wolff, 1983 de dahil olmak üzere) ilk çalışmaları tetikledi. Bu çalışmaların ilk ürünü, yani General Electric'in üretim bölümünde dağıtılması planlanan ve "Fabrika Kapanmasının İlk Uyarı İşaretleri" üzerine yazılmış bir kitapçık, General Electric'in Ontario'daki fabrikasını kapatacağını resmi olarak duyurduğu gün çıktı.

makla kalmamış; düşük ücretli, örgütlülüğü yetersiz ve kolayca disiplin altına alınabilen, belki de ülkenin en büyük göçmen emek havuzu da oraya yerleşmiştir. Büyümeye devam eden bu emek havuzu, havacılık ve uzay ile elektronik sanayileri de dahil olmak üzere bölgesel ekonominin neredeyse her sektörünü etkilemiştir. Ne var ki en büyük etkisi hazır giyim üretiminde ve özellikle de emek yoğunluğu yüksek, mekanize edilmesi güç ve hızla değişen modaya daha etkin şekilde ayak uydurmak için küçük imalathanelerde faaliyet gösteren "kadın, genç ve çocuk giyimi" kategorisinde görülmüştür.

Hazır giyim imalat sektöründeki istihdam 1970-80 yılları arasında neredeyse yüzde 60 genişleyerek, imalat sektöründeki toplam istihdam artışının yüzde 12'sini oluşturdu ve 32.000'den fazla net istihdam artışı sağladı. Söz konusu sanayi sektöründeki yaklaşık 125.000 kişilik istihdamın belki de yüzde 80'ini son yıllarda kayıt dışı işçiler oluşturmaktadır ve tüm çalışanların yüzde 90'ı kadındır. Sendikalaşma oranı düşüktür ve asgari ücret, fazla mesai, çocuk işçiliği ve iş güvenliği ihlalleri yaygındır. On dokuzuncu yüzyıl Londra'sını anımsatan terhaneler böylece terk edilmiş fabrikalar kadar Los Angeles'ın yeniden yapılandırılmış peyzajının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Üstelik bunlar sadece hazır giyim sanayisinde değil pek çok başka imalat sektöründe de mevcuttur (Morales, 1983).

Los Angeles'ın gerek sanayisizleşmesi gerekse yeniden sanayileşmesi, 1960'lar ortalarından önce başlamış eğilimlerin devamıdır bir bakıma. Ne var ki hız almaları ve bölgede görülen diğer değişimlerle şans eseri kurdukları bağlantılar ve ilişkiler, bölge ekonomisinin sektörel yapısını son yirmi yılda yeniden şekillendirmiştir. Sınai emek piyasası, üç katmanlı bir yapı olarak değerlendirilirse, orta katları önemli ölçüde sıkıştırılmış, üstleri bir miktar şişirilmiş, alt katlarıysa muazzam oranda genişletilmiştir. Ne var ki bu üç kısımlı taksimatı tek başına ele almak yeterli değildir, zira emek piyasasının geçirdiği bölünme ve yeniden oluşum süreci çok daha incelikli ve karmaşıktır.

Irk, etnisite, göçmenlik statüsü ve toplumsal cinsiyete dayalı bir başka parçalanma bu kutuplaşma, mesleki dönüşüm ve geniş çaplı istihdam üretimini boydan boya katediyor. Böylece günümüzde, gö-

rülmedik şekilde mesleki farklılaşmaya uğramış ve toplumsal olarak bölünmüş bir bölgesel emek piyasası ortaya çıkıyor.

Coğrafi ademi merkezileşme ve yeniden merkezileşme

Sektörel yeniden yapılandırma ve emek piyasasındaki artan bölünmeye koşut şekilde, bölgenin mesleki ve yerleşim coğrafyasında görülen yine aynı ölçüde belirgin bir mekânsal yeniden yapılanma ve değişim gerçekleşmiştir. Üretim ve tüketim modellerinde yaşanan bu yeniden düzenlenme de ilk bakışta paradoksal görünmektedir, zira bu süreç hem yığılmaların dağılmasına yönelik geçmiş eğilimlerin devamı niteliğindedir hem de bu eğilimlerin kısmen tersine çevrilmesini içerir ve böylelikle metropoliten mekân iktisadı için yeni veya yenilenmiş kentsel yoğunlaşmaların meydana çıkmasına neden olmaktadır. Tıpkı sınai yeniden yapılanmada olduğu gibi, karşıtlar arasında kurulan bu bileşimin dahili mantığı da, tablonun bütünü daha çetrefil içsel dinamiklerine ayrıştırıldığına daha açık hale gelecektir.

Dallanıp budaklanan çok-merkezli bir ademi merkezileşme süreci, on dokuzuncu yüzyıldan beri kapitalist şehrin tarihsel coğrafyasına damgasını vurmuştur. Los Angeles birçok bakımdan bu ademi merkezileşmiş kentsel/kenar-kentsel (banliyö) büyümenin mükemmel bir örneği olmuştur ve olmayı sürdürmektedir. Daha eski sınai ve meskûn altbölgeler geriledikçe, bölgesel çevre son yirmi yılda muhtemelen ülkede eşi benzeri olmayan bir oranda genişlemiştir. Orange, San Bernardine, Riverside ve Ventura, kendi aralarında ortalama yüzde 40'lık bir nüfus artışı görmüş, daha da büyük oranda bir istihdam artışı yaşamıştır. Eldeki tüm bulgular bu büyüme oranlarının 1980'lerde de sürdürüldüğüne işaret ediyor. Los Angeles'ın dış bölgelerinde de meydana gelen kayda değer genişlemeler, bölgenin 1970'lerde gördüğü 450.000 kişilik nüfus artışına ve sadece 1980-85 yılları arasındaki 600.000 kişilik artışa büyük ölçüde açıklama getiriyor.

Ne var ki bugünkü metropoliten ademi merkezileşme, tıpkı gelişmiş sanayi ülkelerindeki pek çok büyük şehirde olduğu gibi, Los An-

geles yerel bölgesinin sınırlarının hayli ötesine taşmıştır. Hem nüfus hem de sanayi, yakın ABD tarihinde eşine rastlanmadık şekilde daha küçük şehirlere ve kırsal alanlara taşınmakta, bu süreç ise kimilerince "büyük metropol-dışı dönüş" olarak adlandırılan ve çağdaş yeniden yapılandırma sürecine atfedilen bir başka karakteristik özelliği akla getirmektedir. Ne var ki kentsel sanayi üretiminin ademi merkezileşmesi son yirmi yılda daha da ötelere ilerlemiş, yer değişikliğine giden sanayi firmalarının kentsel ve kırsal merkezlerin ulusal hiyerarşisini tümden atlayarak yurtdışındaki yeni yeni sanayileşen bölgelere yerleşmesiyle birlikte giderek küresel bir nitelik kazanmıştır. Bu genişletilmiş dönüş süreci kentsel çözümlemenin kapsamını ciddi biçimde uluslarlarası ölçeğe taşıyarak kapitalist şehirdeki kentsel yeniden yapılandırmanın olası sonuçlarını anlamak için daha geniş bir bağlam oluşturmuştur (Smith ve Feagin, 1987).

Los Angeles'ta istihdam alanında görülen hızlı toplam büyüme, nüfusun ve sanayinin yaşadığı önemli dış göçü bir nebze gizlemiştir. İster yer değiştiren ya da bölge dışında yan fabrikalar kuran sınai müessese sayısı olarak hesaplansın isterse geri dönen göçmenler üzerinden değerlendirilsin, aynı şekilde bu da ademi merkezileşme sürecinin bir parçası olarak görülmelidir. 1975-80 yılları arasında sayıları belki de 25.000'i bulan siyahlar Güney'e dönmüş, kayıt dışı işçiler sınırdan Meksika'ya geri geçmiş (çoğu Los Angeles'a tekrar tekrar dönse de son yirmi yılda gidenlerin sayısı muhtemelen yüz binleri bulmuştur) ve pek çok kişi de uygun fiyatlı konut bulamadığı için göçmek zorunda kalmıştır. Los Angeles'tan yaşanan dış göçün toplam hacmi azımsanmayacak büyüklükte olsa da bu hacim nüfus ve sanayide yaşanan olağanüstü büyüme oranlarıyla fazlasıyla dengelenmiştir.

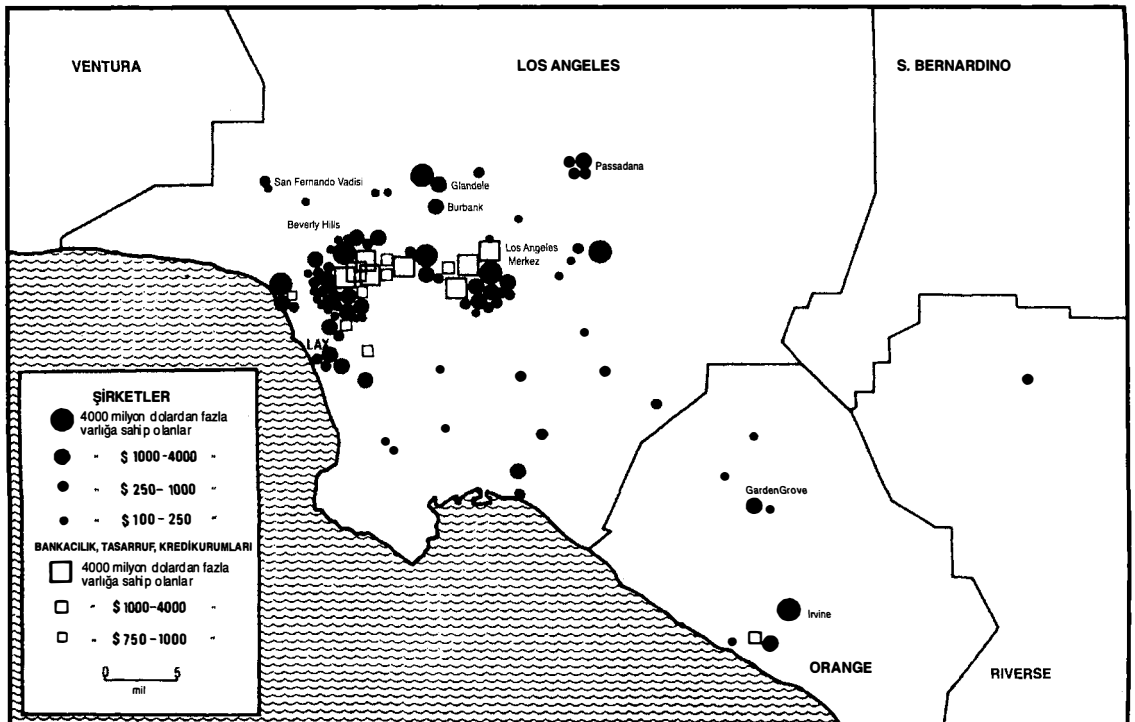
Los Angeles'taki iktisadi faaliyetlerin daha önce görülmemiş şekilde yeniden merkezileşmesi de yine bölgesel ademi merkezileşmeye ilişkin veriler tarafından gizlenmiş ve geleneksel kentsel analizin karşısına bir başka çetrefilli zorluk çıkarmıştır. Her ikisi de gerek kentsel mekân iktisadının uluslararasılaşmasını gerekse mal ve hizmet üretiminde esnek özelleşmenin yükselişine damga vurmuş tek-

nolojik ve örgütsel değişikler bileşimini yansıtan iki ana biçimde gerçekleşmektedir (Storper ve Christopherson, 1987). Bu iki biçim genel anlamda "şehir merkezinin canlanması" ve "dış şehrin" yükselişi olarak tanımlanabilir.

Los Angeles'ın kendine bir şehir arayan yüz banliyöden başkaca bir şey olmadığına dair iddiaları boşa çıkarmak için uzun yıllar yürütülen genel ve özel mücadeleler neticesinde, devasa bölgesel metropole karşı son yirmi yıl içinde gözle görülür büyük bir şehir merkezi gelişmiştir. Üstelik Wilshire Bulvarı'ndan Pasifik'e doğru uzanan yirmi mil uzunluğundaki koridor hattını da şehir merkezine dahil edersek, bölgesel ekonominin büyüklüğü ve faaliyet alanıyla neredeyse eşit büyüklükte bir merkezi şehir söz konusudur bugün. 1960'lara gelindiğinde Los Angeles şehir merkezi halihazırda ülkedeki en büyük ikinci büyük kamu çalışanı yoğunluğuna sahipti ve önemli bir yerel bankacılık ve finans merkeziydi (San Fransisco'nun ardından ikinci). O zamandan bu yana idari ve kurumsal bir kale, ticari ve sınai bir odak ve gerek yerli gerekse uluslararası sermayenin kontrol merkezi olarak Los Angeles çarpıcı biçimde büyümüştür.

Los Angeles yine bu bakımdan da daha genel nitelikli ulusal eğilimlerin aşırı bir örneği, yani güneş kuşağı (ve bazı pas kuşağı) şehirlerinin merkezlerinde hızla yükselerek ufukta yeni silüetler çizen ofis binalarının ve vaktiyle kaderine terk edilmiş şehir merkezlerinin yeniden ihya edilmesinin bir uzantısıdır. Sanayi ve finans sermayesinin dünya ekonomisindeki çağdaş yeniden yapılanmaya damga vuran hızlandırılmış merkezileşmesi, yoğunlaşması ve uluslararasılaşmasını barındıran asli bir coğrafi odak, Los Angeles şehir merkezinin bu yeni mihrakına entegre edilmiştir. Giderek Pasifik Havzası'nın "sermaye başkenti" olarak konumlandırılan Los Angeles, küresel sermayenin diğer üç başkenti olan New York, Londra ve (Pasifik komşusu) Tokyo'nun saflarına katılmaya doğru ilerlemektedir.

Şekil 7, Los Angeles merkezinin kurumsal-finans kalesini ana hatlarıyla çizer. Şehir merkezinden okyanusa uzanıp güneydeki havalimanına (LAX) doğru kollara ayrılan kuşak dahilinde altmışın üzerinde büyük kurumsal şirket merkezi, bir milyar dolardan fazla

Şekil 7. Büyük şirket ve banka merkezlerinin bulunduğu yerler (1982)

varlığa sahip bir düzine banka ile tasarruf ve kredi kurumu, en büyük sekiz uluslararası muhasebe firmasının beşi, bölgede yükselen çok katlı binalardaki 200 milyon metre karelik ofis alanının üçte ikilik bölümü, doğu yakasında rakipsiz çok sayıda kurumsal hukuk bürosu ve Amerikan askeri-sanayi kompleksinin ulusal merkezi bulunur. Yine Los Angeles'ın yeniden yapılanmasıyla bağlantılı yoğun ikisadi kutuplaşmanın bir başka göstergesi olarak 11 milyon dolar satış fiyatıyla tanıtılan (ve bir alana bir Rolls Royce hediye edilen) rezidans dairelerle ülkedeki en yoğun evsiz nüfusu aynı alan içinde yan yanadır. Günümüzde, geniş şehir merkezine komşu pek çok yerleşim alanındaki nüfus yoğunluğu "doğu yakasının" en büyük şehirlerinin nüfus yoğunluklarına yaklaşmaktadır.

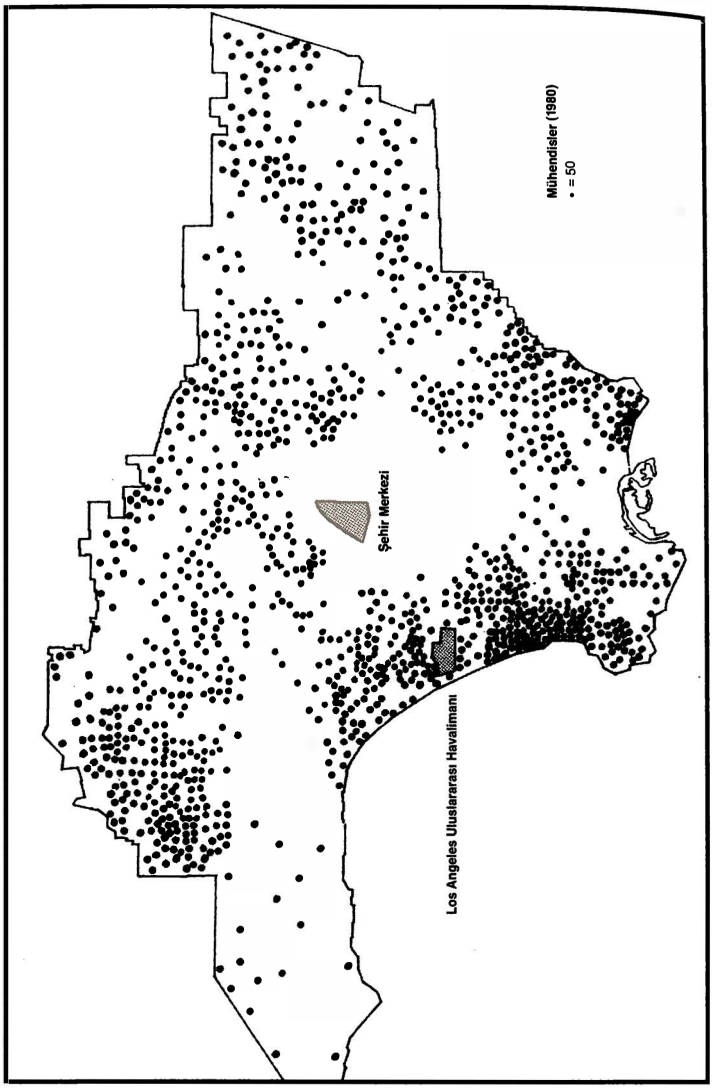
1960 ortalarından beri 1.500'den fazla yüksek teknoloji üreten firmanın kümelendiği Orange'da bir başka çarpıcı ve kutuplaştırıcı yeniden merkezileşme süreci işlemektedir. Paradigma belirleyici boyutlara sahip bir dış şehir olan Orange County, ABD genelinde gerçekleşen yeni kentsel büyümenin içsel dinamiklerini incelemek için (Silikon Vadisi ve Boston'daki Route 128'le birlikte) önemli bir laboratuvar haline geldi. Post-Fordist kentsel peyzaj, en tipik ve sembolik biçimini Orange'da alır.

Bu "çevresel" kentleşmenin ardında yatan ve her yerde geçerli olan kurucu güç, dikey olarak gitgide parçalanmış sınai üretim süreçlerinin gelişen bir bölgesel sanayi kompleksi içinde esnek ve etkili bir şekilde yatay olarak yeniden eklemlenmesini sağlayan, ticari bağlardan ve ileri teknoloji üretim ve hizmet sistemlerinden oluşmuş yüksek yoğunluklu bir alan yaratılmasıdır. Yeni silikon peyzajlarının beraberinde getirdiği tüm özellikler, bu kümelenmiş sanayi sisteminin etrafında birleşir: yüksek kazançlı ve lüks görünümlü konut projeleri; dünyanın en büyükleri arasında yer aldığı söylenen devasa bölgesel alışveriş merkezleri; eğlence amaçlı oluşturulup tasarlanan (Anaheim'deki Disneyland'in mükemmelen temsil ettiği) ortamlar; büyük üniversiteler ve Savunma Bakanlığı'yla kurulan bağlantılar; gerek yabancı işçilerin gerekse sanayisizleşme süreci sonucunda yüksek ücretli işlerinden olanların göç etmeleriyle sürekli şekilde

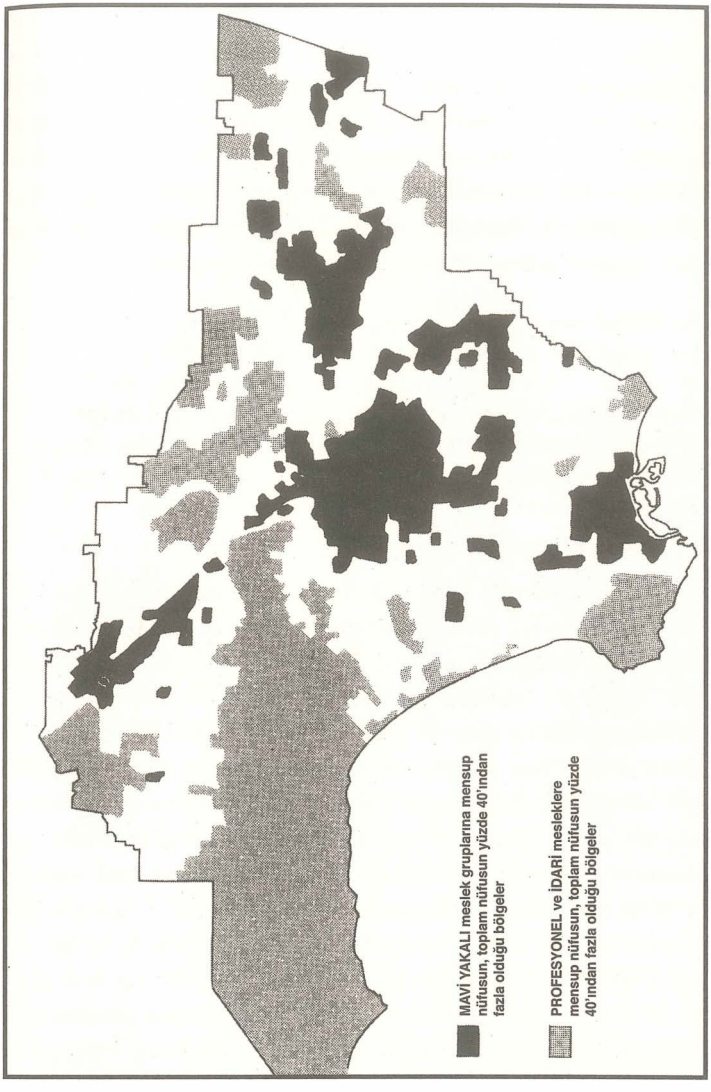
yenilenen ucuz ve manipüle edilebilir çeşitli emek havuzları. Geleceğe işaret eden teknokentlerden biri olan Orange, gerek şehre gerekse banliyöye ilişkin geleneksel tanımları boşa çıkaran, sınırları belirsiz bir bölgesel kompleks olsa da, "sanayi sonrası" nevinden her türlü basit tanımlamaya da ısrarla meydan okur. Ne de olsa on dokuzuncu yüzyılın kentsel yığılmaları ne kadar sanayileşmenin bir ürünüyse, merkez-siz dış şehir de öyledir.

Los Angeles Uluslararası Havalimanı'nı çevreleyen alt-bölgede şekillenmeye başlayan örnek niteliğinde bir başka teknokent, Santa Monica'dan güneye, Palos Verdes Yarımadası'nın duvarlarla çevrili korumalı özel villalarına doğru uzanır. Havacılık/uzay sanayisinin ve savunma ihalelerinin kalbinin attığı bu bölge aynı zamanda elektronik sanayisinin, büyük bankaların, sigorta şirketlerinin ve çok çeşitli ticari hizmetlerin bulunduğu hızla büyüyen bir merkezdir. Şekil 8, mühendislerin yüksek teknoloji üreten yerel sanayilere hizmet sağlamak için Los Angeles Havalimanı etrafında oluşturduğu olağanüstü yerleşim yoğunluğunu betimler. Havalimanının hemen güneyinde, neredeyse tümüyle beyazlarla meskûn, ırk ve meslek üzerinden tanımlanmış ve yüksek teknokrasinin kalesi niteliğinde bir alanda bu yoğunluk en üst seviyesine ulaşır. Mühendislerin son yıllarda dış şehirde yer alan üçüncü bir sanayi kompleksinin şekillenmeye başladığı batı San Fernando Vadisi'ndeki Santa Monica Dağları'nın kuzeyinde ve Los Angeles County'nin komşu bölgesi Orange County'deki emek pazarının kısmen uzantısı niteliğindeki güneybatı sınırı boyunca kümelendiği de haritada görülmektedir.

Los Angeles'ın bölümlere ayrılmış mesleki coğrafyası Şekil 9'da ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Daha eski merkez şehirlerdeki mavi yakalı işçi sınıfı ile emek gücünü uygulayan, yöneten ve denetleyenlerin yamaçlarda ve kıyı kesimlerinde çekildikleri çevresel ikamet yerleri arasında yerleşim üzerinden yaşanan belirgin kutuplaşma, nispeten eşit ölçüde dağılmış beyaz yakalı nüfusu kuşatmıştır. İç içe geçmiş bu zıt blokların her ikisinde, herkesin bulunduğu yerde kalmasına neden olan, yerleşim bazlı daha başka uzmanlaşma ve kuşatılma süreçleri de işlemektedir.

Şekil 8. Mühendislerin Los Angeles'taki ikamet yerleri

Şekil 9. Mavi yakalı ve idari/yönetici meslek gruplarının Los Angeles'taki yerleşim yoğunlukları (1980)

Ademi merkezileşme ve yeniden merkezileşmenin birleşen gücü, Los Angeles bölgesinin geçirdiği mekânsal yeniden yapılanmayla birlikte yoğunlaşan emek disiplinine önemli ölçüde katkıda bulundu. İşgücünün gerek işyerinde gerekse ikamet yerinde yaşadığı coğrafi parçalanma ve ayrışma, emek piyasasında gerçekleşen daha şiddetli sektörel bölünmeyi destekleyip pekiştirmiştir. Değişikliğe uğrayan bu kentsel coğrafya Poulantzas'ın kapitalist mekânsallığın üretimi ve yeniden üretimine ilişkin yaptığı tanımlamayı çağrıştırır (1978, s. 107).

> Toplumsal atomlaştırma ve parçalama ... her parçanın (bireyin) kendine ait bir yere sahip olduğu kesişmeli, bölünmüş ve parçalı bir mekân ... birleştirmek için ayırmak ve bölmek ... kuşatmak için atomize etmek; bütünleştirmek için parçalara ayırmak; homojenize etmek için kapatmak; farkları ve ötekilikleri ortadan kaldırmak için bireyselleştirmek.

Merkezin çevreleşmesi

Yukarıda da belirtildiği gibi, Los Angeles kentsel bölgesinin yeniden yapılandırılması, yerel ekonominin giderek uluslararasılaşmasıyla sıkı sıkıya ilişkilidir. Yabancı sermaye arazi alarak, ofis binaları dikerek, sanayiye, otellere, perakende mağazalarına, restoranlara ve eğlence tesislerine yatırım yaparak sürekli artan bir oranda Los Angeles'a akıyor. Los Angeles şehir merkezindeki en iyi gayrimenkullerin yarısından fazlası artık yabancı şirketlerin ya da Japonya ve Kanada'nın başını çektiği ülkelerden şirketlerle kurulan ortaklıklarının elinde olduğu gibi, son dönemde inşa edilen çok katlı yapıların yüzde 90'lık kısmının da yabancı sermaye tarafından finanse edildiği belirtiliyor. Uluslararası sermayenin bunca kısa sürede ve bu denli farklı kaynaktan yürüttüğü bu muazzam kentsel alışveriş çılgınlığının bir başka örneği belki de sadece New York'ta görülmüştür. Sermaye yatırımı ve ilgisinin kazandığı bu uluslararası erim ve Los Angeles'ın küresel kapitalizmin önemli bir finans merkezi olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, bölgesel emek pazarı da belirgin şekilde çevreleşmiştir. Üçüncü Dünya Ülkeleri menşeli yaklaşık iki milyon kişi son yirmi yılda Los Angeles'a taşınmış, değişen kentsel peyzaj

ve kültürün neredeyse her veçhesine damgasını vurmuştur. Merkez, merkez olma niteliğini artırmış, fakat aynı zamanda çevreleşmeye de başlamıştır. Yeniden yapılanmanın açıklanmaya muhtaç, görünürdeki bir başka paradoksu budur.

Otuz yıl önce Los Angeles'ın yüzde 85'i Hispanik olmayan beyazlardan yani "*Anglo*"lardan oluşuyordu. Ne var ki o dönemde bile, ülkedeki sınırları en keskin şekilde tanımlanmış siyah gettolarından biri ve Meksikalıların anavatanları dışında oluşturduğu en yüksek yoğunluklu kentsel yerleşim Los Angeles'ta bulunuyordu. Üstelik bu azınlık nüfus daha önceki sınai gelişme hamlelerinde, sömürülebilir ucuz işgücü ve daha örgütlü işçileri kontrol altında tutmak için etkin bir araç olarak önemli rol oynamıştı. Örneğin Büyük Buhran döneminde sendika karşıtlarından oluşan güçlü ittifakla birlikte bu azınlık gruplarının mevcudiyeti, büyümekte olan daha yerleşik işgücünün hem (emek piyasasının dikey yapısı bakımından) "aşağıdan" hem de (siyah gettosu ve Latinoların *barrio*'sunun belli başlı sınai büyüme bölgeleriyle yan yana olması dolayısıyla) "yanı başından" sıkıştırılmasına katkıda bulundu. Sendikasız işyerlerinin faaliyetlerini sürdürmesi ve geniş çaplı taşeronluk sistemi de hesaba katıldığında, Buhran'ın son yıllarında Los Angeles'taki örgütlü işgücünün düştüğü nispi rehavet, hiç değilse kısmen bu etkili manipülasyonla açıklanabilir.

1950'lerdeki McCarthy'ci "komünist cadı avı" soruşturmaları, emek hareketinin kalıcı gücünü gösteriyordu. Los Angeles'taki örgütlü işgücü, savaş öncesi uğradığı bozgunlara karşın, ABD'de yürütülen en büyük toplumsal konut projelerinden birini hayata geçirmenin eşiğindeymiş gibi görünüyordu. Ne var ki 1960'ların ilk yıllarına gelindiğinde bu iddialı projeler kentsel dönüşüme yönlendirilmiş, emek karşıtı "ikitisadi büyüme hareketi"nin gücü daha da pekişmişti. Savaş sonrası yaşanan bu gelişmeler parti siyaseti ile örgütlü işgücü arasında Yeni Düzen kapsamında kurulan bağın Los Angeles'ta ve başka yerlerde giderek zayıfladığına ve kentsel dönüşümün yıkıcı etkilerine karşı yerel ölçekte seferber edilen toplumsal hareket politikalarının eşzamanlı yükselişine işaret ediyordu (Parsons,

1982, 1985). Los Angeles'ın hızla büyüyen sınai üretimini elli yıl boyunca sırtlayan yerel birikim rejimine karşı geliştirilen en sarsıcı muhalefet böylece örgütlü işgücünden ziyade vaktiyle "yararlı" bir rol üstlenmiş azınlık nüfuslarından geldi. Tüm dünyadaki çağdaş yeniden yapılanma sürecinin başlangıcını temsil edecek tek bir hadise seçilecekse, bu pekâlâ 1965 Watts Ayaklanması olabilir.

Los Angeles'ın geçirdiği çağdaş yeniden yapılanma, bu açıdan bakıldığında geçmişte başarı sağlamış bir emek ilişkisi sisteminin yeniden tesis edilip yenilenmesinin, yani bir restorasyonun pek çok karakteristik özelliğini taşır. Ne var ki bu yeniden yapılandırma sürecinde azınlık ve göçmen işçi gruplarının oluşturduğu (ve muazzam sayıda kadının işgücüne katılmasıyla artan) yedek işgücü ordusu daha önce görülmemiş bir boyuta ulaşarak, yerel ölçekte rekabet etmekle kalmayıp Üçüncü Dünya'da gerçekleşen yeni sınai büyümeyle de rekabet edebilen ucuz, nispeten itaatkar nitelikte muazzam bir emek fazlası yaratmıştır.

1960'tan beri Los Angeles'a doğru yaşanan göçün büyüklüğü ve çeşitliliği, bir tek son yüzyıl dönümünde New York'un karşılaştığı göçmen dalgasıyla karşılaştırılabilir belki de. Meksika'dan gelen göçün yeniden hızlanmasıyla birlikte yerleşik nüfusa en az bir milyon kişi katılmış, böylece İspanyolca konuşanlar bölgesel haritanın neredeyse her noktasında izlerini bırakmıştır. Koreli aile emeğinin en kötü şartlardaki terhanelerle bile rekabet edebilmesi dolayısıyla, 1970'ten bu yana Los Angeles'a taşınan 200.000'den fazla Koreli, perakendecilik ve hazır giyim sanayisinde büyük bir nüfuz kazanmıştır. Çok sayıda Filipinli, Taylandlı, Vietnamlı, İranlı, Guatemalalı, Kolombiyalı ve Kübalı Los Angeles'a ayak basmış, Pasifik Adaları'ndan gelen kimi milletlerse sayıca memleketlerindeki nüfusla yarışır hale gelmiştir. Tahminlere göre 1980'den beri neredeyse 400.000 Salvadorlu Los Angeles'a göçmüştür ve bu da tek bir ülkeden gerçekleşen en büyük göç olabilir. Los Angeles'ın İngiliz kökenli nüfusu bugün azınlık haline gelmiştir. Şekil 10'da 1980 sayımına göre bazı belli başlı etnik nüfus yoğunlaşmaları görülebilir.

Şekil 10. Başlıca etnik grupların dağılımı (1980)

Yaşanan bu demografik dönüşüm, Üçüncü Dünyadaki İhraç Malı İşleme Bölgelerinin sahip olduğu pek çok çalışma koşulunu ve kurumsal avantajı Los Angeles bölgesinde yaratmıştır. Belli bazı piyasa koşulları ve ücret oranları sağlandığında, özellikle de yurt dışında üretilen benzer malların taşıma maliyeti yeterince yüksek olduğu takdirde, Los Angeles'taki yerel işletmeler "Brezilya Malı" damgalı otomobil parçaları ve "Hong Kong Malı" ibareli konfeksiyon malları üreterek, yurt dışında yapılan teslim sözleşmelerine müdahale edebiliyor. Yüksek işsizliğe sahip alanlarda yeni yatırım bölgeleri yaratmak için Los Angeles'ta büyük bir rekabet söz konusu olsa da, bu alanların yeni firmaları çekebilmesi için olağanüstü yüksek oranda sübvansiyona ihtiyaçları var. Kentsel peyzaj, resmi mevzuata tabi olmayan benzer fırsatlarla zaten dolu halde.

Çok uluslu sermayenin kurumsal kalesi, yabancı uyruklu nüfusların oluşturduğu genişleyen temel üzerine mükemmel bir kıvraklıkla yaslandıkça, merkez de çevre haline gelmiştir. Benzerleri arasında varlığını ilk elden ABD kıyılarının askeri savunmasına borçlu olan şehir, çevreden gelen istilanın kıyı mevziine dönüşmüştür. Yerel olan her şey giderek küreselleşirken küresel olan her şey de giderek yerelleşir. Peki bu olağandışı yeniden yapılanmaya ne gibi bir politik karşılık verildi?

Kakofonik sessizlik: yeniden yapılanmanın politik boyutu üzerine bazı gözlemler

İlginçtir, Los Angeles'ın yeniden yapılandırılması genel olarak fazla bir dirençle karşılaşmadı. İmalat sanayisindeki örgütlü işgücü ortadan kaldırıldı ve fabrika kapatma tehditlerine karşı daha önce sürdürülen çabalar ise Los Angeles'ın büyük istihdam makinesi içinde neredeyse tümüyle yitip gitti. Devam eden işten çıkarmalara ve "esnek" ekip çalışması odaklı iş sözleşmelerinin yıkıcı etkisine karşı mücadele yürüten, Van Nuys General Motors fabrikasında görevli sadece bir grup ilerici işçi önceki ivmeyi sürdürmektedir. Kamu sendikaları hâlâ epey güçlü; göçmen işçilerin hâkimiyetindeki düşük vasıf gerektiren çeşitli hizmet sektörleriyle hazır giyim sanayisinde giderek

başarı kazanan emek örgütlenmeleri de var. Devamlılık gösteren bu güçlü faaliyet yabana atılacak gibi olmasa da, post-Fordist bölgesel iktisadın gösterdiği çarpıcı başarının büyüsüyle zor duruma düşen emeğin ahvaline gözleri körleşen büyüme yanlısı çıkar gruplarının oluşturduğu daha da esnek ve uyum sağlamasını bilen ittifakların istilası yanında solda sıfır kalır. Birkaç istisna dışında emek hareketi, geleneksel yöntemlerle başa çıkılamayacak kadar kaygan ve dağınık hale gelmiş bir düşmana karşı mücadele eden Fordist yaklaşımı sürdürmektedir.

1960'larda ve 1970'lerin ilk yıllarında patlak veren etnik siyaset o zamandan beri her nedense sessizliğe gömülmüştür. Siyah nüfus belki de ülkenin en varsıl ve en yoksul siyah mahallelerine ayrışarak gitgide kutuplaşmış ve parçalanmıştır. Uzun süre görev yapan bir siyah belediye başkanına ve şehir meclisinde devamlı temsiliyete karşın, siyahların politik nüfuzunu zayıflatan bir kutuplaşmadır bu. Yeniden yapılanma döneminin önemli bir bölümünde karşılaşılan bir engel yıkılmış, artık Latino ve Asyalı azalar da Los Angeles Şehir Meclisi'nde yerlerini almıştır; fakat bu gelişmenin kentsel politikayı etkileyip etkilemeyeceğini, etkilerse de ne şekilde etkileyeciğini görmek için henüz çok erken.

Üçüncü Dünya kökenli demografik büyümenin belki de en çarpıcı etkisi muazzam bir kayıtdışı veya gayri resmi ekonominin genişlemesinde görülmüştür, fakat ona katkıda bulunanlar (bu ekonominin doğası gereği) doğrudan siyasal katılımdan mahrum kalmıştır. Kutuplaştırıcı ve yoksullaştırıcı araçsallığını açıktan açığa topa tutmaktansa yeniden yapılanma sürecinden sağ salim kurtulmayı –hatta bir ihtimal zenginleşmeyi– hedefleyen kayıtdışı ekonomi, kentsel yaşamın içindeki küçük aralıklarda etnisitelere el uzatarak ve bireysel var olma mücadelesi için gerekli alanları açarak serpilip gelişir. Yeniden yapılandırılmış düzene bir tehdit oluşturması ancak bulunduğu aralıklardan çıkıp suç çetesi ve uyuşturucu bağlantılı faaliyetlerden oluşan daha geniş şebekelere katılmasıyla gerçekleşir. Polisin bu "ihlallere" beklendiği üzere hızlı ve sert bir karşılık vermesine rağmen şiddet suçu oranı halen çok yüksektir ve

Los Angeles kentsel bölgesindeki hapishaneleri 20.000'den fazla kişi tıklım tıklım doldurmaktadır.

En başarılı kentsel hareketler, yeniden yapılanmanın beraberinde getirdiği ciddi konut krizine son derece esaslı bir karşılık vermek üzere konut sorunu etrafında örgütlenmiştir. Kira denetimi uygulanması konusunda kararlı, ayaklanmış geniş bir kiracı kesimi tarafından ilerici bir şehir meclisi seçilmesiyle birlikte Santa Monica şehri, kısa süreliğine de olsa, az kalsın "belediye sosyalizmine" geçiyordu. Kira denetimi hareketi, daire sahiplerinin Santa Monica "Halk Cumhuriyeti" olarak adlandırdıkları şehirden yayılarak, Los Angeles şehri ve kısa süre önce de eşcinsel ve yaşlı nüfusun çoğunlukta olduğu West Hollywood belediyesi de dahil başka şehirlerde de benzer yasaların çıkmasına vesile oldu. Fakat verdiği kısa ömürlü ilham dışında bu başlangıç mahiyetindeki zaferlerden fazla bir şey çıkmış değil.

Bekleneceği üzere mülk sahipleri çok daha güçlü "büyüme denetimi" örgütleri kurarak Los Angeles bölgesini ülkedeki yavaş büyüme hareketlerinin belki de en faal merkezi haline getirdi. Bölgedeki yoğunluk arttıkça, korunması gereken "kentsel köylerini" olumsuz etkileyen trafik keşmekeşiyle ve görsel kirlilikle mücadele etmek için gitgide daha fazla grup türedi. Bu korumacı alansal mücadele yeni değildi, fakat Los Angeles'taki olağanüstü yoğun kentsel dönüşüm o kadar çok sayıda insanı galeyana getirdi ki, yenilenmiş bir güçle dolmuş kimi şehirliler bölge sınırlarını korumaktan ve basit "Arka Bahçemde Olmaz"cı tepkilerden ziyade daha kapsamlı meselelere odaklanmaya başladı. Bölgenin kanalizasyon ve benzeri zararlı atıklar içine gömülmesi ve bir evsizler ordusunca istila edilmesi tehdidi baş gösterince bu orta sınıf mahalli hareketlerde son zamanlarda daha liberal bir eğilim baş göstermiş, şehrin yoksul ve azınlık ağırlıklı bölgelerindeki komşu gruplarla ittifaklar kurulmuştur. Söz konusu ittifaklar, özellikle de asgari ücret, iş sağlığı ve güvenliği, erişilebilir konut tedariki gibi iktisadi konular üzerinden kurulduğunda, yeniden yapılanmanın başlangıcından bu yana politik düzene karşı geliştirilen en büyük tehdit haline gelmiştir.

Ne var ki bu değerlendirmeler olsa olsa politik yüzeye atılan hızlı bir bakıştır. Altta yatan, nispeten "başarılı" yeniden yapılandırmanın toplumsal maliyetini ve kapitalist mekânsallaştırmanın hâlâ zar zor seçilen araçsallığını örneklendirebilecek, ayrıca sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyeti boydan boya kateden ve yoğunluğu giderek artan bir kentsel gerilim ummanı vardır. Gelecekte bu yeniden yapılandırma ve mekânsallaştırmanın nasıl yorumlanacağı ve ona nasıl karşılık verileceği halen ucu açık bir sorudur.[6]

Başka Mekânlar Peşinde?

Los Angeles'ı tanımlamak ve kapitalist şehrin geçirdiği çağdaş yeniden yapılanmayı, yapıbozumu ve yeniden oluşumu örneklemek için bir paradoks silsilesi kullanılmıştır. İstisnai, nevi şahsına münhasır ya da tuhaf şekilde ayrıksı olduğu gerekçesiyle nicedir göz ardı edilen Los Angeles, kaderin bir başka paradoksal cilvesiyle, yirminci yüzyılın son yarısını yorumlamak için muadilleri arasında en ibretlik tabloyu sunan şehir haline gelmiştir. Los Angeles'ta yaşanan deneyimin başka yerlerde yineleneceğini ileri sürmek niyetinde değilim. Fakat bunun tersi, yani dünyanın başka yerlerinde meydana gelen belirli kentsel gelişim ve değişim deneyimlerinin Los Angeles'ta, her şeyin adeta "bir araya geldiği" bu yerde tekrarlandığı pekâlâ doğru olabilir.

Ne var ki şu ana kadar sunulan ve en son gelişmeleri kapsayan bölgesel betimleme, Los Angeles'ın önünde açılan geniş panoramanın sadece bazı kesitlerini resmetmektedir. Karşımızda görünen manzara, yeni bir modernizasyon coğrafyası, bugüne dek kapitalizmin tarihsel coğrafyasında iz bırakmış olanlardan daha esnek bir niteliğe sahip üretim, tüketim, sömürü, mekânsallaştırma ve top-

6 California'daki yerel toplumsal hareketlere dair yapılan ve Los Angeles bölgesi dışında tartışılan bazı genel meseleler ve stratejilere yeni bir bakış getiren iki inceleme yakın zamanda yayımlanmıştır. Bkz. Molotch ve Logan (1987) ve Plotkin (1987). Los Angeles'ta izlenen çağdaş kentsel politika üzerine yazılmış mükemmel bir inceleme için bkz. Mike Davis (1987).

lumsal denetim sistemleriyle dolu, yükselen bir post-Fordist kentsel peyzajdır. Yoruma tabi tuttuğum bölgesel peyzajı bir araya getirdikten sonra, keşfedilecek başka mekânlar, görüş alanına açılabilecek başka panoramalar olup olmadığını görmek için onu yeniden parçalarına ayırmaya çalışacağım.

9

Los Angeles'ı Parçalarına Ayırmak: Postmodern Bir Coğrafyaya Doğru

> "Alef mi?" diye yineledim.
> "Evet, yeryüzündeki bütün yerlerin, her açıdan, açık seçik, birbirine karışmadan, göz kamaştırmadan bulunduğu tek yer, dünyadaki tek nokta. (s. 186)
>
> ... Ve Alef'i gördüm. ... Bir yazar olarak çıkmazım da bu noktada başlıyor. Dil tümüyle bir simgeler dizgesidir, bu dizgenin o dili konuşanlar tarafından kullanılması ortak bir geçmişe dayanır. Ama eğer öyleyse, ben zihnimin bütün çabalarına rağmen tümünü kavrayamadığı sınırsız Alef'i sözcüklere nasıl çevirebilirim? (s. 189)
>
> (Jorge Luis Borges, "Alef")

Borges'in Alef'i gibi Los Angeles da değerlendirmeye tabi tutulması son derece zor bir yerdir ve alışılagelmiş tasvir çabalarına direnç gösterir. Sıralı gelişmektense sanki hep yatay olarak yayılan şehri zamansal bir anlatı içinde ikna edici biçimde yakalamak güçtür, zira çok fazla tutarsız imge ve kafa karıştırıcı tarihselleştirme üretir. Aynı zamanda taşıdığı mekânsallık da geleneksel analiz ve yorumlamaya meydan okur, çünkü hiçbir zaman kuşatılmaya izin verecek sabitliğe kavuşmayan, aydınlatıcı biçimde tarif edilemeyecek kadar fazla sayıda "başka mekânlarla" dolu olan bu niteliği de adeta sınırsızdır ve sürekli hareket halindedir. Los Angeles'a içsel ve öznel bir noktadan bakıldığında, kişi sadece birtakım parçalar ve dolaysızlıklar, bütünü temsil etmek üzere alelacele genelleştirilen sabitleşmiş miyop kavrayış merkezleri görür. Dışarıdan daha net şekilde bakabilenler içinse Los Angeles'ın görünür toplamı o denli karmaşık bir girdap gibi döner ki, olur da görüldüğü takdirde, en

iyi ihtimalle yanıltıcı klişelere ya da kıymeti kendinden menkul karikatürlere yol açar.

Peki nasıl bir yer burası? Nereye odaklanılacağını, hangi noktadan başlanacağını saptamak bile kolay değil, zira Los Angeles eşi benzeri görülmemiş şekilde kuşatıcıdır. Kelimenin tam anlamıyla küreseldir. Bu küreselliğin de en belirgin hali şehrin taşıdığı kültürel ağırlık ve ideolojik erimde, neredeyse her yerde kendini dünyanın tıkır tıkır işleyen hayal çarkı olarak sunmasında görülür. Los Angeles öz-imgelemini o kadar yaygın bir biçimde dolaşıma sokar ki dünyada en çok görülen –ya da hiç değilse kısımları görülen– yer muhtemelen burasıdır. Dolayısıyla Los Angeles'ı görenler tahmin edilemeyecek sayıya ulaşmış, üstelik bu sayı, şehrin kentsel siyasal iktisadının ilerleyen küreselleşme sürecinin benzer kanallarda ilerlemesiyle daha da artış göstererek Los Angeles'ı dünya şehrinin ta kendisi haline getirmiştir.

Aynı zamanda sanki her yer de Los Angeles'tadır. ABD'nin Pasifik aşırı ticaretinin önemli bir kısmı buraya akar, ki söz konusu ticari yük hacmi an itibarıyla doğudaki daha küçük okyanusta taşınan hacmi geçmiştir. Küresel çaplı insan, bilgi ve fikir akışı da yapılan ticarete eşlik eder. Vaktiyle Iowa'nın limanı olarak bilinse de Los Angeles, doğu ile batının, kuzey ile güneyin buluştuğu pota, dört bucağın gerçek ekseni, dünyanın antreposu haline gelmiştir artık. Dünyanın dört bir köşesinin verimli kıyılarından şehre doğru öylesine zengin bir kültürler harmanı akmıştır ki çağdaş Los Angeles, türlü çeşit onlarca anayurdun geleneksel renklerini ve karşılaşmalarını oluştuğu yerde yeniden üreterek, dünyayı birbiriyle bağlantılı kentsel mikrokozmoslar halinde temsil eder. Bu bereketli peyzajda söz konusu olağanüstü çok-unsurluluğun sonsuz örneği bulunabilir. Peki ya yeryüzündeki bütün kentsel mekânların bulunduğu dünyadaki tek mekân? Yine burada da gerekli içgörü için Borges'e ve Alef'e başvuruyorum:

> Yapmak istediğim şey gerçekten de olanak dışı. Çünkü sonsuza kadar giden bir dizinin birimlerini sıralamak olanaksız. Ben bir

> tek dev saniye içinde hem fevkalade hem korkunç olan milyonlarca eylem gördüm; hiçbiri de beni, hepsi mekânda aynı noktayı kapladıkları halde, birbirlerini gölgelememeleri, örtmemeleri kadar etkilemedi. Gözlerimin yakaladığı şey eşzamanlıydı, fakat şimdi yazacaklarım zaman içinde sıralanacak, çünkü dil sıralayıcıdır. ... Ne olursa olsun, hatırlayabildiğim kadarını aktarmayı deneyeceğim. (a.g.y., s. 189-90)

"L.A.-lef" üzerine yapılacak her genelleyici tasvirin imkânsız olduğunun bilinciyle ben de elimden geldiğince şehri canlandırmaya çalışacağım. Dolayısıyla şimdi, Los Angeles kentsel bölgesinin eleştirel beşeri coğrafyasını kurmayı amaçlayan bir dizi parçalı görüntüyü, sahada tutulmuş yorumlayıcı ve tefekküre dayalı notların serbest bırakılmış çağrışımlarını sıralayacağım. Gözlemlerim ister istemez noksan ve muğlak olsa da güttüğüm amacın açıkça görüleceğini umuyorum: Alışılmadık biçimde hareketli bir coğrafi peyzajın özgüllüğünü ve benzersizliğini kavrarken, bir yandan da daha yüksek soyutlama düzeylerinden sonuçlar devşirmeye, Los Angeles üzerinden toplumsal yaşamın asli mekânsallığının, toplum ile mekân, tarih ile coğrafya arasındaki ağdalı ilişkilerin ve postmodern bir kentsel coğrafyanın görkemli bir biçimde idiyografik ve ayartıcı şekilde genelleştirilebilen niteliklerinin çakıp sönen parıltılarını keşfetmeye çalışmak.

Los Angeles Etrafında Bir Tur

> ... neredeyse dayanılmaz bir parlaklıkta, gökkuşağının tüm renklerini içeren bir çember gördüm. Önce döndüğünü sandım, sonra bu titreşimin, kapsadığı dünyanın sersemleticiliğinden gelen bir yanılgı olduğunu anladım. ("Alef", s. 190)

İçeriği okumaya başlamak için bir başlangıç noktasına ihtiyacımız var. Los Angeles'ın kurucu mekânı ne denli küresel (veya belki de Mandelbrot tarzı zikzaklı fraktal kümelerden oluşmuş) olsa da, görülebilmesi için daha tanıdık ve bölgeselleştirilmiş bir geometriye indirgenmelidir. Tam da aranan niteliklere uygun indirgeyici bir hari-

ta yaygınlaşmış bulunuyor. Los Angeles şehir merkezinde bulunan merkezi bir noktanın altmış mil (yaklaşık yüz kilometre) çevresinde çizilen kapsayıcı bir daireyle tanımlanmış bir haritadır bu. Tam merkez Belediye Binası mı ya da daha yakın zamanda dikilen şirket kulelerinden biri mi bilmiyorum. Ama tercihim, 1920'lere kadar deprem dayanıklılığı limiti kabul edilen 150 fitlik (50 metre) yüksekliği geçmesine izin verilmiş bölge genelindeki tek bina olan yirmi sekiz katlı abidevi Belediye Binası'ndan yana. Etkileyici bir nirengi noktası olan bina, Bizans rotondasını kuşatan bir Halikarnas Mozolesi yorumuyla taçlandırılmış ve şu çarpıcı kitabeyle donatılmıştır: "ŞEHİR YAŞAMI SÜRDÜRMEK İÇİN ORTAYA ÇIKTI, VARLIĞI YAŞAMIN ESENLİĞİNE HİZMET EDER." Belediye Binası'nın Temple ve Spring caddelerinin kesişiminde yer alması anlamlıdır.

Bu şekilde tanımlanan Altmış Millik Çember, beş county'den mürekkep genişleyen bir yerleşim alanını, 12 milyonu aşan bir nüfusu, farklı tüzel varlıklara sahip en az 132 şehri ve iddialara göre teknokratik uzmanlığın ve askeri tahayyülün ABD'deki en büyük kentsel yoğunlaşmasını kapsar. İçinde barındırdığı çalışanları, son tahminler ışığında, neredeyse 250 milyar dolar değerinde yıllık gayri safi hasıla üretmiştir ki bu veri 800 milyonluk Hindistan'ın yıllık üretiminden fazladır. Büyük Los Angeles isminin hakkını veren, gerçekten sersemletici bir dünyadır burası.

Altmış Millik Çember, içinde merkezi, bulunan en büyük banka tarafından, yani çerçevesi belli bir ekonominin iki tanımlayıcı sacayağının bir araya getirilmesiyle etkili bir isme kavuşmuş bir banka tarafından belirlenmiştir: "Security" (Güvenlik) ve "Pacific" (Pasifik/Barışsever).[1] Bu iki kelimenin, güvenlik ile barışseverin bir araya gelmesi ne kadar ironik, hatta ne kadar tezatlı. İlk kelime, günümüzde silah yapım uzmanlığının tek bir noktadaki kuşkusuz

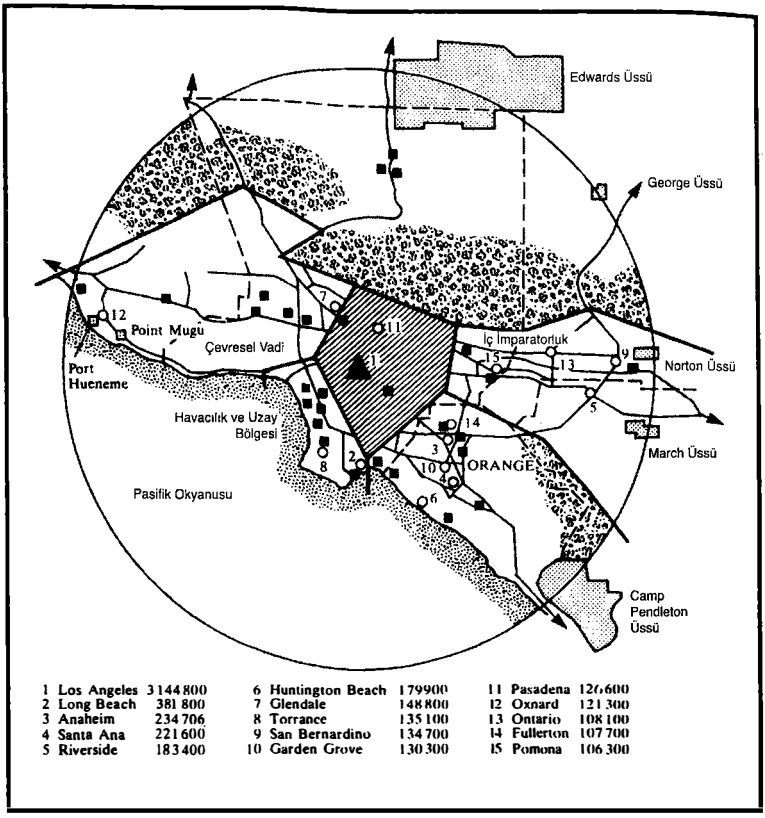
1 Security Pacific National Bank'in Ekonomi Bölümü tarafından "Altmış-Millik Çember" üzerine hazırlanmış en az sekiz broşür yayımlanmış, büyük ebatlı ilk versiyonu neredeyse yirmi yıl önce çıkmıştır. 1981 basımı Los Angeles'ın kuruluşunun iki yüzüncü yıl dönümü vesilesiyle yayımlanmıştı. Benim yararlandığım 1984 basımıysa Security Pacific'in Olimpiyat Oyunlarına verdiği desteği duyuruyor.

en güçlü kümelenmesi olan Altmış-Millik Çember'in teknisyenleri ve biliminsanlarının ürettiği ölümcül cephaneliği akla getirir. Buna karşılık ikincisiyse sakinliğe, sükunete, itidale, dostaneliğe ve uyuma işaret eder. Huzurdan çıkıp soykırıma varan, Los Angeles'ı özetleyip onun taşıdığı tarihsel ve coğrafi anlamın/imlemin alışılmış kategorik mantık tarafından neden asla yakalanamayacağını açıklayan pek çok eşzamanlı zıtlıktan, araya giren karşıtlıktan biri. Los Angeles'ı tasvir etmek için bu eşzamanlı zıtlıklara tekrar tekrar dönmeliyiz.

İhtiyat

Pasifik çemberinin hâkimiyetini ele geçirmek Los Angeles'ın açık yazgısıydı ve bu tema, şehrin dallanıp budaklanan kentleşmesini ona açıklama getiren her analitik kurgudan belki daha fazla belirlemiştir. Pasifiği ele geçirme çabası, El Pueblo de Nuestra Señora la Reina de Los Angeles de Porciuncula adıyla 1781'e uzanan belli belirsiz kuruluşundan, ticari ve finansal egemenlik için San Fransisco'yla yaşadığı sıkı rekabete ve ABD yüzyılının son kırk beş yılına damga vurmuş art arda gelen Pasifik savaşlarına dek, Los Angeles'ın tarihine yol göstermiştir. Bu emperyal tarihin izlerini maddi peyzajda görmek her zaman kolay değildir, ama Altmış-Millik Çemberin günümüzdeki hattı boyunca çıkılacak temsili bir kuşbakışı gezinti beklenmeyecek derecede açıklayıcı olabilir. Şekil 11 yolu gösterecektir.

Çember, kuzeye doğru gelen kaçak göçmenleri engellemek için düzenli aralıklarla kurulmuş kontrol noktalarından birinin yakınında bulunan ve Richard Nixon'ın San Clemente'deki "Beyaz Saray"ına ve San Onofre Nükleer Enerji Santrali'nin yaydığı kesintili nakarata uzak düşmeyen, Orange ile San Diego sınırının güney kıyısını keser. Ne var ki dikkat edilmesi gereken ilk kale duvarı, personel bakımından California'daki en büyük askeri üs olan ve barındırdığı personelin serbest kalmış eşlerinin kuzey San Diego County'de giderek büyüyen bir ileri teknoloji kompleksi kurulmasına katkıda bulunduğu Camp Pendleton Deniz Piyadeleri Üssü'dür. Camp Pendleton'ın açık

Şekil 11. Los Angeles'ın dış çevresinin görünümü. Kentsel merkez beşgen şeklinde gösterilmiş, Şehir Merkezi ise siyah üçgenle belirtilmiştir. Altmış-Millik Çemberin çevresi boyunca yer alan belli başlı askeri üsler gösterilmiştir, siyah kareler ise bölgedeki en büyük savunma sanayi yüklenicilerinin bulunduğu alanları temsil eder. İlçe sınırları, merkezi beşgen dışındaki otoyol ağı ve nüfusu 100.000'i aşan bütün şehirler de (içi boş küçük dairelerle) gösterilmiştir.

arazisi, Cleveland Ulusal Ormanı ve doğudan akan yaşamsal Colorado Nehri Su Kemeri'nin[2] üzerinden ilerledikten sonra doğrudan ikinci Kale Duvarına, Riverside şehrinin yanıbaşındaki March Hava Üssü'ne varırız. March'ın iç tarafları gezici Stratejik Hava Komutanlığı için her an hazırda bekletilmektedir.

Sunnymead, Box Spring Dağları ve Redlands üzerinden yapacağımız bir başka kısa yolculuk bizi üçüncü Kale Duvarına, San Bernardino şehrinin bitişiğindeki neredeyse tamamen terk edilmiş San Manuel Kızılderili Rezervasyonu'nun hemen güneyinde bulunan Norton Hava Kuvvetleri Üssü'ne getirir. Seyahat rehberlerinde, her ihtimale karşı, Norton'ın esas görevinin askeri hava ikmali olduğunu belirtilir. Yolumuza devam etmek için daha da yükseğe tırmanarak San Bernardino Dağları'nın kayakçılığa elverişli sarp yamaçlarının ve Ulusal Orman'ın üzerinden geçip, Cajon Geçidi ve eski Santa Fe Yolu'nu takip ederek pitoresk Mojave Çölü'ne ulaşırız. Victorville yakınlarında dördüncü Kale Duvarı, özel hava savunma ve önleme birimi George Hava Kuvvetleri Üssü yer alır. Aşağı yukarı bir o kadar yol daha katettiğimizde (buraya kadarki duraklarımız şaşırtıcı biçimde eşit aralıklı ilerlemiş gibidir) kurumuş Mirage Gölü üzerinden beşinci Kale Duvarına, NASA ve ABD Hava Kuvvetleri'nin araştırma-geliştirme faaliyetlerini yürüttüğü, sağlam uzay mekiklerinin* ana iniş sahalarından devasa Edwards Hava Kuvvetleri Üssü'ne varırız. Güneye doğru uzanan önemli bir havacılık ve uzay koridoru ise Lancaster üzerinden Palmdale Havalimanı'na ve avcı ve bombardıman uçaklarının deneme alanı olarak Edwards Üssü'nün tarihi işlevini üstlenen Hava Kuvvetleri Tesis 42'ye ulaşır. Civarda oturanlar buraya Kanyon Bölgesi derler ve birçoğu bu bölgenin aşağıda yer alan Los Angeles County'den ayrılmasını ister.

2 Los Angeles'ın suya kavuşmasının emperyal tarihi Güney California'nın büyümesinde çok önemli bir rol oynamışsa da, o konunun burada ele alınması mümkün değildir.

* Bu kitap 1989'da yayımlandığında 4 uzay mekiğinden biri olan *Challenger* 1986 yılında kalkıştan kısa süre sonra patlamış, diğer 3 mekik *Columbia, Discovery* ve *Atlantis* ise sağlam durumdaydı. (e.n.)

Bir sonraki etap daha uzun ve daha rahattır: Antelope Vadisi ve Los Angeles Su Kemeri (iki yüz mil uzaktaki yaşamsal önem taşısa da hızla kuruyan Owens Nehri'nin Los Angeles kentine ait kolundan beslenir) üzerinden, 5. Eyaletlerarası otobanı (kuzeye çıkan ana karayolu koridoru), Los Padres Ulusal Ormanı ve Kaliforniya Kondoru Sığınağı'ndan[3] ideal kırsal huzur timsali Ojai kasabasına ("Lost Horizon" [1937] filmi burada çekilmiştir) ilerleyip oradan da Ventura County'deki San Buenaventura Misyonu'na ulaşılır. Birkaç mil ötede, şu an faal olmayan Oxnard Hava Kuvvetleri Üssü, Hueneme Limanı'ndaki Deniz İnşaat Tabur Merkezi ve hepsinin yukarısında yer alan Magu Burnu'ndaki Deniz Hava Füze Merkezi'ni içeren bir kompleks olan altıncı Kale Duvarı bulunur (Altmış-Millik Çember öteki Duvarları aslında tam ortadan kesmiştir). İstesek, çakışma çemberini Pasifik üzerinden tam tur tamamlayarak neredeyse hemen aşağımızdaki San Nicolas ve San Clemente Adaları'nda mevzilenmiş ABD Deniz Kuvvetleri Tesislerini de kapsayabiliriz. Fakat bu adalar Los Angeles haritalarında nadiren yer alır ve bizim haritamızda da gizli bırakılmışlardır.

Çizilen çemberin bu denli büyük bir kısmının öyle ya da böyle Federal Hükümet'in mülkiyetinde ya da himayesinde olması şaşırtıcıdır. Önceden tasarlanmış bir durum olduğunu ileri sürmek belki imkânsız olsa da, kuşatıcı federal mevcudiyet üzerinde durmanın kesinlikle zamanı gelmiştir.

Çevrelemeler

Peki bu devasa duvarlar arkasında ne yatmaktadır böyle? Bunca güvenlik gerektiriyormuş gibi görünen ne? Esasında başladığımız soruya geri dönüyoruz: Nasıl bir yer burası? Öncelikle, etki alanı geniş Hayal Makinesinden ve onun Belediye Binası'nın ön cephesinde ilan edilen "esenlikli yaşamın" görsel imgelerini ve etkileyici

3 Hayatta kalan son Kondorlar, kurşun zehirlenmesinden ötürü "yabanda" tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalınca kısa süre önce hayvanat bahçelerine taşındı.

seslerini dünyaya ileten fırlatma rampalarından söz edilebilir tabii. Fakat ne kadar önemli olursa olsun "eğlence" endüstrisinin kendisi bir yanılsamadır. Dolayısıyla taşıdığı bu aldatıcı cephenin arkasında çok daha fazla şey dönmektedir ve Altmış-Millik Çemberin sınırları dahilinde gelişen, korunmayı ve sürdürülmeyi bekleyen çok daha fazla şey vardır.

Los Angeles üzerine son yıllarda üretilen akademik literatürde görülen baskın izlek şehirde gerçekleşen olağanüstü sanayi üretiminin keşfidir. Bu büyük keşif Los Angeles'a ilişkin genel kabüllere o denli ters düşmektedir ki, şehir üzerine çalışanlar bakış açılarını yeterince açık ve net tutabilmek için dışarıdan gelen kafa karıştırıcı etkilere karşı abartıya başvurmak zorunda kalmıştır. Ne var ki Altmış-Millik Çemberin hiç değilse ileri kapitalist ülkeler arasında, yirminci yüzyılın en önde gelen sınai büyüme kutbunu içerdiğini ileri sürmek abartılı değildir. Petrol, portakal bahçeleri, sinema ve havacılık yüzyıl başında zemini hazırladı ve bu alanlar Los Angeles'a ilişkin "çalışkan ama sınai olmayan" yönündeki çağdaş imgeyi halen belirlemektedir. Ne var ki Los Angeles 1930'dan beri yeni imalat sanayisi istihdamı bakımından ABD'nin diğer tüm büyük metropol bölgelerini, hem de çok uzun yıllar boyunca muhtemelen geride bırakmıştır.

Yine de sınai Los Angeles birçok kimse için çelişkili bir ifade olmayı sürdürmektedir. UÇLA'deki (California Üniversitesi, Los Angeles) bir meslektaşım Los Angeles'ın sınai coğrafyası üzerine çalışmalarına başladığında, ulusal çaplı önemli bir bilimsel araştırma fonu kurumuna başvurunca, banliyö bölgesi Long Island'da buğday ekimciliğini incelemeye benzeyen böyle tuhaf bir konuyu araştırmanın abesliğinden dem vuran (görünüşe göre bir iktisatçının kaleminden çıkmış) gizli bir hakem raporu aldı. Bereket ki daha sağduyu sahibi kişiler baskın çıktı ve araştırma örnek alınacak şekilde ilerledi. Los Angeles'taki sınai üretimin göze çarpan görünmezliğine dair bir başka delil, aşağı yukarı aynı dönemde, bilgiç (ama aslında epey safdil) kapitalistlerin kerameti kendinden menkul kaynak kitabı *Forbes* dergisinden geldi. *Forbes* 1984 yılında ABD'deki

belli başlı ileri teknolojik gelişme merkezlerini gösteren bir harita yayımladı. Harita, Silikon Vadisi ve Boston etrafındaki Route 128 eksenine gerektiğince vurgu yaptı, fakat Güney California'nın tümü belirgin şekilde boş bırakıldı! Göze çarpacak şekilde görünmez kılınan ve örtbas edilen bölge ileri düzey havacılık-uzay ve elektronik sanayisinin tarihi kaynak bölgelerinden biri değildi sadece, ileri teknoloji sanayisi ve istihdamının (dünyada değilse bile) ülkedeki belki de en yoğunluklu bölgesi, en önde gelen silikon diyarı ve son on beş yılda kuzeydeki Santa Clara'da bulunan meşhur Silikon Vadisi'ne kabaca eşit büyüklükte bir ileri teknoloji istihdam rezervi yaratmış bir bölgedir aynı zamanda.

Söz konusu keşfin arkasında yatan üstün üretim kompleksini meydana getirmiş asli oluşturucu kurumlar ve girift süreçlerse hâlâ kısmen gizlidir. Ne var ki aradaki çok önemli bir bağlantı olabildiğince açıktır. Son elli yılda Los Angeles kadar federal hükümete ait para pompalanmış ikinci bir bölge yoktur. Bu para akışı elbette Savunma Bakanlığı üzerinden sağlansa da, banliyölerdeki tüketimi sübvanse eden çeşitli federal projelerin yanı sıra konut, ulaşım ve su taşıma sistemlerinin geliştirilmesi aracılığıyla da gerçekleşmektedir. Los Angeles son Büyük Buhran'dan günümüze dek kelimenin tam anlamıyla Keynesyen bir şehir-devleti niteliği göstermiş, umut vaadeden iktisadi peyzajına yatırılmış devlet desteğini hemen kullanıp çoğaltmaya yönelik müthiş kabiliyetini uzun yıllar boyu kanıtlayarak güneş kuşağındaki konumunun tadını çıkaran federalleşmiş engin bir metropol ve devletçe kurtarılmış bir kapitalizm örneği olmuştur.[4] O halde bunca korunmasına pek şaşmamalı, zira bu şehir ileri sanayi kapitalizminin pek çok medarı iftiharını içinde barındırmaktadır.

Federal para akışı, Reagan yönetiminin askeri Keynesçiliği ve Savaş Devleti'nin silah ekonomisine sunduğu kalıcı destekle birlikte olsa olsa hızlanmıştır. El Segundo'daki Hughes Aircraft Company'de

4 Altmış-Millik Çemberin federalleşmesi henüz yeterince incelenmemiş olsa da, Güneş Kuşağı ve Pas Kuşağı da dahil olmak üzere ABD'nin tamamında yaşanan eşitsiz bölgesel gelişmeyi kavramak için gereken güçlü ipuçları bu süreçte bulunabilir.

görevli mühendisler, "kinetik" silah sistemleri üzerine yürüttükleri deneyler kapsamında, yaptıkları 60 milyon dolarlık "yıldız savaşları" anlaşmalarından bir kısmını vücut sıcaklığını bin mil öteden algılayabilecek kadar duyarlı devasa bir kızılötesi sensör modeli üretmek için daha şimdiden harcamıştır. Hemen yakınlardaki TRW Inc. (84 milyon dolar) ve Rockwell International'ın Rocketdyne bölümü (32 milyon dolar) Miracl, Alpha ve Rachel kod adlı projeler dahilinde, görünüşe bakılırsa şehirleri tümüyle kül edebilecek daha güçlü uzay lazerleri geliştirmek için rekabet halindedir. Santa Monica'nın hemen kuzeyinde bulunan Rand Corporation gibi ar-ge şirketleri, zamanında müdahale edilmezse toplam 1,5 trilyon dolara ulaşabilecek bir kaynaktan pay almak için stratejik konumlar elde etmeye çalışmaktadır (Sanger, 1985). Bugün Altmış-Millik Çemberin içinden korunup kollanan sadece Pasifik'in uzayı değildir.

Dış Uzay

Şu anda Los Angeles Havalimanı (LAX) etrafında gelişmekte olan görkemli Yıldız Savaşları kolonisi, Los Angeles County'nin Pasifik yamaçlarında şekillenen çok daha büyük dış şehrin bir parçasıdır. Ulusal Güvenlik Devleti'nin ve Mike Davis'ın (1984) deyimiyle "Geç-Emperyal ABD'nin Kaliforniyalaşması"nın tartışmalı tarihi ve coğrafyası, havacılık ve uzay sanayisinin çizdiği hat üzerinden bu peyzaj bağlamında okunabilir.

Söz konusu Kaliforniyalaşmanın tek bir çıkış noktası belirlenecekse, o yer günümüzde Başkan Reagan'ın batı yakasına sık sık gerçekleştirdiği gezilerin önemli bir geçiş noktasının yakınındaki Santa Monica'daki eski Douglas Hava Meydanı'dır. Savaştan savaşa bir dizi askeri başarı kazanan DC-3'lerin ilki, elli yıl önce bu noktadan kalkış yaptı. Ar-ge için yapılan savunma ve uzay bağlantılı harcamalar ve bunların beraberinde getirdiği sivil uçak imalatı temelli bir havacılık ve uzay sanayisi kurulmasından tutun da; yine bunlarla at başı giden, çağdaş ekonominin ve toplumun neredeyse her kesimine uzanan mal ve hizmet tedarikçileri ve müşterilerinin oluşturduğu tali gruplarla iç içe geçmiş olan, bilgisayar elektroni-

ği ve modern bilgi işlem teknolojilerinin teşvikine kadar, karmaşık bir bağlantılar dizisi aynı yoldan ilerledi.[5] Son zamanlardaki adıyla "Havacılık ve Uzay Bölgesi" bugün yarım milyonu aşan bir nüfusa sahiptir. Bölgenin küresel üstünlüğünü daim kılmak için çalışma saatlerinde neredeyse 800.000 kişi hazır bulunur. Daha geniş etki alanı içindeyse sayısız milyonlar vardır.

Sanayileşmiş dış şehrin temsili mahalleri, üretim eksenleri etrafına eklenmiştir: işlek uluslararası havalimanı; yeni ofis binaları, oteller ve küresel alışveriş merkezleriyle dolu caddeler, titizlikle düzenlenmiş oyun alanları ve tatil köyleri; yüksek teknokrasiye yönelik incelikle planlanmış özel semtler; üst düzey yöneticiler için inşa edilmiş güvenlikli konut siteleri; aşırı pahalı evlerde yaşayan düşük ücretli hizmet çalışanlarının oluşturduğu geride kalan mahalleler; ve iki modlu (bimodal) yerli emek pazarının geniş tabanına en ucuz işgücünü güvenilir şekilde sağlayan ulaşılabilir yerleşim bölgeleri ve gettolar. LAX ile şehir arasındaki coğrafi bölge, iç şehirdeki ırk, sınıf ve etnisiteye dayalı bölünme ve ayrımcılığı yeniden üretir, ama geride kalan mahalleleri özel mesleki kategoriler, hane oluşumu ve bireysel özellikler, eğilimler, arzu edilen yaşam tarzları ve duygudurumlarından oluşan geniş bir yelpaze uyarınca daha da parçalar.

Özelleşmiş emek rezervleri üzerinde gerçekleşen bu olağanüstü farklılaşma, parçalanma ve toplumsal denetim sürecinin maliyeti büyüktür. Dış şehirdeki konut fiyatları ve kira maliyetleri ülkedeki en yüksek seviyelerdedir ve uygun konut tedariki, çoğu kez "gözde" yerelliklerde kalmak için mücadele veren eski sakinlerin zararına olacak şekilde, sadece emlakçı ordusunun değil, yerli kurumsal ve

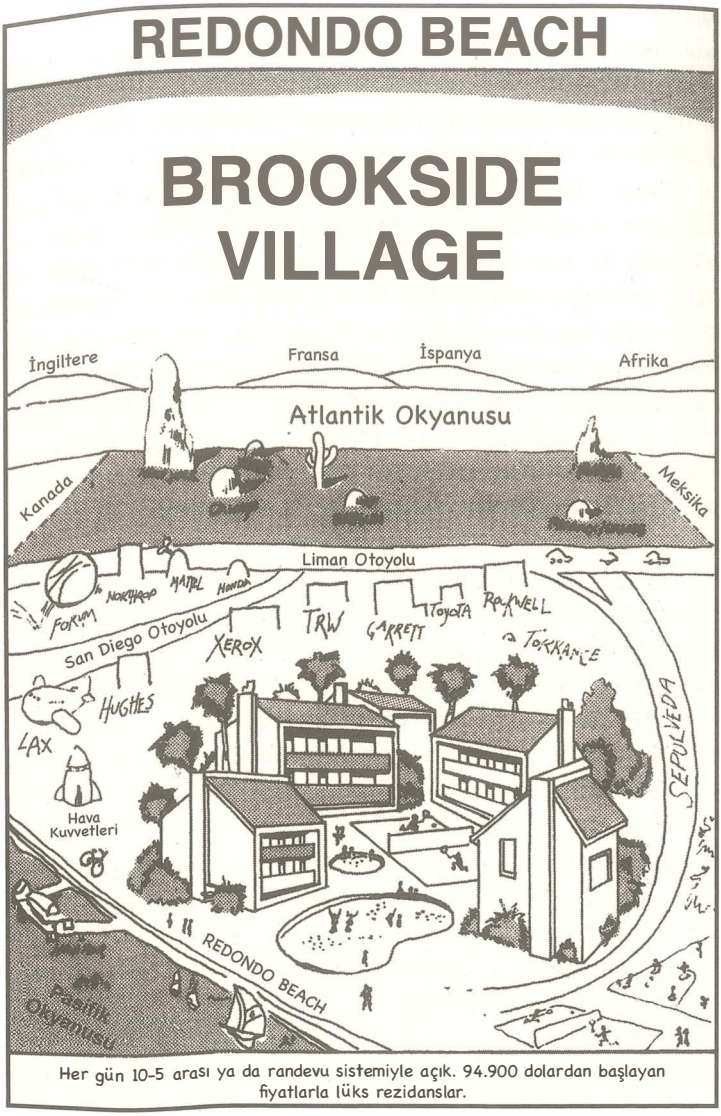
5 Bank of America'nın yaptığı bir araştırmaya göre, Los Angeles ve Orange'daki toplam imalat sanayi istihdamının neredeyse yüzde 43'ünün savunma ve uzay harcamalarıyla bağlantılı olduğu tahmin ediliyor. Sektörlere göre bazı yüzdeler şöyle: mukavva kutu (yüzde 12), kauçuk (yüzde 36), bilgisayar (yüzde 54), fotoğraf malzemesi (yüzde 69), vida makinesi (yüzde 70) ve makine imal ve tamir atölyesi (yüzde 78). 1983'e gelindiğinde Los Angeles'taki imalat sanayi istihdamının neredeyse yarısı doğrudan ya da dolaylı olarak havacılık ve uzay sanayisiyle bağlantılıydı ve bu alanda çalışanların yarısı askeri projelerde istihdam edilmişti (Scheer, 1983). Bu verilerin 1983'ten bu yana kayda değer ölçüde değiştiğini düşünmek için bir sebep yok.

bölgesel planlamacıların da giderek daha fazla çaba sarfetmesine neden olur. Bu rekabetin yarattığı etkileşim, görülmedik ölçüde yoğunlaşmış kentsel peyzajlar ortaya çıkarmıştır. Örneğin Raner Banham'ın (1971) vaktiyle "Banli-sörf" (Surfurbia) olarak adlandırdığı South Bay kıyıları boyunca, biliminsanları ve mühendislerden oluşan dünyadaki en büyük ve en homojen yerleşim bölgesi gelişmiştir (bkz. Şekil 8). Rastlantıya bakın ki yüksek teknokrasiye yönelik bu kıyı mevzisi, bölgedeki ırka dayalı istihkamların en zaptedilmesi güç olanlarından biridir. San Diego otoyolunun siper niyetine çizdiği sınırı geçtikten sadece birkaç mil sonra, siyahların Chicago'nun batısında oluşturduğu ve ırk temelli toplumsal ayrışmanın en yoğun görüldüğü en büyük yerleşim alanının kıyısında, havalimanından güneye doğru uzanan güneş kuşağındaki sahil semtleri hâlâ neredeyse tümüyle beyazlardan oluşmaktadır (Mate, 1982). Bu tasarım harikası yerelliğin dünya görüşü, Şekil 12'de basmakalıp bir şekilde karikatürize edilmiştir.

Altmış-Millik Çember, her biri kapitalist kentleşmenin asriliğini incelemek için bir laboratuvar niteliğinde, yukarıda tanımlanana benzer, muhtelif gelişme aşamalarında bulunan bir dizi dış şehirle çevrelenmiştir. Bunlardan en az ikisi kesintisiz bir şekilde iç içe geçerek, ülkedeki (dünyadaki?) en büyük ve muhtemelen en hızlı büyüyen dış şehir kompleksi olarak Orange County'de bir araya gelmiştir. Buradaki en önemli merkez, tüm county'nin altıda birini elinde bulunduran Irvine Company'nin arazi imparatorluğuna kurulmuş sanayi kompleksidir. Dış şehrin yarının farazi topluluğuna dair kurulan yerel tasavvurlar üzerine dayatılmış küresel çaplı kültürel ihtiraslarını karakteristik şekilde açığa vuran, en ince ayrıntısına kadar planlanmış yeni şehirler, bu sanayi kompleksi etrafında dizilmiştir.

Buna örnek teşkil edecek yeni Mission Viejo* kasabasının (iki dilli kelime oyununa aldırmayın) etrafı, Cervantes'in İspanya'sının mekân ve insanlarını ve Akdeniz'e dair donkişotvari anıştırmaları

* (İsp.) Eski Misyon. (ç.n.)

Şekil 12. Redondo Beach'in Dünyayı Görüşü

yeniden yaratmak için kısmen çevrilmiştir. Düzenlenmiş ortamı, aynı zamanda üstün sportif hayallere de belirgin biçimde hitap eder. En modern tesisler ve antrenörlerle donatılmış Mission Viejo, spora düşkün ebeveynler ve onların uysal çocuklarından oluşan elit bir kesimi çekmiştir. Azimli mahalli sporcuların gösterdiği üstün başarı, Mission Viejo'nun 1984 Olimpiyat Oyunlarına katılan 140 ülke arasında kazanılan madalyalar bakımından 133'ünü geride bırakmasını sağladı. Şu an müteahhitliğini yürüten Philip Morris Company'nin "California Vaadi" olarak tanıttığı Mission Viejo, Amerikan Rüyasını "seçkin" azınlığa cazip bölümler halinde pay eder. Sistemin ipliğini pazara çıkaran bir sakinin de söylediği gibi, "Mutlu olmalısınız, fiziğiniz düzgün durmalı, çok yönlü çocuklara sahip olmalısınız. Koşmazsanız, yürüyüş yapmazsanız ya da bisiklete binmezseniz insanlar diyabet olduğunuzu ya da can sıkıcı başka bir hastalığa yakalandığınızı düşünmeye başlıyor" (Landsbaum ve Evans, 1984).

Orange County kompleksi, Los Angeles bölgesinin kentsel dokusunu merkezileştiren ve planlı yeni şehirlerin gelişimini teşvik eden ileri teknolojiye sahip sınai yığılmalar üzerinde yapılmakta olan ayrıntılı araştırmaların odağına da yerleşmiştir. Yapılan bu öncü çalışmalar, özelleşmiş şirket ağlarını belirleyip coğrafi olarak bir araya getiren, federal ihalelerin sağladığı para akışından nemalanan ve açılıp dağılarak destekleyici bir yerel mekân ekonomisine zemin hazırlayan sınai bağlantıların oluşturduğu işleme dayalı ağları daha açık bir şekilde görebilmemizi sağlamıştır (Scott, 1986). Böylelilkle Orange County'nin geçirdiği kentleşmenin ardında yatan üretici süreçlerin perdesi aralanmış ve açılan bu pencereyle birlikte tüm kapitalist şehirlerin gelişimini belirleyen sanayileşme ve kentleşme arasındaki daha derin tarihsel etkileşimin açığa vurulması sağlanmıştır.

Şekil 11'de ana hatlarıyla çizilen daha eski beşgen kent merkezini çevreleyen başka dış yerleşimler vardır. Bunlardan biri, batı San Fernando Vadisi'nden (asıl merkezleri "Gallium Gulch"ta ve Chatsworth bölgesinde kalacak şekilde, artık "Çevresel Vadi" ola-

rak adlandırılan) Ventura County'ye uzanan Ventura Koridoru'nda şekillenmiştir.[6] Pomona'dan çıkıp (General Dynamics buradadır) Ontario üzerinden (ki orada da Lockheed şirketi, büyüyen bir Uluslararası Havalimanı ve Serbest Bölge vardır) askeri siperlerinin hemen yakınında bulunan San Bernardino ve Riverside merkezlerine uzanan "İç İmparatorlukta" (henüz tamamlanmış olmasa da) bir başka dış yerleşimin reklamları yapılmaktadır. Ne var ki bu İç İmparatorluk, aileleri Los Angeles ve Orange'daki işyerlerinden aslında giderek daha da fazla uzağa çeken yeni toplu konutlarla dolmuş, gerçekten geçici bir peyzaj niteliği taşıyan, daha çok ileriye dönük bir dış şehirdir.

Ülke içine dair deneme yanılma yaklaşımları bir yana, bu yeni bölgesel kompleksler metropoliten çevreyi ileri sanayi üretiminin merkez bölgesi haline dönüştürmek üzere kentsel olanı yeniden merkezileştirerek, sanayi şehrini adeta tersyüz ediyor gibidir. İç şehirde yaşanan ademi merkezileşme tüm dünyada en az yüz yıldır seçici bir şekilde meydana gelmiş olsa da, çevresel kümeleşmenin sanayi üretimi, istihdam düğümselliği ve kentleşme merkezleri sıfatıyla daha eski kent merkezlerine meydan okuyabilecek kadar yoğunlaşması, henüz kısa süre önce gerçekleşmiştir. Sona ermekte olan yeniden yapılanma süreci, yine de şehir üzerine düşünme tarzımız, kentsel biçim ve işlevleri tanımlamak için kullandığımız kelimeler ve de kentsel teori ile analiz üzerinde çok derin bir etki göstermeye başlamıştır.

Merkeze Dönüş

> Denizin dalgalanışını gördüm, günün doğuşunu, günün batışını gördüm; Amerika'daki insan yığınlarını gördüm; siyah bir pirami-

6 Galyum arsenit çipleri silikon çiplere göre daha yüksek frekansta çalışır ve iddiaya göre daha hızlı işlem yapar. Aslen askeri amaçlar için üretilen bu çipler, kimilerince gelecek yıllarda dünya yarı-iletken pazarında giderek daha büyük pay sahibi olacak. "Gallium Gulch", bu yeni teknoloji üzerine deneyler yürüten ve hepsinin başında Rockwell International'ın eski yöneticileri bulunan yeni kurulmuş bir şirketler grubu barındırır. (Goldstein, 1985)

> din ortasındaki gümüşrengi örümcek ağını gördüm; parçalanmış bir labirent gördüm ... bitmez tükenmez sayıda gözün, bir aynaya bakar gibi bende kendilerine baktıklarını gördüm. ("Alef", s. 190)

Los Angeles'ı daha fazla görebilmek için sürükleyici çevreden uzaklaşıp her şeyin merkezine, kentleşmiş peyzajın halen tek parça sayılabilecek merkezine –hem kelime anlamıyla hem de mecazen– yeniden dönülmelidir. Her şehirde olduğu gibi Los Angeles'ta da merkez, kentsel olanın, onun belirgin toplumsal ve mekânsal anlamını belirler ve ona içerik sağlar. Kentleşme ve kentleşmeyle bağlantılı mekânsal işbölümü toplumsal olarak yapılanmış bir düğümsellik biçimi etrafında şekillenir ve işgal edilmiş merkezlerin hem kümelenme hem dağılma, hem merkezileşme hem ademi merkezileşme kabiliyetine, toplumsal ve toplumsal olarak üretilmiş her şeyi mekânsal biçimde yapılandırma yetisi etrafında döner. Düğümsellik kentsel toplumu temel toplumsal ilişkilere maddi bir biçim kazandırarak konumlandırır ve bağlama oturtur. Dış şehirler ve çevresel kentleşme sadece kalıcı bir merkeziyetle mümkündür. Aksi halde kentsel olandan hiçbir surette söz edilemez.

Özellikle postmodern kapitalist peyzaj içinde, merkezden yayılan tek taraflı kentsel yapılanma süreçlerini gözden kaçırmak işten değildir. Kent merkezinin yetkeli ve dağıtımı elinde bulunduran gücü çağdaş toplumlarda gerçekten de kasten gizlenir veya onun yer ile kurduğu ilişki kesilip, bağlamdan koparılıp, alabildiğine genişletilmiş bir demokratik umumiyet görüntüsü verilir. Ayrıca gördüğümüz üzere, son yüzyıl içinde kentleşmenin yaşadığı tarihsel gelişme, vaktiyle etrafında yoğun biçimde toplanmış pek çok faaliyeti ve nüfusu merkezden uzaklaştıran, seçici bir dağılma ve ademi merkezileşmenin damgasını taşır. Kimileri için bu durum düğümselliğin reddi, merkezi yerlerin taşıdığı gücün yitmesi, hatta "merkezi" ile "kenarda" olan arasındaki bütün farklılıkların Derrida'cı yapıbozumuna işaret etmektedir.

Yine de merkezler bel vermez: Bazı şeyler parçalandığında, dağıldığında, yeni düğümsellikler oluşup eskiler takviye edildiğinde

bile. Belirleyici ve sabitleyici merkezkaç hareketi her daim dönse de düğümselliğin merkezcil çekim kuvveti asla kaybolmaz. Kentsel olanı hızlandırmayı, belirlemeyi ve bağlama oturtmayı, hepsini birbirine tutturmayı sürdüren de politik iktidarın silinmeyen kalıntısıdır. İlk şehirler, hâkim sembolik biçimlerin, yani bildirmek, resmiyet kazandırmak, yönetmek, kültürel asimilasyon sağlamak, disiplin ve kontrol altına almak üzere tasarlanmış yönetim merkezlerinin eş zamanlı yoğunlaşmasıyla ortaya çıktı. İnsanlar ve insanların düğümlere göre düzenlenen toplumsal ilişkileri kalenin kurumsallaşmış mahali içinde ve etrafında birbirine bağlanarak, iktidarın panoptik gözü aracılığıyla bir merkezden dışarı doğru ve dışarıdan o merkeze doğru bakmayı içeren etkileşimli iki süreç üzerinden, yani gözetleme ve bağlılık üzerinden kentleşip bölgeselleşmiş sivil bir toplum ve ona uygun düşecek bir yapılı çevre oluşturdu. Kentleşmek hâlâ bağlanmak, kökleri *polis*'in (politika, siyasa, yönetim biçimi, denetim altında tutma) ve *civitas*'ın (sivil, kente ait, yurttaş, yerli, medeniyet) uzantılarına dayanan belli bir kolektif ideolojiye inanan, ona bağlı kılınmış kişi anlamına gelir. Buna karşılık kentsel olanın erimi dışında kalan nüfus ise ("kendine özgü" anlamındaki Latince *sui* ile, "başlı başına bir tür oluşturan" manası taşıyan *generis* kökleriyle benzerlik içeren) *polis*'in getirdikleri bakımından cahil kalmış, "kendi başına, yalnız yaşayan kişi" anlamındaki Yunanca *idios*'tan gelen *idiote*'lerden mürekkeptir. Dolayısıyla kırsal yaşamın "ahmaklığı"ndan* söz etmek ya da onun karşıtının kentliliğinden söz etmek, en başta göreli politik toplumsallaşma ve mekânsallaşmaya, kentsel düğümselliğe dayanan kolektif toplumsal nizamdaki bağlılık/ayrılık derecesine ilişkin bir ifadedir.

Yönetim merkezi, bağlılığı koruyabilmek için üretim, tüketim ve mübadele mahallerini denetleyerek devletin temel gözetleyici düğümü olarak işlev görmüştür daima. Yüzyıllar süren kentsel yeniden düzenleme ve yeniden yapılandırmadan, yeniden yığılım

* *Idiocy*: Yunanca *idiote*'den türeyen bu sözcük İngilizcede "ahmak, aptal" anlamına gelir. (e.n.)

yaratan sanayileşme dalgalarından sonra bile bu işlevini hâlâ sürdürmektedir. Kentsel olanı belirleyen tek başına üretim, tüketim veya mübadele değil, daha ziyade bunların düğümselliğin iktidar-yüklü bağlamı içinde müşterek gerçekleştirdiği gözetleme, denetim ve kontroldür. Foucaultvari terimlerle ifade edecek olursak şehirler (toplumsal) mekân, bilgi ve iktidarın bir noktada birleştiği yerler, toplumsal regülasyon (anahtar kelimemiz bölge'nin [*region*] kökü sayılan yönetmek anlamındaki *regula-regere*'den türemiştir) [düzenleme] yöntemlerinin merkezleridir.

Ne var ki bu durum, kentsel olanın tayin edilmesinde düğümselliğe mekanik bir belirlenim atfedildiği anlamına gelmemektedir. Bağlılık zorlu bir mefhumdur ve kentleşmiş bir peyzajda mahal tarafından sahnelenmediği gibi, politik bilinçte de her zaman bile isteye ifade edilmez. Gözetleme de sorunlu bir mefhumdur zira kuşatıcı şekilde etkinlik göstermeden de var olabildiği gibi yok gibi görünürken de kuşatıcı şekilde etkinlik gösterebilir! Dolayısıyla kentsel mahallerin her şeye rağmen yapılaşmış sahasında, direnme, reddetme ve başka yöne sapma imkânı her zaman mevcuttur. Bu durum bölgeselleştirilmiş ve düğümsel kentsel peyzajda etkili bir mekân politikası üretmenin yanı sıra yer, mekân ve konum için mücadele alanları yaratır. Bundan ötürü coğrafi tezahürleri, bölgeselleştirilmeleri ve tepkisel bölgecikleri bakımından bağlılık ve gözetleme eşitsiz gelişmiştir. Kentsel mekânsal işbölümünün bu düzenlenmiş farklılaşması ve dolaysız üstyapısı da aynı zamanda şehrin beşeri coğrafyasının şekillendiği, mekânsallaştırmanın vuku bulduğu yaşamsal bir saha haline gelir. İktidar ve politik praksisin, idiyografik (yine *idios*'tan) tarihler ve coğrafyalarda genellikle gizlenmiş kentsel haritasını çıkarır.

Şehir merkezini imlemek

Tabelalarda "Merkez Şehir" olarak geçen Los Angeles şehrinin merkezi, Altmış-Millik Çemberin yığınsal ve sembolik çekirdeği, bölgenin kuşkusuz en eski ama aynı zamanda en yeni önemli düğümü-

dür. Los Angeles şehir merkezinin fiziksel büyüklüğü ve görünüşü, Çemberin içerdikleri düşünüldüğünde, geçirmiş olduğu muazzam büyüme döneminden sonra bugün bile oldukça mütevazı görünür. Ne var ki her zaman olduğu gibi, görünüşler aldatıcı olabilir.

Tetikte duran askeri istihkamlar ve savunma amaçlı dış şehirlerin çizdiği çemberi dengeleyen stratejik bir mevzi ve kentsel panoptikon olarak şehir merkezi, başka hiçbir yerin göremeyeceği işlevler görür. Bentham'ın dairesel bir hapishane için, yani asıl panoptikon için öngördüğü son derece faydacı bir tasarımda yer alan merkezi kuyu gibi, şehir merkezi de (görünürlük durumu uygun olduğunda) etki alanı içindeki her bölgesel hücrede bulunan her bir birey tarafından görülebilir. Buna karşın gözetleyici gözün herkesi toplu olarak hem bütünden ayrı hem de birbirine bağlı şekilde görebilmesi, sadece merkezin hâkim görüş açısından mümkündür. Merkezi şehir, bekleneceği üzere, başlangıcından itibaren toplumsal kontrol, siyaset yönetimi, kültürel kodlama ve ona bağlı artbölgenin zorunlu bölgeselleşmesi için asli bir mahal, gözetmenlerin toplandığı bir yer olagelmiştir.

Belediye Binası'ndan aşağı ve dışarı bakan bir gözlemci için bu mevki bilhassa etkileyicidir. Hemen aşağıda ise, ülkenin başkenti haricindeki en büyük devlet dairesi ve bürokrasi yoğunlaşması görülür. Doğudaki yaya asma köprüsünün ardında bir alışveriş merkezi, bazı duvar resimleri, bir çocuk müzesi ve öğle yemeğine çıkmış kitleleri ışık ve müzikle oyalayan yirmi metrelik gösterişli bir fıskiye olan Triforium'un da içinde bulunduğu nispeten yeni iki ek bina, Batı Belediye Binası ve Güney Belediye Binası yer alır. Hemen ötede, önemli bir eski polis müdürünün ismini yaşatan heybetli bir bina, Parker Center yükselir. Şehir merkezinin merkezi kuyusunun dışına doğru, ama doğu çıkıntısının içinde kalacak şekilde daha da öteye bakıldığında, bu sayının yarısını barındıracak şekilde tasarlanmış dört hapishanede yatan en az 12.000 mahkûma, yani California'nın hapishane nüfusunun yüzde 25'ine ev sahipliği yapan bir bölge görülür. Ülkedeki en büyük kadın hapishanesi (Sybil Brand) ve en büyük yedinci erkek hapishanesi (Men's Central) de

bu ceza mıntıkasında bulunur. Devlet, artan talebi karşılayacak daha fazla tutukevi açmak için sürekli olarak çalışmaktadır.

Güney yönündeki First Street boyunca, bölgenin ana arterlerini görüntüleyen elektronik duvar haritalarıyla Ulaştırma Bakanlığı (CALTRANS), California Devlet Ofisi Binası ve birçoklarına göre Los Angeles'ın gayriresmi politik erkini barındıran –şehrin zamanlarını ve mekânlarını yansıtan pek çok hikâyenin kaynağı niteliğindeki– abidevi Times-Mirror binalar kompleksi, yani basının merkez binası bulunur. *Los Angeles Times*'ın mekânsal mabedinin yakınında, yine hatırı sayılır büyüklükte bir gayrimenkulu elinde bulunduran, dünyanın (sayıları dört milyona yakın inananıyla) en büyük Katolik başpiskoposluklarından birinin ana kilisesi St Vibiana Katedrali de yer alır. Papa, müminlerinin hepsini göremesin diye geçici süreyle kapatılan batak varoş misyonlarının bulunduğu sokağın karşı yakasındaki bu kilisede gecelemişti.

Batı'ya, Pasifik'e ve Los Angeles akşamüstlerini muhteşem şekilde süsleyen duman grisi günbatımlarına doğru baktığımızda, ilkin Ceza Mahkemesi Binası'nı, sonra Arşiv Binası ve Hukuk Kütüphanesi'ni, ardından da (artık sekiz milyonu aşan) toplam nüfus bakımından ülkenin açık ara en büyük county'sinin belli başlı iktidar merkezleri niteliğindeki Los Angeles Adliyesi ve Hükümet Binası'nı görürüz. Grand Avenue bulvarının hemen karşısında, Unique Media Incorporated'ın şehir merkezi üzerine hazırladığı resimli tanıtım haritasında "Güney California'nın orkestra müziği, şan performansı, opera, tiyatro ve dans üzerine hüküm süren kültür şahikası," olarak tanımladığı, Los Angeles'ın en önemli kültür merkezi bulunur. Ayrıca Müzik Merkezi'nin "1964'teki açılışından bugüne kültür hayatına damga vuran, çağdaş bir Akropolis gibi Bunker Tepesi'ni taçlandırdığı" da belirtilir.[7] Bu kültür şahikasının hemen ötesinde (genelde susuz fıskiyelerle çevrelenmiş) Su ve

7 Mevcudiyetler ve yokluklarn abartılı temsiline çok uygun düşen rengarenk resimli haritalar, göze hoş görünmeyenleri usulca silerek, etki yaratmak için mekânsal ilişkileri bozarak, fantastik ve en ürünleştirilebilir olana dikkat çekerek Los Angeles'ın her yerinde görülmedik bir hızla çoğalıyor gibi.

Enerji Bakanlığı ve bölgesel ulaşım ağı içinde en ulaşılabilir nokta olarak belirlenmiş, Altmış-Millik Çemberin her köşesiyle bağlantılı çok-katlı otoyol debdebesi yer alır. Japonya'nın en iyi mimarlarından birinin, denizin dalgalanışını vurgulayacak şekilde tasarladığı Gateway Binası buranın sınırında yükselir.

Kuzeye düşen taraftaysa, güçlü kent merkezini oluşturan yerel, kentsel, eyaletsel ve federal hükümet yetkesinin çizdiği halkayı tamamlayan Adliye Sarayı, ABD Federal Mahkemesi ve Federal Hükümet Binası sıralanır. Az ileride, merkezi yerin taşıdığı kalıcı güce dair bir başka kanıt sunan ve günümüzde El Pueblo de Los Angeles Tarihi Koruma Alanına dahil olan etrafı bir otoyol kuşağıyla kesilmiş eski kent merkezinden geriye kalanlar, daha sükunetli bir hava taşır. Betimlenen bu alanlar Los Angeles'ın kuruluşundan beri, diğer kalelerle birlikte çevredeki kent nüfusunu yönetmek, korumak, toplumsallaştırmak ve ona hükmetmek üzere tasarlanmış bir politik kale rolü üstlenmiştir.

Kale-panoptikonun göz ardı edilemeyecek bir başka kısmı daha vardır. Daha çok çağdaş kapitalist şehre özgü bir biçim ve işlev taşısa bile, ticari kökleri tarihsel açıdan tüm kentleşmiş toplumların kalelerine uzanır. Günümüzde, Los Angeles'ın kentliğinin tanınan sembölü, onu kuşatan banliyö denizinin başarılı "şehir arayışının" görsel kanıtı haline gelmiştir. Hemen doğuda yer alan eskimeye yüz tutmuş selefinin yanına mıhlanmış bu silüet, kurumsal şirket iktidarının üst üste binmiş şatoları ve katedrallerini, "merkez şehrin" yepyeni "merkezi ticaret bölgesini" içerir. Bakışlarını küresel etki alanlarına çevirip ona ayna tutan ve elinin altında bulunan dünyayı yerelleştiren L.A.-lef'in bitimsiz gözleri, burada da faltaşı gibi açık ve sırlıdır.

Los Angeles'ın yeni Merkezi Ticaret Bölgesinin hemen hemen bütün simge yapıları son on beş yıl içinde inşa edilmiş ve Los Angeles'ın bir dünya şehri olduğunu çarpıcı bir biçimde ilan etmiştir. Bugün önemli gayrimenkullerin yarısından fazlası kısmen ya da tümüyle yabancıların elinde olsa da bu varlık büyük ölçüde gözden uzaktır. En çok göz önünde bulunan muhafızlar en yüksek kulelerin tepesinde logoları ışıldayan bankalardır: Security Pacific

(yine karşımızda), First Interstate, Bank of America (Arco Kuleleri yakınlarda Japonlar tarafından satın alınana dek bu siyah ve gösterişli binaların müşterek malikiydi); Crocker, Union, Wells Fargo, Citicorp (kendi reklamına göre "şehirdeki en yeni şehir"). Silüeti okuduğumuzda o bildik kurumsal panoramayı görürüz: büyük sigorta şirketleri (Manulife, Transamerica, Prudential), IBM ve önde gelen petrol şirketleri, gayrimenkul devi Coldwell Baker ve Pasifik Menkul Kıymetler Borsası'nın yeni binalarının hepsi, dünyanın neredeyse her yerine uzanan finansal ve ticari ağlar için birer bağlantı noktası işlevi görür.

Kalenin politik ve iktisadi iki kutbu, yenilenmiş Bunker Hill'in rezidans kuleleri üzerinden fiziki olarak irtibatlansa da, yerel devletin planlama aygıtı dahilinde o denli açıkça "etkileşmez". Los Angeles, genel kanının aksine, özellikle de üstün sanayileşmesi ve tüketimciliğini sürdürmek için gerekli toplumsal ve mekânsal işbölümü bakımından sıkı şekilde planlanıp çizilmiş bir kentsel çevredir. Hüsnüniyet, adanmış bir uzmanlık ve seçici bir inayetle dolu bir dansın adımlarıyla işleyen planlama, bölgeleştirme oyununun ikame edilebilir hareketleri ve (topluluklar bulunabildiği durumda) destekleyici topluluk katılımının getirdiği esnek sahneleme aracılığıyla Los Angeles'ı tasarlayıp düzenler. Ne var ki, kentsel mekân-ekonomisinin en güçlü örgütleyicilerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere özel yerleşim birimlerinin ve nüfusların satılmasına zemin hazırlamak için nüfuzunu kullanan planlama, Los Angeles'ın yerli ve yabancı müteahhitleri için ikircikli, ama her durumda zenginleştirici bir mecra ve yer üretici olarak büyük başarı göstermiştir.[8]

8 Planlama sürecinin politik yolsuzluğa bulaşma durumuna ilişkin araştırma raporları, pek bir etkiye yol açmasa da Los Angeles'ta tekrar tekrar gündeme gelir, çünkü bu işe karışmış önemli kimseler açığa çıkarılanları genelde (kaide olarak değilse bile) normal kabul eder. 1985'te epey ayrıntılı iki inceleme çıkmıştır: *Herald Examiner*'da üç günlük tefrika ("Politika şehir merkezini nasıl inşa etti", 10 Mart; "Bunker Hill tepesinde kullanılan siyasi nüfuz", 11 Mart; "Muhaliflere göre CRA yoksulların ve güçsüzlerin isteklerini ezip geçiyor", 12 Mart); Ron Curran ve Lewis MacAdams, "L.A. County'nin satılması", *L.A. Weekly*, 22-28 Kasım. *Los Angeles Times*'ta bunlara benzer hiçbir yazı dizisi çıkmadı.

Tezgâh ve yolsuzluklara rastlamak işten bile değildir; ancak Los Angeles'ın planlı ve önceden hazırlanmış satışı, yavan ve ağır piyasa güçlerinin meşrulaştırıcı temposuna ayak uyduran daha sıradan bir ritmi takip eder genelde. Söz konusu tempo Los Angeles'ın ikiz kalelerini çevreleyen yaratılmış mekânlarda son derece ısrarlı ve cezbedici bir etki yaratmıştır. Korumaya ve yenilemeye yönelik tarihi bir girişim sayesinde şehir merkezi etrafında Los Angeles'ın çağdaş yeniden gelişimi ve uluslararasılaşmasında –bazen biraz gürültü patırtı çıkarsa da– çok önemli roller oynayan, aldatıcı biçimde uyumlu hale getirilmiş etnik-şehirler ve özel iktisadi bölgelerden mürekkep bir vitrin oluşmuştur. Altmış-Millik Çemberin belki de en önde gelen kamusal müteşebbisi olan Kentsel Dönüşüm Ajansı (CRA, Community Redevelopment Agency) bu hazırlıklı ve planlı iç şehir üretiminin asli sorumlusudur.[9]

İç şehrin bölümlere ayrılmış bu sahasında, baş döndürücü bir çeşitliliğe sahip alanlar yer alır: kentsel dönüşüm geçiren Çin Mahallesi'nde Vietnamlıların dükkânları ve Hong Kong tarzı konutlar; eski Little (Küçük) Tokyo'nun hâlâ ayakta kalmayı başarmış kalıntılarının "Big" (Büyük) Tokyo eliyle finanse edilen modernizasyonu; "Geçici Çağdaş" sanat antreposundaki sergilerin yakınlarında bulunan sanatçı dairelerinin ve galerilerinin başlattığı sahte SoHo; Meksika havası verilmeye çalışılmış Olvera Caddesi ve yenilenmiş Old Plaza'daki El Pueblo'nun koruma altında kalıntıları; muadilleri başka şehir merkezlerinden çıkarılırken garip ve anakronistik biçimde büyüyen, sebze-meyve, çiçek ve mücevherata yönelik toptan satış pazarları; hızla büyüyen hazır giyim bölgesinin pis kokulu terhaneleri ve hareketli marketleri; hıncahınç yaya dolu Broadway (muhtemelen bölgedeki en kârlı alışveriş caddesini barındıran koruma altına alınmış bir başka semt) üzerindeki Latino alışveriş festivali; CRA'nın süslediği batak varoş semtinde bu-

9 CRA, California'da faaliyet gösteren ve doğrudan Los Angeles Kent Konseyi denetiminde bulunan eyalet mevzuatına tabi bir ajanstır. Kamuya ait bu ajans, Irvine Company'nin Orange'daki özel arazilerinde yürüttüğü imar planlarına benzer kolaylaştırıcı yollarla Los Angeles şehir merkezinde faaliyet yürütür.

lunan evsiz merkezi; henüz resmi tüzel kişilik kazanmamış Doğu Los Angeles'a doğru uzanan duvar resimleriyle süslenmiş devasa *barrio*; güneyde, kesilmeyi bekleyen tavuklar ve domuzlarla dolu, sanayisizleşen ve neredeyse hiçbir sakini olmayan toptancı Vernon şehri; batıdaki gökdelenlerle bitişik Pico-Union ve Alvarado'daki Orta Amerika ve Meksika mahalleleri; artık şehir merkezinin "Sol Yakası" olarak anılan, Central City West'in yayılmasıyla gitgide yok olan, çoğunlukla göçmenlerin oturduğu Temple-Beudry mahallesinin yakın çevresindeki göze batan petrol kuyuları ve mütecaviz grafitiler; az biraz köhnemiş Convention Centre'ın hemen bitişiğindeki bile isteye mutenalaştırmaya yönelmiş South Park kentsel dönüşüm alanı; yarattığı gelirin posası çıkarılmış Bunker Hill'ın kuleleri ve hisarları; kaleye bakan eski Angelino Heights'taki göz alıcı biçimde mutenalaştırılmış "Victoria dönemi" evleri; siyah Los Angeles'ın sınırına doğru batı ve kuzey yönünde genişleyen muazzam büyüklükteki yeni Kore Mahallesi; kuzey-batıdaki henüz kendi "mahallelerine" kavuşmamış Filipinli grupları ve çok daha fazlası: "kendi içinde uyumsuz olsa da geriye kalan tüm mekânla ilişkili bir işleve sahip çeşitli mekânları, çeşitli alanları tek bir gerçek yerde yan yana getirebilen" sersemletici bir dizi Foucaultvari heterotopya.

Dikkatli ve etraflı bir bakış sonrasında iç şehir, yıkık dökük ve aşırı kalabalık konutlardan oluşan yığılmacı bir kompleksle; düşük teknolojiye sahip atölyelerle; daha eski bir kentleşmenin kalıntı ve tortularıyla; yeniden merkeze kaymış meslek uzmanları ve yöneticilere ayrılmış birtakım nişlerle; en önemlisi de, herhangi bir Birinci Dünya kentsel bölgesinde somut bir biçimde el altında bulunabilecek en karmaşık, kültürel açıdan parçalara ayrılmış/mesleki bakımdan manipüle edilebilir en büyük Üçüncü Dünya göçmen işgücü yoğunlaşmasıyla dış şehrin adeta zıt (ya da çarpık) bir yansıması gibi ortaya çıkar. Los Angeles'ın üzerine titizlikle titrenen, ustaca korunan ve imal edilmiş bölgenin sürekli gelişimine hizmet etmesi için yeniden üretilen bir başka şahikası, işte bu kolonyal alanda bulunmaktadır.

Los Angeles şehir merkezindeki yığılmış iktidarın ve her daim tetikte duran gözlerin kapsamı ve sürekliliği, ne buraya esir düşmüş katılımcılar ne de dış gözlemcilerce görmezden gelinebilir. Kentsel çevrenin sanayileşmesi bölgenin mekân iktisadını tersyüz ediyor olabilir, ama üstün politik ve iktisadi kale sıfatıyla eski merkez konumunu fazlasıyla korumaktadır. Dolayısıyla Los Angeles söz konusu olduğunda çevreye ait tasavvurlar yeterli değildir. İktidar yüklü merkezi şehir etrafında gerçekleştirilen bu sarmal turu tamamlamak için Giddens'ın modern kapitalizmin yapılaşmış ve yapılaştırıcı peyzajlarına dair gözlemlerine tekrar dönmek faydalı olabilir.

> Modern kapitalizmin sınıflı toplumlarının ayırt edici kültürel ilkesi, devlet ve ekonomi kurumlarının birbirinden ayrılırken bir yandan da bağlanmasıdır. Dağıtımsal kaynakların teknik ilerlemeye yönelik genel bir eğilime koşulmasıyla oluşan muazzam iktisadi güç, devletin idari "eriminde" görülen müthiş genişlemeyle karşılık bulur. Yurttaşların idaresiyle alakalı bilgilerin kodlanması ve ayrıca her türden yetkili ve yöneticinin doğrudan gözetimi olarak gözetleme, sistemin toplumsal entegrasyondan kopuşunu daha da ileri taşıyan çok önemli bir yöntem haline gelir. Kodlanmış idari usullerin günlük yaşama nüfuz etmesinin etkisiyle geleneksel pratikler (tabii ki bütünüyle yok olmaksızın) dağılır. Toplumsal entegrasyonun temeli olan yan yana varolma durumlarında etkileşim ortamını sağlayan mahaller, önemli bir dizi dönüşüm geçirir. Eski şehir-kır ilişkisi, yerini imal edilmiş ya da "yaratılmış" çevrenin çarpık biçimde genişlemesine bırakır." (1984, s. 1983-84)

Burada karşımızda mekânsal planlamanın bir başka tanımı, mekân ve iktidarın araçsallığının bir başka göstergesi, mekânsallaştırmanın bir başka örneği var.

Yanal uzantılar

Eski kuşak kent teorisyenleri ve ampiristlerini onca meşgul etmiş, dört gözle aranan simetrilerin ve önemli noktaların kesitlerinden oluşan geleneksel kentsel teorinin hipoteze dayalı izlekleri, merke-

zi şehrin belirleyici düğümselliğinden yayılır. Kentsel morfolojinin formel modelleri, yapılandırıcı bir merkezi yerin, kendisine bağlı bir peyzajı hinterlant gelişimi ve bölgeselleşmesinin keşfedilebilir kalıpları halinde düzenleyeceği varsayılmasıyla başlamıştır. Söz konusu yapılandırma sürecinin daha derinde yatan kaynakları genelde göz ardı edilse ve sorunlu tarihsel coğrafyası hemen herkesçe basitleştirilse de, ortaya çıkan toplumsal geometri yüzeyleri, düğümselliğin etkileriyle tetiklenmiş kaba düzenin coğrafi dışavurumları olarak görünürlüğünü sürdürmektedir. Bunlar da toplumsal yaşamın mekânsallaştırılmasının, kentsel olanın genişletilmiş özgüllüğünün birer parçasıdır.

En ilkel kentsel coğrafya, en tipik örneğini önüne geçilemez İki Parametreli Negatif Üstel Nüfus Yoğunluğu Eğimi'nde bulmuş Thünen peyzajını yansıtan,* merkezin etrafındaki arazi kullanım "yoğunluğunun" dış kenarlara gittikçe çarpıcı bir şekilde düşmesinden ileri gelir. İPNÜNYE, kısmen neredeyse genelgeçer ve tekdüze şekilde örneklenebildiği için, kestirimde bulunmaya elverişli nesnelliği ve görünürdeki açıklayıcı kabiliyetiyle kent teorisyenlerinde bir takıntı haline gelmiştir. Gerek eski Chicago Okulu'nun Kent Ekolojistlerinden Yeni Kent Ekonomistlerine kadar araştırmacılar, gerekse coğrafi analizin çeşitli nüfus yoğunluklarının açıklanmasıyla başladığına kanaat getirmiş (ki Marx'a göre en burjuva analitik varsayımdır) diğer kesimler için İPNÜNYE tek-merkezli kentsellik anlayışının yol gösterici kutbudur. Kendi kısıtlı yetkinliği kapsamında verimli de olmuştur. Nüfus yoğunluğu gerçekten de şehir merkezlerinde yığılır ve (en büyük yoğunluğa sahip olanlar yine şehir merkezi dışında bulunsa da muhtemelen onlarca yığılma noktasına sahip) çok-merkezli Los Angeles takımadasında bile bu geçerlidir. Bununla birlikte, hiç değilse durumları böyle bir seçim özgürlüğüne el verenler için vadilerde kısıtlı halde bulunan yaşama alanlarına karşı aile yaşam döngüsü ve yoğun nüfuslu tepe bölgelerine erişim için verilen göreli primlerle ilişkili, eşmerkezli bir yerleşim ritmi de söz konusudur. Kesin olarak hesaplanabildiklerinde,

* Two-Parameter Negative Exponential Population Density Gradient, TPNEPDG. (e.n.)

arazi değerleri ve bazı istihdam yoğunlukları da kentsel coğrafya ders kitaplarındaki eğimli ağları akla getirecek şekilde merkezden dışa doğru gittikçe zirve noktasından aşağı inen bir seyir izler.

Mesafedeki azalmalara bir yön tayin etmek, eşmerkezlerdeki nüfus yoğunluklarının derece derece azalmasının taşıdığı Euklidesçi zarafete gölge düşürür ve bu yüzden matematik yönü kuvvetli kentsel geometricilerin pek çoğu, bu nispeten rahatsız edici yolu izlemeyi reddetmiştir. Ne var ki tayin edilen bu yön, merkezden başlayarak yayılan rastlantısal çıkma ve kuşaklara dikkat çekerek gerçekten de bir başka krize neden olur. Şehir merkezini çevreleyen iç çemberin dışına çıkıldığında, Los Angeles'ın bölgesel çıkmaları bilhassa belirginlik kazanır.

Örneğin Wilshire koridoru, yolu üzerinde bulunan (bu uzantıyı başlatan Beverly Hills, Century City, Westwood, Brentwood, Santa Monica gibi Miracle Mile'a dahil) diğer birtakım önemli ama daha küçük şehir merkezlerini kendine katarak, merkez şehrin kalelerini batı yönünde Pasifik'e doğru neredeyse yirmi mil (otuz beş kilometre) uzatır. Silahlı karşılık verileceğine dair ikazlar ve "izinsiz girenler vurulur" yazan tabelalarla donatılmış neredeyse afallatıcı homojenlikleriyle Pacific Palisades'e ve Malibu'nın özel kumsallarına dek uzanan, en zengin kesimin oluşturduğu daha da uzun bir çıkma, bu koridoru hâkim tepelerden izler. Mütecaviz, manzarayı kesen ve yolları tıkayan bayağı şehir merkezleri karşısında mahallelerini koruyan yavaş gelişme yanlısı en yaygaracı ev maliki hareketlerinin yuvası işte buradadır.

Şehir merkezinin doğusuna düşen yolun öte yakasında, adeta denge kurarcasına, silahla vurulabilecek kişilerin önemli bir kısmını yoksulluk içinde özenle kuşatmış, Anglo-Amerika'nın en büyük Latino *barrio*'sunu içeren bir çıkma yer alır. Dünyanın, sınai niteliğini istikrarlı bir şekilde sürdüren en büyük kentsel bölgesi olduğu söylenen ve şehir merkezinden güneydeki Los Angeles-Long Beach çifte limanlarına uzanan en azından bir önemli çıkma daha vardır. Ruhr'vâri Los Angeles'ın temel ekseni budur.

Irk ve etnisiteler arasındaki bölgesel ayrımcılığın sonucunda tek merkezli bölgesel nüfus değişimlerinde ve çıkmalarda delikler açan

üçüncü bir ekolojik tertip, geometrik düzenliliği daha da altüst eder. Ayrımcılık öylesine "gürültü"lüdür ki, çok sayıda küçük ama "önemli" çevre bileşeni yüzünden kentsel faktöriyel ekolojinin kullandığı bildik istatistik yöntemlerine aşırı bilgi yüklemesi yapar. Ülkede ayrımcılığın muhtemelen en yoğun görüldüğü şehir olan Los Angeles'ta bu bileşenler o kadar çoktur ki, kentsel peyzajın kuşakları ve çıkmalarına derinden nüfuz etmiş toplumsal sınıf ilişkilerinin mekânsallığını, sanki zaten yeterince görülmez hale getirilmemiş gibi istatiksel olarak da perdeler.[10]

Bu genel toplumsal geometriler Los Angeles'ın kentsel coğrafyasına ilişkin alımlı bir model sunsa da, formel kentsel teoriden devralınmış pek çok genel değerlendirme gibi ciddi şekilde dikkat dağıtıcı ve yanıltıcıdır. Yanıltıcılıkları ele alınan olguya ne ölçüde uygun düştüklerine dair bir ihtilaf olmasından kaynaklanmaz; nitekim böyle sıradan ampirist argümanlar tartışmayı genelde teknik söylemin kısır zeminine zorla taşıyarak olsa olsa geçici bir duyarsızlık yaratır. Daha ziyade açıklamayı girift hale getirerek, bir sonucun başka bir sonucu açıkladığı, kentsel olanın düğümselliğinin kendi kendini sırf mevcudiyeti üzerinden açıklamasını sağlayan bir gözbağı numarasıyla yanıltır. Ampirik-istatiksel düzenlilik şeklinde sunulan coğrafi eşdeğişke, nedensellik mertebesine yükseltilip, tarihten ve mekânın örgütlenmesinin politika ve ideoloji, çelişki ve mücadeleyle dolu –tarih yapımına benzer– bir toplumsal ürün olduğunu teslim eden bir beşeri coğrafyadan mahrum olarak billurlaştırılır. Ampirik düzenlilikler, Los Angeles da dahil olmak üzere her şehrin yüzey geometrisinde bulunabilir; ama keşfedilmiş olmaları onları açıklamak için sanıldığı kadar yeterli değildir. Kentsel peyzajları pratik bir şekilde anlayabilmek ve eleştirel biçimde oku-

10 Nüfus bakımından sıkıştırılmış bir siyah Los Angeles bilhassa kafa karıştırmıştır. İstatistik verileri tutulan uzun yıllar boyunca, ülkedeki hem en düşük hem de en yüksek aile gelirine sahip sayım bölgelerinden bazıları buradaydı. 1970'ten önceyse, tüm sayımlarda görülmüş en yüksek siyah nüfus yoğunluğu sınırları belli bir gettoda değil, Güney Santa Monica'da bulunuyordu. Siyahlar 1781'de Los Angeles'ı ilk kuranlar arasında yer alsa da siyah Los Angeles'ın tarihsel coğrafyasına ilişkin önemli bir inceleme neredeyse yoktur.

yabilmek için sanıldığı kadar farklı yollar ve farklı kökler araştırılmalıdır. Modern Coğrafyanın diğer disipline edici etkileriyle beraber ampirik saydamsızlığın yanılsamaları da kırılmalıdır.

Yapıbozum

Tekrar merkeze dönecek olursak, çevresinde altmış mil boyunca uzanan parçalı labirentin kat kat yükselen mimari sembolü niteliğindeki Bonaventure Oteli, kararmış camdan örülü daire biçiminde kuleleriyle ışıldar.[11] New York ile San Fransisco, Atlanta ile Detroit'teki kentsel kalelerin merkezlerini süsleyen pek çok başka kaynaşıklıklar gibi, Bonaventure da geç kapitalist şehrin yeniden yapılandırılmış mekânsallığının yoğunlaşmış bir ifadesi haline gelmiştir: parçalanmış ve parçalayıcı, homojen ve homojenleştirici, ayartıcı şekilde giydirilmiş ama tuhaf biçimde anlaşılmaz, kendini dış bakışa sunma konusunda görünüşte açık ama ısrarla kapatmaya, bölümlere ayrımaya, çevrelemeye ve hapsetmeye uğraşan bir yer. Hayal edilebilecek her şey bu mikro-şehirde mevcut gibidir ama gerçek bir yer bulmak güçtür. İçerdiği mekânlar etkili bir zihinsel harita çıkarmayı zorlaştırır, yansıttığı yüzeysel görüntüleri gelişigüzel biçimde bir araya getirmesi yön duygusunu köreltip onun yerine teslimiyeti teşvik eder. Karadan giriş, kaygısızca yürüyenler için ürkütücüdür, fakat binaya giriş yapmak, yukarıdaki yayalar için yapılmış geçitlerden aşağıdaki kuytu köşelerde bulunan giriş noktalarına kadar yine de pek çok farklı şekilde özendirilir. Ne var ki bir kez içeri girildi mi, bürokratik desteğe başvurmaksızın dışarı çıkmak göz korkutucu bir hal alır. Mimarisi birçok bakımdan Los Angeles'ın çarpık biçimde yayılan imal edilmiş mekânlarını tekrarlar ve yansıtır.

Bonaventure'ın inşa biçiminin ya da Yeni Dünya Şehirlerinin toplumsal olarak üretilmiş mekânsallıklarının ardında gizli bir ter-

11 Finansmanı ve mülkiyeti Japonlara ait olan Westin Bonaventure, Jameson'ın postmodernizme dair keskin incelemesinde (yazımı hatalı geçse de) önemli bir yer turar (1985). Ayrıca bkz. Davis'ın (1985) yanıtı ve Michael Dear'ın (1985) postmodern planlama üzerine makalesi. Bu çalışmalar Los Angeles postmodernizmi üzerine yürütülemekte olan ilk tur tartışmanın bir parçasıdır.

tip yoktur. Zaman ve mekânın, dönem ve bölgenin özelliklerini ve olumsallıklarını yansıtan her iki tasarım da konjonktüreldir. Bonaventure, Los Angeles'ın yeniden yapılandırılmış peyzajını hem simüle eder, hem de aynı zamanda onun tarafından simüle edilir. Mikro ve makro simülasyonlar arasında kurulan bu yorumlayıcı etkileşimden, çağdaş Los Angeles'ın beşeri coğrafyasına eleştirel şekilde bakmanın, onu postmodernitenin bir mezokozmosu olarak görmenin farklı bir yolu ortaya çıkar.

Günümüzde, merkezden çevreye dek, hem iç hem de dış şehirlerde bu Altmış-Millik Çember, rastlantısal bir düzene sahip olan mekânsal bir iş ve iktidar bölümü içinde karmaşık şekilde dizilen parçalanmış ama homojen topluluklar, kültürler ve ekonomilerden oluşan darmadağın bir şehirler denizini çevreler. Yirminci yüzyıl kentleşmesinin aldığı biçimlerin pek çok örneği için geçerli olduğu üzere, Los Angeles çağdaş dışavurumun hem tarihsel yürüyüşünü belirler hem de aldığı uç halleri canlı biçimde örnekler. Açıklayıcı bir örnek vermek gerekirse, belediyelerin sınır belirleme girişimleri ve kimi bölgeleri sınırlarına katmaları, hiçbir metropol alanında eşi benzeri görülmemiş en sıradışı yama işi fırsatçılığa sebep olmuştur. County'ye bağlı çevresi kuşatılmış çok küçük yerleşimler ve Beverly Hills, West Hollywood, Culver ve Santa Monica gibi yekpare şehirler Los Angeles Şehri tüzel kişiliğinin "Batı Yakası"nı büyük ölçüde delik deşik ederken, ince şehir arazisi kesitleri de San Pedro limanı ve Los Angeles Uluslararası Havalimanı'ndaki önemli sahil noktalarına tutunmak için dokunaçlarını alabildiğine uzatırlar.[12] Ne var ki şehir nüfusunun neredeyse yarısı, yani istatiksel olarak

12 LAX yakınlarında ulaşılan bir diğer nokta, California'da okyanusa ulaşan beşinci veya altıncı büyük nehre denk bir atığı Los Angeles şehrinden ifraz eden ve su toplama havzasının nüfusuna geri dönecek olan zehirlenmiş bir besin zinciri yaratan Hyperion Kanalizasyon Arıtma Tesisidir. Son yıllarda Santa Monica Körfezinin, Batı kıyısı boyunca görülen en yüksek toksik kimyasal seviyelerine sahip olabileceğine dair iddialar ortaya atıldı. Bölgede tutulan balıkların (özellikle de ismiyle müsemma sarıağız [croaker: kurbağa] balığı) tehlikelerini duyurmak için tabelalar asıldı ve doktorlar birçok hastalarını belli sahillerden denize girmemeleri için uyardı. Bölgenin atık zincirindeki fay attı, nihayetinde fiziksel dünya yüzeyindeki daha bilinen fay hatlarından çok daha tehlikeli çıkabilir.

Los Angeles-Long Beach İstatiksel Alanı adıyla geçen merkez şehrin mukimi addedilen bir buçuk milyon kişi, esas itibarıyla banliyö sayılan San Fernando Vadisi'nde yaşar. Kentsele, banliyöye ve kent dışı olana ilişkin genelgeçer sınıflandırmaları böylesine boşa çıkaran başka çok az yer vardır.

130'dan fazla belediyeye tabi onlarca bölge, düzensiz Los Angeles şehri etrafında dallanıp budaklanan baş döndürücü bir yamalı bohça halinde gevşekçe tutunur. Bazılarının kendiyle şaşırtıcı derecede müsemma isimleri vardır. Oluşumlarını temin eden sermaye payını son derece aşikârca abideleştiren Sanayi Şehri (City of Industry) ve Ticaret Şehri (City of Commerce) başka nerede bulunabilir? Şehir isimleri başka nerelerde (bir şekilde Rancho'yla başlayan birçok yeni mahalle gibi) romantize edilmiş bir geçmişi gelişigüzel biçimde yeniden yakalamaya ya da alternatif coğrafyaların (Venice, Naples, Hawaiian Gardens, Ontario, Manhattan Beach, Westminster vb.) hatırasını tesis etmeye çalışır? Çağdaş pek çok diğer kentsel süreçte görüldüğü gibi isimlendirmede de zaman ve mekân, "bir zamanlar" ve "orada" olan, burada ve şimdi'nin ihtiyaçlarını karşılamak için giderek çarpıtılıp giydirilerek, kentsel olanın yaşanan deneyimini *simulakrlar* üzerinden sahnelenen, hakiki orijinalinin kaybolduğu o aslın aynına dönüştürerek, gitgide daha dolaylı hale getirir.

Kısa süre önce *Los Angeles Times*'ta çıkan bir haber (Herbert, 1985) "Bölünmüş ve Bölünmüşlüğüyle Gurur Duyan bir Şehir" olarak tanımlanan ve Los Angeles şehrinin hiper mekânının içinde kimlik bahşeden 433 tabeladan söz eder. Ulaşım Dairesi'nce düzenlenen "şehir belirleme programı" kapsamında bu semt tabelalarına ilk kavuşanlar arasında Hollywood, Wilshire Bulvarı'ndaki Miracle Mile ve Central City vardı. Yapılan en son tabelalardan biri, barındırdığı 32.000 sakinin önemli bir kısmının şehirle olan bağlarını unuttuğu eski Shoestring Şeridi'nde, yani güneydeki limana doğru kıvrılan sekiz mil uzunluğundaki dar mavi-yakalı bölgesinde, "şehrin en yeni semti" ilan edilen "Harbor Gateway"in ("Liman Kapısı") kurulduğunu belirtir. Planlayıcılarından biri, programın gelişimi üzerine şöyle söz alır: "Trafik Dairesi en başta, 1960'larda, bütün

mahallelerin Los Angeles'ın bir parçası olduğu görüşünü savunuyordu ve şehir içinde şehir istemiyorduk ... ama sonunda pes ettik. Felsefi olarak aklımıza yattı. Los Angeles devasa bir şehir. Kimlik kazanmak isteyen mahaller olduğunu şehrin görmesi gerekiyordu. ... Mağaza bulunan her kavşağa tabela dikmemeye özen gösterdik." Bu şehir tabelaları, nihayetinde, "Banliyöyle duyulan Gururun Yansıması" olarak tarif edilir. Şu halde bu itibari ve numenal fantazi dünyasının neresindeyiz?

Los Angeles kentsel olana, neyin şehir neyin banliyö sayıldığına, nerenin semt ya da mahalle olarak tanımlanabileceğine ve esnek kentsel bağlamda ortak mevcudiyete ilişkin geleneksel kategorik tanımlamalara en az elli yıldır meydan okumuştur. Aslında şehir, kentsel olanı yapıbozuma uğratarak onu genelde hayali cemaatlerden ve kent yerelliğinin abes temsillerinden öte bir şey açığa vurmayan karmaşık bir işaretler kolajına dönüştürür. Los Angeles'ta gerçek anlamda mahalleler olmadığını ileri sürmek niyetinde değilim. Nitekim, özellikle bölgenin önemli kısmını oluşturan gerçekten alelade peyzajların yeknesak ve çarpık yayılımı içinde mahalle kültüründen fazlasıyla uzaklaşmış olanlar için, bu tür yerleri arabayla keşfe çıkmak gözde bir eğlenceye dönüşmüştür. Fakat böylece kentsel deneyim yine giderek dolaylı hale gelerek, *l'espace vécu*'ye (yaşanmış mekân) daha çok belirsizlik katmanı ekler.

Söz konusu semiyotik örtü altında[13] hâlâ bir iktisadi düzen, etkili bir düğümsel yapı ve esasen sömürüye dayalı bir mekânsal işbölümü yatmaktadır ve bu mekânsal olarak örgütlenmiş kentsel sistem, son yarım yüzyıldır dünyadaki muadillerinin neredeyse hepsinden daha istikrarlı biçimde verimlilik göstermiştir. Fakat bu sistem aynı zamanda giderek örtbas edilmiş, kuşatıcı mistifikasyon üretimi konusunda akla gelebilecek her şehirden daha uzmanlaşmış bir ortamda hayali bir şekilde mistifiye edilmiştir. Bu muhafazakâr

13 Semiyotik ve semiyolojinin kökü simge, im, yer ya da *mekânda nokta* anlamına gelen Yunanca *semeion*'dan gelir. Biriyle buluşmak için bir *semeion*'da, yani belli bir yerde sözleşilir. Semiyotik ile mekânsallık arasındaki bu bağlantının önemi fazlasıyla gözden kaçmaktadır.

yapıbozum, ABD'de sıkça görüldüğü üzere, temel sınıf ve toplumsal cinsiyet ilişkileri ve çatışmalarını felce uğratan bir apolitikleşmeyi beraberinde getirmiştir. Görülen her şey böylesine parçalı ve bunca tuhaflık ve pastişle yüklü olduğunda kapitalist, ırkçı ve patriyarkal peyzajın keskin köşeleri adeta kaybolup sırra kadem basar.

Çağdaş Los Angeles enfes bir ironi uyarınca, hiç olmadığı kadar tema parklarından oluşan devasa bir yığılıma, eğlence mekânlarından ibaret bir yaşam alanına dönüşmeye başlamıştır. Küresel köy kültürleri ve öykünmeci Amerikan peyzajlarını, her şeyi kapsayan alışveriş merkezleri ve zanaat merkezlerini, şirket sponsorluğunda kurulan sihirli diyarları ve yarının ileri teknoloji tabanlı deneysel prototip topluluklarını –bütün bunları bir arada tutmuş vızır vızır çalışan işyerlerini ve emek süreçlerini zekice gizleyecek şekilde– sergileyen vitrinlere bölünmüş bir yer burası. "Dünyanın en Mutlu Yeri" olduğu söylenen asıl mekân gibi bu çevrelenmiş mekânlar da, görünürdeki muhteşem seçim özgürlüklerine karşın, gizli gözetimcilerce sessiz ama sıkı şekilde denetlenir. Burada yaşamak, özellikle de kendi ulaşım araçlarını ve istirahat yerlerini belirleyecek kadar uzun bir süre içeride kalmayı karşılayabilecek olanlar için, son derece eğlendirici ve olağanüstü keyifli olabilir. Ayrıca bu müessese yıllar içinde çokça kârlı da çıkmıştır tabii. Ne de olsa başta nispeten ucuz bir arazi üzerine kurulmuş, sürekli olarak yinelenen ve daha da ucuzlamış ithal işgücünden oluşan bir orduyla ayakta kalmış, en modern teknolojik alet-edevatla donatılmış, olağanüstü gelişkin bir koruma ve gözetleme yetisine ulaşmış, vadedilen ürünü tam zamanında yararlı olacak şekilde teslim etmeyi hemen hemen her zaman başaran en etkin yönetim sistemlerinin daimi girişkenliğiyle işlemiştir.

> Tanrım! Bir fındık kabuğuna sığıp, gene de kendimi hudutsuz ülkelerin hükümdarı sayabilirdim...
> (*Hamlet*, II, 2; "Alef" öyküsündeki ilk epigraf, s. 177)

> Ama bize Ebediyetin, Şimdiki Zamanın durması, (Okullardaki adlandırılışıyla) bir *Nunc-stans* (şimdi olma) demek olduğunu öğreteceklerdir; bunu ne onlar ne de başkaları anlar. Mekânın sonsuz büyüklüğünü, bir *Hic-stans*'ı da (burada olma) anlamadıkları gibi.
> (*Leviathan*, IV, 46; "Alef" öyküsündeki ikinci epigraf, s. 177)

Los Angeles'a pek çok farklı açıdan baktım ve başvurduğum her görme biçimi mevzubahis peyzajın arada kalan karmaşık yapısını aydınlığa kavuşturmaya zemin hazırladı. Serimlenen perspektifler etkili, eklektik, noksan ve çoğunlukla çelişkilidir, ama aynı şekilde Los Angeles da ve tabii ki her kentsel peyzajın yaşanmış tarihsel coğrafyası da öyledir. Peyzaj eleştirel biçimde okunduğu ve kuşatıcı bir coğrafi metin olarak düşünüldüğünde, genelleyici tasavvurlar –ne denli cazip olursa olsun– hiçbir zaman kentsel olanın bütün anlam ve ifadelerini yakalayamaz. Tespit edilecek çok sayıda *auteur* vardır, imal edilmiş ortamın literalliği (maddiliği?) kendi adına söz alamayacak kadar çokkatmanlıdır ve birbirini dengeleyen eğretileme ve ad aktarmaları, geri plandaki müziksel motifi bastıran kulak tırmalayıcı ziller gibi sıkça çarpışır. Daha da önemlisi, beşeri coğrafyaların betimleyici gramer ve sentaksı ile mekânsal yorumlamanın fonem ve epistemelerine ilişkin hâlâ çok az şey biliyoruz. Borges'in ustalıkla teslim ettiği gibi, dil bizi tahmin ettiğimizden çok daha fazla kısıtlar: Los Angeles'ta ve toplumsal yaşamın mekânsallığında görebildiklerim inatla eşzamanlıdır, fakat kağıda geçirdiklerimiz sıralıdır. Dolayısıyla kapsamlı ve bütüncül nitelikte bir bölgesel betimleme gayesi, tıpkı dört başı mamur bir tarihsel-coğrafi materyalizm kurma hedefi gibi imkânsız olabilir.

Yine de umutsuzluğa kapılmaya gerek yok. Coğrafi peyzajların eleştirel ve teorik yorumlaması, yirminci yüzyılın önemli bir bölümü boyunca mekânsallıktan bihaber bir şekilde işlev gören sahalara son zamanlarda sirayet etmiştir. Pek çoğu kentsel olanın özgüllüğüne doğrudan uyum sağlamış, birkaçıysa gözlerini ciddi şekilde Los Angeles'a çevirmiş görülmedik sayıda yeni ve hevesli okuyucu türemiştir. Dahası, yüzey coğrafyasının birçok gedikli okuyucusu, geçmiş perspektiflerin kâh miyop kâh hipermetrop çarpıtmalarının iç yüzünü görmeye başlayarak, mekânsal analiz ve toplumsal teoriye yeni bir soluk getirmiştir. İhmal ve yanlış anlamalarla dolu bir geçmişten sonra Los Angeles, yine bu hususta da dikkatli okuyucuları kendine çekmiştir, zira yirminci yüzyıl kentsel-sınai gelişmesinin ve popüler bilincinin en aydınlatıcı palimpsest ve paradigmalarından biri olarak ısrarla öne çıkar.

Birçok şekilde gördüğüm ve ifade ettiğim gibi, Los Angeles'ta, tümleyici Alef'te her şey adeta bir araya gelir. Şehrin mekânsallık ve tarihsellik temsilleri açıklığın, eşzamanlılığın ve karşılıklı ilişkilenmenin arketipleridir. Bu arketipler ilk elde güçlü tekilliklerine ve aynı zamanda da iddialı ama uyarı niteliği taşıyan genelleştirilebilirliklerine eğilmeye çağırır. Hepsi kavranamaz, görünüşler gibi özler de sürekli olarak aldatıcıdır ve olağanüstü bir dil aracılığıyla bile gerçek olan her zaman yakalanamaz. Fakat bu durum karşılaşılan zorluğu daha ilginç kılar, hele ki arada sırada hepsini parçalara ayırıp bağlamı yeniden kurma fırsatımız doğarsa. Eleştirel toplumsal teoride –ve eleştirel politik praksiste– mekânın yeniden ileri sürülmesi hâlâ engel çıkaran tarihselciliğin sürekli biçimde yapıbozuma uğratılmasına ve çağdaş postmodern coğrafyaların heteropyalarına düzenlenecek pek çok başka seyahate bağlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Aglietta, M., *A Theory of Capitalist Regulation: The U.S. Experience*, Londra: New Left Books, 1979.

Amin, S., *Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theory of Underdevelopment*, New York: Monthly Review, 1974.

Amin, S., *Unequal Exchange*, New York: Random House, 1973.

Anderson, J., "Towards a Materialist Conception of Geography", *Geoforum* 11, s. 171-78, 1980.

Anderson, P., *In the Tracks of Historical Materialism*, Londra: Verso, 1983.

Anderson, P., *Arguments Within English Marxism*, Londra: Verso, 1980.

Anderson, P., *Considerations on Western Marxism*, Londra: Verso, 1976.

Bachelard, G., *The Poetics of Space*, Boston: Beacon, İng. çev. M. Jolas (*La Poétique de l'éspace*, Paris: PUF, 1957), 1969 [Türkçesi: *Mekânın Poetikası*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki, 2014].

Bagnasco, A., *Le Tre Italie*, Bologna: Il Mulino, 1977.

Banham, R., *Los Angeles: The Architecture of the Four Ecologies*, New York: Harper and Row, 1971.

Berger, J., *And our faces, my heart, brief as photos*, New York: Pantheon Books, 1984 [Türkçesi: *Ve Yüzlerimiz, Kalbim, Fotoğraflar Kadar Kısa Ömürlü*, çev. Zafer Aracagök, İstanbul: Metis, 2016].

Berger, J., *About Looking*, Londra: Writers and Readers Publishing Collective; New York: Pantheon Books, 1980.

Berger, J., *The Look of Things*, New York: The Viking Press, 1974.

Berger, J., *Ways of Seeing*, Londra ve Harmondsworth: British Broadcasting Corporation ve Penguin Books, 1972 [Türkçesi: *Görme Biçimleri*, çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Metis, 2016].

Bergson, H., *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, İng. çev. F. Pogson, Londra: G. Allen; New York: Macmillan, 1910.

Berman, M., *All That Is Solid Melts Into Air: The Experience of Modernity*, New York: Simon and Schuster, 1982; ayrıca Londra: Verso, 1983 [Türkçesi: *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Bülent Peker, İstanbul: İletişim, 2013].

Bernstein, R. (haz.), *Habermas and Modernity*, Oxford: Polity Press, 1985.

Bhaskar, R., *Scientific Realism and Human Emancipation*, Londra: Verso, 1986.
Bhaskar, R., *The Possibility of Naturalism*, Brighton: Harvester Press, 1979 [Türkçesi: *Natüralizmin Olanaklılığı*, çev. Vefa Saygın Öğütle, İstanbul: Pratika Kitap, 2013].
Bhaskar, R., *A Realist Theory of Science*, Leeds: Alma, 1975.
Blaut, J., "Imperialism: The Marxist Theory and its Evolution", *Antipode* 7, s. 1-19, 1975.
Bluestone, B. ve Harrison, B., *The Deindustrialization of America*, New York: Basic Books, 1982.
Borges, J. L., "Alef", çev. Fatma Akerson, *Alef*, İstanbul: İletişim, 2015.
Brenner, R., "The Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review* 104, s. 25-92, 1977.
Brookfield, H., *Interdependent Development*, London: Methuen, 1975.
Buber, M., "Distance and Relation", *Psychiatry* 20, s. 97-104, 1957.
Burgel, Gallia, Burgel G., ve Dezes M., "An Interview with Henri Lefebvre", İng. çev. E. Kofman, *Environment and Planning D: Society and Space* 5, s. 27-38, 1987.
Carney, J., Hudson, R., ve Lewis J. (haz.), *Regions in Crisis*, Londra: Croom Helm, 1980.
Castells, M., "High Technology, Economic Restructuring, and the Urban-regional prcess in the United States", *High Technology, Space, and Society* içinde, Castells (haz.), Beverly Hills: Sage, s. 11-40, 1985.
Castells, M., *The City and the Grass Roots*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1983.
Castells, M., *The Urban Question*, Londra: Edward Arnold, (*La Question urbaine*, 1972 çevirisi), Paris: Maspero, 1977.
Castells, M., "The wild city", *Kapitalistate* 4, s. 2-30, 1976.
Castells, M. ve Godard, F., *Monopolville: l'entreprise, l'état, l'urbain*, Paris: Mouton, 1974.
Cochrane, A., "What a Difference the Place Makes: the New Structuralism of Locality", *Antipode* 19, s. 354-63, 1987.
Cohen, G. A., *Karl Marx's Theory of History: A Defense*, Princeton: Princeton University Press, 1978.
Cooke, P., "Clinical Inference and Geographic Theory", *Antipode* 19, s. 69-78, 1987.
Cooke, P., *Theories of Planning and Spatial Development*, Londra: Hutchinson, 1983.

Davis, M., "*Chinatown*: Part Two? The Internationalization of Downtown Los Angeles", *New Left Review* 164, s. 65-86, 1987.

Davis, M., "Urban Renaissance and the Spirit of Postmodernism", *New Left Review* 151, s. 106-113, 1985.

Davis, M., "The Political Economy of Late Imperial America", *New Left Review* 143, s. 6-38, 1984.

Dear, M., "Postmodernism and Planning", *Environment and Planning D: Society and Space*, s. 367-84, 1986.

Dear, M. ve Scott, A. (haz.), *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*, Londra ve New York: Methuen, 1981.

Duncan, J. ve Levy, D., "Structural Marxism and Human Geography: A Critical Assessment", *Annals, Association of American Geographers* 72, s. 30-58, 1982.

Eagleton, T., *Against the Grain: Essays 1975-1985*, Londra: Verso, 1986.

Edel, M., "Rent Theory and Working Class Strategy: Marx, George and the Urban Crisis", *The Review of Radical Political Economics* 9, 1977.

Eliade, M., *Cosmos and History*, New York: Harper, 1959.

Eliot Hurst, M., "Geography, Social Science and Society: Towards a Redefinition", *Australian Geographical Studies* 18, s. 3-21, 1980.

Emmanuel, A., *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, New York: Modern Reader, 1972.

Eyles, J., "Why Geography Cannot Be Marxist: Towards an Understanding of Lived Experience", *Environment and Planning A* 12, s. 1371-88, 1981.

Fell, J., *Heidegger and Sartre: An Essay on Being and Place*, New York: Columbia University Press, 1979.

Forbes, D. ve Rimmer, P. (haz.), *Uneven Development and the Geographical Transfer of Value*, Canberra: The Australian National University Research School of Pacific Studies, Human Geography Monograph 16, 1984.

Forbes, D. ve Thrift, N., "Determination and Abstraction in Theories of the Articulation of Modes of Production", Forbes ve Rimmer (haz.) içinde, s. 111-34, 1984.

Foster, H., *The Anti-Aesthetic*, Port Townshead, WA: Bay Press, 1983; *Postmodern Culture*, Londra: Pluto, 1985.

Foucault, M., "Of Other Spaces", *Diacritics* 16, s. 22-27, Fransızcadan çev. Jay Miskow ec, 1986.

Foucault, M., "Questions on Geography", *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* içinde, C. Gordon (haz.), s. 63-77, 1980.

Foucault, M., *The History of Sexuality Volume 1: An Introduction*, çev. R. Hurley, New York: Pantheon, 1978 [Türkçesi: *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı, 2015].

Foucault, M., "The Eye of Power", J. Bentham, *Le Panoptique* için önsöz (L'oeil du pouvoir), Paris: Belfond, 1977; yeniden basım, *Power/Knowledge* içinde, Gordon (haz.).

Foucault, M., *Histoire de la folie a l'*âge classique, Paris: Gallimard, 1961, İngilizcesi: *Madness and Civilization*, İng. çev. R. Howard, Londra: Tavistock. [Türkçesi: *Deliliğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge, 2015].

Friedmann, J., "A General Theory of Polarized Development", *Growth Centers in Regional Economic Development* içinde, N. Hansen (haz.), s. 82-107, 1972.

Friedmann, J., ve Weaver, C., *Territory and Function*, Berkeley ve Los Angeles: University of California; Londra: Edward Arnold, 1979.

Friedmann, J., ve Wolff, G., "World City Formation: an Agenda for Research and Action", *International Journal of Urban and Regional Research* 6, s. 309-44, 1982.

Gibson, K., Graham, J., Shakow, D. ve Ross, R., "A Theoretical Approach to Capital and Labour Restructuring", P. O'Keefe (haz.) içinde, s. 39-64, 1984.

Gibson, K. ve Horvath, R., "Aspects of a Theory of Transition within the Capitalist Mode of Production", *Environment and Planning D: Society and Space* 1, s. 121-38, 1983.

Giddens, A., *The Constitution of Society: Outline of a Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press; Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1984 [Türkçesi: *Toplumun Kuruluşu*, çev: Hüseyin Özel, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999].

Giddens, A., *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Londra ve Basingstoke: Macmillan; ve Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1981 [Türkçesi: *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000].

Giddens, A., *Central Problems in Social Theory*, Londra ve Basingstoke: Macmillan; ve Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1979 [Türkçesi: *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005].

Giddens, A., *New Rules of Sociological Method*, New York: Basic Books, 1976 [Türkçesi: *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, çev. Ümit Tatlıcan-Bekir Balkız, İstanbul: Sentez, 2013].

Goldstein, A., "Southland Firms Race for Lead in High-tech Material", *Los Angeles Times* 6 Ağustos, IV. bölüm, s. 2, 6, 1985.
Goodman, R., *The Last Entrepreneurs: America's Regional Wars for Jobs and Dollars*, New York: Simon and Schuster, 1979.
Gordon, C., *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, New York: Pantheon, 1980.
Gordon, D., "Capitalist Development and the History of American Cities", *Marxism and the Metropolis* içinde, W. Tabb ve L. Sawers (haz.), New York: Oxford University Press, 1978.
Gordon, D., "Class Struggle and the Stages of American Urban Development", *The Rise of the Sunbelt Cities* içinde, D. Perry ve A. Watkins (haz.), Beverly Hills: Sage, 1977.
Gregory, D., *The Geographical Imaginations*, Londra: Blackwell, 1994.
Gregory, D., "Space, Time and Politics in Social Theory: an Interview with Anthony Giddens", *Environment and Planning D: Society and Space* 2, s. 123-32, 1984.
Gregory, D., "Human Agency and Human Geography", *Transactions of the IBG* 6, s. 1-18, 1981.
Gregory, D., *Ideology, Science and Human Geography*, Londra: Hutchinson, 1978.
Gregory, D., ve Urry, J. (haz.), *Social Relations and Spatial Structures*, Londra: Macmillan; ve New York: St Martin's, 1985.
Gregson, N., "The CURS Initiative: Some Further Comments", *Antipode* 19, s. 364- 70, 1987.
Gross, D., "Space, Time and Modern Culture", *Telos* 50, s. 59-78, 1981-1982.
Hadjimichalis, C., *Uneven Development and Regionalism: State, Territory and Class in Southern Europe*, Londra: Croom Helm, 1986.
Hadjimichalis, C., "The Geographical Transfer of Value: Notes on the Spatiality of Capitalism", *Environment and Planning D: Society and Space* 2, s. 329-45, 1984.
Hadjimichalis, C., *The Geographical Transfer of Value* Doktora Tezi, Graduate School of Architecture and Urban Planning, University of California, Los Angeles, 1980.
Harloe, M. (haz.), *Captive Cities*, New York: John Wiley and Sons, 1976.
Harre, R., *The Principles of Scientific Thinking*, Londra: Macmillan, 1970.
Harre, R., *Social Being*, Oxford: Basil Blackwell, 1979.

Harre, R., ve Madden, E., *Causal Powers*, Oxford: Basil Blackwell, 1975.
Harrison, B., "Regional Restructuring and 'Good Business Climates': the Economic Transformation of New England since World War II", *Sunbelt/Snowbelt: Urban Development and Regional Restructuring* içinde, L. Sawers ve W. Tabb (haz.), New York: Oxford University Press, 1984.
Hartshorne, R., *Perspective on the Nature of Geography*, Chicago: Rand McNally, 1959.
Hartshorne, R., *The Nature of Geography, A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past*, Lancaster, PA: Association of American Geographers, 1939.
Harvey, D., "Flexible Accumulation Through Urbanisation: Reflections on 'Postmodernism', in the American City", *Antipode* 19, s. 260-86, 1987.
Harvey, D., *The Urbanization of Capital*, Baltimore: John Hopkins University Press; ve Oxford: Basil Blackwell, 1985a.
Harvey, D., *Consciousness and the Urban Experience*, Baltimore: John Hopkins University Press; ve Oxford: Basil Blackwell, 1985b.
Harvey, D., "The Geopolitics of Capitalism", *Social Relations and Spatial Structures* içinde, Gregory ve Urry (haz.), s. 126-63, 1985c [Türkçesi: "Kapitalizmin Jeopolitiği", *Sermayenin Mekânları*, İstanbul: Sel, 2012].
Harvey, D., "On the History and Present Condition of Geography: An Historical Materialist Manifesto", *Professional Geographer* 36, s. 1-11, 1984 [Türkçesi: "Coğrafyanın Tarihi ve Bugünkü Durumu Hakkında Tarihsel ve Materyalist Bir Manifesto", *Sermayenin Mekânları*, İstanbul: Sel, 2012].
Harvey, D., *The Limits to Capital*, Oxford: Basil Blackwell; ve Chicago: University of Chicago Press, 1982 [Türkçesi: *Sermayenin Sınırları*, çev. Utku Balaban, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2015].
Harvey, D., "The Spatial Fix: Hegel, von Thunen and Marx", *Antipode* 13, s. 1-12, 1981 [Türkçesi: "Mekânsal Onarım", *Sermayenin Mekânları*, İstanbul: Sel, 2012].
Harvey, D., "The Urban Process under Capitalism", *International Journal of Urban and Regional Research* 2, s. 101-31, 1978.
Harvey, D., "Labour, Capital and Class Struggle Around the Built Environment in Advanced Capitalist Societies", *Politics and Society* 6, s. 265-95, 1977.
Harvey, D., "The Geography of Capitalist Accumulation: A Reconstruction of Marxian Theory", *Antipode* 7, s. 9-21, 1975 [Türkçesi: "Kapitalist Birikimin Coğrafyası", *Sermayenin Mekânları*, İstanbul: Sel, 2012].

Harvey, D., *Social Justice and the City*, Baltimore: John Hopkins University Press; Londra: Edward Arnold, 1973 [Türkçesi: *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis, 2016].

Harvey, D., *Explanation in Geography*, New York: St Martin's; Londra: Edward Arnold, 1969.

Harvey, D., ve diğerleri, "Reconsidering Social Theory: a Debate", *Environment and Planning D: Society and Space* 5, s. 367-434, 1987.

Heidegger, M., *Being and Time*, Oxford: Basil and Blackwell, 1962 [Türkçesi: *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, İstanbul: Agora, 2011].

Herbert, R., "LA – A City Divided and Proud of It", *Los Angeles Times* 9 Aralık, bölüm 1, 1. 3. 30., 1985.

Hirsch, A., *The French New Left: An Intellectual History from Sartre to Gorz*, Boston: Southend, 1981.

Hirschman, A., *The Strategy of Economic Development*, New Haven: Yale University Press, 1958.

Hobsbawm, E.J., *The Age of Empire 1875-1914*, New York: Pantheon, 1987 [Türkçesi: *İmparatorluk Çağı*, çev. Vedat Arslan, Ankara: Dost, 2010].

Hobsbawm, E.J., *The Age of Capital 1848-1875*, New York: Charles Scribner's Sons, 1975 [Türkçesi: *Sermaye Çağı*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost, 2009].

Hobsbawm, E.J., *The Age of Revolution 1789-1844*, New York: New American Library, 1962 [Türkçesi: *Devrim Çağı*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost, 2016].

Hughes, H.S., *Consciousness and Society: The Reconstruction of European Social Thought 1890-1930*, New York: Knopf, 1958.

Hutcheon, L., "Beginning to Theorize Postmodernism", *Textual Practice* 1, s. 10-31, 1987.

Jackson, K., *The Crabgrass Frontier: The Suburbanization of America*, New York: Oxford University Press, 1985.

Jameson, F., "Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism", *New Left Review* 146, s. 53-92, 1984.

Jameson, F., *Sartre: The Origins of a Style*, New York: Columbia University Press, 1984.

Jay. M., *Marxism and Totality: The Adventures of a Concept from Lukacs to Habermas*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1984.

Johnston, R.J., Gregory D. ve Smith, D.M., *The Dictionary of Human Geography*, Oxford: Basil Blackwell, 1986.

Keat, R. ve Urry, J., *Social Theory as Science*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1982.
Kelly, M., *Modern French Marxism*, Oxford: Basil Blackwell; Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982.
Kern, S., *The Culture of Time and Space 1880-1918*, Cambridge: Harvard University Press, 1983.
Kidron, M., *Capitalism and Theory*, Londra: Pluto, 1974.
Kopp, A., *Town and Revolution*, Paris: Brazillar, 1971.
Lacoste, Y., *La Geographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*, Paris: Maspero, 1976.
Landsbaum, M. ve Evans, H., "Mission Viejo: Winning is the Only Game in Town", *Los Angeles Times* 22 Ağustos, 1. bölüm, s. 1, 26, 27, 1984.
Lash, S., ve Urry, J., *The End of Organized Capitalism*, Cambridge: Polity Press, 1987.
Lefebvre, H., *Une pensée devenue monde: faut-il abandonner Marx?*, Paris: Fayard, 1980.
Lefebvre, H., *De l'état*, 4 cilt, Paris: Union Générale d'Éditions, 1976-78.
Lefebvre, H., *The Survival of Capitalism*, London: Allison and Busby, 1976a.
Lefebvre, H., "Reflections on the Politics of Space", çev. M. Enders, *Antipode* 8, s. 30-37, 1976b.
Lefebvre, H., *Le temps des méprises*, Paris: Stock, 1975.
Lefebvre, H., *La production de l'espace*, Paris: Anthropos, 1974 [Türkçesi, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel, 2016].
Lefebvre, H., *La Survie de capitalisme*, Paris: Anthropos, 1973.
Lefebvre, H., *La Pensée marxiste et la ville*, Paris: Casterman, 1972.
Lefebvre, H., *Au-delà du structuralisme*, Paris: Editions Anthropos, 1971.
Lefebvre, H., *La Révolution urbaine*, Paris: Gallimard, 1970a [Türkçesi: *Kentsel Devrim*, çev. Selim Sezer, İstanbul: Sel, 2015].
Lefebvre, H., *Manifeste différentialiste*, Paris: Gallimard, 1970b.
Lefebvre, H., *La Vie quotidienne dans le monde moderne*, Paris: Gallimard, 1968a [Türkçesi: *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, çev. Işın Gürbüz, İstanbul: Metis, 2016].
Lefebvre, H., *La Droite à la ville*, Paris: Anthropos, 1968b [Türkçesi: *Şehir Hakkı*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel, 2016.
Lefebvre, H., *Fondements d'une sociologie de quotidienneté*, Paris: L'Arche, 1961 [Türkçesi: *Gündelik Hayatın Eleştirisi II: Gündelik Hayat Sosyolojisinin Temelleri*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel, 2013].

Lefebvre, H., *Critique de la vie quotidienne*, Paris: L'Arche, 1946b, yeniden basım 1958 [Türkçesi: *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel, 2012].
Lefebvre, H., *L'Existentialisme*, Paris: Éditions du Sagittaire, 1946.
Lefebvre, H. ve Guterman, N., *La Conscience mystifiée*, Paris: Gallimard, 1936.
Lipietz, A., "New Tendencies in the International Division of Labor: Regimes of Accumuation and Modes of Regulation", Scott ve Storper (haz.) içinde, s. 16-40, 1986.
Lipietz, A., "Accumulation, crises et sorties de crise: quelque réflexions méthodologiques autour de la notion de 'régulation'", Paris: CEDREMAP RP 8409, 1984a.
Lipietz, A., "The Globalization of the Central Crisis of Fordism", Paris: CEDREMAP RP 8413, 1984b.
Lipietz, A., "The Structuration of Space, the Problem of Land, and Spatial Policy", Carney ve diğerleri (haz.) içinde, s. 60-75, 1980.
Lipietz, A., *Le Capital et son espace*, Paris: Maspero, 1977.
Lowith, K., *Meaning in History*, Chicago: Chicago University Press, 1949.
Lynch, K., *The Image of the City*, Cambridge, Yüksek Lisans Tezi; Londra: MIT Press, 1960.
Lyotard, J-F, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester: Manchester University Press, 1986 [Türkçesi: *Postmodern Durum*, çev. İsmet Birkan, İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 2014].
Mackinder, H., *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Londra: Constable, 1919.
Mackinder, H., "The Geographical Pivot of History", *Geographical Journal* 23, s. 421-37, 1904.
Mandel, E., *Long Waves in Capitalist Development: The Marxist Interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980 [Türkçesi: *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, çev. Doğan Işık, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1991].
Mandel, E., *The Second Slump*, Londra: Verso, 1978.
Mandel, E., "Capitalism and Regional Disparities", *Southwest Economy and Society* 1, s. 41-47, 1976.
Mandel, E., *Late Capitalism*, Londra: Verso, 1975 [Türkçesi: *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, İstanbul: Versus, 2013.
Mandel, E., *Marxist Economic Theory*, New York: Monthly Review, 1968.
Mandel, E., "The Dialectic of Class and Region in Belgium", *New Left Review* 20, s. 5-31, 1963.

Mann, E., *Taking on General Motors: A Case Study of the UAW Campaign to Keep GM Van Nuys Open*, Los Angeles: UCLA Institute of Industrial Relations, Center for Labour Research and Education, 1987.

Mann, M., *The Sources of Social Power Volume 1: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986 [Türkçesi: *İktidarın Tarihi Cilt 1: Başlangıcından 1760'a kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*, çev. kolektif, Ankara: Phoenix, 2013].

Markusen, A., "Regionalism and the Capitalist State: the Case of the United States", *Kapitalistate* 7, s. 39-62, 1978.

Martins, M., "The Theory of Social Space in the Work of Henri Lefebvre", *Urban Political Economy and Social Theory* içinde, Forrest, Henderson ve Williams (haz.), Epping: Gower, s. 160-85, 1983.

Marx, K., *Grundrisse*, çev. M. Nicolaus, Harmondsworth: Penguin, *New Left Review*'un katkılarıyla, 1973 [Türkçesi: *Grundrisse*, 1-2, çev. Arif Gelen, İstanbul: Sol Yayınları, 1999].

Massey, D., *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography of Production*, Londra ve Basingstoke: Macmillan, 1984.

Massey, D., "Regionalism: Some Current Issues", *Capital and Class* 6, s. 106-25, 1978.

Mate, K., "'For Whites Only': The South Bay Perfects Racism for the '80s'", *LA Weekly* 6-12 Ağustos, 11ff, 1982.

May, J.A., *Kant's Concept of Geography and its Relation to Recent Geographical Thought*, Toronto: University of Toronto Press, Department of Geography Research Publications, 1970.

Miller, G., *Cities by Contract: The Politics of Municipal Incorporation*, Cambridge MA: MIT Press, 1981.

Mills, C.W., *The Sociological Imagination*, New York: Oxford University Press, 1959 [Türkçesi: *Sosyolojik Tahayyül*, çev. Ömer Küçük, İstanbul: Hil Yayınları, 2016].

Molotch, H. ve Logan, J., *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Morales, R., "The Los Angeles Automobile Industry in Historical Perspective", *Environmental and Planning D: Society and Space* 4, s. 289-303, 1986.

Morales, R., "Transitional Labor: Undocumented Workers in the Los Angeles Automobile Industry", *International Migration Review* 17, s. 570-86, 1983.

Morales, R., Azores, T., Purkey, R. ve Ulgen, S., *The Use of Shift-Share Analysis in Studying the Los Angeles Economy 1962-77*, Los Angeles, UCLA Gradu-

ate School of Architecture and Urban Planning Publications, Report 58, 1982.

Myrdal, G., *Rich Lands and Poor*, New York: Harper and Row, 1957.

New German Critique, "Modernity and Postmodernity", 33, s. 1-269, 1984.

Offe, C., *Disorganized Capitalism*, Cambridge Yüksek Lisans Tezi: MIT Press, 1985.

O'Keefe, P., (haz.), *Regional Restructuring Under Advanced Capitalism*, Beckenham: Croom Helm, 1984.

Olsson, G., *Birds in Egg/Eggs in Bird*, New York: Methuen; Londra: Pion, 1980.

Palloix, C., "The Self Expansion of Capital on a World Scale", *The Review of Radical Political Economics* 9, s. 1-28, 1977.

Parsons, D., *Urban Politics During the Cold War: Public Housing, Urban Renewal and Suburbanization in Los Angeles*, Doktora Tezi, Graduate School of Architecture and Urban Planning, University of California, Los Angeles, 1985.

Parsons, D., "The Development of Redevelopment: Public Housing and Urban Renewal in Los Angeles", *International Journal of Urban and Regional Research* 6, s. 393-413, 1982.

Peet, R., "Spatial Dialectics and Marxist Geography", *Progress in Human Geography* 5, s. 105-110, 1981.

Peet, R., (haz.), *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*, Chicago: Maaroufa; ve Londra: Methuen, 1977.

Peet, R. ve Thrift, N., (haz.), *The New Models in Geography*, Hemel Hempstead: Allen and Unwin, 1988.

Perry, L. ve Perry, R., *A History of the Los Angeles Labor Movement 1911-1941*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1963.

Pickles, J., *Phenomenology, Science and Geography*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Piore, M. ve Sabel, C., *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, New York: Basic Books, 1984.

Plotkin, S., *Keep Out: The Struggle for Land Use Control*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1987.

Popper, K., *The Poverty of Historicism*, Londra ve Boston: Routledge and Kegan Paul, 1957 [Türkçesi: *Tarihselciliğin Sefaleti*, çev. Sabri Orman, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998].

Poster, M., *Existential Marxism in Postwar France*, Princeton: Princeton University Press, 1975.

Poster, M., *Sartre's Marxism*, Londra: Pluto, 1979.
Poulantzas, N., *State, Power and Socialism*, Londra: Verso, 1978. [Türkçesi: *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Epos, 2006.
Pred, A., *Place, Practice and Structure: Social and Spatial Transformation in Southern Sweden 1750-1850*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
Pred, A., "Structuration, Biography Formation and Knowledge: Observations on Port Growth During the Late Mercantile Period", *Environment and Planning D: Society and Space* 2, s. 251-75, 1984.
Rabinow, P., (haz.), *The Foucault Reader*, New York: Pantheon Books, 1984.
Rabinow, P., "Space, Knowledge and Power", *The Foucault Reader* içinde, P. Rabinow (haz.), s. 239-56, 1984.
Rorty, R., *Philosophy and the Mirror of Nature*, Oxford: Basil Blackwell, 1980 [Türkçesi: *Felsefe ve Doğanın Aynası*, çev. Funda Günsoy Kaya, İstanbul: Paradigma, 2006].
Roweis, S., "Urban Planning in Early and Late Capitalist Societies", *Papers on Planning and Design*, Toronto: University of Toronto, Department of Urban and Regional Planning, 1975.
Sack, R., *Human Territoriality: Its Theory and History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
Sack, R., *Conceptions of Space in Social Thought*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980.
Sanger, D., "Star Wars Industry Rises", *New York Times* 19 Kasım, Business Day, s. 25, 32, 1985.
Sartre, J-P., *L'Idiote de la famille*, Paris: Gallimard, 1971 ve 1972.
Sartre, J-P., *Search for a Method*, çev. H. Barnes, New York: Vintage Books, 1968 [Türkçesi: *Yöntem Araştırmaları*, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, İstanbul, Kabalcı, 1999].
Sartre, J-P, *Critique de la raison dialectique*, Paris: Gallimard, 1960, İngilizce çev. *Critique of Dialectical Reason*, çev. A. Sheridan-Smith, Londra: Verso, 1982.
Sartre, J-P., *Being and Nothingness: An Essay in Phenomenological Ontology*, İng. çev. ve önsöz H. Barnes, Secaucus: Citadel, 1956 [Türkçesi: *Varlık ve Hiçlik: Fenomonolojik Ontoloji Denemesi*, çev. Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, İstanbul: İthaki, 2016].
Saunders, P. ve Williams, P., "The New Conservatism: Some Thoughts on Recent and Future Development in Urban Studies", *Environment and Planning D: Society and Space*, s. 393-99, 1986.

Saunders, P., *Social Theory and the Urban Question*, Londra: Hutchinson, 1981, ikinci bas. 1986.

Sayer, A., "The Difference that Space Makes", Gregory ve Urry (haz.) içinde, s. 49-66, 1985.

Sayer, A., *Method in Social Science: A Realist Approach*, Londra: Hutchinson, 1984.

Sayer, A., "Explanation in Economic Geography: Abstraction versus Generalization", *Progress in Human Geography* 6, s. 68-88, 1982.

Scheer, R., "California Wedded to Military Economy but Bliss is Shaky", *Los Angeles Times* 10 Temmuz, IV. bölüm, s. 13, 14, 1983.

Scott, A., "High Technology Industry and Territorial Development: the Rise of the Orange County Complex, 1955-1984", *Urban Geography* 7, s. 3-45, 1986.

Scott, A., "Industrial Organization and the Logic of Intrametropolitan Location III: Case Studies of the Women's Dress Industry in the Greater Los Angeles Region", *Economic Geography* 60, s. 3-27, 1984.

Scott, A., "Industrial Organization and the Logic of Intrametropolitan Location II: A Case Study of the Printed Circuit Industry in the Greater Los Angeles Region", *Economic Geography* 59, s. 343-67, 1983.

Scott, A., *The Urban Land Nexus and the State*, Londra: Pion, 1980.

Scott, A. ve Storper, M., (haz.), *Production, Work, Territory: The Geographical Anatomy of Industrial Capitalism*, Boston: Allan and Uwain, 1986.

Smith, M. ve Feagin, J. (haz.), *The Capitalist City*, Oxford: Basil Blackwell, 1987.

Smith, N., "Dangers of the Empirical Turn: Some Comments on the CURS Initiative", *Antipode* 19, s. 59-68, 1987.

Smith, N., *Uneven Development*, Oxford: Basil Blackwell, 1984.

Smith, N., "Degeneracy in Theory and Practice: Spatial Interactionism and Radical Eclectism", *Progress in Human Geography* 5, s. 111-18, 1981.

Smith, N., "Symptomatic Silence in Althusser: the Concept of Nature and the Uity of Science", *Science and Society* 44, s. 58-81, 1980.

Smith, N., "Geography, Science and Post-positivist Modes of Explanation", *Progress in Human Geography* 3, s. 356-83, 1979.

Soja, E., "Modern Geography, Western Marxism, and the Restructuring of Social Theory", *The New Models of Geography* içinde, Peet ve Thrift (haz.) içinde, Boston: Allen and Unwin, 1988.

Soja, E., "Economic Restructuring and the Internationalization of Los Angeles Region", Smith ve Feagin (haz.) içinde, s. 178-98, 1987a.

Soja, E., "The Postmodernization of Human Geography: a Review Essay", *Annals of the Association of American Geographers* 77, s. 289-96, 1987b.

Soja, E., "Taking Los Angeles Apart: Some Fragments of a Critical Human Geography", *Environment and Planning D: Society and Space* 4, s. 255-72, 1986.

Soja, E., "The Spatiality of Social Life: Towards a Transformative Retheorization", Gregory ve Urry (haz.) içinde, s. 90-127, 1985a.

Soja, E., "Regions in Context: Spatiality, Periodicity, and the Historical Geography of the Regional Question", *Environment and Planning D: Society and Space* 3, s. 175-90, 1985b.

Soja, E., "A Materialist Interpretation of Spatiality", Forbes ve Rimmer (haz.) içinde, s. 43-77, 1984.

Soja, E. "Redoubling the Helix: Space-time and the Critical Social Theory of Anthony Giddens (Review Essay)", *Environment and Planning A* 15, s. 1267-72, 1983.

Soja, E., "Territorial Idealism and the Political Economy of Regional Development", *City and Region: Journal of Spatial Studies* (Yunanistan) 6, s. 55-73, 1983.

Soja, E., "The Socio-Spatial Dialectic", *Annals of the Association of American Geographers* 70, s. 207-25, 1980.

Soja, E., "The Geography of Modernization: a Radical Reappraisal", *The Spatial Structure of Development* içinde, Obudho ve Frasor Taylor (haz.), Boulder: Westview, s. 28-45, 1979.

Soja, E., *The Political Organization of Space*, Washington DC: Association of American Geographers, Resource Papers, 1971.

Soja, E., *The Geography of Modernization in Kenya*, Syracuse: Syracuse University Press, 1968.

Soja, E. ve Hadjimichalis, C., "Between Geographical Materialism and Spatial Fetishism: Some Observations on the Development of Marxist Spatial Analysis", *Antipode* 11/3, s. 3-11, 1979.

Soja, E., Heskin, A. ve Cenzatti, M., "Los Angeles nel caleidoscopo della resturazione", *Urbanistica* 80, s. 55-60, 1985.

Soja, E., Morales, R. ve Wolff, G., "Urban Restructuring: an Analysis of Social and Spatial Change in Los Angeles", *Economic Geography* 59, s. 195-230, 1983.

Soja, E. ve Scott, A., "Los Angeles: Capital of the Late Twentieth Century" (Editoryal Yazı), *Environment and Behaviour D: Society and Space* 4, s. 249-54, 1986.

Soja, E. ve Tobin, R., "The Geography of Modernization: Paths, Patterns, and Processes of Spatial Change in Developing Countries", *Political Development and Change: A Policy Approach* içinde, Brewer ve Brunner (haz.), New York: Free Press, s. 197-243, 1974.

Soja, E. ve Weaver, C., "Urbanization and Underdevelopment in East Africa", *Urbanization and Counterurbanization* içinde, Berry (haz.), Beverly Hills: Sage, s. 233-66, 1976.

Storper, M., ve Christopherson, S., "Flexible Specialization and Regional Industrial Agglomerations", *Annals of the Association of American Geographers* 77, s. 104-17, 1987.

Talyor., P., "Geographical Scales in the World Systems Approach", *Review* 5, s. 3-11, 1981.

Thomas, W. (haz.), *Man's Role in Changing the Face of the Earth*, Chicago: Chicago University Press, 1956.

Thompson, E. P., *The Poverty of Theory and Other Essays*, Londra: Merlin, 1978 [Türkçesi: *Teorinin Sefaleti*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, İstanbul: İletişim, 2015]

Urry, J., "Social Relations, Space and Time", Gregory ve Urry (haz.) içinde, s. 20-48, 1985.

Viehe, F., "Black Gold Suburbs: the Influence of the Extractive Industry on the Suburbanization of Los Angeles, 1890-1930", *Journal of Urban History*, s. 3-26, 1981.

Walker, R., "A Theory of Suburbanization: Capitalism and the Construction of Urban Space in the United States", *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Societies* içinde, M. Dear ve A. Scott (haz.), s. 383-430, 1981.

Walker, R., "Two Sources of Uneven Development under Advanced Capitalism: Spatial Differentiation and Capital Mobility", *The Review of Radical Political Economy* 10, s. 28-37, 1978.

Walker, R. ve Storper, M., "The Spatial Division of Labor: Labor and the Location of Industries", *Sunbelt/Snowbelt* içinde, Sawers ve Tabb (haz.), New York: Oxford University Press, s. 19-47, 1984.

Wallerstein, I., *The Capitalist World-Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Wallerstein, I., "The World System Perspective on the Social Sciences", *British Journal of Sociology* 27, 1976.

Weaver, C., *Regional Development and the Local Community: Planning, Politics and Social Context*, Chichester: John Wiley, 1984.

Williams, R., *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Londra: Fontana, 1983 [Türkçesi: *Anahtar Sözcükler*, çev. Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim, 2016]

Wright, G. ve Rabinow, P., "Spatializations of Power: A Discussion of the Work of Michel Foucault" ve "Interview: Space, Knowledge and Power", *Skyline*, s. 14-20, 1982.

Zeleny, J., *The Logic of Marx*, Oxford: Oxford University Press, 1980.

DİZİN

A

Althusser, Louis, 30, 58-61, 70, 77, 190
Amin, Samir, 78, 115, 142
Anderson, Perry, 45, 57-61, 80, 90, 131
Antipode (dergi), 17, 75, 77, 78, 94, 102, 118
arazi değeri, 322

B

Bauer, Otto, 49
Benjamin, Walter, 58
Berger, John, 10, 17, 27, 34-8, 86, 87, 89, 128
Bergson, Henri, 19, 33, 165, 166
Berman, Marshall, 17, 38, 40, 41, 43, 44, 86
beşeri coğrafya, eleştirel, 7-8, 13, 14, 20-22, 26-7, 31, 34, 38, 47, 59, 61, 63, 77, 79, 85-106, 213, 216,297
birikim; 42-43, 69, 77, 93, 95, 110, 114, 117, 118, 129, 130-34, 137-42, 144-6, 149, 153, 155, 158, 163, 211, 214, 216, 221, 223-7, 231, 236, 239-46; esnek 104, 230; ilkel 146, 154, 221; post-Fordist 263; ticari 235-6; yerel 153, 288
Blaut, Jim, 118
Bonaventure Oteli, 324, 325
Borges, Jorge Luis, 8, 9, 295, 296, 329
bölgecilik, 47, 52, 67, 157, 193, 202, 219-22, 226, 231, 313
bölgeselleşme, 157, 197, 201, 202-5, 207, 213, 234, 245, 253, 297, 312-4, 321
bölgesellik, 52, 56, 66, 141, 201, 202, 205, 217-32, 240, 253
Braudel, Fernand, 71, 149, 174, 209
Breton, André, 68, 69
Buber, Martin, 177, 178
Bukharin, Nicolai, 119
Büyük Buhran, 42, 45, 51, 57, 87, 88, 124, 139, 223, 224, 227, 241, 244, 261, 287, 304

C-Ç

California, 255, 256, 269, 273, 293, 299, 301, 303, 304, 309, 314, 315, 318, 325
Castells, Manuel, 77, 98-101, 107, 108, 113, 115-7, 133, 135, 136, 139, 189, 192, 194, 243
Chicago Okulu, 56, 98, 113, 136, 205, 238, 321
Colletti, Lucio, 58
çokdisiplinlilik, 79

D

değer aktarımı, 142, 145, 152-8, 222, 246
Della Volpe, Galvano, 58
demografi; Los Angeles, 290, 291
Derrida, Jacques, 60, 311
disiplin (akademik) 14, 26, 31, 46, 48, 79, 86, 98, 106, 129, 172, 209, 238, 252; modern coğrafya, 53, 55, 56-7, 64, 168, 197
disiplin, 13, 37, 51, 90, 201, 205, 206, 227, 230, 238-9, 241, 244, 246, 272, 312, 324; emek, 241, 245, 276-7, 286; ve iktidar, 13, 90, 172, 206, 208, 238
disiplinlerarasılık, 54
diyalektik materyalizm, 110
Durkheim, Emile, 50, 92, 102, 128, 186, 187, 192, 193
düğümsellik 16, 200-206, 213, 226, 235, 237, 250-51, 310-13, 321, 323, 327

E

Eagleton, Terry, 22, 104
Edel, Matthew, 137

ego merkezli bölgeselleştirme, 202
eleştirel teori, 7, 10, 21, 24, 46, 59, 65, 76-7, 85, 105, 164, 188, 191, 193
Emmanuel, Arghiri, 78, 119, 142, 152, 154-6
emperyalizm, 40, 48-50, 55-6, 76, 88, 118-9, 123, 136, 138-9, 147, 157, 221-3, 238
Engels, Friedrich, 68, 110, 134, 138, 238
eşitsiz gelişme, 14, 36-7, 49-50, 78, 80, 90, 94, 99, 109, 114, 117, 119, 123, 140-47, 207, 219-20, 225, 228, 230-31, 235-6, 246, 313

F
Fell, Joseph, 177n, 181, 183, 185
feminizm, 105, 232
feodalizm, 48
Fordizm, 11
Fordizm, 11, 216, 227, 229, 233, 243, 247, 249, 262-3, 291
Foucault, Michel, 10, 11, 15, 17, 19, 20, 27-34, 37, 45, 50, 55, 60-61, 72, 86-7, 89-90, 104, 161, 169, 172, 175, 192, 198, 201, 205-6, 208, 238, 313, 319
Frank, André Gunder, 78, 115, 142, 149
Frankfurt Okulu, 58, 69, 77
Friedmann, John, 56, 146, 251

G
Giddens, Anthony, 16, 17, 61, 99, 101-2, 160, 169, 172, 185-204, 206-9, 213, 320
Goffman, Erving, 202
Gordon, David, 10, 33, 235, 236, 239, 240
Gramsci, Antonio, 56, 58, 67, 124-6, 221
Gregory, Derek, 17, 63, 66, 80, 82, 84, 90, 165, 169, 194, 195
Guterman, Norbert, 68, 69

H
Hadjimichalis, Costis, 18, 80, 111, 145, 152, 154, 220
Hagerstrand, Thorsten, 202
Hall, Edward, 202
haritalar, zihinsel, 75, 162, 324
Harloe, Michael, 116, 135
Harvey, David, 17, 61, 64, 75, 77-8, 82-4, 91-9, 102-103, 107-109, 113, 115, 118, 132, 135-41, 47, 189, 192, 198, 211, 220, 230, 238, 242
Hegel, Georg W.F, 49, 63, 67-9, 83, 120, 168, 170
Heidegger, Martin, 16, 26, 178-183, 190, 191, 193, 199
heterotopyalar, 27-31, 72, 319
hodolojik, 179, 180
Husserl, Edmund, 50, 179, 180, 295

İ
iktidar 16, 30, 33, 87, 100, 134, 159-60, 167, 188-92, 201, 204-5, 206, 219, 221, 229, 312-3, 325; araçsal, 89, 172; ataerkil, 215; coğrafyası, 202; devlet, 127; mekân, bilgi ve, 33, 72, 238, 313; mekânsallığı, 61
iktisadi gerileme, 42, 244, 264
iktisat, neo-klasik, 238
indirgemecilik, 63, 69-70, 121, 126, 177
işçi sınıfı, 52, 69, 121, 122, 125, 127-8, 134, 137, 139, 148, 227, 233, 237, 239-41, 269, 272, 283

J
Jameson, Fredric, 10, 17, 61, 88-91, 198, 324

K
Kant, Immanuel, 19, 49, 53, 54, 168
Kern, Stephen, 40
Keynesçilik, 87, 215, 226, 241, 273, 304
Kidron, Michael, 154
Korsch, Karl, 58, 67
kübizm, 40, 68

L
Lacoste, Yves, 55
Lefebvre, Henri, 10, 15, 17, 27, 29, 60-64, 68-73, 77-81, 86-7, 90, 98-100, 107-117, 120-21, 126-8, 131-6, 143-4, 160, 165, 169, 171-2, 176-7, 180, 189, 192-4, 198, 204-8, 243
Leibniz, Gottfried,
Lenin, V.I., 49, 68, 118, 119, 136, 145
Leninizm, 12, 45, 48, 50, 136, 157
-Leninizm, 12, 45, 50, 157; neo-76, 79, 81, 115, 140, 149, 252
Lipietz, Alain, 140, 147, 148, 227, 243
Los Angeles, 89, 176, 217, 255-329
Lukács, Georg, 58, 67, 121
Luxemburg, Rosa, 119
Lynch, Kevin, 89

M
mahal, 16, 92, 94, 179, 181, 197-206, 213, 219, 221, 231-33, 237, 245, 251, 269, 306, 312-4, 320
Mandel, Ernest, 10, 17, 43, 86, 87, 90, 114; 115,119, 129, 141-5, 152, 154, 155, 157, 198, 220, 223, 224, 228, 230, 243, 245
Mann, Michael, 206, 269
Marcuse, Herbert, 58
Marksizm, 13-4, 23, 27, 39, 44-5, 48-50, 58, 60-61, 63-107, 108, 110, 113-5, 124-30, 135-6, 139-45, 149-52, 156-8; Batı, 7, 10, 12, 14, 22, 45-7, 49, 57-61, 63, 65, 72-3, 79, 80-85, 92-3, 103, 118-23, 131, 170, 175-6, 198, 212, 216; Britanya, 81; Fransız, 14, 60-61, 66, 73, 76, 77, 180; İtalyan, 67
Markusen, Ann, 80, 141
Marx, Karl, 16, 19, 41, 46, 48-9, 58-9, 63-69, 72, 74-80, 82-3, 92, 102, 110, 115, 118-22, 126, 129, 131, 135, 142, 143, 146, 152, 154-5, 160, 170, 173, 186-7, 190, 192-3, 245, 255, 321
McCarthycilik, 287
mekân-zaman *bkz.* zaman-mekân
metafor, mekânsal, 32, 59, 76, 193
milliyetçilik, 118, 189, 192-3
Mills, C. Wright, 22-4, 37, 95
modern, 35, 104; politik, 170, 214, 312; sınıf, 189; şirket, 316
modernite, 10, 12, 19-61, 72, 86, 88, 90, 103, 209, 212, 216
modernizasyon, 10-13, 39-51, 54, 57, 60, 79, 87, 216, 323, 341, 272, 293, 318
modernizm, 39, 41, 44, 47, 48, 51, 57, 105, 216
Mulholland, William, 255, 261
mutenalaşma, 233, 342, 263, 319
Myrdal, Gunnar, 146

O
Offe, Claus, 226, 229
ontoloji, 14-17, 26, 39, 47, 59, 61, 87, 105, 120, 159-185

P
Palloix, Christian, 148
Paris Komünü, 11, 40, 238
Parsons, Talcott, 186, 207, 263, 287
Piore, M. ve C. Sabel, 226, 229
planlama, 51, 54-55, 56, 70-72, 79, 87, 110, 123, 130, 132-3, 139, 146-7, 224-7, 239, 241-2, 244, 248, 251, 307, 317, 320
Platon, 168
post-60, 102, 228; Topyacı, 109
post-Fordizm, 9, 10, 87-8, 91, 101, 103-4, 215-7, 226, 229, 253, 263, 282, 291, 294
postyapısalcılık, 60, 68
Poulantzas, Nicos, 15, 17, 60, 61, 159, 160, 167, 169, 172, 173, 192, 208, 243, 286
pozitivizm, 12, 25, 44, 46-8, 50, 63, 66, 74-6, 121, 165-7

R
rant teorisi, 137
Reagan, Ronald, 102, 273, 304, 305
realizm, 101-2, 165, 169, 208
Rorty, Richard, 26
Roweis, Shoukry, 133, 134
Rus Devrimi, 11, 40, 57, 234, 241

S
Sabel, C. ve M. Piore, 226, 229
Sack, Robert, 169, 202
sanat, 34-5, 38, 44, 58, 65, 88, 105, 169, 318
sanayisizleşme, 215, 230, 248, 250-51, 268-78, 282, 319
Sartre, Jean-Paul, 16, 31, 58-61, 68, 70, 176, 177, 178-185, 195, 199, 208
Saunders, Peter, 73, 96-8, 101, 103
savaşı *bkz.* mücadelesi; sömürüsü, 13, 100, 152; toplumsal, 49, 114-5, 122, 150-51, 167; ve mekânsallık, 201
savunma sanayisi, 300
saydamlık yanılsaması, 16, 167-70
saydamsızlık, yanılsaması, 16, 164-7
sınıf 83, 109, 116-7, 128, 134, 149-50, 158, 159, 170, 188, 237, 293, 306, 328; alt, 272; analizi, 75, 80, 115, 131, 141, 227; *ayrıca bkz.* işçi sınıfı; bilinci, 67-83; çatışması *bkz.* mücadelesi; dikey, 114; egemen, 100; eylemi, 136; iktidarı, 189; ilişkileri, 82, 109, 110, 116, 126, 128, 133, 136, 174, 323; konumu, 35; köylü, 126; mücadelesi, 43, 50, 67, 77, 82, 93, 108-10, 121, 127-8, 129-31, 133, 138-40, 142, 146, 149, 189, 216, 219; orta, 292
sınıflara bölünmüş toplum, 88, 206
sınıflı toplum, 188, 189, 206, 320
Simmel, George, 50
siyasal iktisat, 9-11, 40, 44, 56, 66, 75-9, 81, 83, 87-8, 94, 96, 98-9, 104, 108, 110, 114-5, 125, 129-31, 140-41, 148, 152, 212, 216-8, 227, 232, 243, 251-2, 268, 296
Smith, Neil, 82, 94, 95, 99, 163, 200
Sommer, Robert, 202
sosyal hizmetler, 136, 138, 198, 248
Sosyalist Coğrafyacılar Birliği, 118
sosyalizm, 90, 263; anarşist, 47; belediye, 292; bilimsel, 45, 51, 54; Fransız, 11; liberal, 51; ütopyacı, 47; varolan, 104
sosyo-mekânsal diyalektik, 107-129, 134, 156-8, 159, 173, 175
SSCB, 123
Stalinizm, 57, 70, 81, 121
sürrealizm, 68-9

T
tarım, 220-22, 235, 256, 261
tarihsel materyalizm, 11, 24, 45, 47, 59, 60, 64-5, 75, 79-80, 82, 84, 95, 104, 106, 112, 130-31, 171, 183, 187-8, 193, 252
tarihselcilik, 7, 9-10, 14-17, 20, 23-7, 29-31, 33-34, 37-8, 45, 47-51, 56, 59, 61, 63, 68, 72, 76, 79, 81, 87-8, 90, 92, 95, 104-6, 115, 120, 141, 161, 175, 173, 197-8, 214, 216-7, 330
tekelci, 43, 48; toplumsal, 204, 205; ve disiplin, 13, 90, 172, 206, 208, 238; ve mekân, 31, 37, 90, 205, 320; yetkesel, 200-201
teknokrasi, 276, 283, 306
teknoloji, 40, 43, 100, 103, 104-5, 122, 146, 223-29, 237, 239, 240, 247, 249, 250, 257, 259, 263, 271-3, 276, 282-3, 299, 304, 306, 309, 310, 319, 328
teritoryallik, 117, 128, 193, 201-6, 221
Thatcher, Margaret, 102
Thompson, E.P., 81
Touraine, Alain, 77
Troçki, Leon, 49, 119

Turner, Frederic Jackson, 56
tüketim, 51, 71, 79, 87, 98-101, 108, 116-7, 125, 127, 130-35, 137-9, 215, 220, 234, 243-4, 246, 249, 252, 262, 278, 293, 304, 312-3, 317

U-Ü
uluslararasılaşma, 50, 147, 148, 222, 227, 230, 233, 238, 241, 251, 279, 280, 286, 318
Urry, John ve S. Lash, 226, 229
uzmanlaşma, esnek, 103, 105, 229, 252
üretim, 51, 66, 80, 108, 110-11, 116-8, 123, 130, 133-5, 136-7, 143, 152-5, 158, 169-70, 179, 229, 241, 243, 257, 262-3, 265, 278, 293, 312-3, 327; araçları, 122, 127, 134, 146; artı değer, 69; aşırı, 245; biçimleri, 41, 48, 72, 110, 112-8, 147-8, 212, 227, 261; doğanın, 163; fordist, 247; ilişkileri, 15, 40-41, 58, 72, 76, 79, 108-9, 114, 117, 123, 122, 127, 130, 142, 147, 159-60, 163, 171, 173, 215; istihdam, 257, 277; kapitalist, 122, 143-4, 148, 150-52, 246, 252; maliyetleri, 152; mekânın, 20-21, 27, 30, 39, 52-3, 73, 77, 93-4, 99, 113, 121, 122-3, 127-8,132, 138, 161, 163-4, 168, 171, 172-3, 190, 194, 198, 206, 218, 220, 257, 286; sanayi, 42, 87-8, 100-101, 130, 133, 149, 217, 234, 236-7, 239-40, 247, 248, 252, 257, 269, 279, 282, 288, 303-4, 310; teknolojileri, 249; yeniden, 39, 72, 122, 125, 127, 130-4, 138-46, 153, 160, 163, 169-70, 174, 229, 251, 243, 257, 262-3, 265, 278, 293, 312-3, 327
üretimcilik, 124
ütopya, 47, 66, 105

V
varoluşçuluk, 24, 59, 68-70, 73, 76-77, 176-84, 193

W
Walker, Richard, 80, 83, 109, 227, 243
Wallerstein, Immanuel, 78, 81, 115, 117, 119, 141, 148-150
Weber, Max, 50, 92, 102, 117, 186, 187, 192, 193
Williams, Raymond, 25, 103

Y
yapıbozum, 22, 33, 38-61, 65, 85-6, 91, 93, 95, 103-105, 187, 209, 213, 293, 311, 324-8, 330
yapılaşma (Giddens), 16, 102, 172, 176, 183, 186, 188-91, 194-6, 198, 201, 205, 212
yapılaşması, 16, 102, 183, 205, 212; yapısı, 192; yayılması, 189, 192, 197, 201, 205
yapısalcılık, 29-30, 60, 68, 70, 73, 76-9, 81-3, 101, 117, 135, 142, 168, 186, 190, 192-3
yeniden yapılanma, 22, 36-7, 40-46, 48, 50-51, 58-9, 61, 65, 71, 74, 80, 85-106, 122, 124, 139-40, 151, 173-6, 187, 198, 209, 211-53, 257, 259, 265-93, 310, 312, 324-5
yerellik, 52, 94, 151, 203-4, 231, 306-7, 327
yorumbilim/bilgisi, 8, 10, 20-21, 24, 60, 67, 82, 101, 167-8, 186, 192-3
yüklü, 16, 172, 320; zamansal, 201

Z
zaman-mekân, 159, 167, 176, 185-95, 196-7, 200, 204; ilişkileri, 189-90